

Árvai Tamás

Az ige ereje

Redundancia és struktúra az asszír királyfeliratok hadjáratleírásaiban

A

Z IGE EREJE

REDUNDANCIA ÉS STRUKTÚRA AZ ASSZÍR
KIRÁLYFELIRATOK HADJÁRATLEÍRÁSAIBAN

| ÓKOR - TÖRTÉNET - ÍRÁS | 9.

SOROZATSZERKESZTŐ: CSABAI ZOLTÁN

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM, ÓKORTÖRTÉNETI TANSZÉK

ÁRVAI TAMÁS

AZ IGE EREJE

REDUNDANCIA ÉS STRUKTÚRA
AZ ASSZÍR KIRÁLYFELIRATOK HADJÁRATLEÍRÁSAIBAN

A könyv a Magyar Tudományos Akadémia által meghirdetett
akadémiai könyvkiadási pályázat támogatásával készült.

© Árvai Tamás, 2024

© L'Harmattan Kiadó, 2024

*Nagyapám,
Rúzsás Lajos
(1914–1981)
emlékének*

Tartalomjegyzék

Előszó	13
I. BEVEZETÉS: AZ ASSZÍR KIRÁLYFELIRATOK HERMENEUTIKÁJA	15
I.1. Az asszír királyfeliratok és a posztmodern ember	15
I.1.1. Tudománytörténeti háttér	15
I.1.2. Tudománytörténeti példa	26
I.1.3. Az elméleti háttér alkalmazása a kutatásban	36
I.2. A kutatás tárgya	39
I.2.1. Az elemzett királyfeliratok	39
I.2.2. Limitáció	45
I.2.3. Az elemzés menete	47
I.3. Az asszír királyfeliratok kontextusa (három előfeltevés)	49
I.3.1. A király nevének megőrkítése	49
I.3.2. Orális háttér	54
I.3.3. Mágikus háttér	58
I.4. Összefoglalás Az asszír királyfeliratok hermeneutikája	63
II. A PROBLÉMAFELVETÉS II. AŠŠUR-NĀŠIR-APLI ANNALESE ALAPJÁN	65
II.1. II. Aššur-nāšir-apli Annalesének történelmi kontextusa	66
II.1.1. Az Annales kronológiája	66
II.1.2. II. Aššur-nāšir-apli uralkodásának utolsó évei a balawati palotakapu alapján	71
II.1.3. Az Annales geográfiája	77
II.1.4. Az Annales proszopográfiája	87
II.1.5. II. Aššur-nāšir-apli birodalmának jellege	94
II.2. II. Aššur-nāšir-apli Annalesének külső és belső kontextusa	97
II.2.1. Az Annales külső kontextusa	97
II.2.2. Az Annales belső kontextusa	100
II.3. Összefoglalás II. Aššur-nāšir-apli Annalese	103

III. AZ ELEMZÉS TECHNIKÁJA II. AŠŠUR-NĀŠIR-APLI FELIRATAI ALAPJÁN	107
III.1. Repetíció II. Aššur-nāšir-apli Annalesében	109
III.1.1. Repetíció II. Aššur-nāšir-apli Annalesének makrostruktúrájában	109
III.1.2. A repetíció mágiikus szerepe II. Aššur-nāšir-apli Annalesében	119
III.1.3. Repetíció II. Aššur-našir-apli Annalesének mikrostruktúrájában	122
III.2. A rendszer működése II. Aššur-nāšir-apli más felirataiban	129
III.2.1. Szóhasználat	130
III.2.2. Struktúra	133
III.2.3. Hangsúlyok	135
III.3. Összefoglalás II. Aššur-nāšir-apli királyfeliratai	138
IV. A RENDSZER MŰKÖDÉSE AZ ÚJASSZÍR BIRODALOM ELSŐ MÁSFÉL ÉVSZÁZADÁBAN	141
IV.1. Az Újasszír Birodalom első másfél évszázadából való királyfeliratok történelmi kontextusa	141
IV.2. Szóhasználat	151
IV.3. Struktúra	163
IV.3.1. Makrostruktúra	163
IV.3.2. Mikrostruktúra	169
IV.4. Hangsúlyok	174
IV.5. Kontinuitás és diszkontinuitás az Újasszír Birodalom első másfél évszázadában	180
IV.5.1. Diszkontinuitás	180
IV.5.2. Kontinuitás	189
IV.6. Összefoglalás Az Újasszír Birodalom első másfél évszázadának királyfeliratai	192
V. A RENDSZER EREDETE	197
V.1. A középasszír királyfeliratok történelmi kontextusa	200
V.2. Szóhasználat	206
V.3. Struktúra	217
V.4. Hangsúlyok	222
V.5. Az eredet kérdése	226
V.6. Összefoglalás A középasszír királyfeliratok	230
VI. A RENDSZER KITELJESEDÉSE A KR. E. 8. SZÁZADBAN	233
VI.1. A Kr. e. 8. század újasszír történelmi kontextusa	233
VI.2. Szóhasználat	243
VI.3. Struktúra	258

VI.4. Hangsúlyok	263
VI.7. Összefoglalás A Kr. e. 8. század második felének királyfeliratai	267
VII. KÖVETKEZTETÉSEK	271
VII.1. Az asszír királyfeliratok 600 éves kontinuitása	273
VII.1.1. Szóhasználat	273
VII.1.2. Struktúra	277
VII.1.3. Hangsúlyok	280
VII.2. Az asszír királyfeliratok orális háttere	283
VII.2.1. Az oralitás diakrón dimenziója	283
VII.2.2. Az oralitás szinkrón dimenziója	285
VII.2.3. Az oralitás természete az ókori Közel-Keleten	292
VII.3. Hogyan látta a világot egy asszír írnok?	294
VII.4. Mi következik mindebből?	301
FÜGGELÉK	
A közép- és újasszír királyok kronológiája	305
Az igék előfordulási aránya a királyfeliratokban	306
BIBLIOGRÁFIA	
Rövidítések	321
Fölhasznált szakirodalom	321

„Hát maga megalondult,
Hát maga megalondult,
Hogy mindent kétszer mond, kétszer mond?”

Karinthy Frigyes: *Így írtok ti I–II.*

Hady Endre: *A Törpe-fejűek*

Előszó

Az ige ereje – ebben a mondatban az „ige” szó legalább három dolgot jelenthet. Vallásos emberek számára az első, ami eszébe juthat, az a „bibliai ige”, mely isteni kinyilatkoztatás révén, az olvasó életére hatalmat gyakorolhat. Nem függetlenül ettől, mégis más jelentésspektrumban az „ige” utalhat a „varázsigére”, a mágiára, amely – így vagy úgy – szintén hatalmat gyakorolhat az emberre. Talán legutoljára jut eszünkbe a harmadik lehetőség, a nyelvészet körében használatos szakszó, a cselekvést, létezését, állapotot kifejező ige, verbum. Ebben a könyvben éppen e harmadik jelentés lesz a főszereplő – ami persze valamilyen szinten az első kettőt is magában foglalja. Azt fogom vizsgálni, hogy a nyelvtani ige milyen hatalmat gyakorolt az asszír királyfeliratokban, és azokon keresztül az asszír társadalomban. Ez a téma ijesztően régi időkhöz röpít vissza bennünket. Az asszírok története irrelevánsnak tűnhet a praxis-központú 21. század Európájában. Ugyanakkor kutatásom csupán egy példa olyan antropológiai témák megvilágítására, mint a hatalom, a manipuláció, a gondolkodási struktúrák és a megismerés lehetőségei és korlátjai. Ebből a megközelítésből pedig könyvem nem is annyira az asszírokról, hanem sokkal inkább a közösségben élő emberről szól – és ilyen formán véleményem szerint felettebb aktuális. Remélem, hogy az olvasóm is megtalálja majd művem e relevanciapontjait!

Ez a könyv a 2021-ben a Pécsi Tudományegyetemen megvédett doktori disszertációm javított változata. A javításokat elsősorban Dezső Tamás és Vér Ádám opponensi bírálatai alapján végeztem el, akiknek precíz és aprólékos munkájukért hálával tartozom. Ugyanígy köszönettel tartozom Csabai Zoltán barátomnak, aki konzulensemként többször átolvasta a kéziratot, és hasznos tanácsokkal segítette először a disszertációm, majd e könyv elkészülését. Köszönettel tartozom Kalla Gábornak, aki Vargyas Péter (1950–2009) tragikus halála után átvállalta a disszertációm témavezetését, és számos

értékes gondolattal terelte kiforróban lévő kutatásomat. Köszönöm Bangó Gedeonnak a témámmal kapcsolatos értékes megjegyzéseit, illetve a matematikai háttér kidolgozásában nyújtott segítségét. Köszönöm édesapámnak és édesanyámnak, hogy oly régóta a kreatív gondolkodásra serkentenek. Köszönöm feleségemnek, Pálmának – akivel 17 éve kötöttük össze az életünket – hogy oly sokszor és szeretettel figyelmeztetett, az asszír királyfeliratokon túl is van élet, ami ráadásul értékesebb annál. Köszönöm gyerekeimnek, Csongornak, Veselkének és Zselykének, hogy számos értékes játékidőt áldoztak arra, hogy én a kutatásaimmal foglalkozhassam. Végezetül pedig köszönöm Istennek, aki értelmet és lehetőséget adott számomra, hogy az igazság után kérdezhessek – Johann Sebastian Bach megfogalmazásában: SDG.

Kecskemét, 2023. novembere

B evezetés: Az asszír királyfeliratok hermeneutikája

Egy szöveg olvasása és értelmezése a legtöbb esetben tudatos és tudatalatti folyamatok komplex összjátéka. Ez a tétel érvényes egy 21. századi magyar regény olvasására éppúgy, mint az időszámítás kezdete előtti 2. és 1. évezred asszír királyainak felirataira. Könyvemben ez utóbbi szövegek olvasására és értelmezésére vállalkozom. Hogy a tudományos elemzés előtt tudatosítsam – legalább részben – ezeket a bonyolult folyamatokat, szükséges néhány bevezető gondolatot szólnom a vizsgálni kívánt szövegek hermeneutikájáról, a kutatás tárgyáról és előfeltevéseimről.

I.1. AZ ASSZÍR KIRÁLYFELIRATOK ÉS A POSZTMODERN EMBER

I.1.1. Tudománytörténeti háttér

A 18. századi felvilágosodás nemcsak útjára indította a professzionalizálódó szaktudományokat, hanem egyszersmind rányomta szemléletét ezekre a diszciplínákra, így hatása messze túlmutat Voltaire korán, és tulajdonképpen – valamilyen formában – mind a mai napig tart. Ez a hatás három dologban ragadható meg markánsan: (1) az emberiség haladásába vetett optimista hit; (2) az ember körüli világ objektív megismerhetőségének lehetősége; illetve (3) a kauzalitás immanens – azaz minden transzcendens magyarázatot nélkülöző – természete.¹ A történelemtudomány és a 19. században születő új társadalomtudományok – a szociológia,² a néprajz, az antropológia³ és ami a

¹ Romsics 2003, 17, 19, 21.

² Somlai 1999: 18.

³ Letenyei 2012, 15–21.

mi szempontunkból különösen érdekes, az assziriológia – hosszú ideig kimondatlanul is ezekre az alapokra építettek. A tudás robbanásszerű növekedése (1) a század végére azt benyomást keltette a tudósokban, hogy az emberiség fejlődésével párhuzamosan elérhető az ismeretek teljessége (2).⁴ A 20. század politikai és tudományos eseményei azonban sorra megkérdőjelezték ezeket az alapelveket. A newtoni természettudományos világméretet – ahol az abszolút tér és idő horizontjában mindennek meghatározott helye van – az einsteini relativitáselmélet hatására egészen új alapokra kellett építeni.⁵ A kvantumfizika pedig a kauzalitásról alkotott klasszikus elképzelések átértelmezését tette szükségessé (3).⁶ Mindez azt bizonyította – ahogyan arra az 1960-as években a tudománytörténész, Thomas S. Kuhn (1922–1996) fölhívta a figyelmet –, hogy az emberi tudás nem egy lineáris fejlődési úton halad, hanem paradigmátikus módon időről időre újraértelmezi a rendelkezésre álló adatokat, jelenségeket, információkat.⁷ A gondolkodásban bekövetkező változások azonban nem csak a tudományban jelentek meg. A tökéletes társadalom víziója is darabokra tört a két világháború tapasztalatai folyamán. Nem véletlen tehát, hogy ebben a társadalmi és tudományos közegben fölerősödtek a történelem megismerhetőségbe vetett optimista hittel szembeni kételyek.⁸ A 19. század talán legnagyobb hatású történésze, Leopold von Ranke (1795–1886) még abban határozta meg a historikus feladatát, hogy rekonstruálja az eseményeket, ahogyan az valójában történt („*wie es eigentlich gewesen*”).⁹ A 20. század eleji ismeretelméleti megközelítések azonban arra hívták föl a figyelmet, hogy az elsődleges források minuciózus tanulmányozása mellett is a dokumentumok az interpretáló értelmén folynak keresztül, sőt ezáltal kapnak csak értelmet, így a történetírás soha sem lehet egészen objektív. Ehhez a szkepszishez kapcsolódik 1967-től – Richard Rorty (1931–2007) amerikai filozófus antológiájának (*The Linguistic Turn*) kiadási évétől – kezdődően az ún.

⁴ A történelemtudományban John Dalberg-Acton (1834–1902) így fogalmaz: „Egyedülálló alkalom kínálkozik arra, hogy a lehető legtöbb ember számára hasznosítható módon jegyezzük le a teljes tudásanyagot, amelyet a 19. század örökül hagy”; más helyen pedig így ír: „közeledünk a történelmi tudás állapotának végső stádiumához” (idézi Carr 1995, 7). Francia kollégája, Charles Seignobos (1854–1942) hasonlóan nyilatkozik: „Amikor már az összes dokumentum ismert lesz, és keresztülment azokon az eljárásokon, amelyek felhasználhatóvá teszik őket, a kritikai jellegű tudományos munka befejeződik” (idézi: Romsics 2003, 38).

⁵ Kuhn 2002, 107–112.

⁶ Gribbin 1999, 67–68, 169–171.

⁷ Kuhn 2002, 100.

⁸ Breisach 2004, 334–345.

⁹ Már a kortárs ókortörténész, Johann Gustav Droysen (1808–1884) is szarkasztikus megjegyzéssel jellemezte Ranke optimista álláspontját, mondván, Ranke pártatlansága olyan, mint „egy eunuch objektivitása”. Romsics 2003, 39.

„nyelvi fordulat” is. A nyelvészet bevonása a társadalomtudományok világába olyan paradigmaváltás volt a 20. század utolsó harmadában, mint amilyen Immanuel Kanté (1724–1804) filozófiatörténetben vagy Nikolausz Kopernikuszé (1473–1543) a csillagászat történetében. Rorty és társai arra hívták föl a figyelmet, hogy a valóságot mi emberek csak a nyelv segítségével vagyunk képesek megragadni. A nyelv viszont alakzatokat, mátrixokat használ, melyek nem a realitás tükörlépei, hanem saját gondolkodási sémáinkat – mint egy referenciahálót – vetik ki a környezet világára. Nem azt látjuk, ami a valóságban létezik, hanem azt, amit kulturálisan determinált nyelvünkkel ki tudunk fejezni.¹⁰ Az alapvetően analitikus filozófiai indíttatású „nyelvi fordulat” eszmeiségét legelőször Hayden White (1928–2018) ültette át a történetírás gyakorlatába 1973-ban megjelent *Metahistory* című művével.¹¹

Mára – a posztmodern pluralitásának megfelelően – minden kutató tudományos alapállása más és más ontológiai és episztemológiai alapokból indul ki, még akkor is, ha ez nem mindenkinél tudatos. Nehéz általánosan elfogadott alapelveket fölvezetni, mint ahogyan az a 18–19. században történt – hacsak nem nevezzük a színes sokféleséget a tudományos élet jellegzetes egységének. Ebben a sokféleségben azonban fontos szerepet játszanak azon posztmodern társadalomtudósok, akik elszakadnak a pozitivista törekvésektől, és tagadják a valóság objektív megismerhetőségének lehetőségét.¹² Ezzel tulajdonképpen egy nagy ív rajzolható föl a felvilágosodástól kezdve egészen napjainkig. Ez a folyamat a történelem objektív megismerhetőségébe és a tudás kumulatív jellegébe vetett optimista hittől, a múlt ún. „objektív tényeinek” szubjektív tagadásáig és a tudás paradigmatisztikus jellegéig ível. Vagy ahogy Ralf Bohnsack (1948–) fogalmaz, a tudománytörténetben kétféle választ adtak a megfigyelő és a megfigyelt közötti viszony definiálására: pozitivista vagy fenomenológiai.¹³ Pozitivista abban az értelemben, hogy az egyén körüli világot a szubjektumtól független, pozitív tények halmazaként értelmezi; vagy fenomenológiai Edmund Husserl (1859–1938) értelmezésében, miszerint az egyén körüli világ entitásai jelenség gyanánt elválaszthatatlanul hozzá kapcsolódnak a szubjektum megismeréséhez.¹⁴

A 19. század pozitivista történelemszemlélet szellemében született meg többek között az assziriológia tudománya is, amely így magán hordja korának sajátosságait. A 19. századig a koraújkor embere csupán sztereotípiákban gondolkodott az ősi mezo-

¹⁰ Goertz 2001, 11–31; Romsics 2010, 231–232.

¹¹ Muszynski 2017, 96–126.

¹² Letenyei 2012, 184.

¹³ Feischmidt 2009b: 3.

¹⁴ Hamlyn 1998, 267, 311–312.

potámiai kultúráról, ami a korabeli keletről alkotott képből indult ki. Ez alapján az ókori Mezopotámia jellegzetességeként a despotikus uralmat, a háremeket, az eunuch szolgákat határozták meg, világképére a fanatizmust és a fatalizmust vetítették ki. Ez tulajdonképpen a kor romantikus kelet-képe volt, ami elsősorban a nyugati nagyhatalmak felsőbbrendűségi tudatából táplálkozott.¹⁵ A korszakot időben leginkább megközelítő források (a Biblia, a görög auktorok, elsősorban Hérodotosz) szintén torzítva adták vissza az ősi babilóni és asszír civilizáció képét. A 18. és a 19. század első felének ószövegségi kommentárjai jól szemléltetik az ezzel kapcsolatos ismeretek hiányosságait.¹⁶ Az akkád ékírás megfejtése előtti tudománytörténeti korszak jól párhuzamba állítható a 19. századi „karosszék-antropológiával”.¹⁷ A kutatók nem léptek – nem is léphettek – közvetlen kapcsolatba a kultúrával, egyszerűen azért, mert nem ismerték az ókori közel-keleti emberek nyelvét és városaik dokumentumait. Így éppen úgy másodlagos forrásokra voltak utalva (Biblia, Hérodotosz, a kelet kép sztereotípiái), mint azok az antropológusok, akik az egyházi és gyarmati adminisztrációk, utazók leírásai alapján próbálták képet rajzolni távoli népek életéről.¹⁸

A 19. században derekán indultak meg a közel-keleti régészeti ásatások, melyeket – a bibliai érintettségénél fogva – a nagyközönség is intenzív érdeklődéssel kísért. Paul Émile Botta (1802–1870), Henry Austen Layard (1817–1894), majd valamivel később Robert Koldewey (1855–1925) és Walter Andrae (1875–1956) sorra napvilágra hozták az ősi asszír városokat (Dūr-Šarrukīn, Kalḫu, Ninive, Aššur). Miután pedig Henry Creswicke Rawlinson (1810–1895) megfejtette az akkád nyelvű ékírást, és ez 1857-től általánosan elfogadottá vált, ezen városok szövegei is hozzáférhetőkké váltak a kutatás számára. Megindulhatott tehát a mezopotámiai ásatásokról folyamatosan áradó ékírásos agyagtáblák szövegének fordítása, értelmezése, illetve az első történeti összefoglaló munkák írása.¹⁹ Így az ékírás megfejtője, Henry C. Rawlinson már 1852-ben kísérletet tett – immáron nem másodlagos források, hanem asszír királyfeliratok fölhhasználásával

¹⁵ Said 2000, 84–85.

¹⁶ A kommentárok teljesen összemosták a Bibliában szereplő asszír királyok neveit, és azt feltételezték, hogy Szanhérib (2Kir 18,13–19,37) különböző névalakja volt Szalmaneszer (2Kir 17,3), Szargón (Ézs 20,1), vagy Észarhaddón (2Kir 19,37), mondván, a keleti uralkodóknak több nevük is lehetett (lásd Henry 1996⁴ [1712], 86; Barnes 1996 [1851], 344). Ma már tudjuk, az ókori Mezopotámiában nem nagyon volt divat az uralkodói név fölvétele (bár van rá ellenpélda is, ahogyan azt majd III. Tukulti-apil-Ešarra és II. Šarrukīn esetében látni fogjuk), a négy névalak négy különböző időben uralkodó asszír király nevének bibliai torzult formája.

¹⁷ Letenyey 2012, 53.

¹⁸ Galter 2013, 853–854; Feischmidt 2009a: 1.

¹⁹ Az ókori AsszírIA fölfedezésének terjedelmes irodalma van. A – véleményem szerint – legjobb magyar összefoglalót lásd Bermant – Weitzman 1986, 85–141; angolul lásd Grayson 1995, 107–111.

– az asszír történelem rekonstruálására: *Outlines of Assyrian History, Collected from the Cuneiform Inscriptions* (Report of Royal Asiatic Society, London). A vállalkozást sorba követték a francia,²⁰ majd a század végére a német összefoglaló munkák.²¹ Az elsődleges források – Ranke szellemében való – előnyben részesítésével az 19. századi assziriológia a korabeli történetírás tudományos szemléletmódjából sarjadt ki. A diszciplína bibliai érintettsége azonban hamar megmutatta, mennyire nagy hatással vannak a primer források értelmezésére a kutató prekonceptiói. A teológiai liberalizmus fénykorában sok assziriológus késztetést érzett arra, hogy állást foglaljon az isteni kinyilatkoztatás mellett vagy éppen ellene.²² Az ilyen posztulátumok pedig akarva-akaratlanul kihatottak a kutatási eredményekre is. Németországban a másik zavaró tényező a századfordulóra fölerősödő antiszemitizmus volt.²³ A két prekonceptió romboló hatása jól megfigyelhető egy személyben, a kiváló hebraista és assziriológus, Friedrich Delitzsch (1850–1922) munkásságában. 1902-ben Berlinben, a *Deutsche Orient-Gesellschaft* (DOG) szervezésében és a császár, II. Vilmos (uralkodása 1888–1818) jelenlétében Delitzsch előadást tartott a Biblia és Mezopotámia kapcsolatáról (*Babel und Bibel*). Gondolatmenetében azt bizonyította, hogy az ószövetségi történetek legtöbbje a babilóni kultúrából átemelt mítoszok (teremtésmítosz, özönvíz-mítosz stb.). A Biblia tehát nem lehet Isten ihletett szava, csupán emberi kompiláció. Az ezt követő években a sajtó, majd a klerikusok és a laikusok egyaránt bekapcsolódtak az egyre élesebbé váló vitába, az ún. *Babel-Bibel-Streitba* (1. kép).

²⁰ François Lenormant (1837–1883) és Julius Oppert (1825–1905) munkáit érdemes megjegyezni. Carena 1989, 25–29.

²¹ A század végére a németek vették át a vezető szerepet az assziriológiában, elsősorban Friedrich Delitzsch (1850–1922) és Hugo Winckler (1863–1913) neveit érdemes megemlíteni. Carena 1989, 38–48.

²² A kérdés először az 1860-as években Sin-ahhē-erība 701-es hadjárata kapcsán öltött testet (2Kir 18,13–19,37), amikor George Rawlinson (1812–1902) – Henry Rawlinson teológus öccse – egyértelműen a Biblia hitelessége mellett foglalt állást, míg mások az ószövetségi beszámoló legendának tartották az asszír királyfeliratok fényében (Mayer 1995, 4; Grabbe 2003, 20–23; az inspiráció és keletkutatás relációjának korabeli helyzetéről általában lásd Walton 2007, 15). Ugyanezzel a problémával küszködött a szociológia is történetének hajnalán. Így a belga tudós Adolph Quetelet (1796–1874) elképzelhetőnek tartotta az isteni beavatkozást, ugyanakkor Auguste Comte (1798–1857) hevesen támadta azt. Némedi 1999, 435.

²³ Winkler 2005, 208–217, 287–295.

1. kép. Delitzsch plágiummal vádolja Mózeszt, korabeli karikatúra
(Cancik-Kirschbaum – Gertzen 2021, 12. Abb 4. nyomán)

Delitzsch tevékenysége hívta életre az úgynevezett pánbabilóni mozgalmat, amely a kor vezető német – elsősorban lipcsei – keletkutatóiból alakult.²⁴ Tevékenységük annak az igazolásából állt, hogy tulajdonképpen minden asztrális mítosz babilóni eredetű, a keresztyén Biblia mezopotámiai legendák gyűjteménye és a legmagasabb rendű

²⁴ Elsősorban Delitzsch tanítványai tartoztak ide: Hugo Winckler, aki 1905-ben kezdett ásatásokat Boğazköyben (az ókori Hattusa), az egykori Hettita fővárosban; Alfred Jeremias (1864–1935), a legfanatikusabb az összes közül; Heinrich Zimmern (1862–1931), bár ő később már kritikusan nyilatkozott mesterével és gondolataival kapcsolatban; továbbá ide tartozik még a lipcsei hebraista August Wünsche (1839–1913); valamint a szintén Lipcsében tanult, a finn assziriológiát megalapozó Knut Tallqvist (1865–1949) is. Ide szokás sorolni még Peter Jensen (1961–1936) is, aki monumentális alkotásában (*Das Gilgamesch-Epos in der Weltliteratur*, 1906) mindent Gilgamešsel hoz összefüggésbe (még a „Jézus-mítosz” is a babilóni történet kissé átformált változata, amelyben Jézus Gilgameš, Keresztelő János Enkidu, Heródiás pedig Ištar). Gondolatilag valóban jól beleillik Jensen a pánbabilónisták eszméibe, gyakorlatilag azonban nem tartottak fenn egymással kapcsolatot. Parpola 2004, 238–239.

egyistenhívó vallás az ókori Babilóniában volt megtalálható (a politeizmus csupán az egy isten különböző manifesztálódási formája). A mozgalom legkeserűbb kifejezése Delitzsch utolsó könyve volt (1922): *Die große Täuschung*. A művében leplezetlenül megnyilvánuló antiszemitizmus, valamint nacionalizmus arra a következtetésre vezette, hogy a keresztyén Bibliát, illetve elsősorban a zsidó Ószövetséget egy ősi germán szent legendákat tartalmazó könyvvel kellene helyettesíteni (*Germanen-Bibel*).²⁵

Friedrich Delitzsch körének gondolatai jól szemléltetik annak a rankei elképzelésnek a korlátait, miszerint az elsődleges források minuciózus vizsgálata elég a történelem objektív rekonstruálásához. A századforduló német assziriológusai, bár behatóan ismerték diszciplínájuk addig ismert szövegeit, mégiscsak koruknak emberei maradtak a maguk előítéleteivel és téves előfeltevéseikkel. Éppen ezekben az években végezte kutatómunkáját a kulturális antropológus, Bronisław Malinowski (1884–1942) a Trobriand-szigeteken, amely nemsokára mintapéldája lett a „résztvevő megfigyelés” módszerének. Arról volt szó Malinowski esetében, hogy kiszakította magát az európai környezetből, és huzamosabb ideig a bennszülöttek között élt. Mivel azok megszokták jelenlétét, „láthatatlanná vált”, és a törzs interakciói úgy zajlottak, ahogyan a megfigyelő jelenléte nélkül is zajlottak volna: „*az események a szemem előtt zajlottak, a sátram küszöbén.*”²⁶ Ezt azonban a századfordulón egy assziriológus sem tudta megtenni, nem vált „láthatatlanná” az asszírok és babilóniaiak számára, mivel megmaradt európai tudósnak, aki a saját asszociációs hálóján belül értelmezi a térben és időben távoli kultúra megnyilatkozásait. Így sok esetben az assziriológia korai alkotásai többet árultak el magukról a kutatókról, mint az ókori mezopotámiai civilizációról.

Ezt a hibát ismerte föl Benno Landsberger (1890–1968), Heinrich Zimmern tanítványa, aki már a 20-as évektől elhatárolta magát a pánbabilónizmustól,²⁷ és a mezopotámiai kultúra „sajátos egyediségét” (*Eigenbegrifflichkeit*) kezdte hangsúlyozni.²⁸ A külföldön is nagy hatást kifejtő kutatónak köszönhetően az assziriológia a 20-as 30-as évektől egyre jobban elszigetelődött a többi társadalomtudománytól, és a paralelizmus vagy az interdiszciplináriszmus minden megnyilvánulására gyanakodva nézett. Landsberger és követői arra hivatkoztak, hogy az assziriológia kezdeti stádiumában túlságosan átítatódott modern ideológiákkal (elsősorban a nacionalizmussal, antiszemitizmussal, liberális teológiával vagy antiklerikális gondolkodásmóddal), ezért a kutatóknak

²⁵ Arnold – Weisberg 2002, 446.

²⁶ Malinowski 1978 [1922], 178, Plate I.

²⁷ A mozgalom tulajdonképpen már az első világháború előtt, Winckler és Wünsche halálával lecsengett. Egyedül Jeremias publikálta még a 20-as, 30-as években ilyen irányú nézeteit, de ekkora őt már senki sem vette komolyan. Parpola 2004, 239–240.

²⁸ Landsberger 1926.

személyes előfeltevéseik leépítésére és a teljes objektivitásra kell törekedniük. Ennek következtében az assziriológia elfordult a 19. századi nagy történészirányzataitól (a romantikától, a nacionalizmustól, a historizmustól), ragaszkodott ugyanakkor pozitívista szellemiségéhez, és ennek keretében igyekezett minél sterilebb filológiai tudománnyá válni.²⁹ Ez a fajta leíró és „non-theoretical” metodológia³⁰ rendkívül termékenyen hatott a szótárkiadásokra,³¹ a rendszerezett információkat tartalmazó lexikoncikkre születésére,³² valamint az aprólékos szövegkiadásokra, amelyek – a legtöbb esetben – mind a mai napig releváns hivatkozási alapot teremtettek a szaktudósok számára.³³ Ha születtek is történeti összefoglaló munkák, azok szigorúan a forrásokhoz, illetve azok közvetlen parafrázálásához ragaszkodtak – mondván, azok magukért beszélnek.³⁴ A 20. század első két harmadának assziriológiai története jól illeszkedik a modern történelemtudomány fő áramának szellemiségéhez: objektivitás (a kutató és a kutatandó tárgy szétválasztása), pozitívizmus (forrás-központúság), specializáció.

Ez a Landsberger által meghirdetett szigorú objektivitás először a chicagói assziriológus, A. Leo Oppenheim (1904–1974) ellenérzését váltotta ki. Magyarul is olvasható könyvében – *Az ókori Mezopotámia: Egy holt civilizáció portréja* – több esetben is kifejti, hogy az assziriológia feladata elsősorban nem az akkád és sumer szövegek lefordítása és magyarázata, hanem magának az ősi civilizációnak a megértése. Talán ő volt az első, aki Malinowskihoz hasonlóan megpróbált beleolvadni, „láthatatlanná válni” a „bennszülöttek” számára. Ezt úgy vélte elérhetőnek, hogy az adott szöveget a társadalomban betöltött funkciója szempontjából vizsgálta. Sokak számára egyenesen megbotránkoztaóak voltak kijelentései, miszerint például a Gilgameš eposz – a nyugati ember számára

²⁹ Irwin 1949, 300. Lásd még Carena 1989, 5; valamint Van der Spek 1993, 262. A pozitívizmus történetéről és jellemzőiről lásd Kampis 2022, 33–36.

³⁰ Binsbergen – Wiggermann 1999, 4.

³¹ Lásd a – részben Bruno Meissner (1868–1947) szójegyzeteire építő – háromkötetes *Assyrisches Handwörterbuch* (AHw), Wolfram von Soden (1908–1996) alkotását; vagy a chicagói egyetem monumentális szótársorozatát, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, amelynek szerkesztése egy másik meghatározó 20. századi assziriológus nevéhez, A. Leo Oppenheimhez köthető.

³² 1928-ban indult útjára a kezdetben Erich Ebeling (1886–1955) és Bruno Meissner szerkesztése alatt a *Reallexion der Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie* (RIA), mely az első két kötet német dominanciája után az 1950-es évektől fokozatosan egy, a szakmában megkerülhetetlen nemzetközi vállalkozássá szélesedett ki. Streck 2018.

³³ Ennek az aprólékos filológiai munkának a bibliográfiájára vállalkozott a 60-as és 70-es években Rylke Borger (1929–2010) a három kötetes *Handbuch der Keilschriftliteratur* összeállításával. A mű mind a mai napig nélkülözhetetlen kelléke az assziriológiának.

³⁴ Parpola 2004, 240.

esztétikailag oly fontos akkád epikus mű – „*magában Mezopotámiában alig volt ismert*”.³⁵ Márpedig a kutató feladata, hogy ennek tudatában, a kulturális kontextusba ágyazva közeledjen az eposzhoz. Előremutató továbbá az akkád ún. történelmi forrásokról alkotott véleménye. Oppenheimig általánosan elfogadott premissza volt, hogy az asszír és babilóniai történelmet viszonylag pontosan rekonstruálni lehet a királyfeliratok segítségével hívásával. Oppenheim azonban úgy vélte, itt inkább irodalmi szövegekről van szó, amelyek „*szándékosan közömbösek az »igazság« iránt*”.³⁶ Ebből adódóan ezen királyfeliratok történelmi forrásként való értékelése idegen a mezopotámiai kultúrától. Így, ha azokat a modern kutató a „történelmi igazság” forrásaként értelmezi, elzárja maga elől azt a lehetőséget, hogy megértse a szövegek asszír és babilóni társadalomban betöltött szerepét.

Oppenheim gondolatát az olasz assziriológus, Mario Liverani (1939–) vette át és dolgozta tovább. Ő volt az első – tudomásom szerint – aki a saját hermeneutikai megközelítését tudatosan végiggondolta, filozófiailag megalapozta, mindezt pedig, mintegy tudományos programot 1973-ban közzé is tette: *Memorandum on the Approach to Historiographic Texts*. Liverani nyíltan számúzi az Oppenheimig oly bőszen keresett pozitivistá tényeket az ókori mezopotámiai történelem fogalomtárából:

„I am afraid that the concept of ‘historical event’ – but I hesitate entering into a field inaccessible to me – is a pure abstraction, which in all cases implies a choice in interpretation, a way of understanding and of presenting.”³⁷

A szöveg – meglátása szerint – nem ad információkat arról a dologról, amiről szól, például egy történelmi eseményről, csupán arról a reakcióról, amit a szöveg leírójában vagy megfogalmazójában kiváltott. Csak ha így „értelmezzük az ékírásos szövegeket, érthetjük meg a mezopotámiai ember gondolkodását:

„The thing to do should be to view the document not as a ‘source of information’, but as information in itself; not as an opening on a reality laying beyond, but as an element which makes up that reality. [...] to view the document as a source for the knowledge of itself – i.e., as a source of knowledge on the author

³⁵ Oppenheim 1982, 317. Kijelentése természetesen vitatott, hozzáállása azonban jól jellemzi metodológiáját.

³⁶ Oppenheim 1982, 186–187

³⁷ „Attól tartok, a »történelmi esemény« fogalma – bár óvatosan nyilatkozom olyan területről, mely számomra hozzáférhetetlen – pusztán absztrakció, amely minden esetben értelmezés, megértés és prezentálás kérdése” (a szerző fordítása), Liverani 1973, 185. Vö. Romsics 2003, 56–58.

of the document, whom we know from the document itself. In this type of approach our attention is no more centred on the events, but on how they are narrated.”³⁸

Liverani iskolát indított az assziriológiában, amely termékenyen hatott az asszír királyfeliratok kutatására. Az iskola szimbolikus kezdete az 1980-ban Cetonában városában (Siena, Olaszország) megtartott konferenciához köthető, ahol számos fiatal tudós mutatta be Liverani szellemiségében kutatása tárgyát.³⁹ E szemlélet képviselői számára a királyfeliratok nem a politikatörténet rekonstrukcióját szolgálták már, hanem a szöveg belső logikájának – és evvel önmagának a szövegnek a – jobb megértése volt a kitűzött cél. Ehhez olyan fogalmakat is segítségül hívtak (ideológia, propaganda stb.) melyek a korábbi tudósok szemében anakronizmusnak hatottak volna.⁴⁰ A kutatási eredmények nemcsak a korabeli assziriológia szűkre szabott szaktudományához járultak hozzá, hanem általános antropológiai megfigyelésekkel is gazdagították a humán tudományokat – kimozdítva ezzel a landsbergeri *Eigenbegrifflichkeit* búvkörében élő diszciplínát. Immáron 40 év tudománytörténet távlatából és a nagyobb eszmetörténeti áramlatok perspektívájából világosan kirajzolódik a Liverani-iskola interpretációinak pozitívizmuskritikája és *postmodern* jellege. Persze nem mindenkit érintett meg az új irányzat szele, ahogyan általában a történészek között is akad jónéhány kutató, aki az elvontnak tűnő hermeneutikai irányzatokat figyelmen kívül hagyva, csak az ún. „józan észre” támaszkodva művelik tudományukat.⁴¹ Mások pedig határozott – immáron szintén filozófiai terminológiával felszerelkezett – ellenvéleménynek adtak hangot.⁴²

Így Ralf Bohnsack azon megfogalmazása, miszerint egy tudomány vagy pozitívista, vagy fenomenológiai, az assziriológiára is alkalmazható. A pozitívista szerint a kutató kívül áll a vizsgálat tárgyán, ezért lehetséges az objektív ítéletalkotás. Így vagy úgy ebbe a kategóriába tartoztak a tudomány hőskorában tevékenykedő kuta-

³⁸ „Amit tennünk kell, hogy a dokumentumra ne »információforrásként«, hanem önmagában való információra tekintsünk; nem valamire, ami egy mögöttes realitásra nyílik, hanem a realitás alkotóelemére. [...] a dokumentumot önmaga megismerésének forrásként tekintse – vagyis a dokumentum szerzőjére vonatkozó tudásforrásként, akit magából a dokumentumból ismerünk. Ebben a megközelítésben figyelmünk már nem az eseményekre összpontosul, hanem arra, hogyan elbeszéli azokat” (a szerző fordítása), Liverani 1973, 179.

³⁹ Fales 1981. Az iskola bibliográfiai összefoglalását az ezredfordulóig lásd Fales 1999–2001.

⁴⁰ Ezen fogalmak létjogosultságáról az ókortudományokban köztes álláspontot foglal el a nemrég elhunyt ókortörténész, núbiológus, Török László (1941–2020): „propagandáról helyesebb csak konkrét esetekben, nem pedig általánosságban beszélni.” Török 2018, 11.

⁴¹ Lásd például Edzard 2004 történeti munkáját.

⁴² Hallo 1990; Mayer 1995, 4–16. Walter Mayer hermeneutikájának kritikáját lásd Liverani 1998. A vita összefoglalását lásd Bagg 1998.

tók, mint például Henry Rawlinson és François Lenormant (1837–1883), de ide kell sorolni Delitzschet és iskoláját, valamint Landsbergert és tanítványait – bármennyire eltérő világnézeti premisszákból indultak is ki a kutatásaik során. Mindegyik irányzatnak más és más volt ugyan a kiindulópontja, episztemológiai kérdésekben – ki-mondatlanul bár – mégis egyeztek. Mindnyájan azt vallották, hogy a mezopotámiai ásatásokról előkerülő ékírásos dokumentumok azt a valóságot tükrözik vissza az ősi társadalmakról, amit a kutatónak alapos vizsgálat során csupán ki kell bontania.⁴³ Ahhoz az antropológushoz lehetne hasonlítani ezt a szemléletet, aki elmegy ugyan a bennszülött törzshöz, és precíz megfigyeléseket is végez, de aztán tapasztalatait önkéntelenül és csupán a saját európai vagy amerikai asszociációs hálójában értékeli ki. Nyilván azért jár el így, mert nincs tudatában annak, hogy a nyugati asszociációs háló és az adott bennszülött kultúra hálója akár homlokegyenest különböző is lehet. A megfigyelt jelenség a valóságot, a pozitív tényeket tükrözi vissza – vallja képzeletbeli antropológusunk –, így kézenfekvő, hogy az értelmezés is a bennszülöttekről szóló „objektív igazságot” fogja jelenteni.⁴⁴

Ahogy a kulturális antropológiában Bronisław Malinowski, majd Clifford Geertz (1926–2006), a történelemtudományban Hayden White új utakat nyitottak az értelmezés dimenzióiban, úgy az assziriológia bizonyos szegmenseiben is szemléletváltás következett be Liverani és iskolája föllépésével, amit Bohnsack az ókori mezopotámiai társadalom fenomenológiai megközelítésének nevezne.

A tudománytörténeti bevezetőben Rankétól White-ig és Delitzschtől Liveraniig a múlthoz való viszony számos megközelítési módját vázoltam föl, melyek egy leegyszerűsítő táblázat keretei között jól párhuzamba állíthatók egymással (1. táblázat).

⁴³ Általános vélekedést fogalmazhatott meg 1937-ben a Hammurápi törvénykönyv megtalálójá, Jean-Vincent Scheil (1858–1940), amikor II. Tukultī-Ninurta Annalese kapcsán a következő megállapítást teszi: „*In terms of historical documents, what more can we dream of than written accounts such of this: 'In the month of Nisan, 28th day, under the eponymy of Nadīlou, I left Assur and camped out on the plain; from the plain, I left and crossed the Tartar, I set up camp, etc.'* For historical science, this is obviously the ideal document.” Idézi: Charpin 2010, 230.

⁴⁴ A palesztin származású amerikai Edward W. Said (1935–2003) nem győzte könyvében – *Orientalizmus* – felsorolni azokat az natív kultúrákra gyakorolt káros hatásokat, amelyeket a nyugati nagyhatalmak közel-keleti beavatkozásai indikáltak. A politikusok döntései mögött Said éppen azt a szemléletet látja, amely képtelen elvonatkoztatni saját asszociációs mátrixától – éppen úgy, ahogyan a képzeletbeli antropológusnál is láttuk. Ez a szemlélet a keleti kultúrák félreértésével jár, és számos hibás politikai döntést generál. Said 2000, 59–91

1. táblázat

Korszak		Jellemzők	Történelemtudomány	Assziriológia
Premodern	Felvilágosodás előtti kor	Primer és szekunder források között nem tesz lényegi különbséget; a történelemben transzcendens erők hatnak	Philipp Melanchton ⁴⁵	Hérodotosz
Modern	Felvilágosodás, 19. század	A primer források elsődlegessége; a transzcendens kiiktatása; az objektum elválasztható a szubjektumtól	Leopold von Ranke	Friedrich Delitzsch
	20. század	A primer források elsődlegessége; objektivitásra való törekvés; megszűnik a politikátörténet-központúság; specializálódás	Marc Bloch	Benno Landsberger
Posztmodern	1960-as évektől napjainkig	Interdiszciplinaritás; megszűnik az európai-amerikai-központúság; az objektum és a szubjektum nem szétválasztható; történelmi tények helyett értelmezések	Hayden White	Mario Liverani

Az általános historiográfiai háttér ismeretében érdemes a leírtakat egy konkrét példán keresztül is szemléltetni, mely az elmúlt több mint 100 év kutatástörténetében szépen kirajzolja a különböző tudománytörténeti irányzatok hatását az assziriológiában.

I.1.2. Tudománytörténeti példa

Az assziriológia tudománytörténet paradigmáit, illetve azok változásait jól szemlélteti egy viszonylag jó állapotban fennmaradt, irodalmilag magas színvonalú királyfelirat, II. Šarrukīn asszír király (Kr. e. 722–705)⁴⁶ nyolcadik, Kr. e. 714-es hadjáratleírása.⁴⁷

⁴⁵ Bár Philipp Melanchton (1497–1560) az újkor hajnalán működő lutheránus rendszeres teológus volt elsősorban, a katolikus történelemfelfogást épp az isteni gondviselés bevonásával kívánta cáfolni Johann Carion (1499–1537) és Casper Peucerre (1525–1602) közreműködésével elkészített világkrónikában. Breisach 2004, 174. A reformáció történelemszemlélete gátolta meg tehát, hogy a felvilágosodásig bárki hathatósan megkérdőjelezhette volna a transzcendens erők jelenlétét a történelem menetében. Így a 16. századi vallási megújulás historiográfiája két irányban hatott, egyrészt kapaszkodott a gondviselés középkorban gyökeredző hagyományához, másrészt a középkori történelemszemlélet szembeni vitájában erősítette a források kritikai szemléletét. Romsics 2003, 14–15.

⁴⁶ A szövegben szereplő asszír királyok uralkodási éveit lásd a dolgozat végén szereplő függelékben.

⁴⁷ A nemzetközi szakmában a *Gottesbrief* elnevezés honosodott meg. A teljes szöveg nem is olyan régóta magyar nyelven is hozzáférhető: Niederreiter 2019. Párhuzamos akkád–német, illetve akkád–angol kiadást lásd Mayer 1983; RINAP 2, no. 65.

Az asszír király egy grandiózus Urartu elleni hadjáratról számol be. A szöveget 1912-ben publikálta François Thureau-Dangin (1872–1944), a századforduló neves francia assziriológusa.⁴⁸ Bár kutatásom során nem fogom elemezni Šarrukīnnak ezt a feliratát (ugyanakkor a király khorszabadi *Annales*-ét igen), mégis, a dokumentum által kiváltott reflexiók immáron több, mint 100 éves története kiváló illusztrációja a tudomány imént felvázolt metodológiai problémáinak.

Az ókortudósokat kezdetben a leírás földrajzi nevei érdekelték, amely alapján rekonstruálni kívánták a hadjárat menetét. Az első paradigma középpontjában tehát elsősorban egy történeti-földrajzi kérdés állt. Nagyjából két táborra lehet fölosztani azokat, akik ebben a paradigmában közeledtek a szöveghez. Egyik oldalon azok állnak, akik Šarrukīn hadjáratát egy hatalmas ívben képzelték el, amely Kalḫuból kiindulva keleti irányból megkerüli az Urmia- és a Van-tavat (hosszúhadjárat-hipotézis, mintegy 1600 km).⁴⁹ Maga Thureau-Dangin alapozta meg ezt a hadjárat-rekonstrukciót (1. térkép). A másik oldalon pedig azok állnak, akik egy jóval rövidebb, az Urmia-tótól délkeletre fekvő régióra vetítették rá az asszír király útvonalát (rövidhadjárat-hipotézis, mintegy 950 km, 2. térkép).⁵⁰

A kutatás az első évtizedekben – Thureau-Dangin fölvetéséből kiindulva – a hosszúhadjárat-hipotézis részleteiről vitatkozott. A Van-tó megkerülését már 1917-ben elvetette a német ókortörténész, C. F. Friedrich Lehmann-Haupt (1861–1938), Urartu egyik legelső modern kutatója,⁵¹ bár továbbra is kitarzott amellett, hogy Šarrukīn megkerülve az Urmia-tavat, érintette a Van-tó délkeleti csücskét.⁵² A század második felének kutatásai fokozatosan egyszerűsítették a hadjárat feltételezett útvonalát. A rekonstrukciók az Urmia-tó megkerülését úgy képzelték el, hogy a sereg a tó nyugati partja mentén délnek haladva – Mušasir kifosztása után – érkezett vissza Asszíriába (mintegy 1200 km).⁵³ 1942-ben vetődött föl először egy egészen másmilyen megoldás – az ún.

⁴⁸ Thureau-Dangin 1912.

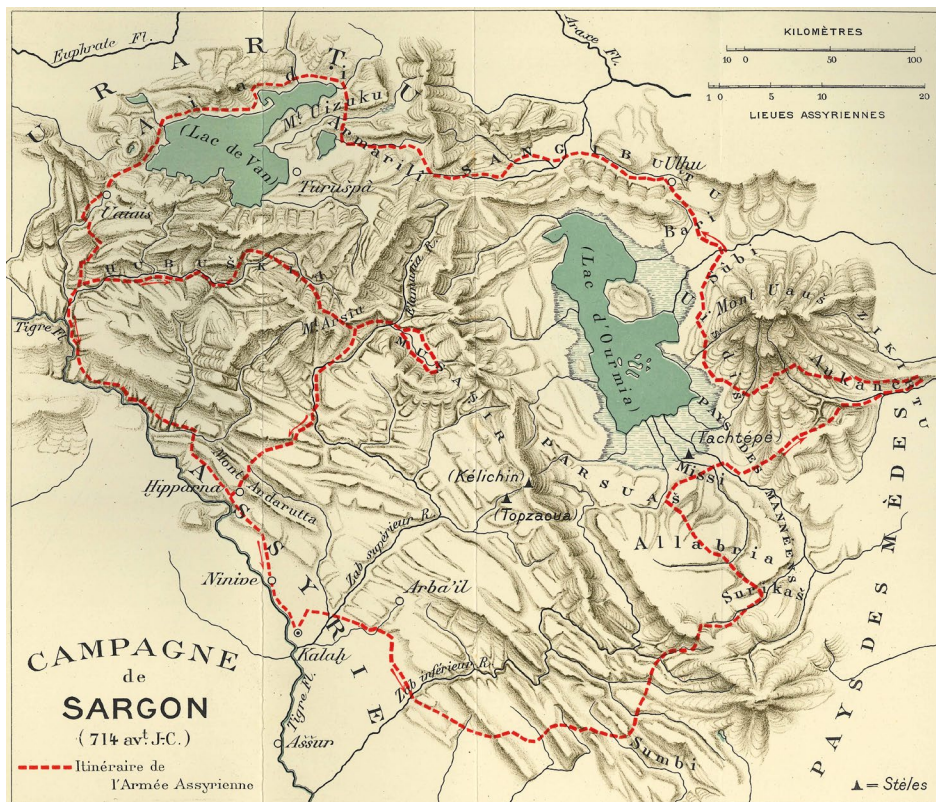
⁴⁹ A hipotetikus útvonalak megsaccolt kilométereihez lásd Danişmaz 2018, 114–115.

⁵⁰ A kutatás pozitivistá paradigmájának tipologizálását lásd Chamaza 1995–1996, 253–261. Hasonló, de három kategóriát használó (rövid, közepes, hosszú) osztályozást lásd Muscarella 2012.

⁵¹ Salvini 2015.

⁵² Lehmann-Haupt 1917, 137–139; 1918; 1926, 309–313; 1931, 327. Az ő álláspontját viszik tovább: Olmstead 1923, 236; Herzfeld 1935, 12–14; Wright 1943; Kinnier Wilson 1962; Kleiss 1967–1970, 131–132; Van Loon 1975, 205–207; Çilingiroğlu 1976–1977; Wießner 1997–1998, 152–155. Thureau-Dangin elméletét – miszerint Šarrukīn mind az Urmia-, mind pedig a Van-tavat megkerülte – csak kevesen vették át (Pinches 1913; Labat 1967, 64; Carey 2005), és tudomásom szerint ma már senki sem osztja.

⁵³ Piotrovskii 1959, 105; Burney – Lang 1971, 155; Kleiss 1977 (csak a hadjárat első felét elemzi); Saggs 1984, 93–96; Hipp 1987; Liebig 1991, 1996; Zimansky 1990; Chamaza 1995–1996, 261–264; Fuchs 2004, 228–262, 510–511; Maniori 2010, 193–205; Kroll 2012; 2020, 16–18, Fig. 5; Dezső 2018, Fig. 3.

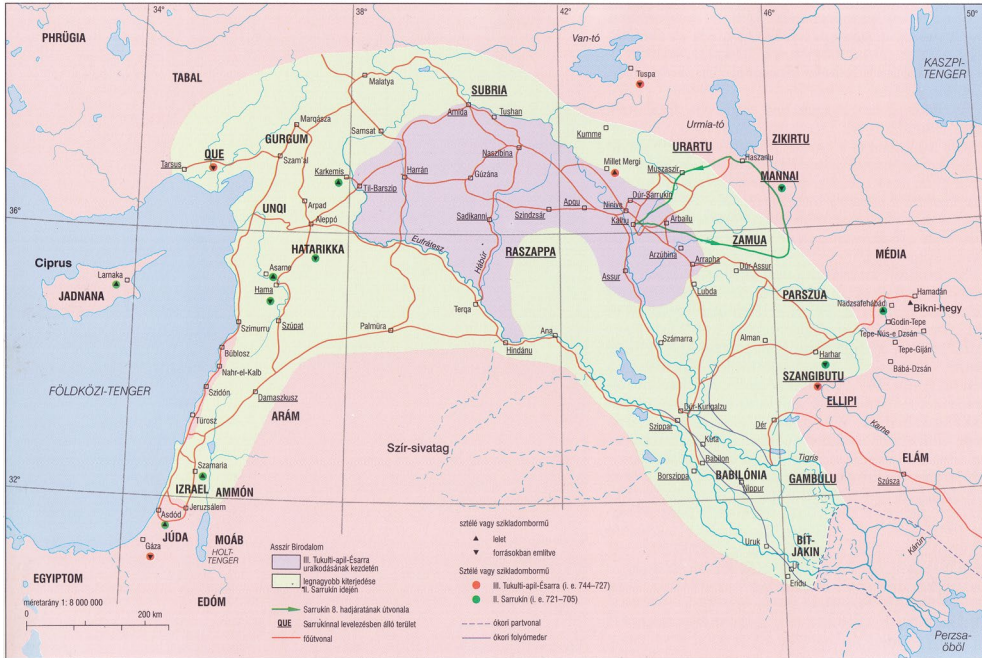

1. térkép. Thureau-Dangin hadjáratrekonstrukciója (Thureau-Dangin 1912, hátsó borító nyomán)

rövidhadjárat-hipotézis. Az amerikai ókortörténész, Horace A. Rigg Jr (1909–1978) volt az első, aki szerint Šarrukīn nem csak a Van-tavat nem érintette, de még csak meg sem kerülte az Urmia-tavat. Ehelyett a hadjárat az Urmia-tótól délkeletre, a Sulaimaniya régióban, illetve attól keletre és északkeletre (az Urmia-tó déli csücskét érintve) zajlott (2. térkép). Érvei filológiai megfontolások mellett főleg logisztikai alapon álltak:

„To cover 1500 miles (flat measurement) over some of the most mountainous country in the world; against almost constant fighting, or the menace of it; with days consumed in celebrations, receipt of tribute, and diplomatic gestures; with the necessity of reorganizing the conquered territories, at least to secure them from immediate revolt (...); and the meticulously detailed sack of Mušasir – plainly, is impossible. His route must have been shorter.”⁵⁴

⁵⁴ „(Szintkülönbségek figyelembevétele nélkül) 1500 mérföld megtétele a világ egyik leghegyvidékebb országában; szinte állandó harcok vagy fenyegetettség között; ünneplésre, adó fogadására és diplomáciai aktusokra fordított napokkal; a meghódított területek újjászervezésének szükségességével, hogy elhárítsák a közvetlen

2. térkép. Michael Roaf „rövidhadjárat”-rekonstrukciója (Roaf 1998, 179. nyomán)

Az 1970-es, 1980-as évektől egyre több régész és történész látta ezt az útvonalat a hadjárat racionálisabb rekonstrukciójának.⁵⁵ Az adatok értelmezése a vitában olykor igen szubjektív színezetet ölt. Azt a régészeti tényt például, hogy az Urmia-tótól keletre elterülő régió településhálózata igen szegényes és jelentéktelen az urartui kolonizálás szempontjából,⁵⁶ mindkét tábor a saját rekonstrukciójának alátámasztására használja; vagy azért, mert így az asszír sereg kis ellenállásra számíthatott (tehát megkerülte az Urmia-tavat);⁵⁷ vagy azért, mert a sereg ellátása szempontjából nem lett volna bölcs ezt az utat választania Šarrukīnnak (tehát a katonai műveletek az Urmia-tótól délre-délkeletre zajlottak).⁵⁸ Az ellentmondásokat találóan érzékelteti a göttingeni kutató, Gunnar Wießner, amikor a következőket írja:

lázadás lehetőségét (...); és Mušasir aprólékosan részletezett kifosztásával – nyilvánvalóan lehetetlen. Az útvonalnak rövidebbnek kellett lennie” (a szerző fordítása), Rigg 1942, 132.

⁵⁵ Levine 1977; Mayer 1980; Muscarella 1986; Salvini 1978, 162–171; 1982, 387–389; Kessler 1986, 67–68; Roaf 1998 [eredeti angol kiadás 1992], 179; Mayer 1995, 328–334; Salvini 1995, 28–29, 91–94; Jakubiak 2004; Mayer 2013, 65–67; Mariott – Radner 2015, 139; Melville 2016a, 134.

⁵⁶ Zimansky 1990, 9–10, 21.

⁵⁷ Saggs 1984, 94; Zimansky 1990, 14.

⁵⁸ Muscarella 2012, 8; Mariott – Radner 2015, 139.

„In den zahlreichen Beiträgen, die sich seither [seit Thureau-Dangin] mit einer Lokalisierung der im antiken Text genannten Toponyme auseinandersetzen, zeigte sich allerdings, daß sich die Wegstrecke des assyrischen Königs im heutigen Gelände kaum ohne Widersprüche identifizieren läßt. Über die Lage der bei Sargon genannten Örtlichkeiten besteht daher nach wie vor weitestgehende Unklarheit. Eine besondere Schwierigkeit bei der Rekonstruktion der Marschrouten ergibt sich aus dem Mangel an Parallelquellen, da für die meisten Toponyme der Sargonberichte Belege anderer assyrischer Autoren oder aus urartäischen Quellen fehlen, die eine Identifizierung der Örtlichkeiten erleichtern würden.”⁵⁹

A földrajzi elemek lokalizálása és a hadjárat útvonalának rekonstrukciója mellett – a kimmer betöréstről szóló feljegyzések publikálása óta (1980-as évek) – a modern kutatás másik nagy témája a kronológia kérdése lett. Mivel magyarázható az Aššur istenhez intézett levélben hangsúlyozott lehengerlő asszír győzelem? Ugyanebben az időben ugyanis egy keleti nomád nép, a kimmerek törtek be Urartu területére – az esemény épp az asszír kémhálózat által Šarrukīnnak küldött leveleiből ismert.⁶⁰ Vajon megelőzte-e a kimmerek betörését az asszír támadás, ezáltal védtelenné téve Urartut a nomád támadással szemben? Vagy éppen fordított sorrendben következtek be az események? Vajon a kimmer betöréstől meggyengült Urartu képtelen volt-e hatékonyan fölvenni a harcot Šarrukīn seregével szemben? Maguk a levelek, illetve az *Istenlevél* (*Gottesbrief*) – ahogy a földrajzi lokalizálásnál is láttuk – nem ad konkrét fogódzókat a kronológia meghatározására, így a legtöbb kutató előfeltevéseik mentén interpretálják a dokumentumokat. Akik Šarrukīn beszámolóját – ahogyan azt a szöveg sugallja – valóban egy heroikus vállalkozásnak értelmezik, hajlamosak a kimmer betörést időben Kr. e. 714 utánra helyezni.⁶¹ Ugyanakkor, akik az Aššur istenhez intézett levélben leírt győzelmet és pusztítást inkább Šarrukīn túlzásainak számlájára írják, hajlamosak Urartu kudarcát a kimmer betöréssel kezdeni, melynek csak egy következménye az asszír támadás.⁶² Az események kronologikus ábrázolásának egy olyan variációja is fönáll, amely a dél-

⁵⁹ „Az ókori szövegben említett helynevek lokalizálásával foglalkozó számos szakcikkből azonban azóta [Thureau-Dangin óta] világossá vált, hogy az asszír király útja a mai terepen aligha azonosítható elmentmondások nélkül. Ezért továbbra is nagy a bizonytalanság a Šarrukīn által említett helyszínek elhelyezkedését illetően. A felvonulási útvonal rekonstrukciójának különös nehézsége a párhuzamos források hiánya, mivel Šarrukīn beszámolójának legtöbb helynévére nincs bizonyíték más asszír szerzőktől vagy urartui forrásokból, amelyek megkönnyítenék a helyszínek azonosítását” (a szerző fordítása), Wiešner 1997–1998, 146.

⁶⁰ Deller 1984, 98–104; SAA I 30, 31, 32; SAA V 90, 92, 144, 145, 173, 174. Az asszír katonai kémhálózatról lásd Dezső 2004, 2014, 226–228.

⁶¹ Mayer 1993 és 1995, 110–113; Dezső 2004, 340–349; Fuchs 2009; Mayer 2013, 65–66.

⁶² Wäfler 1986, 93; Parker 1995, 11–19; Salvini 1995, 85–91; Andre-Salvini – Salvini 2002, 28; Fuchs 2009b, 56; 2012, 155–157; Melville 2016a, 126, 207–218.

nyugatról induló mezopotámiai támadást és az északkeletről érkező nomád támadást ugyanarra az időintervallumra teszi (714. nyár vége, ősz eleje).⁶³

Akár térről, akár időről legyen szó, a modern paradigmában a kutatók beállított-sága mindig a „történelmi valóságra” kérdezett rá – hol történt? mikor történt? Majd fél évszázad telt el François Thureau-Dangin szövegkiadása után, amikor A. Leo Oppenheim egészen újszerű kérdést tett föl Šarrukīn Aššur istenhez intézett levelével kapcsolatban. Oppenheimot 1960-as cikkében nem a geográfia, sem pedig a kronológia (tehát nem a pozitivistá módon megfogható „tényanyag”) foglalkoztatta, hanem – első ízben – a szöveg funkciójának problémája:

„An attempt will be made to establish whether such criteria as style of presentation, diction, literary aspiration, etc., can shed some light on the function and importance of these texts.”⁶⁴

Mit jelentett ez a különös királyfelirat egy 8. század végi asszír ember számára? Az új szempont a szöveg strukturális elemzése, az idegen szokások és technikai bravúrok megörökítésének jelensége vezette a chicagói assziriológust arra a következtetésre, hogy valószínűleg az Aššur-levelt nem sokkal a hadjárat után felolvasták Aššurban (és talán más asszír városban is).⁶⁵ Oppenheim gondolati fonálát a 80-as évektől karolta föl a Mario Liverani által vezetett olasz iskola. 1980-ban a Carlo Zaccagnini hívta föl a figyelmet arra, hogy a Šarrukīn 8. hadjáratát bemutató *Istenlevél (Gottesbrief)* szövegében egy szigorú bináris rendszer logikája működik, mely az asszír ellenségkép etnocentrikus ábrázolásának logikus lecsapódása.⁶⁶ Ebben a rendszerben minden, ami asszír, az pozitív; és minden, ami ellenség, az negatív, még akkor is, ha az egy csodálatra méltó mérnöki teljesítmény (öntözőrendszer, kommunikációs világtörtényok sora, lótenyésztés stb.). Míg Oppenheim az ellenség civilizációs építményeit a hérodotoszi

⁶³ Lanfranchi 1990, 11–41; Grekyan 2010.

⁶⁴ „A tanulmány arra tesz kísérletet, hogy olyan kritériumok, mint a prezentálás stílusa, az előadásmód, az irodalmi utalások stb. megvilágítják-e a szövegek funkcióját és szerepét” (a szerző fordítása), Oppenheim 1960, 133. A „text” többes számú használata alatt Oppenheim a három ez idáig ismert Aššur istennek címzett levelet érti (III. Šulmānu-ašarēduét, II. Šarrukīnét és Aššur-aḫ-iddinájét). Lásd Borger 1957–1971.

⁶⁵ Oppenheim 1960, 147. A tétel klasszikussá vált (Fales 1991, 131), bár Louis D. Levine – aki az 1970-es évektől a „rövidhadjárat” propagálója volt – arra hívta föl a figyelmet, hogy a szöveget privát kontextusban találták meg a régészek, és valószínűleg nem volt ismert a nagyközönség előtt. A valószínűsíthető szerző Nabû-šallum-šunu, a király fő írnoke, akinek a házából napvilágra került az *Istenlevél (Gottesbrief)*, kísérletképp írta meg a dokumentumot – vélekedik Levine 2003, 116.

⁶⁶ Zaccagnini 1981. Az asszír ellenségkép antropológiai megközelítése számos hasonló témájú kutatást ihletett meg: Zaccagnini 1987; Fales 1987; Árvai 2013; 2014a.

etnográfiai megfigyelés csíráiként értelmezte,⁶⁷ addig Zaccagnini az asszír etnocentrizmus megnyilvánulását látta bennük – ezek a dicséretre méltó dolgok ugyanis mind megsemmisítésre kerülnek.⁶⁸ Frederick Mario Fales (1946–) – a Liverani-iskola másik jeles képviselője – 1991-es cikkében ismét a szöveg szerkezetéhez nyúlt vissza, amely során olyan ideológiai mintázatokat fedezett föl, amelyek 30 évvel korábban elkerülték Oppenheim figyelmét. Fales megfigyelte például, hogy az asszír király előtt rendre emberfeletti kihívások tornyosulnak, melyeket azonban ő az összeset, minden egyes esetben ügyes bravúrral old meg. A hagyományos modern értelmezés szemében az Uauš-hegynél vívott csata II. Šarrukīn ügyes stratégiai húzása volt, hiszen a hátrányban lévő, létszámban alulmaradó asszír sereget győzelemre vezette a fölkészült, létszámban nagyobb urartui sereg ellen.⁶⁹ Az *Istenlevél* által sugallt kép azonban nem a történelmi valóságot, hanem az asszír ideológiát tükrözi vissza. Minél nagyobb ugyanis a kihívás, annál nagyobb a katarzis. Az ideológiai minta – „*the few against the many*” – Šarrukīn dicsőségét, nem pedig a történelmi hitelességet szolgálja.⁷⁰ Oppenheim ahhoz az antropológushoz hasonlított, aki – Malinowski tanácsát megfogadva – elsőként próbál beolvasni az asszír „bennszülöttek” világába, empátiaérzékeléssel próbálja megérteni, hogy hogyan gondolkodhatott Kr. e. 714-ben egy aššuri polgár, aki az adott szöveget hallgatta. Ugyanakkor a chicagói assziriológus sok tekintetben még nem érti a „bennszülöttek” asszociációs hálóját, helyette saját historiográfiai nézeteit vetíti bele a korabeli asszírrok gondolkodásába. Ennek a natív asszociációs hálónak a fölgöngyölítésére tesznek kísérletet majd Zaccagnini és Fales. A kultúrantropológus Clifford Geertz képével élve, megpróbálja megkülönböztetni a tikket a kacsintástól, azt pedig a kacsintás paródiájától.⁷¹ Az új szemlélet motiválóan hatott a 20. század végéig elhanyagolt stilisztikai kutatásokra. Még olyan tudósok is kezdték felfedezni a szövegben az irodalmi jelleget, akik eddig történelmi dokumentumként kezelték azt.⁷²

⁶⁷ Oppenheim 1960, 146. Vö. Bach 2022, 131.

⁶⁸ Zaccagnini 1981, 266. Vö. Pongratz-Leisten 2015, 296–299.

⁶⁹ Lásd például Mayer 1995, 329–330.

⁷⁰ Fales 1991, 142–145.

⁷¹ Geertz 2001, 197–198, 202–205.

⁷² Chamaza 1992b; Kravitz 2003. Kathryn F. Kravitz munkájáról mindemellett megjegyzendő, hogy bizonyos tekintetben a bibliaértelmezés egy 19. század végi, 20. század eleji modern megközelítéséhez kanyarodik vissza. Ahogyan Julius Wellhausen (1844–1918) különböző forrásokra osztotta a Pentateuchoszt (Jahvista, Elohista, Papi és Deuteoromiumi), úgy jár el Kravitz az *Istenlevél* elemzésével is, betoldásokra és forrásokra osztva azt (Letter, Mušasir Narrative, Urartu strand). Ebben az összefüggésben inkább nevezhető megközelítése modernnek, mint posztmodernnek, még akkor is, ha őt nem az asszír katonai operáció térben és időben való elhelyezése érdeklí elsősorban.

II. Šarrukīn Aššur istenhez intézett levele kapcsán fölvázolt tudománytörténeti folyamatok a Thomas S. Kuhn féle paradigmaváltások iskolapéldája:

„A két tudóscsoport, mivel különböző világban dolgozik, ugyanonnan ugyanabba az irányba nézve különböző dolgokat lát.”⁷³

Két jól elkülöníthető szemléletmódot figyelhettünk meg tehát, amit én – tudatában annak, hogy ezek leegyszerűsítő fogalmak – modernnek és posztmodernnek nevezek (2. táblázat). A két tudóscsoport eltérő paradigmából való kiindulását úgy lehet a legkönnyebben fölismerni, ha a szakcikkék lábjegyzetein fut végig az ember.⁷⁴ A modern tudósok csak modern társaikra hivatkoznak, még akkor is, ha éppen vitába szállnak velük; ugyanakkor teljesen figyelmen kívül hagyják a posztmodern kutatás eredményeit. E megállapítás érvényes fordítva, a posztmodern tudósok szakcikkeire is. A kétfajta megközelítésnek sajátos problémafelvetései, és csak abban a paradigmában jellemző megoldási kísérleteik vannak. A modern kutatás irányzatai vitatkoznak ugyan egymással (rövid-, illetve hosszúhadjárat-hipotézis, az asszír sereg támadása ok vagy okozat), ugyanakkor alapjaiban egyetértenek abban a tekintetben, hogy a szöveg mögött ott rejtőzik a történelmi „igazság”, melyet gondos kutatással meg lehet ismerni. A posztmodern szellemiségben született kutatások azonban nem a mögöttes történelmi realitást keresik, mivel a szöveget önmagában is forrásnak tekintik. Ez közel áll ugyan az irodalmi megközelítéshez, annyiban több azonban nála, hogy általános antropológiai megfigyelésekhez vezet.

sorban. Ugyanakkor következtetéseit Oppenheim (Kravitz 2003, 89), Zaccagnini (i. m. 90) és Liverani (i. m. 93) ideológiai megfontolásaira alapozza.

⁷³ Kuhn 2002, 156.

⁷⁴ Thomas Kuhn a lábjegyzetekben említett szakirodalom összetételének változását a tudományos forradalom megtörténtének jeleként értelmezi. Kuhn 2002, 11.

2. táblázat

Évek	MODERN				POSZT-MODERN	
	Tér		Idő			
	Hosszúhadjárat	Rövidhadjárat	Asszír támadás ok	Asszír támadás okozat		
1910-es	Thureau-Dangin 1912			Thureau-Dangin 1912		
	Pinches 1913					
	Lehmann-Haupt 1917			Lehmann-Haupt 1918		
	Lehmann-Haupt 1918					
1920-as	Olmstead 1923		Olmstead 1923	Lehmann-Haupt 1926		
	Lehmann-Haupt 1926					
1930-as	Lehmann-Haupt 1931					
	Herzfeld 1935					
1940-es	Wright 1943	Rigg 1942				
1950-es	Piotrovskii 1959			Piotrovski 1959		
1960-as	Labat 1967			Labat 1967	Oppenheim 1960	
	Kinnier Wilson 1962					
	Kleiss 1969–70					
1970-es	Burney – Lang 1971	Levine 1977				
	van Loon 1975					
	Çilingiroğlu 1976–77	Salvini 1978				
	Kleiss 1977					
1980-as	Hipp 1987	Mayer 1980		Wälfer 1986	Zaccagnini 1981	
	Saggs 1984	Salvini 1982				
		Muscarella 1986				
		Kessler 1986				
1990-es	Zimansky 1990	Roaf 1992	Lanfranchi 1990		Fales 1991	
	Liebig 1991					
	Chamaza 1994	Mayer 1995	Mayer 1993	Parker 1995	Chamaza 1992b	
	Chamaza 1995–96					
	Liebig 1996	Salvini 1995	Mayer 1995	Salvini 1995		
	Wießner 1997–98					
2000-es	Fuchs 2004	Jakubiak 2004	Dezső 2004	André-Salvini – Salvini		Levine 2003
	Carey 2005			Fuchs 2009b		Kravitz 2003
2010-es évtől	Maniori 2010	Muscarella 2012	Grekyan 2010		Pongratz-Leisten 2015	
	Kroll 2012	Mayer 2013	Mayer 2013	Fuchs 2012		
	Dezső 2018	Marriott – Radner 2015				
	Kroll 2020	Melville 2016a		Melville 2016a	Bach 2022	

Az 2. táblázatba felsorolt tudósok listája természetesen nem a teljesség igényével készült, de feltételezem, hogy arányaiban tükrözi a kutatás főbb tendenciáit. Ezek alapján mégis meg lehet kísérelni egy történeti diagramot fölvázolását, amely hozzávetőlegesen megadja a 20–21. század kutatási irányainak az arányát (1. ábra).

1. ábra

A diagramban függőleges szaggatott vonala a történetírás egy szimbolikus évét jelöli (1967), a „nyelvi fordulatot”, mely közvetett hatást gyakorolt többek között Mario Liverani főntebb már tárgyalt hermeneutikai gondolataira is (1973).⁷⁵ A nyelv valóságformáló hatásának eszméje mutatkozik meg a 80-as, 90-es években megjelent posztmodern megközelítésekben (Zaccagnini, Fales). Bár a diagramból úgy tűnhet, hogy ez a hatás stagnál és nem jelentős az assziriológiában, épp ennek ellenkezőjét szeretném bizonyítani jelen kutatásommal.

A két irányzat keveset kommunikál egymással – ahogyan arra a különböző alapozású szakcikkék lábjegyzetei kapcsán már utaltam. Persze nem feltétlenül muszáj szembeállítani a két paradigmát egymással, mindkettő rendelkezik előnyökkel és hátrányokkal. A pozitivistából hiányzik az interpretáció kreativitása, míg a fenomenológiai vonal metodológiáját képtelen minden ékírásos forrásanyagra egyönte-

⁷⁵ Bár Liverani nem idézi Richard Rortyt és társait, de hivatkozik olyan irodalmárookra és teológusokra, akik szellemiségben (illetve hatásban) közel álltak a nyelvi fordulat gondolatvilágához: Roland Barthes (1915–1980), Umberto Eco (1932–2016), Northrop Frye (1912–1991). Liverani 1973: 193.

tűen alkalmazni. Így mindkét irányzatnak újabb kreatív megújulásra vagy – közös megoldásként – egyfajta szintézisre lenne szüksége, amelyhez talán ismét a kulturális antropológiától vihetnének ihletet.⁷⁶ Fontos érvek ezek mellett tehát, hogy az assziriológusok nyitott szemmel tájékozódjanak a társadalomtudományok, illetve tudományelméletek legújabb fejleményei között.

I.1.3. Az elméleti háttér alkalmazása a kutatásban

A modern és posztmodern megközelítés közötti különbség legfontosabb eleme – véleményem szerint – a kulturális tudatosság. Míg a modern tudós sok esetben nem gondolja végig, hogy milyen ontológiai és episztemológiai premisszákból indul ki, addig a posztmodern kutató tisztában van azzal, hogy megközelítése kulturálisan determinált, és ezért tudatosan odafigyel a kutatása látens alapjaira.⁷⁷ Ebben a tekintetben a dolgozatomban alkalmazott szemléletmódot posztmodern álláspontként lehetne meghatározni. Tudatosított alapállásom szerint a dokumentumok tanúskodnak egy rajtunk kívül álló világ – esetünkben az asszír társadalom és annak történelme – létezéséről (ontológia); mely azonban, mint önmagában álló dolog – a kanti „*Ding an sich*” – objektív módon nem megismerhető (episztemológia).⁷⁸ Mindez azonban nem azt jelenti, hogy teljesen le kell mondani a vele való foglalatosságról, hiszen hosszasan lehet arról vitatkozni például, hogy II. Šarrukīn milyen irányba vezette 8. hadjáratát; de arról, hogy Asszír-ria és Urartu létező ókori államok voltak, valamint, hogy egymással agresszív módon rivalizáltak, melyből az előbbi emelkedett ki győztesen, aligha.⁷⁹ Nem mondtam hát

⁷⁶ Mindkét megközelítés képviselőitől vannak próbálkozások az eltérő szempontok előnyeit egybeolvasztó összefoglaló munkák készítésére. Modern részről lásd Melville 2016a; posztmodern részről lásd Liverani 2014.

⁷⁷ Más megjelölésekkel ugyan, de erről a jelenségről beszél a politológus Jonathan Grix is. Az általam modernnek nevezett álláspontot ő „Fundamentalist” és „Positivist” jelzőkkel illeti, a posztmodernet pedig „Anti-fundamentalist” és „Interpretivist” megnevezéssel. Grix 2002, 184.

⁷⁸ A továbbiakban – némileg egyszerűsítve – Grix kutatási modelljét alkalmazom, aki öt, többé-kevésbé egymástól elkülöníthető lépést vázol föl a társadalomkutatás korrekt műveléséhez: ontológia (Mi az az emberen kívül, amit megismerhetünk?); episztemológia (Hogyan szerezhettünk a kérdéses entitásról ismereteket?); metodológia (Hogyan álljunk neki ezen ismeretek vizsgálatához?); módszer (Milyen műveleteket hajtsunk végre a vizsgálat során?); és források (Milyen adatokat gyűjtünk?). Grix 2002, 180.

⁷⁹ A 20. század neves brit baloldali történésze, Eric Hobsbawm (1917–2012) elméleti munkájában – *On History* (magyarul: Hobsbawm 2006) – nem rejti véka alá metodológiájának pozitivistá alapját (Hobsbawm 2006, 9), sőt nyíltan támadja a történelem posztmodern megközelítését, ahogy azt az alábbi idézet is mutatja. Mindemellett munkája bevezetőjében egy józan érveléssel int a teljes re-

le az elemzéseim történelmi kontextusban való elhelyezéséről. Minden fejezet elején az adott korszakot egy vázlatos történelmi bevezetővel láttam el. A kutatás törzsének történelmi beágyazottsága több kérdés megválaszolásához is segítséget nyújthat, melyeket majd a konklúzióban fogok kifejteni (VII. fejezet). Mindemellett nem szabad elfelejteni, hogy tudásunk az asszír társadalomról és történelemről soha nem képes elszakadni teljesen a saját, 21. századi képzeleteinktől – még akkor sem, ha tudatában vagyunk kulturális determinizmusunknak. Nem tekintem tehát feladatommak, hogy a történelmi realitásnak megfelelően rekonstruáljam a korabeli valóságot – se történelmi, se társadalmi szinten. Az elemzések pusztán modellek, melyek segíthetnek megérteni az asszír gondolkodás struktúráját.⁸⁰ Egy modell nem a valóság, hanem annak leképezése. Ugyanakkor a modellmegépítéséhez szigorú kritériumokat állítottam föl magamnak, amely nagy mértékben támaszkodik strukturális, kvantitatív és kvalitatív elemzésekre.

Meg vagyok győződve arról – ahogyan Liverani is fogalmazott –, hogy a szövegek, mint jelenségek önmagukban is információhordozók, és nem kell feltétlenül egy mögöttes történelmi realitás felől faggatni. A szöveget pedig úgy érhetjük meg a legjobban, ha – amennyire lehet, kikapcsolva saját asszociációs hálónkat – hagyjuk, hogy az maga beszéljen. A szöveg fenomenológiai értelmezése nem a vélt objektív történelmi tartalommal foglalkozik, hanem szubjektív jelenségként egyszerűen leírja azt. Ehhez elengedhetetlen, hogy szerkezetében vizsgáljuk azt – még akkor is, ha legtöbbször ez a korabeli szövegezők tudatalatti folyamatának eredménye volt. A modern kutatók abbéli igénye, hogy minél több történelmi információt sajtoljanak ki egy ókori dokumentumból, ahhoz vezette őket, hogy a szövegben szereplő változó komponensekre fókuszáljanak (a megnevezett ellenfelekre, a földrajzi helyekre, az időmeghatározásokra). Mindez meggátolta a tudósokat abban, hogy fölfigyeljenek a szövegben jelen levő ismétlődő komponensekre. Pedig az ókori társadalmak – ahogy a legtöbb premodern társadalom – át voltak itatva a szemantikai jelek folyamatos repetíciójával. A szerkezet

lativizmus ellen. Hobsbawm így fogalmaz: „úgy vélem, nem létezik a történetírás anélkül, hogy egyik dolog így és így van, a másik pedig nem. A pun háborúk során Róma győzte le és rombolta le Karthágót, nem pedig fordítva. Az már más kérdés, miként gyűjtjük össze és értelmezzük az ellenőrizhető adatokat, amelyekhez az események mellett az embereknek az eseményekről alkotott véleménye is hozzátartozik. Igazság szerint e [posztmodern] relativisták közül kevesen rendelkeznek azzal a bátorsággal, hogy teljes méltósággal kiálljanak meggyőződésük mellett, legalábbis akkor semmiképpen, amikor olyan kérdés felől kell dönteniük, hogy vajon a hitleri holokauszt létezett-e, vagy sem” (i. m. 8–9). Maga Immanuel Kant (1724–1804), aki a filozófiatörténetben elsőként választotta szét a megismerő szubjektumot a megismerendő objektumtól, ő sem tagadta a rajtunk kívül álló dolgok – „Dinge an sich”, ahogy ő fogalmazott – létét, csupán annak emberi megismerhetőségét kérdőjelezte meg (Kant 1787, XXVI–XXVII). A téma filozófiai háttéréhez lásd Árvai 2005, 5–12.

⁸⁰ Árvai 2014b, 43.

föltáráshoz tehát a szövegben szereplő ismétlődő elemekre is érdemes kell koncentrálni. Ugyanis az asszír királyfeliratok strukturális elemzése meglepően standard mintázatokot rajzol ki. Ezek a mintázatok pusztán esztétikai-irodalmi szempontból is érdekesek lehetnek, de feltételezésem szerint – ahogyan az reményeim szerint láthatóvá is válik majd – ennél több is kiolvasható a jelenségből. A szöveg szerkezete árulkodó jele az asszír kognitív struktúráknak.

Az ismétlődések jelensége nemcsak szerkezeti megfigyelésekre alkalmasak, hanem – szorosan karöltve a strukturális kérdésekkel – kvantitatív elemzésekre is. Egy ilyen jellegű megfigyelés a szöveg egzakt vizsgálatát segíti elő. Ebben az értelemben a szöveg nem más, mint egy fenomen. Fenomenológiailag vizsgálva azt, pontos és nehezen megkérdőjelezhető következtetéseket vonhatunk le a vizsgált asszír királyfeliratokról. A maradéktalan egzakt eredményt csak a szövegek töredezettsége, bizonyos királyok esetében a kis számú minta, illetve olykor a nyelvi többértelműség akadályozhatja. A matematikai számítások sok esetben bonyolultakká és nehezen kezelhetővé válnak. Ilyenkor táblázatok és diagramok segítségével próbálom meg érthetővé tenni a kvantitatív eredményeket.

Mind a struktúra, mind a kvantifikáció a szöveget fenomenológiai szempontból közelíti meg. Nem akarok azonban ennél a pontnál megállni, ezért a fejezetek végén – visszakanyarodva a bevezető történelmi háttérhez – kvalitatív elemzésekbe bocsátkozom. Úgy látom én a szöveget, mint ami többet árul el az írójáról, mint arról, amiről ő ír. Az asszír királyfeliratok az én megközelítemben inkább a mezopotámiai gondolkodásmód forrásai, mint történelmi dokumentumok. Ebben a tekintetben következtetésem kulturális antropológiai jellegűek, és ezzel A. Leo Oppenheim szemléletét szeretném tovább vinni, aki így fogalmazott:

„Az assziriológusoknak szükségük van a közgazdaságtanban, a társadalomtudományokban és mindenekeleltt a művelődéstörténetben (kulturális antropológia) érdekelt tudósok megértésére és együttműködésére, hogy világosabban lássák Mezopotámiai intézményeinek szerkezetét, főként pedig vallását.”

Később pedig némi iróniával hozzát teszi:

„Ha az itt vázolt új irányok azt jelentenék, hogy az assziriológia esetleg eltávolodik a humán tudományoktól, és közelebb kerül a kulturális antropológiához, én nem fogok könnyeket ejteni.”⁸¹

⁸¹ Oppenheim 1982, 53–54. A „humán tudományok” kifejezésén értelmezésem szerint Oppenheim pozitivistá/historikus alapon álló történelemtudományokat értett. Az antropológia és az assziriológia lehetséges közeledését a chicagói kollégájával egy időben a sumerológus Samuel Noah Kramer (1897–1990) is fölvetette (Oppenheim könyvének első angol nyelvű kiadás 1964-ben látott

A történelemtudomány antropológiához való közeledése,⁸² illetve a kulturális antropológia történelemtudományhoz való közeledése⁸³ része annak a posztmodern felismerésnek, hogy a társadalomtudományi kutatások célja nem az emberen kívül álló valóság megismerése, hanem magának az embernek a megismerése. Ebben az értelemben az asszír királyfelirat strukturális és kvantitatív elemzésének célja az anyag kvalitatív és antropológiai következményeinek feltárása.

I.2. A KUTATÁS TÁRGYA

I.2.1. Az elemzett királyfeliratok

Kutatásomban azokat az asszír királyfeliratokat vizsgálom, melyek a Kr. e. 13. század eleje a 8. század vége között keletkeztek. Az adott időintervallum dokumentumai hatalmas korpuszt ölelnek föl (öt vaskos szövegkiadás kötete), így a királyfeliratok kiválasztásában három fő kritériummal limitáltam a szóba jöhető szövegeket: terjedelem, integritás és műfaj.

Elsősorban a kvantitatív elemzés szempontjából fontos az, hogy a kiválasztott királyfelirat relatíve hosszú legyen. Minél hosszabb a szöveg, annál jobban érvényesül a „nagy számok törvénye”.⁸⁴ Majdnem minden esetben sikerült ezt a kritériumot érvényesíteni, de akadtak kivételek is. III. Adad-nērārī (Kr. e. 811–783) szövegei például rövidek. Az ő esetében ezt úgy próbáltam meg áthidalni, hogy öt különböző feliratát összevontam, és egységesen kezeltem. Ez nyilván nem lett volna korrekt, ha több esetben is alkalmazom, de nála nem találtam más módot arra, hogy kellő számú referencia gyűljön össze az elemzéshez.

A második kritérium – az integritás – a szöveg állapotával függ össze. A terjedelemhez hasonlóan fontos volt, hogy az elemzett szöveg – amennyire csak lehet – ne legyen töredezett, hiszen a túl sok hiány a statisztikák torzítását eredményezte volna. Ugyanakkor tisztában kell lennünk azzal, hogy a szövegek napvilágra kerülésének mikéntje véglegesen befolyásolta annak minőségét is. Így az elemzett szövegek közül egy sincs, amelyiken semmilyen törés, repedés vagy sérülés ne zavarná az ékírásos jeleket.

napvilágot). Kramer 1962. Oppenheim és Kramer kísérletének assziriológiai belüli 20. század végi eredménytelenségéről lásd Binsbergen – Wiggermann 1999, 7.

⁸² Raphael 2003, 229–231.

⁸³ Evans-Pritchard 2006, 564–569.

⁸⁴ Kahneman 2013, 127–132.

Míndegyik dokumentum valamilyen mértékben fragmentált. Erre a leglátványosabb példát II. Šarrukīn Annalése szolgáltatja. A szöveg első felében több sor is teljesen hiányzik (12–13, 26–52). Mivel azonban a dokumentum az egyik leghosszabb az asszír királyfeliratok közül (467 sor), ezért a 6,2%-os veszteség még nem eredményezi az ép referenciákból levont statisztikai következtetések jelentős torzulását. Feltehetőleg a számadatok – a nagy számok törvényéből adódóan – csak minimálisan változnának, amennyiben a hiányzó 29 sor birtokában lennének.

A harmadik kritérium a műfaj kérdése. Az asszír királyfeliratok kifejezés gyűjtőfogalom, ahova minden olyan szöveget besorol az assziriológia, mely egy asszír király nevében keletkezett. Tipológiaiailag azonban ezek egészen különböző dokumentumok is lehetnek. Vannak könnyen hozzáférhető szövegek, városok és paloták kapujában fölállított sztélék vagy szárnyas kolosszusok; vannak csak az elit számára hozzáférhető, a palotán belül a falakon és a küszöbökön elhelyezkedő szövegek; hadjáratok során a királyok szikladomborművek készítésére adtak parancsot, melyek fizikailag sok esetben egyáltalán nem megközelíthetők; végül pedig vannak az alapító feliratok, melyeket az épületek alapjába temettek, így a korabeli asszír társadalomban senki számára hozzá nem férhetőek voltak. Témájukat tekintve szólhat egy asszír királyfelirat az uralkodó dicséretéből, hadjáratokról, építkezésekről és vadászatokról, illetve ezek valamilyen kombinációjából (az első elem fix, a többi járulékos). I. Adad-nērārītól kezdve (Kr. e. 1306–1274) jelentek meg a hadjáratleírások a szövegekben, és ez a téma az idők során egyre hangsúlyosabbá vált. A konkrét időhöz és térhez kötődő események bemutatásában is megkülönböztethetünk két műfajt, kronologikus és földrajzi tematikájuk szerint. A geográfiai tematikájú szövegek régiókra bontva mutatják be az eseményeket;⁸⁵ a kronologikus feliratok pedig évekre lebontva teszik ugyanezt. Ez utóbbi műfajt nevezte el a 19. századi assziriológia – középkori mintából kiindulva – annalesnek.⁸⁶ Dolgozatomban azokat a királyfeliratokat fogom elemezni, melyek évkönyvszerűen rendezik az eseményeket – függetlenül attól, hogy hol helyezkednek el a hozzáférhetőségi-skálán. Ugyanakkor itt is vannak kivételek, mert a korai középasszír királyok feliratai még nem ismerték ezt a kronologikus rendezési elvet.

⁸⁵ A német szakirodalom ezeket „Prunkinschrift” megnevezéssel illeti (Freydank 1984, 381), míg az angolban a „display inscription” vált általánossá (Grayson 1980, 152). A magyarban a felirattípus jelölésére mindeztidáig nem honosodott meg egy következetesen alkalmazott szakterminusz. Talán a német kifejezés tükörfordítása lenne erre a legalkalmasabb (*díszfelirat*).

⁸⁶ Grayson 1980, 150.

2. kép. V. Šamši-Adad Nimrud sztéléje (Roaf 1998, 174. nyomán)

A kiválasztás kritériumait tisztázva egy táblázat segítségével, kronologikus módon (I. Adad-nērārītól II. Šarrukīning) bemutatom azokat a feliratokat, melyek az elemzés nagyítója alá fognak kerülni a következő fejezetekben (3. táblázat).⁸⁷ A táblázat tartalmazza a király nevét, uralkodásának éveit, a felirat általam használt megnevezését, rövidítését (amennyiben a királynak csak egy feliratát használom, a király nevének rövidítése magát a szöveget jelenti), föllelhetőségét a szakirodalomban (publikáció), illetve néhány alapvető megjegyzést.

3. táblázat

Király	Felirat	Röv.	Pub.	Megjegyzés
I. Adad-nērārī (Kr. e. 1306–1274)		iAn.	RIMA 1, A.o.76.3	Aššurból származik. Az első felirat az asszír királyfeliratok sorában, amely hadjáratleírást tartalmaz. Jó állapotú. 48 sort és 200 szót tartalmaz.
			RIMA 1, A.o.76.21	Eredete ismeretlen (magánkézben van). A király Babilón elleni hadjáratát tartalmazza. Erősen töredezett. 10 sort és 50 szót tartalmaz.
I. Šulmānu-ašarēdu (Kr. e. 1274–1245)		iŠa.	RIMA 1, A.o.77.1	Aššurból az Aššur templomból származó kőtáblák. Nyelvtani értelmezése olykor nehézkes. Jó állapotú. 85 sort és 363 szót tartalmaz.
I. Tukulti-Ninurta (Kr. e. 1245–1208)		iTN.	RIMA 1, A.o.78.1	Aššurból származó kő- és agyagtáblák. A nyelvtani megoldások elődjéhez hasonlóan szokatlanok. Viszonylag jó állapotú. 113 sorból és 497 szóból áll.
I. Tukulti-apil-Ešarra (Kr. e. 1115–1076)	Annales	iTaE.	RIMA 2, o.87.1	A szöveg több – főleg Aššurból származó – nyolcszögű agyagprizmán található. Az első ismert annales az asszír királyfeliratok sorában. Kiváló állapotú. 498 sorból és 2192 szóból áll.
Aššur-bēl-kala (Kr. e. 1074–1056)	Annales	Abk.	RIMA 2, A.o.89.1	Aššurból származik. Követi apja példáját a szöveg évek szerinti rendezésében. A sorok vége sok helyen olvashatatlan. 76 sorból és 472 szóból áll.
II. Aššur-dān (Kr. e. 935–912)	Annales	iiAd.	RIMA 2, A.o.98.1	Aššurból agyagtábla töredékekből rekonstruálható. A sorok eleje sok esetben sérült. 60 sorból és 391 szóból áll.

⁸⁷ A publikációk megadásánál III. Adad-nērārīig A. Kirk Grayson háromkötetes szövegkiadásának jelölését veszem alapul (Grayson 1987, 1991a, 1996, RIMA). III. Tukulti-apil-Ešarra Annales Hayim Tadmor és Shigeo Yamada szövegkiadását használom (Tadmor – Yamada 2011, RINAP 1). II. Šarrukīn esetében Grant Frame nemrég megjelent szövegkiadása a mérvadó (Frame 2021, RINAP 2); emellett azonban a szöveg rekonstruálásánál figyelembe vettem Andreas Fuchs megoldási javaslatait is (Fuchs 1994). A megjegyzések számadatai csak a hadjáratleírásokra értendők (tehát nem tartalmazzák sem a király epithetonjait, sem az építkezésekre vagy vadászatra vonatkozó szövegrészeket).

II. Adad-nērārī (Kr. e. 912–891)	Annales	iiAn.	RIMA 2, A.o.99.2	Aššurban talált agyagtáblák. A hadjáratleírások egy része erődemonstráció. Jó állapotú szöveg. 91 sorból és 994 szóból áll.
II. Tukultī-Ninurta (Kr. e. 891–884)	Annales	iiTN.	RIMA 2, A.o.100.5	A szöveg egy Aššurból származó agyagtáblán található. Apja annaleséhez hasonlóan egy hosszú szakaszban írja le erődemonstrációját, amely során leereszkedik Sipparig, majd az Eufrátesz és a Hábúr mentén fölfele haladva visszaér Asszíriába. Jó állapotú. 127 sorból és 1761 szóból áll.
II. Aššur-nāšīr-apli (Kr. e. 884–859)	Annales	iiAna. Ann.	RIMA 2, A.o.101.1	A szöveget a Kalhūi Ninurta templom kőlapjára írták. Kiváló állapotú. A maga 336 sorával és 6040 szavával a leghosszabb hadjáratleírás az asszír királyfeliratok sorában.
	Koloszszus felirat	iiAna. Kol.	RIMA 2, A.o.101.2	A király Kalhūi északnyugati palotájának kapuiban álló (oroszlán vagy bikafejű) szárnyas koloszosok testére vésett felirat. Kiváló állapotú. 27 sort és 402 szót tartalmaz.
	Nimrud monolit	iiAna. NM.	RIMA 2, A.o.101.17	A Kalhūi Ninurta templom bejáratából származik (ma a British Museumban van). A monoliton a király kegyes ábrázolása látható istenszimbólumokkal. A szöveg részben az Annales duplikátuma. Jó állapotú. 190 sort és 1217 szót tartalmaz.
	Kurkh monolit	iiAna. KM.	RIMA 2, A.o.101.19	Törökországból, a Diyarbakir melletti Kurkhuból származik (ma a British Museumban van). Néhány sor töredezett. Rövidebb ugyan, mint a király Annalese (79 sor és 1040 szó), de a bemutatott hadjáratok jóval részletesebbek.
III. Šulmānu-ašarēdu (Kr. e. 859–824)	Kurkh monolit	iiiŠaš. KM.	RIMA 3, A.o.102.2	Ugyanonnan származik, mint az apja felirata (és jelenleg szintén a British Museumban található). Szélesebb körben is ismert a qarqari csataleírásról, ahol Akhábót, Izrael királyát is megemlíti az ellenséges szövetségesek között. Jó állapotú. 143 sorból és 2457 szóból áll.
	Annales	iiiŠaš. Ann.	RIMA 3, A.o.102.6	Aššurból származik. Kiváló állapotú. A király első 16 évének hadjáratait foglalja össze. 241 sorból és 1538 szóból áll.
V. Šamši-Adad (Kr. e. 824–811)	Nimrud sztélé	vŠaA. NSz.	RIMA 3, A.o.103.1	Kalhuban találták a Nabú-templomban, de eredetileg – lévén neki szentelték – a Ninurta-templomban állhatott (ma a British Museumban van). A sztélén a király kegyes pozícióban áll az istenszimbólumokkal szemben (2. kép). Mind a király viseletét, mind pedig az ékírásos jeleket archaizáló stílusban készítették. Szinte hibátlanul fennmaradt szöveg. 189 sorból és 1129 szóból áll.
	Aššur sztélé	vŠaA. ASz.	RIMA 3, A.o.103.2	Aššurban az Anu-Adad-templom törött kősztléje. Az írnök a 6. hadjáratig követi az eseményeket. Utána a szöveg befejezetlenül félbemarad. Erősen töredekes. 77 sort és mintegy 350 felismerhető szót tartalmaz.

Király	Felirat	Röv.	Pub.	Megjegyzés
III. Adad-nērārī (Kr. e. 811–783)		iiiAn.	RIMA 3, A.o.104.4	Származása ismeretlen. Állapota erősen töredezett. 11 sort és 27 fölismerhető szót tartalmaz.
			RIMA 3, A.o.104.5	Dūr-Katlimmuból (ma Tell Sheikh Hammad, Szíria) származó sztélé-töredék, eredetileg az istenszimbólumokkal szemben álló királyt ábrázolta. Erősen töredezett. 10 sorból és 54 szóból áll.
			RIMA 3, A.o.104.6	A sztélé Saba'a városában találták (Dzsebel Szindzsartól délre, Irak-Szíria határánál). A sztélén a király istenszimbólumokhoz imádkozik. A szövegben a turtānu Nergal-ēreš vezeti a hadjáratokat. Viszonylag jó állapotú. 12 sorból és 101 szóból áll.
			RIMA 3, A.o.104.7	Tell al-Rimahban találták (Dzsebel Szindzsar, Irak). Az ikonográfiája a saba'ai sztéléhez hasonlít. A hadjáratokat Nergal-ēreš vezeti. Jó állapotú. 9 sorból és 186 szóból áll.
			RIMA 3, A.o.104.8	A törött kőlemezre írt szöveg Kalhuból származik. A király a damaszku-szi és babilóni tevékenységéről beszél. A meglevő rész jó állapotú. 19 sorból és 80 szóból áll.
III. Tukulti-apil-Ešarra (Kr. e. 745–727)	Annales	iii-TaE.	RINAP 1, Tiglath-Pileser III, 1–25	A szöveg Kalhuból III. Tukulti-apil-Ešarra palotájának illusztrált kőlapjairól származik. Az Annalesnek mintegy egyharmadát ismerjük csupán. A megmaradt kőlapokon is sok helyen sérül a szöveg. Újjításként megjelenik a szöveg képi illusztrációja. Így is hosszú szövegről beszélhetünk (244 sor és 2338 szó).
II. Šarrukīn (Kr. e. 722–705)	Annales	iiŠk.	RINAP 2, 1–6	A szöveg Dūr-Šarrukīn (ma Khroszabad, Irak) királyi palotájának szobáiból került elő (az eredeti kőlapok szállítás során elsüllyedtek a Tigrisben, így azok csak másolatokból ismertek). A szöveg több helyen hiányos vagy töredezett. A szöveget gazdag képi illusztráció kíséri. 501 sorból és 5818 szóból áll.

Az öt feliratot egységesen elemzem. Összesen 61 sor és 448 szó.

Miután a fenti táblázatban bemutattam, hogy mely szövegek lesznek elemzésem tárgyai (I. Adad-nērārītól II. Šarrukīnig), mindenképpen kell arról is szólni, hogy melyek nem, és hogy miért nem.

I.2.2. Limitáció

Az ókori Mezopotámia kultúrájával foglalkozó összefoglaló munkák három nagy korszakot különítenek el az asszír történelemben: óasszír kor, középasszír kor és újasszír kor. Elemzésem azonban csak a középasszír korra és az újasszír kor első felére terjed ki, ami talán némi indoklásra szorul. Egyszerűbb megmagyarázni, hogy az óasszír kor miért nem szerepel a kutatásomban. Vázlatosan ismerjük a Kr. e. 2. évezred első felének asszír történelmét, kisázsiai kereskedelmi lerakatait és azok dokumentációit, valamint a hódító I. Šamši-Adadtól néhány királyfelirat is ránk maradt.⁸⁸ Ezek azonban alig hasonlítanak későbbi uralkodók szövegeire. I. Adad-nērārīnál korábbi évszázadokból nincsen olyan asszír királyfelirat, ami hadjáratleírásokat ne tartalmazna. Ezért hát nem is lehetséges a középasszír I. Adad-nērāri koránál régebbi időkbe visszamenni. A másik irány már nehezebben megindokolható, hiszen II. Šarrukīn utáni 100 évben az asszír királyfeliratok a legnagyobb virágkorukat élték. Sok és jó állapotú szöveg maradt ránk Sīn-ahhē-erība, Aššur-ah-iddina és Aššur-bān-apli palotáiból. Ahogyan azonban majd a VI. fejezetben látni fogjuk, II. Šarrukīnnál változások állnak be az asszír királyfeliratok jellegében. Ez nem csak abban mutatkozik meg, hogy hirtelen nagyságrendekkel megnő a szövegek hossza, hanem abban is, hogy temérdek olyan szó kerül használatba, melyek korábban ismeretlenek voltak a királyfeliratok kontextusában (ezzel egy időben bizonyos hagyományos kifejezések kikerülnek az írások szótárából). Ez a jelenség már a khorsabadi királynál kezdi fölborítani azt az egyensúlyt, ami egészen III. Tukultī-apil-Ešarráig fennállt az ún. funkcionális repetitív és non-funkcionális non-repetitív igék között (a fogalmak magyarázatát lásd III.1. fejezetben). A Kr. e. 7. századi királyfeliratok felszínies olvasása is elég ahhoz, hogy megállapítható legyen, a II. Šarrukīnnál kezdődő folyamatok tovább fokozódnak. Az újasszír kor első felének átlagához képest megnő a feliratok hossza, anekdotikus elemek kerülnek a szövegbe, melyek immár nem férnek bele a hagyományos szerkezeti és szóhasználati sémákba. A tendenciára nehéz magyarázatot találni, és nyilván egy önálló kutatás tárgya lehetne, annyi azonban óvatosan elmondható, hogy a folyamatok összefüggésben állhatnak az utolsó asszír királyok azon törekvéseivel, hogy az istenek uralkodásukba betöltött szerepét visszaszorítsák (palotakörzet–templomkörzet aszimmetrikus aránya, hadjáratleírások istenhivatkozásainak csökkenése stb.) – ezt a jelenséget jellemezte Wolfram von Soden (1908–1996) szekularizációs tendenciának.⁸⁹ Az asszír királyfeliratok, aho-

⁸⁸ Grayson 1987, 47–63.

⁸⁹ Soden 1959. Ahogyan arra Soden is felhívta a figyelmet (i. m. 98–99), a „szekularizáció” fogalma ebben az összefüggésben nem állítható párhuzamba azzal a folyamattal, ami az európai társa-

gyan azt például az újasszír kor első felében látjuk, erősen ritualisztikus – és ebben az értelemben mágikus – jellegűek. Az, hogy ez a jelleg elvész, vagy legalább is gyengül, arra utal, hogy az asszír írások, illetve az elit emberei kezdtek máshogy tekinteni a királyfeliratokra. Ezt a tendenciát úgy is meg lehetne fogalmazni, hogy a szövegek II. Šarrukintól kezdve fokozatosan távolodnak a vallástól és közelednek az irodalomhoz. Ennél bővebben egyelőre a témában aligha lehet nyilatkozni. Ahhoz, hogy többet és biztosabban lehessen állítani, a 7. századi szövegeket is precíz kvantitatív elemzés alá kellene vonni, ami azonban beláthatatlan mértékben növelné meg kutatásom és e dolgozat terjedelmét. Így hát maradok az I. Adad-nērārītól II. Šarrukinig terjedő korszak királyfeliratainál – ami még így is mintegy 600 évet foglal magában.

Ugyanakkor ebben a 600 éves intervallumban sem vizsgálok meg minden szöveget. A középasszír korban nincs is nagy választék, mert a korábban közölt kritériumoknak csak kevés szöveg felel meg. Az újasszír kor első felében, különösen II. Aššur-nāšir-apli és III. Šulmānu-ašarēdu esetében megnő a feliratok száma. Ezt valamennyire próbáltam kompenzálni azzal, hogy e királyok esetében több feliratot is elemzés tárgyává tettem, de még így is kimaradtak szövegek. A lehetséges jelöltek a legtöbb esetben híjával voltak valamelyik kritériumnak, vagy túl rövidek, vagy töredezetek, vagy nem annales jellegűek voltak. Így például II. Aššur-nāšir-apli ún. „standard felirata” többszáz példányban és kifogástalan állapotban maradt fenn a Kalhūi északnyugati palotában, a király hadi vállalkozásairól azonban csak általánosságokban beszél (RIMA 2, A.o.101.23). Az ún. „fehér obelisztk” tartalmában hadjáratokat tartalmaz ugyan, de olyan töredékes formában, mely használhatatlanná teszi a statisztikai elemzés számára (RIMA 2, A.o.101.18).⁹⁰ III. Šulmānu-ašarēdu ún. „fekete obelisztkje” mind terjedelmében, mind témájában és mind kitűnő állapotában alkalmas lenne a statisztikai elemzésre (RIMA 3, A.o.102.14), de a hadjáratleírások egy része többes szám harmadik személyben íródott, ami mögött a király turtānuját, Daiān-Aššur személyét sejtí a kutatás.⁹¹ Ez a történelmileg jelzésértékű fenomén, az öregedő király hatalmának visszaszorulását mutatja, az elemzés szempontjából azonban zavaró tényező. Igaz ugyan, hogy III. Adad-nērārī két, vizsgálat alá vont feliratánál is hasonló a történelmi helyzet (RIMA 3, A.o.104.6–7, ebben az esetben

dalmakat jellemzi a felvilágosodás óta. A Kr. e. 7. századi AsszírIA kapcsán nem beszélhetünk világnézeti változásokról (deizmusról, agnoszticizmusról, pláne nem ateizmusról), pusztán az államvezetés belső hatalmi átrendeződéséről, mely bizonyos vallási kifejezési formák háttérbe szorulását generálta.

⁹⁰ A „Fehér obelisztk” datálása egyébként is kérdéses. Régebben is (Reade 1975), és mostanában is (Amin 2017) fölvetődik az a gondolat, hogy az oszlop I. Aššur-nāšir-apli uralkodásához (Kr. e. 11. század dereka) kötődik.

⁹¹ Fuchs 2008, 65.

a király udvaronca, *manzaz pānija*, Nergal-ēreš az, aki a *de facto* hatalmat gyakorolja), csakhogy ott a források elapadása kényszerített rá erre a kompromisszumra – erről azonban III. Šulmānu-ašarēdu feliratai kapcsán aligha beszélhetünk. Sok annales csak a korábbi feliratok aktualizálásai, így a szöveg egy része duplikátum. Ezeket is főlélesleg külön elemezni, hiszen egy későbbi annales magában foglalja a korábbi verziókat is.⁹² Továbbá feltételezhető, hogy több felirat bevonása sem változtatná meg jelentős mértékben a kvantitatív elemzéseket. A nagy számok törvénye itt is érvényesül, a merített minta nagyjából az összes többi hasonló műfajú hadjáratleírást is reprezentálja.

Kutatásom korai fázisában nem csak a királyfeliratok hadjáratleírásait elemeztem, hanem a királyfeliratok építkezéssel és vadászattal foglalkozó részeit is.⁹³ Hamar be kellett azonban látnom, hogy – bár a redundancia alapelvei ott is érvényesülnek – mivel a szövegezők ezeknél a narratív egységeknél más szavakat használnak, az elemzésbe való bevonásuk az összkép torzítását eredményezik. Az építkezések és a vadászatok különálló részként elemezhetőek lennének, valószínűleg színesítenék a hadjáratleírásból nyert eredményeket, és további kutatás tárgyai lehetnének, jelen dolgozatomban azonban nem foglalkozom velük.

I.2.3. Az elemzés menete

Történelmi témánál a kutatás legáltalánosabb bemutatása kronologikus módon történik. Dolgozatomban még sem ezt az utat választottam. Az elemzés szempontjából leggazdagabb elemmel indítok, és egymásba olvadó koncentrikus körökhöz hasonlóan haladok kifelé a többi szöveg elemzéséhez (2. ábra). Így a leghosszabb királyfeliratot, II. Aššur-nāšir-apli Annalesét használom föl arra, hogy az elemzés technikáját részletesen bemutassam (III.1. fejezet). Miután ez megtörtént, az Annalesnél kibontott metódust alkalmazom a Kalhūi király más felirataira (III.2. fejezet). A harmadik koncentrikus körben nagyító alá veszem a II. Aššur-dāntól III. Adad-nērārīig terjedő 150 éves időintervallumot, és a III. fejezetben kiérlelt megközelítéssel megvizsgálom, milyen azonosság és különbözőség áll fönt a legbelső körhöz képest (IV. fejezet). A negyedik körbe tartoznak – logikailag – az újasszír kor első felét időben megelőző, illetve követő királyok feliratai. Ezeket azonban a könnyebb kezelhetőség kedvéért két különálló fejezetre bontottam. Először megvizsgálom a középasszír kor királyfeliratit

⁹² Lásd III. Šulmānu-ašarēdu Annalesének sorát. Grayson 1996, 6.

⁹³ 2010. szeptember 30-án Pécsen még ebben a szellemben tartottam előadást a Vargyas Péter-emlékkonferencián: *Cselekvési sémák II. Sarrukín királyfelirataiban*.

I. Adad-nērārītól kezdve egészen Aššur-bēl-kaláig (V. fejezet). Végül pedig kitekintek a Kr. e. 8. század második felére, hogy meglássam, milyen irányba fejlődik a rendszer
 III. Tukulti-apil-Ešarra és II. Šarrukīn alatt (VI. fejezet).

2. ábra

A koncentrikus körök induktív logikáját föloldva, a záró VII. fejezetben kronologikusan is nyújtok egy deduktív összefoglalást, melybe beleszövöm kutatásom konzekvenciáit.

Mielőtt azonban belekezdenék az elemzés technikai részleteibe, még egy fontos bevezető fejezet hátra van. Meg kell határoznom azokat az előfeltevéseket, melyek nem a kutatásomból következnek ugyan, de kutatásom értelmezése szempontjából elengedhetetlenek. A kérdés ezen a ponton az: Milyen társadalmi és vallási háttere van az asszír királyfeliratoknak?

I.3. AZ ASSZÍR KIRÁLYFELIRATOK KONTEXTUSA (HÁROM ELŐFELTEVÉS)

I.3.1. A király nevének megörökítése

Első előfeltevésem a királyfeliratok eredeti funkciójával függ össze. Már a Kr. e. 3. évezredben bevett szokásnak számított votív-felirat készítése egy templom, oltár, palota, városfal építésénél. Ezekon nem csak az isten, hanem az építető neve is szerepelt: „X istennek Y király Z épületet szentelte.”⁹⁴ A felirat egyrésztől mágikus köteléket hozott létre az építető–isten, az építető–épület, sőt az építető–felirat között. Másrésztől, hogy ez a kapcsolat a jövőben is fennálljon, összeköttetést teremtett az építető és az épület későbbi renoválói, a jövő királyai között is.⁹⁵ Miért volt erre szükség?

Kevés bizonyíték van arra vonatkozólag, hogy milyen módon képzeltek el a mezopotámiaiak a túlvilágot, a korabeli egyiptomi hiedelmekhez képest homályos és szegényes utalásokkal találkozunk csupán.⁹⁶ A Folyamközben élő ember fókusza – akár király, akár közember – a jelenvaló világra irányult.⁹⁷ Éppen e homályos túlvilági képzetekből fakadt az, hogy olyan nagy hangsúly került Mezopotámiában a név továbbélésére. Ezt

⁹⁴ Edzard 1980–1983, 60.

⁹⁵ Név és felirat azonosságát lásd Radner 2005, 129–130.

⁹⁶ Lásd Enkidu beszámolóját az alvilágról a Gilgameš eposzban. George 2003, 732–735, XII, 90–153.

⁹⁷ Ez a tanulsága Siduri, a kocsmárosnő Gilgamešhez intézett beszédének az eposz óbabilóni változatában (George 2003, 278, OB VA+BM iii):

„Ó Gilgameš, hova mégy?
az életet, amelyet keresel nem találod
midőn az istenek megteremtették az emberiséget
a halált rendelték az emberiségnek
az életet kezükben (meg) tartották
ezért hát te, Gilgameš töltsd meg gyomrodat
örvendezzel éjjel és nappal
nap mint nap örülsz
táncoljál és játszál éjjel és nappal
ruhád legyen tiszta
mosd meg fejedet, fürödj meg vízzel
figyeld az ifjút, ki kezedet tartja
örvendeztesd meg feleségedet az öledben
mert ez a sorsa [az emberiségnek].”

A grazi vallástörténész, Manfred Hutter ebben az összefüggésben egyenesen „mezopotámiai agnoszticizmusról” beszél (Hutter 1996, 66). Siduri életfilozófiáját érdemes összevetni Préd 9,7–10 szakaszával (Tigay 1993; Lamber 1995; Van der Toorn 2000, Árvai 2009).

fogalmazza meg Gilgameš, amikor barátját, Enkidut a Humbaba elleni küzdelemre buzdítja:

„Gilgames neki	mondta Enkidunak	
barátjának	mondta a szót	
ki jut az égbe	barátom	
Samassal az istenek	laknak örökké	
az emberek napjai	megszámláltak	
amit csak tesznek	szélfúvás	
és te	féled a halált	
mire van vitéz erőd		
hadd menjek előtted	s kiáltsd utánam	menj, ne félj
ha elesem,	hírem fennmarad	
Gilgames a hatalmas Humbabával		harcba szállt. ⁹⁸

Később pedig így fogalmaz: „hadd állítsak magamnak örök hírnevet.”⁹⁹ Miután sikertelenül próbálta Gilgameš megszerezni az örök életet és az örök ifjúságot, az uruki király visszatér városába, szétnéz a falakon, melyeket ő építtetett, és kénytelen belenyugodni, az ember osztályrésze legfeljebb csak az örök hírnév lehet.¹⁰⁰

Az *Ur-Nammu az alvilágban, halála után* című sumer költemény szintén jó példát kínál arra vonatkozólag, hogy miként tekintettek a mezopotámiaiak a halálra és a hírnévre. A III. uri dinasztia megalapítója, habár jóságosan kormányozta országát, tisztelte az isteneket, mégsem kerülhette el végzetét. Innin istennő meghallja Ur-Nammu kesergését, majd így határozza meg a sorsát:

„Innin – sírva, zokogva –
sorsot szab Ur-Nammunak:
»Király vagy, neved emlegetni fogják,
[tetteidet] déltől északig ismerni fogják.
Odahívom palotádhoz Sumer és Akkád népét:
csatornáid, melyeket kiástál,
nagy szántóföldjeid, melyeket [megműveltél],
a mocsár, melynek vizét lecsapoltad,

⁹⁸ Haklár 1998, II, 193–203.

⁹⁹ Haklár 1998, II, 211.

¹⁰⁰ Jacobsen 1976, 218.

téres gabonaföldjeid, melyeket [arattál],
 a városok, a falvak, melyeket [építettél] –
 ezt mutatom meg az emberiségnek,
 hadd ámuljanak.
 Neved, Ur-Nammu, örökké emlegetni fogják [...]»¹⁰¹

Mezopotámiában tehát a halál utáni „egzisztencia” egyedüli reménysége a hírnév fennmaradásában rejlett, ez pedig szoros összefüggésben állt az egyén után következő nemzedékek halotthoz való viszonyával, ahogyan azt a sumer napistent, Utut megszólító varázsigé is mondja: „Az élő ember szavára a holt békét [talál (?)].”¹⁰² Ez a képzet nem csak elmélet volt az asszírok és babilóniak számára, konkrét rituálé is kötődött hozzá, a *kispu*-szertartás.¹⁰³ Ha az élő rokonok nem végezték el ezt a rituálét, a halott nyugtalan szelleme visszatért az alvilágból, és baleseteket, betegségeket idézett elő az élők között:

„A gonosz lelkek (*zāqīqu lemutti*) kijöttek a sírból,
 a halotti áldozatért (*kasāp kispi*) kijöttek a sírből,
 minden gonoszságukkal, mint az özönvíz, följöttek,
 haragosan följöttek.”¹⁰⁴

Ezekkel a mezopotámiai képzetekkel függ össze a királyok azon szokása, hogy nevüket feliratokon megörökítsék.¹⁰⁵ Éppen erre a végkövetkeztetésre jut a kuthai Narām-Sîn-legenda is. Enmarkar elköveti azt a hibát, hogy életében nem hagy hátra királyfeliratot.¹⁰⁶ Ezt a mulasztását veti szemére Narām-Sîn:

„[En]markar, nem írt nekem sztélét(?).
 Nem volt a testvérem és nem ragadta meg a kezem.
 Šamaš előtt nem imádkozom érte.”¹⁰⁷

¹⁰¹ Komoróczy 1983, 285–286, no. 42, 219–230.

¹⁰² Castellino 1969, 16–17, 107. sor.

¹⁰³ A szó a *kasāpu* „megtör” igével függ össze, és a „kenyértörés a halottakért” képre utal. Tsukimoto 1980, 131–133; 1985, 23–26; Hutter 1996, 70.

¹⁰⁴ Schramm 1970, 405–407, 4–17. sorok. Vö. Tsukimoto 1985, 146–150

¹⁰⁵ Maul 1997a, 13–15; Röllig 1986, 122–123, 126.

¹⁰⁶ Az eset azért paradox, már-már abszurd, mert Enmarkar kultúrhérosz, az írás feltalálója a mezopotámiai hagyományban. Lásd *Enmarkar versengése Aratta urával*. Komoróczy 1983, 129–151, no. 24.

¹⁰⁷ Westenholz 1997, 284–287, The Middle Babylonian Edition 2’–4’.

Egy másik helyen pedig Šamaš, a napisten Enmarkar feletti szigorú ítéletét visszhangozza Narām-Sîn:

„Szigorú ítélet nehezdedjen rá.

Ítélete – a döntés, amit eldöntöttek –, (az legyen), hogy lelke (e_{temmu}), a lélek [...]

családja lelke, leszármazottjainak lelke, leszármazottjai leszármazottjainak a lelke; (...)

zavaros vizet igyanak, és tiszta vizet ne igyanak.

Ő, akinek bölcsessége és fegyvere megbénította, megragadta és megsemmisítette azt a sereget,

sztélére nem írt, (feliratát) nem hagyta személyemre és tekintetemre,

nevet magának nem csinált és (így) nem tudok imádkozni érte.”¹⁰⁸

A legenda narrációjában Narām-Sîn, hogy elkerülje uruki kollégája sorsát, egy királyfeliratot helyez el a kuthai Nergal-templomban. Ugyanakkor arra is figyelmezteti a jövő uralkodóit, hogy kerüljék el Enmarkar szomorú sorsát, állítsanak királyfeliratot maguknak:

Te, akárki légy, helytartó, fejedelem vagy akárki más,

akit az istenek arra hívnak, hogy királyságot gyakorolj,

egy táblát készítettem neked, egy sztélét írtam neked,

Kuthában az Emeslamban

Nergal szentélyében hagytam neked.

Olvasd a sztélét!

Hallgasd a sztélé szavát!

(...)

Bölcs írnok,

szavald a sztélédet.

Te, aki láttad a sztélémet, és

kihozta személyedet (a bajból),

te, aki imádkoztál értem,

imádkozzon egy utánad jövő (király) érted.¹⁰⁹

Ősi feliratokhoz való kapcsolódás azonban nem csak az irodalmi szövegek szintjén maradt meg. Konkrétan ismerünk királyfeliratokat, melyek korábbi uralkodók megtalált szövegeinek nagyra becsüléséről, illetve azokról való gondoskodásról számolnak be.

¹⁰⁸ Westenholz 1997, 304–307, The Standard Babylonian Recension 23–30.

¹⁰⁹ Westenholz 1997, 326–331, The Standard Babylonian Recension 149–155, 175–180.

A múlt tisztelete és a jövő tiszteletének igénye jelenik meg az óasszír kor legnevesebb királya, I. Šamši-Adad (Kr. e. 1813–1781) egyik feliratában is, amikor az Akkád Birodalom harmadik királyának, Maništušu (Kr. e. 2270–2255) sztéléjének megtalálásáról beszél:

„Maništušu sztéléjét és agyagtábláját, esküszöm, nem mozdítottam el, hanem visszatettem a helyére. [Saját sztélémet és agyagtáblámat] az ő [sztélé]je és agyagtáblája mellé helyeztem. Ezért Ištar istennő, az én úrnőm folyamatosan megújuló királyi ruhát [értsd királyságot] ajándékozott nekem. A jövőben, amikor a templom már régi lesz, amikor Ekitušuga, amit építettem, omladozó lesz, a király, akit Enlil isten kiválaszt, állítsa helyre, ne mozdítsa el a sztélémet és az agyagtáblámat, hanem tegye vissza a helyére, ahogyan én sem mozdítottam el Maništušu sztéléjét és agyagtábláját.”¹¹⁰

A grazi assziriológus, Hannes D. Galter (1954–) következőképpen foglalja össze a Kut-hai Narām-Sîn-legenda tanulságát, és egyben a mezopotámiai királyok múltához való viszonyát:

„Tatenberichte früherer Könige [...] stellen ihre eigene Gegenwart als zukünftige Vergangenheit dem kollektiven Gedächtnis zur Verfügung und erfüllten so die königliche Pflicht, Inschriften zu hinterlassen.”¹¹¹

Ebből a motivációs elemből nőtte ki magát a kezdetben szerény sumer votív-felirat, és vált a későbbi Folyamközben terjedelmes építkezési felirattá.¹¹² Mezopotámia déli részén már a Kr. e. 3. évezred vége felé megjelenik az a jelenség, hogy az *ina ūmišuma* „abban az időben történt...” mellékmondat bevezetésével, a király hadi vállalkozásai egészítsék ki az építkezésről szóló számadás. Ugyanez a folyamat északon csak a Kr. e. 13. században, I. Adad-nērārival kezdődik meg. Idővel az arányok is megfordulnak. A hangsúly átbillen az építkezések bemutatásáról a hadjáratok hosszas ábrázolására (Asszíriában I. Tukultī-apil-Ešarránál először). Mindez azt a célt szolgálta, hogy a király neve örökre fennmaradjon. Ez az elv akkor is érvényesül, amikor a felirat nem hozzáférhető pozícióba helyezkedik el, szikladomborműveken vagy épületek alapjaiban. Ilyen esetekben maguk az istenek számítanak közönségnek.

Amikor tehát az asszír királyfeliratokat olvassuk, tudatosítani kell magunkban, hogy mi, 21. századi olvasók, nem várt közönség vagyunk; a szövegek úgy készültek,

¹¹⁰ RIMA 1, A.o.39.2, ii 21–iv 4. További példákat és azok elemzését lásd Charpin 2010, 238–242.

¹¹¹ „A korábbi királyok tetteiről szóló beszámolók [...] saját jelenüket mint jövőbeli múltat a kollektív emlékezet rendelkezésére bocsátják, és ezzel eleget tettek annak a királyi kötelességnek, hogy feliratokat hagyjanak hátra” (a szerző fordítása), Galter 2004, 119. A témához lásd még Westenholz 1993.

¹¹² Épület és hírnév összekötéséhez lásd Uehlinger 1990, 386–396.

hogy azt a jövő királyai és/vagy az istenek olvassák. A királyfeliratok pusztán történelmi dokumentumként való értelmezése kiragadja azt annak eredeti kontextusából, és elhomályosítja az ókori társadalomban betöltött helyét. Az első előfeltevés tehát így hangzik: Ha meg akarjuk érteni az asszír királyfeliratokat, akkor azt az uralkodó nevének fönnyommaradását szolgáló dokumentumként kell interpretálnunk.

I.3.2. Orális háttér

Második előfeltevés nem kapcsolódik közvetlenül az asszír királyfeliratokhoz, mégis annak megértéséhez közvetve elengedhetetlenül szükséges. Az asszír – ahogyan általában az egész mezopotámiai – társadalom alapvetően orális jellegű kultúrában élt. Első hallásra talán paradoxnak tűnhet ez a felvetés, hiszen ezeket a civilizációkat kizárólag írásos emlékekből ismerjük (gazdasági dokumentumok, levelezések, szerződések, krónikák, királyfeliratok stb.). Ez azt a benyomást kelti, hogy a folyamköz emberei alapvetően írásos társadalmakban éltek. Tudatosítani kell azonban, hogy a bonyolult írást csak egy szűk intellektuális elit sajátíthatta el. Az 1990-es évektől assziriológusok között egyre népszerűbb lett az az elképzelés, miszerint az babilóni és asszír társadalomban széles körben elterjedt volt az írni-olvasni tudás.¹¹³ A finn Simo Parpola (1943–) és a francia Dominique Charpin (1954–) vizsgálataik során olyan nem írnokepesítésű személyeket (tehát nem *tušarrukat*, hanem uralkodókat, kereskedőket, katonamebereket) kerestek, akik laikus voltak ellenére is bizonyítottan tudtak írni-olvasni. A finn assziriológus konklúziójában, „*that literacy in the Assyrian empire was far more widespread than hitherto assumed*”,¹¹⁴ nem tisztázza azt, hogy korábban mennyi volt a feltételezett írni-olvasni tudók aránya, sem azt, hogy mennyi az a „nagyobb” arány. A kutatók meglegszenek avval, hogy párhuzamokat vonnak – szintén hipotetikus – premodern kínai és japán példakkal.¹¹⁵ Az óvatosság nyilván megalapozott, hiszen semmilyen statisztikai jellegű adattal nem rendelkezünk, nemcsak Mezopotámiára, hanem az egész ókorra vonatkozólag. A statisztika hiánya azonban nem helyettesíthető a „kevésbé elterjedt” vagy „jobban elterjedt” – matematikailag üres – fogalmak használatával. A felhozott referenciák arra utalnak, hogy voltak írni-olvasni tudó emberek Mezopotámiában (akár a katonameberek körében is). Ugyanakkor az analfabétákról az írásos dokumentumok

¹¹³ Parpola 1997, 320–321; Wilcke 2000 (bár ő elsősorban a Kr. e. 3. évezred végét és a 2. évezred elejét vizsgálja), Charpin 2010, 53–63.

¹¹⁴ Parpola 1997, 320, hasonló megfogalmazásban Charpin 2010, 54.

¹¹⁵ Wilcke 2000, 48–49; Charpin 2010, 65.

természetüknél fogva szinte minden esetben hallgatnak. Mindebből semmit nem tudunk meg az írni-olvasni tudó emberek arányáról. A probléma ilyen jellegű megoldása rejtve marad előttünk. A legjobbindulatú megközelítés – mondjuk, ha egy Kr. u. 18. századi Japán párhuzamra alapozva azt feltételezzük, hogy a mezopotámiai társadalmakban 25% az írni-olvasni tudók aránya¹¹⁶ – sem vonhatja azonban kétségbe az ókori mezopotámiai kultúrák alapvetően orális jellegét.¹¹⁷

Paradox módon – mivel természetszerűleg hangfelvétel nem áll rendelkezésünkre ezekből a kultúrákból – épp az írásos feljegyzések támasztják alá a folyamközi társadalmakban cirkuláló kommunikáció alapvetően szóbeli jellegét. Az ékírásos szövegeket kiegészítik továbbá az építészetre és településszerkezetekre vonatkozó régészeti feltárások eredményei, illetve a nagyszámú reliefek, sztélek, ritkábban körplasztikák, melyek képet nyújtanak a vizuális kommunikáció jellegéről. Ezek a források mind az információközvetítés erősen redundáns jellegéről tanúskodnak – ez pedig az oralitás dominanciájára utal. Abból pedig, hogy a felsorolt információhordozók a hatalom köréből kerültek ki, félrevezető lenne arra következtetni, hogy ez csupán a hatalmat kiszolgáló írnok-, illetve hivatalnokképzésben elsajátított stilisztikai jelleg vagy kizárólag a hatalom sajátossága volna. Épp ellenkezőleg, mivel az egész társadalomra – szóbeli kultúráról lévén szó – az információs jelek intenzív repetíciója jellemző, a sajátosság a szocializáció során itatja át az írásos oktatásban részesülő gondolkodását, amely így természetszerűleg csapódik le írásos szövegekben vagy egyéb műalkotásokban.¹¹⁸ Abból kell tehát kiindulnunk, hogy az asszír társadalom át van itatva a kommunikáció redundáns rendszerével. Minden, ami információt hordoz – legyen szó építészetről, reliefekről, ruházatról, jelvényekről és egyéb szimbolikusan is értelmezhető tárgyakról, illetve írott szövegekről – nem önmagában, hanem egy szemiotikai rendszerben jelentkeznek, amely körülhatárolja az egyén által elgondolható világ elemeit.¹¹⁹ Ezek a jelek sohasem önmagukban, hanem mindig egy ismétléssorozat részeként illeszkednek egymásba. Ezen a ponton érkeztünk el az oralitás egyik fontos jellegzetességéhez, a kommunikáció redundáns jellegéhez.

Az írás rengeteg energiát spórol avval, hogy az információkat – tértől és időtől függetlenül – visszakereshetővé teszi. Éppen a visszakereshetőség hiánya teszi szükségessé,

¹¹⁶ Wilcke 2000, 48. Megérzésem szerint ez a 25% többszöröse a korabeli Asszíriában fellelhető írni-olvasni tudók arányának.

¹¹⁷ Oppenheim 1982, 45; Vogelzang – Vanstiphout 1992. Ezt egyébként Charpin sem vonja kétségbe. Charpin 2010, 176.

¹¹⁸ Ugyan ez a jelenség figyelhető meg bizonyos bibliai könyvek esetében is. A Prédikátor könyvének szerzője (Qohelet) például feltételezhetően egy írástudó, műve azonban a szóbeli műalkotás stilisztikai jegyeit hordozza magán. Árvai 2012, 72. Lásd még Árvai 2022b.

¹¹⁹ Az információ illetén értelmezéséhez lásd Z. Karvalics 2010, 12–13.

hogy orális társadalmak kommunikációjuk minden szintjén repetitív módon közvetítsék üzenetüket. Az információ nem külső, az embertől elidegenített adathordozókon kerül rögzítésre (agyagtábla, papirusztekercs, kódex, nyomtatott könyv, digitális fájl stb.), hanem az emberi elmében. Ennek érdekében az információnak könnyen emlékelhetőnek kell lennie, amit a kommunikáció redundanciája segít elő.¹²⁰

A kommunikáció redundáns jellege nem kizárólag azt jelenti, hogy folyton ugyanazok a jelek ismétlődnek, hanem azt, hogy ugyanazokat az információkat közvetítő jelek ismétlődnek. Jól nyomon követhető ez az alapelv a – szóbeli társadalmakban igen gyakori – mágikus rituálék elemzésénél.¹²¹ A varázsló, hogy elérje a célul kitűzött hatást (a beteg gyógyulását, a démon elűzését, egy negatív esemény bekövetkeztének elkerülését stb.) egy egész szimbólumrendszert hív segítségül. A rendszer három alapvető területre osztható: a rituálé játékkára; a rituálé szövegére; és az e kettő alkalmazása során használt eszközökre. A rituálé mindegyik területen ugyanazt az információt közvetíti, de más és más érzékszervet használ föl, hogy eljusson a résztvevők tudatáig: a játék alapvetően vizuális; a hangzó „szöveg” alapvetően audiális; az eszközök pedig a maradék három érzékszervet hivatottak elérni (tapintás, szaglás, esetenként ízlelés), gyakran magában foglalva a hallást (csengők, dobok stb.) és a látást is (égetés, füst stb.). Ezen túl a kommunikáció sikere – amely a mágikus hatás bekövetkeztének feltétele (például egy betegség esetén)¹²² – nemcsak az üzenet különböző érzékszerveken keresztül való továbbításán nyugszik, hanem az adott érzékszerv csatornájának ugyanazzal a jellel történő folyamatos bombázásán is. A rituális tánc, a monotonon ismétlődő hangok, a varázsigé recitációja mind az információ redundanciáját erősítik. A jelek fokozott intenzitásának összehatása valóságos fiziológiai változásokat eredményezhet az egyénben,¹²³ amit az archaikus társadalom tagjai könnyen a mágikus erő hatásával hozhattak összefüggésbe.

Jól látható tehát, hogy egy olyan orális társadalom kommunikációját, mint amilyen az asszír, a társalgás legapróbb elemeitől a városok elrendezéséig – sőt mi több, a bi-

¹²⁰ Ong 2010, 41–42.

¹²¹ Vogelzang 1996, 168–169; Veldhuis 1999.

¹²² A kommunikáció érthetősége nem feltétlen a rituálékban résztvevőkre vonatkozik, mivel a mágia elsősorban transzcendens erőket szólít meg. Ez azonban még nem zárja ki, hogy a – sok esetben a közönség, és olykor még a pap számára is érthetetlen – szöveg kántálása kommunikációs szabályok szerint szerveződjön. Ezért mondja az antropológus Stanley Jeyaraja Tambiah (1929–2014), hogy a rituálé erőszakot gyakorol a nyelv kommunikációs funkcióján. Tambiah 1968, 175–184, különösen 179.

¹²³ Davis-Floyd 2008.

rodalom településszerkezetéig¹²⁴ – áthatja az információk repetíciója.¹²⁵ Ha ez így van, akkor a királyfeliratokat is átítatja a szóbeliségre oly nagyon jellemző redundancia – és éppen ez lesz a kutatásom tárgya.¹²⁶

Az ismétlődések mellett van egy második fontos jellemző, amit antropológusok vagy néprajztudósok figyeltek meg írást nem (vagy alig) ismerő népek tanulmányozása során. Az információk körkörös ismétlése nem ömlesztve, kaotikusan hömpölyög, hanem struktúrába rendeződik. Épp úgy, ahogy a repetíció, a szerkezet is egyfajta mnemotechnikai elem. Erre a jelenségre az orosz néprajzkutató, Vladimir Propp (1895–1970) hívta föl a figyelmet a múlt század 20-as éveiben. Alapos vizsgálódás után kimutatta, hogy az orosz népmesék korlátozott számú funkcionális igékből tevődnek össze. Egy bizonyos szituációban valaki (a cár, a nagyapó, a varázsló, a cárkisasszony stb.) *ad* valamit (sast, lovat, csónakot, gyűrűt stb.) a mesehősnek (vitéznek, Szucsenkónak, Ivánnak stb.), és ez a valami *elviszi* őt egy másik birodalomba. A mesékben az igék alanya és tárgya kicserélhetőek, az ige funkciója azonban soha nem változik, a séma mindig ugyan az marad. Az orosz népmeséknek ez a csoportja tehát mindig ugyan abba a struktúrába szerveződik, melynek vázát a minden mesében megismétlődő igék adják.¹²⁷ Ugyanez a jelenség figyelhető meg az asszír királyfeliratoknál. Az igék tárgyai itt is könnyen kicserélhetőek (egyik ellenséges királyt helyettesíteni lehet a másikkal, és az egyik megostromolt várost a másikkal), az igék azonban a legtöbbször ugyan azok. A királyfeliratok ismétlődő elemei tehát azok az igék, melyek a repetíció által kirajzolják a szöveg szerkezetét. Igaz ugyan, hogy írott szövegről van szó, de mivel egy javarészt szóbeli társadalomban keletkezett, és mivel a *tuṣṣarru* is magába szívtá kultúrája sajátosságait, ezért az oralitás jellemzői az általa alkotott szövegben is lecsapódnak.

¹²⁴ Ilyen léptékben természetesen a korabeli egyén nem érzékelhette a redundanciát, de a meghódított városok átnevezése nemcsak adminisztratív jelenség, hanem civilizációs aktus is (a városok átkeresztelése nem terjedt ki a nagy hagyományokkal rendelkező régiók városaira, mint például Babilóniára). Az asszír király elfoglalja a kaotikus periféria érthetetlen nevű városát, új, az asszírok által érhető nevet ad neki, és ezzel jelképesen a kozmoszhoz csatolja azt (Pongratz-Leisten 1997). Ez az aktus az információ tartalmát tekintve a király egyik hadjáratleírásával, vagy egy ellenséges város bevételét ábrázoló relieffel egyenértékű.

¹²⁵ Vannak mindemellett esetek a babilóni értelmiség történetében, ahol a repetíció inkább az orális irodalom paródiája, mint lecsapódása. Erre figyelmeztet Jerrold S. Cooper (1942–) az Anzû-, az Etana-mítoszok és a Narâm-Sîn-legenda késői változatainak elemzésével. Cooper 1977.

¹²⁶ A repetíció orális jellegét és az asszír királyfeliratokhoz való kapcsolódását részletesen tárgyaltam: Árvai 2014, 27–32.

¹²⁷ Propp 2005. Nem csak a népmese – mint szóban hagyományozódott műfaj – mutat hasonló szerkezeti elemeket. Több bibliai könyv esetében is – habár számunkra írásos formában ismertek – visszakövetkeztethető az oralitásból következő strukturáltság. Ruth könyvéhez lásd Hongisto 1985; a Prédikátor könyvéhez lásd Árvai 2012; a Jelenések könyvéhez lásd Szigeti 2007, 54–67.

Amikor az asszír királyfeliratokat olvassuk, tudatában kell lennünk annak, hogy szóbeli kontextusban jött létre. Második előfeltevésem tehát így hangzik: A királyfeliratok csak az orális kultúrába beágyazva érhetőek, melynek két alapvető jellemzője a redundáns kommunikáció és a strukturált narráció.

I.3.3. Mágikus háttér

Miután tisztáztuk a királyfeliratok eredeti és elsődleges funkcióját (az uralkodó nevének megörökítése), és leszögeztük, hogy maguk a dokumentumok csak az asszír társadalom orális jellegének háttérére értelmezhetőek, beszélnem kell arról, milyen mágikus képzeteket társított király és alattvaló e szövegekhez.

Csak kevés és igen töredékes írásos forrás maradt fenn harci rituálékról. Feltételezhető, hogy a műfaj elsősorban szóbeli formában virágzott, és sohasem került be – Leo Oppenheim szóhasználatával élve – a „hagyomány áramába”. Maga a tény azonban, hogy – még ha sporadikusan is – találtak ilyen jellegű szövegeket, arról árulkodik, hogy az asszírok a háború sikerességét mágikus síkon is biztosítani akarták. Tudomásunk van például olyan figurákról, amelyeket az ellenséggel azonosítottak. A király, valamint Nergal kocsijának kocsiharcosa¹²⁸ a bábut a pontosan lefektetett rituálé során egy szent íj segítségével többször egymás után lenyilazzák.¹²⁹ Az eljárás bármilyen bajelhárító – a metaforikus gondolkodásra építő – homeopátiás mágiával párhuzamba állítható.¹³⁰ A királyfeliratokban találni utalásokat arra, hogy a hadjáratok bizonyos szituációiban is végeztek mágikus szertartásokat, mint például a király fegyverének rituális megmosása a „tenger” vizében, áldozatbemutatás az isteneknek.¹³¹ Ebbe a kategóriába tartozik

¹²⁸ A kultikus szertartás kocsija az asszír sereg harci kocsiját mintázza le, melyben a hajtó (*muki appāte*) és a pajzshordó (*taškiššu*) között másodikként ott van a kocsiharcos (*mār damqi*). Dezső 2012, 101–102.

¹²⁹ Deller 1992; Parpola 2017, no. 18. Vö. Elat 1982; Sallaberger 2006–2008, §4.4.

¹³⁰ James G. Frazer (1854–1941) brit etnológus mágia-elméletéből egy dolog tűnik a tudománytörténetben időtállóknak. Az ember kétféleképpen próbál mágikus hatást gyakorolni a realitásra, vagy az utánzás által (hasonlósági mágia, *homeopathic magic*), arra a feltevésre alapozva, hogy a hasonló befolyásolja a hasonlót (erre tipikus példa a fent említett helyettesítő figura alkalmazása); vagy átvitel által (*contagious magic*), ami az egykor meglévő kapcsolatot a kapcsolat megszűnte után is fönntartja (például testrészek, köröm, haj stb., akkor is a tulajdonosát reprezentálják, ha azok már rég nem tartoznak hozzá). Frazer 2005, 21–23. A két típusú mágia tulajdonképpen a nyelv két lehetősége a valóságban érzékelt benyomások leírására: a metafora (azonosság) és metonímia (érintkezés és kapcsolat) alapján. Binsbergen, Wiggermann 1999, 8; vö. Willis 2002, 341.

¹³¹ Lásd például III. Šulmānu-ašarēdu egyik szövegrészletét, ahol a két szertartás együtt jelentkezik: RIMA 3, A.o.102.1. 34–35; vö. Farber 1995, 1903; Colbow 2000, 9.

továbbá a szikladomborművek és sztélék (*šalmu*) állítása.¹³² Az Újasszír Birodalomban válik gyakorivá az a szokás, hogy a királyok hadjárataik során, egyrésztől lehetőleg megközelíthetetlen és elhagyatott helyen készítsenek szikladomborművet, másrésztől városi kontextusban sztéléket. III. Šulmānu-ašarēdu balawáti kapujának bronz-frízei bemutatják több ilyen szikladombormű elkészítésének módját. Habár nincs szöveges alátámasztásunk, de a vizuális narrációból jól kivehető (4.3. kép), hogy ezek a királyt imádkozó pózban ábrázoló emlékművek semmiképpen nem profán határkövek, hanem mágikus szimbólumok, melyek az elkészítést és a felszentelést közelebről már meg nem határozható vallásos rituáléba ágyazzák, és így mentálisan jelölik ki a centrum, azaz a kozmosz határait, azt a körzetet, ahol az igazságért és a jólétért az asszír király személye jelenti a garanciát.¹³³

Nemcsak a rituálék, hanem az ellenségről kialakított kép is segítséget nyújtott a mezopotámiaiaknak, hogy jogosnak érezzék háborúikat. A „saját” (*kalam*) és az „idegen” ország (*kur*) eltérő megnevezése,¹³⁴ az idegenek és nomádok tendenciózus negatív ábrázolása¹³⁵ vagy a babilóni világtérkép¹³⁶ szemléletesen adják vissza a perifériához és az onnan származó dolgokhoz kötődő negatív asszociációkat. Mindazonáltal a „más-ság”, míg az a szemléző horizontján túl, valahol az ismeretlenség tartományában létezik, csak lazán járul hozzá a csoport identitásának meghatározásához; a kapcsolatok intenzívvé válásával és a szembenállás tudatosulásával azonban identitásformáló és

¹³² Az akkád nem tesz különbséget, és a *šalmu* szavával jelöli mind a szikladomborműveket, mind a sztéléket, sőt még a királyról készült körplasztikákat is. Collbow 2000, 4 (vö. AHw III, 1078–1079 s.v. *šalmu*).

¹³³ Shafer 2007, 141–145. Háborús rituálékhoz lásd még Melville 2016b. A hadjáratok rituális hátteréhez lásd még Vér 2018b és 2018c.

¹³⁴ A *kalam* logogramját később *üg* jelként olvasva a „nép” fogalmának kifejezésére is szolgált; a „mi” népünk, amelyik a „mi” földünkön él (Steiner 1987, 638–642). Az országot vagy a népet kiemelő elnevezésében rejlő ethnocentrizmus későbbi korokban – differenciált írásos kultúrákat szegélyező népeknél – bőszesebben adatható. Átfogó megközelítést további példákkal lásd Haller 2007, 16–17.

¹³⁵ Az ellenséget évszázadokkal letűnésük után is guti Zagrosz-hegyi törzsével azonosítják Mezopotámiában (Haas 1980, 42). Az amurruk – akik ugyan hamar asszimilálódtak a Folyamköz letelepedett kultúrájához – a „primitív” nomád életforma tipikus megtestesítőiként jelennek meg az irodalmi szövegekben (lásd például a már idézett Narām-Sîn kuthai legendáját: Westenholz 1997; 286–289; az amurru sztereotípiákról összefoglalóan: Edzard 1987–1990).

¹³⁶ A térkép vizuálisan is megjeleníti a centrum–periféria dichotómiáját. A tábla közepén Babilón, Aššur és még néhány jól ismert város helyezkedik el; ezzel szemben a periféria elnagyolt ábrázolásánál a káoszra emlékeztető mondatfoszlányok olvashatók: „ahol a nap nem világít”, „elpusztított városok”, „elpusztított istenek” – talán Marduk és Tiamat kozmikus harcára utalva. Horowitz 1988 (a szerző cikkével majdnem teljesen megegyező könyvbe ágyazott változatát lásd 1998, 20–42); lásd továbbá: Röllig 1980–1983, 466–467.

mentális határképző hatásuk is fölerősödik.¹³⁷ Asszíriában ez a folyamat éppen abban a korban kezdődik el, amikor megjelennek a királyfeliratokban az első hadjáratleírások (I. Adad-nērārī, I. Šulmānu-ašarēdu, valamint I. Tukultī-Ninurta uralkodása alatt). Ebben az időben bontakozik ki az első asszír expanziós hullám, az első intenzív szembeesülés az idegen kultúrákkal. Ahhoz, hogy ezeket a hadjáratokat igazságosnak ítéeljék meg – hiszen az agresszor szemszögéből nincs jogtalan *casus belli* –, az ellenséget a világrendet fenyegető erővel kell azonosítani. A káosz erőinek egyfajta negatív lenyomataként pedig megerősödik az önazonosság tudata is, amelyben az asszír király az ellenség antagonisztikus párjának szerepét veszi föl. A harc mentálisan ettől kezdve nem a területileg szomszédos népek ellen folyik, hanem egy kozmikus szintre emelkedve a káosz hatalmai ellen, amelyben az individuális ellenfelek csupán a mítoszokból jól ismert ősi gonosz manifesztációi. Nem véletlen, hogy I. Tukultī-Ninurta és az őt követő uralkodók királyfelirataiban jelennek meg először a mitológiai utalások.¹³⁸ Ezekben az intertextuális kapcsolatokban az asszír király az ősi háborús istenség, Ninurta epithetonjait,¹³⁹ fegyvereit,¹⁴⁰ pusztításra vonatkozó frázisait¹⁴¹ saját magára vonatkoztatja, míg Ninurta ellenségének, Anzûnak a tulajdonságai AsszírIA ellenségeinél jelennek meg.¹⁴² Ez a középasszír korban kialakult kép folyamatosan erősödik, és az újasszír korban egyre gyakrabban hivatkoznak az ellenfélre mint egy állatra, megfosztva ezzel őt az emberlét méltóságától (az ellenség „dehumanizálása”),¹⁴³ majd pedig a szargonida

¹³⁷ Assmann 1999, 132–137.

¹³⁸ E jelenség középasszír kezdeteiről lásd Pongratz-Leiten 2001, 224–230; Annus 2002, 94–101; a folyamat Sîn-ahhē-eriba alatti kiteljesedéséről lásd Weissert 1997.

¹³⁹ Jól nyomon követhető ez II. Aššur-nāšir-apli kalhūi Annalesében. A bevezető két részre oszlik, az első egy Ninurtának szánt himnusz, a második a király dicsérete; az istenségnek két epithetonok a második részben a királyra vonatkozóan ismétlődnek meg: *dannu* („erős”), *širu* („magasztos”), *sankallu/ašarēdu* („legelső”), *qarrādu* („hős”), *rubû* („fejedelem”), *ekdu* („vad”), *lā padû* („kegyetlen”), *mušamqitu* („bukást okozó”), *bēlu* („úr”). Táblázatba foglalva lásd Annus 2002, 97–98.

¹⁴⁰ Ninurta harci hálója (*šuškallu*) I. Tukultī-apil-Ešarra Annalesében a király saját megnevezésével szolgál (*šuškal lā māgir* „az engedetlennek háló” [azaz „az engedetleneket hálójával összefogó”], RIMA 2, A.o.87.1, iii33). Az Anzû elleni küzdelemben Ninurta megszemélyesített segítségével *šár-ur*₄ és *šár-gaz* Aššur-aḫ-iddina egyiptomi hadjáratban saját fegyvereinek megnevezései (Borger 1956, no. 28, Nin. E, ii13; RINAP 4, no. 8, ii13).

¹⁴¹ I. Tukultī-Ninurtánál jelennek meg először Ninurta pusztításhasonlati, mint például az *abûbu* („öznövíz”, RIMA 1, A.o.78.1, ii17; RIMA 1, A.o.78.24, 9), *ašamšatu* („homokvihár”, RIMA 1, A.o.78.1, ii19), melyek később az asszír királyfeliratok gyakori szófordulataivá válnak.

¹⁴² Mind Anzûra, mind AsszírIA ellenségeire a leggyakrabban használt jelző a *lemnu, lemtutu* („gonosz”, II. Aššur-nāšir-aplinál például lásd RIMA 2, A.o.101.1, i8).

¹⁴³ A leggyakoribb hasonlat – már I. Tukultī-apil-Ešarra felirataiban – a menekülő madárra vonatkozik (*kīma iššûri*, RIMA 2, A.o.87.1, iii68–69), de találni egérrel (*kīma šutinni*) és denevérral (*kīma arrabi*, RIMA 2, A.o.87.4, 11–12) való közös nevezőre hozást is.

kortól – tehát AsszírIA utolsó 100 évében – a *gallú*-démonnal hozzák űket párhuzamba (az ellenség „demonizálása”), továbbá Tiamat (tehát az ősellenség) gyermekeiként utalnak rájuk.¹⁴⁴ A szargonida korban kiteljesedő ellenségkép ideológiailag nem hoz semmi újat a korábbi korokhoz képest, csak szavakba önti azt, amit már a középasszír kortól gondoltak a periféria népeiről: az ellenség a világrendet fenyegető kaotikus erő manifesztációja, tulajdonképpen egy démon.¹⁴⁵

A démonoktól mint az ember életében bekövetkező rossz okozójától való félelem ősi jelenség.¹⁴⁶ Ezt a főbiát, hogy kezelhetővé váljék, keretek közé kellett szorítani, rendszerimmanensé kellett változtatni, amihez a mágia nyújtott megfelelő teoretikus és praktikus alátámasztást. Mivel sok esetben a betegség eredetét egy démon ártó hatásának tudták be, az ellenük való küzdelem megjelenik a mezopotámiai szöveganyagban is ráolvasások, mágikus szövegek formájában. Amint azonban fõntebb láttuk, a démonok tevékenységi területe nem merült ki az egyes individuumok megtámadásában, hanem a periféria gonosz erőit is kapcsolatba hozták velük; feltételezhetjük tehát, hogy az ellenség ellen való mentális küzdelemhez éppúgy hozzátartozott a mágia, mint az orvosi praktikákhoz.

Az ellenség demonizálása, a háborús rituálék, szikladomborművek állítása mind arra utalnak, AsszírIA ellenfeivel való küzdelem nem merül ki hadászati, stratégiai, logisztikai feladatokban. Az egész háborúnak van egy mentális dimenziója, amit a mágiával azonosíthatunk. Fõlvetődik hát a kérdés, hogy vajon a királyfeliratok a mágia szerepének a funkcióját is betöltik-e? Vajon a szövegek – a tartalmon túl – rendelkeznek-e olyan tipológiai tulajdonságokkal, amelyek alapján e korpuszt is a mentális harc részeként lehetne értelmeznünk? Egy pillanatra tehát tekintsünk el attól, hogy mit írtak az asszír királyok, és vessük össze a feliratok formai jellegzetességeit a mágikus szövegek sajátosságaival.

¹⁴⁴ II. Šarrukīn Annalesében II. Marduk-apla-iddina babilóni király (Kr. e. 722–710, Kr. e. 703–702) „a gonosz *gallú*-démon lenyomataként” (*ħiriš gallē lemni*) jelenik meg (RINAP 2, no. 2, 370). Fia, Sīn-ahhē-erība még messzebb megy, amikor azt mondja, hogy Babilón lakói mind gonosz *gallú*-demonok (*māri Bābili gallē lemniūti*, Borger 1979, Chicago Prisma v 18; RINAP 3/1, no. 22, v 18). Sőt, Aššur-bān-apli királyfelirataiban is kiérdemelte néhány ellenség e dehumanizáló címét. A kimmer vezérrel, Tudgammēről például így ír a király írnoke: „Tiamat teremtménye, a *gallú*-démon képmása” (*tabnit Tiāmat tamšil gal[li]*) (Streck 1916, 280, 20; Borger 1996, 202; további példákat lásd Vér 2020, 92).

¹⁴⁵ Az ellenség demonizálásához lásd Haas 1980, 41–43; 1986, 112–115; valamint Artemov 2018, 35–40. A démonokat az asszír királyfeliraton kívüli kontextusban is sok esetben a perifériához kötötték. Többnek a neve a keleti hegyvidékhez köthető nyelvekből (elámi, szutú, lullubi) eredeztethető (Haas 1980, 39).

¹⁴⁶ Farber 1995, 1896.

Mágikus rituálék eljátszásának előfeltétele az elkülönítés. A rituálé cselekménye egyfajta térben és időben történő szegregáció. A pap – virtuálisan vagy fizikálisan – körülhatárolja a rituálé terét (például avval, hogy lisztkört rajzol).¹⁴⁷ A rituálé szövege mitológiai utalásokkal vagy akár egy egész mítosz földézésével elszakítja a jelen kortól, és az ősi-eredeti időbe röpíti vissza a résztvevőket.¹⁴⁸ A mágiának verbálisan is el kell különülnie a hétköznapi, profán világtól. A rituálé nyelvezete archaikus; sok esetben egy ősi, szentnek tartott nyelvet idéz; nemegyszer pedig halandzsanyelvet használ. A szövegek – szemben a profán kommunikációval – redundánsak, strukturáltak, és párhuzamokba és szimmetriákba rendeződnek, továbbá előszeretettel alkalmaznak metaforákat, illetve olyan szóképeket, melyek szemantikailag hétköznapi ember számára nehezen vagy egyáltalán nem érthetőek.¹⁴⁹

Az elkülönülés három eleme (tér, idő, nyelvezet) direkt párhuzamba hozható az asszír királyfeliratokkal. A feliratokat minden esetben olyan helyen készítik, amelyek elkülönülnek a hétköznapi terektől, vagy mert fizikailag,¹⁵⁰ vagy mert társadalmi meghatározottságukban¹⁵¹ hozzáférhetetlenek. Amint már fentebb láttuk, az asszír királyfeliratok számtalan mitológiai utalást tartalmaznak (elsősorban az *Anzû mítoszra* és az *Enûma eliše*re kell gondolnunk), így generálva a szövegek időbeli elkülönülését – legalább is részben. A feliratok nyelvi sajátosságai éppúgy archaizálóak,¹⁵² redundánsak és strukturáltak (parallelizmusok, szimmetriák, metaforák stb.),¹⁵³ mint a mágikus szövegek. További párhuzamok húzhatók a mágia és az asszír királyfeliratok között a rituáléhoz való kötődésében, feltételezhető ugyanis, hogy a balawati kapu frízein ábrázolt rituálék általánosan minden királyfelirat fölszentelésére vonatkoztathatók. Továbbá mind a

¹⁴⁷ Lásd Reiner 1958, 11. *Šurpu* I, 3–4.

¹⁴⁸ Eliade 1987, 61–106; Assmann 1999, 49–56.

¹⁴⁹ Veldhuis 1999; De Bois 1992.

¹⁵⁰ Ahogy korábban említettem, ebbe a kategóriába tartoztak a szikladomborművek (Colbow 2000), de ugyanígy hozzáférhetetlenek az épületek alapjába helyezett alapító királyfeliratok is (Oppenheim 1982, 50).

¹⁵¹ Nehezen körülhatárolható, hogy kik láthatták a fővárosok (Aššur, Kār-Tukultī-Ninurta, Kalḫu, Dūr-Šarrukīn, Ninive) palotáinak királyfeliratait; feltételezhető, hogy az uralkodó osztály és az őket kiszolgáló személyzet (Russell 1991, 238–240). A közönségnek ezt a limitált csoportját is tovább kell szűkíteni, ha figyelembe vesszük a korabeli társadalom legnagyobb részének analfabétizmusát (l. 3.2. fejezet). Russell 1991, 254–255.

¹⁵² Az Újasszír Birodalom korában a legtöbb ember már arámi nyelven beszélt, ennek ellenére a hivatalos nyelv egészen a birodalom bukásáig az asszír maradt. Az írnökök mindemellett egyiket sem tartották a királyfeliratokhoz méltónak, hanem inkább az akkád nyelv archaizáló babilóni dialektusát választották üzenetük megfogalmazására. Van De Mieroop 1999, 57.

¹⁵³ Az asszír királyfeliratok magas szintű irodalmi minőségéről számos tanulmány született. Lásd Grayson 1981; Renger 1986; 1990.

mágia, mind pedig a királyfeliratok ugyanazzal az ellenségképpel – a démonok elleni küzdelemmel – dolgoznak.¹⁵⁴ Számos felirat végén megjelenő áldás- és átokformula is egyértelműen jelzi, hogy a szöveg profán értelmezése modern megközelítés, és távol van a kor szemléletétől. Az áldás- és átokformula a felirat épségét misztikus módon kapcsolta össze a király nevének fönmaradásával. Egy tárgy és tulajdonosa közötti kapcsolat tartós fönállása a – metonimikus gondolkodáson alapuló – átviteli mágiának tipikus esete.

Az asszír királyfeliratok tehát azt a célt szolgálják, hogy az állítatójának a neve örökre fönmaradjon. Ez azonban csak akkor lehetséges, ha ő győztes hadjáratokat vezet, és ezeket meg is örökíti. Így a feliratok egyben mágikus funkciót is betöltenek. A szövegek visszatekintve befagyaszttják a múltat, dicsőséget és örök hírnevet biztosítva a királynak; előretekintve pedig meghatározzák a jövőt, hiszen mint mágikus szövegek, kihatással vannak a legyőzendő „démonra”, az ellenségre – ez a harmadik, és egyben utolsó előfeltevésem.

I.4. ÖSSZEFOGLALÁS: AZ ASSZÍR KIRÁLYFELIRATOK HERMENEUTIKÁJA

Az asszír királyfeliratok fölfedezésük óta ideális terepet biztosítottak a kutatók számára, hogy rekonstruálják az ókori Kelet Kr. e. 2. és 1. évezred politikátörténetét, illetve politikai földrajzát. Nagy segítséget nyújtott ebben az, hogy a szövegek nem merültek ki az arcnélküli ellenségábrázolásokban, mint ahogyan az korábbi akkád és sumer királyfeliratoknál megfigyelhető volt,¹⁵⁵ mert az események konkrétan megnevezett helyeken, konkrét ellenfelek ellen zajlottak. Így a kutatás a 19. század közepi régészeti ásatásoktól kezdődően – amikortól ezek a királyfeliratok felszínre kerültek – ezekre a konkrét elemekre fókuszált. Az az igény, hogy minél több történeti információt lehessen kisajtolni a szövegekben szereplő változó komponensekből (a megnevezett ellenfelekből és földrajzi helyekből), meggátolta a tudósokat abban, hogy fölfigyeljenek a szövegben jelen levő ismétlődő komponensekre. Pedig az ókori társadalmak – ahogy a legtöbb premodern társadalom – át voltak itatva a szemantikai jelek folyamatos repetíciójával.

¹⁵⁴ Ehhez természetesen hozzá kell fűzni, hogy nem minden mágia-szöveg démonok ellen irányul, de még is a mezopotámiai korpusz egy jelentős részét ezek a ráolvasások teszik ki. Lásd Farber 1995 tipologizálását.

¹⁵⁵ Elsősorban a Kr. e. 3. évezred végi Akkád, a II. lagaši, a III. uri, illetve a 2. évezred eleji isini, larsai, valamint az I. babilóni (Hammurápiig) dinasztiák királyfeliratai tartoznak ebbe a kategóriába. Sallaberger 2002, 121–124; 2005.

Ezt elsősorban az oralitáshoz való közelség tette szükségessé. Információk szóbeli társadalmakban csak az állandó ismétlés folyamán rögzülnek. Érdekes – már-már paradox – módon ez a szóbeli irodalomra oly jellegzetes repetitív jelleg megjelenik az adott társadalom írásos alkotásaiban is. Az oralitáshoz közel álló társadalmak írásos szövegeiket a szóbeli irodalomra jellemző módon szervezik. A jelenség legismertebb példáit az asszír királyfeliratokhoz térben és időben is közel álló bibliai ószövetségi könyvek nyújtják,¹⁵⁶ de számos egyéb ókori¹⁵⁷ és más premodern társadalomban is találkozhatunk vele.¹⁵⁸

Ha abból indulok tehát ki, hogy az asszír királyfeliratok szerkesztési elvei között fontos szerepet játszott bizonyos kifejezések, frázisok vagy akár képek körkörös ismétlése és azok strukturálása, akkor érdemes a jelenséget rendszeres vizsgálat alá vetni. Mi az, ami ismétlődik? Van-e a repetíciónak valamiféle rendszere? Milyen mintázatokot mutat a rendszer? Végül pedig milyen tanulságokat hordoz mindez az asszír társadalomra, politikai és vallási ideológiára vonatkozóan? Ezekre a kérdésekre próbálok választ adni az asszír történelem egyik jelentős szeletét – az I. Adad-nērārītól (Kr. e. 1306–1274) II. Šarrukīnig (Kr. e. 722–705) terjedő mintegy hat évszázadot – vizsgálva. A korszak nem mindegyik királya egyformán jól dokumentált, ezért e kutatás fókuszában II. Aššur-nāšir-apli (Kr. e. 884–859) áll, akitől – hála nagyarányú Kalhūi építkezéseinek – sok jó állapotú királyfelirattal rendelkezünk.

¹⁵⁶ Árvai 2012.

¹⁵⁷ Lásd a Homéroszi eposzok illetén széleskörű kutatását. Minchin 1999.

¹⁵⁸ Gray 1971; Ong 2010.

A problémafelvetés

II. Aššur-nāšir-apli Annalesé alapján

II. Aššur-nāšir-apli (Kr. e. 884–859) Annalesének (A.o.101.1) jelentőségét nehéz túlhangsúlyozni. A 389 sorú szöveg – melyre Austen Henry Layard talált rá Nimrudban (az egykori Kalḫuban), a Ninurta-templom falain és padlózatán¹⁵⁹ – messze kiemelkedik az asszír királyfeliratok korpuszából, lévén a leghosszabb ilyen jellegű akkád szöveg, amely ráadásul épségben és teljes egészében maradt fenn. A szöveg 17 év hadi eseményeit öleli föl (Kr. e. 883–866), miközben 231 földrajzi nevet használ. Ez a tény már korán fölhívta a kutatók figyelmét a szövegre, melyet II. Aššur-nāšir-apli hadügyeinek, illetve korának politikaföldrajzi viszonyainak elsődleges forrásaként kezeltek. A következőkben három szempont alapján vizsgálom meg II. Aššur-nāšir-apli Annalesét. A szöveg belső tartalma alapján kifejtem annak történelmi összefüggéseit (II.1.), a felirat elhelyezkedése alapján pedig annak térbeli-építészeti kontextusát (II.2.). Mindezek – habár nem konszenzuálisan, de – többé-kevésbé az elmúlt 40 év szakirodalmát tükrözik vissza. A harmadik szempontnak – az Annales belső szerkezetének, a szövegben jelen levő körkörös ismétlődéseknek, illetve ezek ideológiai kontextusának – azonban, tudomásom szerint nem szenteltek mindezig különösebb figyelmet. Ezirányú kutatásaimat fogom összefoglalni a III. fejezetben.

¹⁵⁹ Layard 1853, 352.

II.1. II. AŠŠUR-NĀŠIR-APLI ANNALESÉNEK TÖRTÉNELMI KONTEXTUSA

II.1.1. Az Annales kronológiája

II. Aššur-nāšir-apli Annalesének soha korábban nem tapasztalt terjedelme valószínűsíthetőleg az asszír állam politikai lehetőségeinek változását tükrözi vissza. Ezzel mindenki egyet is ért. A kérdés – amiben már inkább megoszlanak a tudósok véleményei – sokkal inkább az, miben történt a változás, illetve hol figyelhető meg kontinuitás? Az Annales információi egyoldalúak, és kevés forrás van, amelyek a történelmi szituáció kiértékelésében kiegészíthetnék vagy ellensúlyozhatnák azt (a balawatik kapuk bronzfrízei képezik a szerencsés kivételt, ahogyan azt a II.1.2. fejezetben látni fogjuk). Meg kell próbálnunk a szöveg pontos ismeretében lehántani annak ideológiai héját, és úgy visszakövetkeztetni a II. Aššur-nāšir-apli korabeli történelmi viszonyokra.

Az Annales 13 időmeghatározással választja el az egyes hadjáratokat egymástól. Az első 6 és a 17. év hadjárata mellett a maradék 3 hadjáratnál ez csak a hónap és a nap pontos megadásában merül ki, tehát nem tudni, hogy a 6. és a 17. év között mikor került rájuk sor. A kutatók hallgatólagosan is abból indulnak ki, hogy ezek kronologikusan egymás után következtek,¹⁶⁰ így a szöveg hadjáratai a következőképpen vetíthetők az időszalagra:

- 1a. (i43b–69a), Kr. e. 883: II. Aššur-nāšir-apli 884-ben követi apját, II. Tukulti-Ninurtát a trónon, de a korabeli hagyomány szerint csak az első teljes évet, azaz 883-at számolták a trónra lépés évének. Így az ifjú király 883. év első felében kezdi meg hadjáratainak sorát. Az elsőt az Északi-Zagrosz központi részébe vezette. A megnevezésre kerülő nehezen járható (*šadi maršūte*) hegyek (Tummu, Kurruru) korábban csak szórványosan voltak megemlítve az asszír királyfeliratokban,¹⁶¹ ezért dicsekedhet a király azzal, hogy egyetlen elődje sem jár még ott.
- 1b. (i69b–99a), Kr. e. 883: A „zagroszi jelenlét” kitágításaként indult a 883. második felének hadjárata is, csakhogy a király hírt kap „egy senki fiának” (*mār lā maman*), Aḫī-iababának az uzurpációjáról a Hábúr folyó menti Sūru városában. A szövegező azt is hangsúlyozza, hogy a puccs Bīt-Adīni támogatásával valósult meg. Így a király otthagyja az Északi-Zagrosz északnyugati részét (Nīpur és Pašate, a mai Irak–Törökország határ keleti széle), és – ahogy a szöveg sugallja –

¹⁶⁰ Lásd például René Labat összefoglalóját: Labat 1967, 25–28.

¹⁶¹ Levine 1976–1980, 606.

erőltetett menetben végigvonul a Hábúr folyó völgyén, majd beveszi Sūru városát. A város vezetősége meghunyászkodónak tűnik (i81): *mā ḥadât dūkū mā ḥadât balit mā ḥadât ša libbika epuš* („ha kívánod, ölj; ha kívánod, hagyj életben; ahogy szíved kívánja, azt tedd”). Aššur-nāšir-apli valóban kegyetlenül megbüntetni azokat, akik részt vettek az erőszakos hatalomváltásban, Aḥī-iababát, „a senkiházit” pedig Ninivében nyúztatja meg, és teszi bőrét közszemlére.

- 2a. (i99b–101a), Kr. e. 882: A 882. év az időmeghatározás után nem hadjáratot folytatódik (ez az egyetlen kivétel a szövegben), hanem az Eufrátesz középső hatalmától, Sūhutól érkező ajándékok bemutatásával. Feltételezhető, hogy az előző évvégi hadjárat a Hábúr völgyében, és az ez évi adó Ilī-ibnitől, Sūhu uralkodójától – akit a szöveg meglepő módon az asszír helytartókat jelölő szakterminussal (šaknu) illet – valamiféle összefüggésben állhat egymással. Ilī-ibni ezzel a gesztussal ismeri el az asszír fennhatóságot.
- 2b. (i101b–ii23a), Kr. e. 882: A 882. év tényleges hadjárata észak-északnyugat felé irányul, a mai Tur Abdin és Diyarbakir-medence térségébe. II. Aššur-nāšir-apli első ízben kerül szembe a Nairinak nevezett urartui hatalommal. A győzelem koronájaként – a szöveg leírása szerint – a korábbi évszázadokban az éhség elől Šubrubá (a Diyarbakir-medence és Délkeleti-Toros találkozási pontja) elmenekült asszírok betelepítését meséli el a király. A futó megjegyzés több nehezen megfejthető problémát is fölvet. Milyen éhségre hivatkozik a király?¹⁶² Illetve mit jelent az asszír magterülettől oly távoli vidéken (mintegy 300–350 km) évszázadokig asszírnak lenni?¹⁶³
- 3a. (ii23b–33a), Kr. e. 881: Az év első fele egy rövid, előkészítő hadjárat az Északi-Zagrosz délkeleti részébe, melynek célja a Babbitu-szorosba épített ellenséges védelmi fal áttörése (ez valahol a mai esz-Szulejmanijja város mögötti hegyekben keresendő, talán a mai Bazian-hágó).¹⁶⁴ A szöveg azt sugallja, hogy e győzelem tette lehetővé az év második felében indítandó hadjáratot, bár az nem egészen világos, miért kellett a nyári hónapokra visszavonulni. E hallgatás mögött akár valamilyen katonai kudarc óvatos elhallgatása is meghúzódhat.

¹⁶² A Kr. e. 1200 és 900 közötti klímaváltozás (hőmérsékletemelkedés, vízállásapadás, délen a sikeresedés fölérősödése, Neumann – Parpola 1987) ínséges gazdasági következményeit az asszír társadalomra lásd Furlan 2018.

¹⁶³ A kérdés az etnikai identitás kontinuitásának, illetve diszkontinuitásának kérdését veti föl, melyről – igaz más történelmi összefüggésben – Komoróczy Géza (1937–) professzor értekezik egy 1988-ban írt cikkében. Komoróczy 1995.

¹⁶⁴ Vér 2018, 32⁸².

- 3b. (ii33b–49a), Kr. e. 881: Ősszel újabb, és ezúttal nagy kiterjedésű támadás indul az Északi-Zagrosz délkeleti része, akkori nevén Zamua ellen. A leírás sablonos, és megelégszik a meghódított, illetve elpusztított városok és területek egymás mellé állításával.
- 4. (ii49b–86a), Kr. e. 880: II. Aššur-nāšir-apli harmadszorra is hadjáratot vezet az Észak-Zagrosz hegység délkeleti régiójába, Zamuába. Ez uralkodása alatt az utolsó katonai operációja ebben a térségben. A hódítások, pusztítások, kegyetlenkedések hosszú sorát Atlila városával zárja. A települést állítólag egy bizonyos Sibir babilóni király rombolta le,¹⁶⁵ II. Aššur-nāšir-apli azonban újjáépítette, sőt új nevet adományozott neki (Dūr-Aššur). Az újr alapítás részben civilizációs aktus,¹⁶⁶ praktikus szempontból pedig az asszír kontrol biztosítása a régióban (ii85): *ekallu ana šubat šarrūtia ina libbi addi* (királyi lakásul palotát alapítottam benne).
- 5. (ii86b–125a), Kr. e. 879: A Zagroszba vezetett hadjáratok sorát egy a 2b.-ben már bejárt régió, a Tigris felső folyása (Tur Abdin, Diyarbakir-medence) váltja föl. Az előző év taktikájához hasonlóan, II. Aššur-nāšir-apli itt is kijelöl egy központot, Tušhan városát, ahol palotát emel. Itt fogadja a környező hódoló városok és népek adóját, illetve ezt a települést használja a hadsereg számára nélkülözhetetlen gabona raktározására. A város átnevezése azonban – mint ahogy Atlila/Dūr-Aššurnál láttuk – ebben az esetben elmarad.
- Intermezzo 1 (ii125b–135): Az Annales szövegének cselekményszála itt megtörik, és a szövegező – talán a második oszlop alján maradt helyet kihasználódó – egy II. Aššur-nāšir-apli tetteit dicsőítő, hadjáratait földrajzi eloszlásban felsoroló, az új főváros, Kalḫu építkezéseit bemutató intermezzot szúr az 5. és 6. év közötti hadjáratok közé. A szövegrészlet egyébként a Ninurta-templom egyik bejáratánál található felirat (A.O.101.31.1-16) duplikátuma.
- 6. (iii1–26a), Kr.e. 878: II. Aššur-nāšir-apli 878 tavaszán két hét leforgása alatt (június 7–21. között) átkel a Tigris partján fekvő Kalḫuból a Dzsaghdsagh (asszír megnevezésében Ḫarmiš) partján fekvő Tabītuig. Majd innen a Hábúr völgyében délnek haladva eléri az Eufráteszt, hogy megostromolja Sūhu ország fővárosát, Sūrut (nem azonos a Hábúr parján fekvő, Bīt-Halupéhoz tartozó Sūruval [1b.]). Sūhu királya, Kudurru, akit a szöveg – ahogy elődjét, Ilī-ibnt is – az ország

¹⁶⁵ A Sibir királynévhez az egész babilóni történelemben egyedül Simbar-Šipak (Kr. e. 1025–1008) neve áll közel, aki az arámi invázió dacára sikeresen megalapította a rövid életű tengerföldi dinasztiát. Simbar-Šipak zamuai jelenléte – így a két név azonosítása – azonban mindezek ellenére kérdéses. Brinkman 1968, 153–154.

¹⁶⁶ Pongraz-Leisten 1997.

helytartójának nevez (*šakan māt Suhi*),¹⁶⁷ Nabû-apla-iddina babilóni király segítségével bízunk, de II. Aššur-nāšir-apli visszaveri a felmentősereget, és két nap leforgása alatt beveszi a várost. Kudurru a folyón keresztül menekül (3. kép).¹⁶⁸

3. kép. Kudurru menekülése (?) (Hrouda 1991, 345. nyomán)

- **7. (iii26b–48a), nincs időmeghatározás:** A 878-as év sikerei ellenére a Eufrátesz középső régiójának orszagai (Lāqê, Hindānu, Sūhu) együttesen láznak fel az asszír befolyás ellen. Jogosan vetődhet föl a szkeptikus kérdés, milyen jellegű győzelmek voltak a korábban ebbe a térségbe vezetett hadjáratok? II. Aššur-nāšir-apli gyorsan reagál az eseményekre, és a sivatagon keresztül rövid idő alatt a Bīt-Halupe-i Sūru városánál terem. Itt csónakokra szállva, a Hábúron délnek, majd az Eufráteszen délkeleti irányba lefelé ereszkedve közeledik a lázadó területek felé (4. kép).¹⁶⁹ A király véres ütközetben veri le az egyesített ellenséges sereget.

¹⁶⁷ Sajnos a két „helytartó” közötti kapcsolatról – hogy rokonságról, egyenesági leszármazásról, uzurpációról vagy esetleg egyszerűen (az asszírok általi) leváltásról van szó – nem szól semmit a szöveg. Younger 2016, 288.

¹⁶⁸ Kalḫu, II. Aššur-nāšir-apli Északnyugati palotája, trónterem (B terem), 17. panel, felső regiszter. Julian E. Reade feltevése szerint a kép Kudurrut ábrázolja, amint a folyón úszva menekül az asszír hadsereg elől (Reade 1985, 212; vö. Rizza 2007, 162–163). A viselet valóban arra enged következtetni, hogy a parton levő újászok asszírok, míg a folyóban úszó három ember magasrangú ellenfelek, akik az asszírok elől menekülnek, de a képet máshogy is lehet értelmezni. Irene Winter szerint például a kép Karkemiš ostromát ábrázolja, mivel csak itt kel át az asszír sereg a megáradt Eufráteszen, és a kép alatti regiszterben elefántcsonttárgyakat láthatunk, ahogyan az Annalese ide vonatkozó zsákmánylistájában is (Winter 1983, 22). Felirat híján azonban a helyszín és az esemény pontos és bizonyos beazonosítása nem lehetséges – ahogyan arra John M. Russell is józanul figyelmeztet (Russell 1999, 13).

¹⁶⁹ Kalḫu, II. Aššur-nāšir-apli Északnyugati palotája, trónterem (B terem), 9. panel, felső regiszter. Folyóban csónak, benne harci szekér, rajta az asszír király, mely akár a Hábúron való leereszkedést

Azi-ili, Lāqê királya azonban a vereség ellenére is újra támad, elvágva az asszír sereg visszavonulási útját a Hábúr–Eufrátesz torkolat körül. II. Aššur-nāšir-apli visszafordul és menekülésre kényszeríti Azi-ilit, aki „a rettenetes Bisuru hegybe” (*šadû maršu šad Bisuru*) menekül (a mai Jebel Bishri). Mindezek után II. Aššur-nāšir-apli betör Bīt-Adīni területére, majd hazavonul.

4. kép. Az asszír király a Hábúron (Nunn 2012, 93. Abb. 35. nyomán)

- **Intermezzo 2 (iii48b–50a):** Egy újabb rövid intermezzóban a király vadászatáról, illetve két új város alapításáról beszél (Kār-Aššur-nāšir-apli és Nēbarti-Aššur). Mindkettő szakrális aktus (a királyi vadászatot a reliefek készítői is gyakran választották témájukul), de az utóbbihoz praktikus szempontok is társultak. Sajnos sem a városok pontos helyét (a szöveg csak annyit árul el, hogy az Eufrátesz partján keresendők, iii50a), sem pedig az alapítás idejét nem tudjuk, de valószínűsíthetőleg valamikor a Kr. e. 878-at követő időszakban került rá sor. Funkcionálisan pedig ugyanazt a szerepet töltötték be, mint Kr. e. 880-ban újjáépített Dūr-Aššur,

is ábrázolhatja. E kép beazonosítása esetben (vö. Reade 1985, 212) is érvényes John M. Russell figyelmeztetése (Russell 1999, 13).

és Kr. e. 879-ben központtá alakított Tušhan – az asszír permanens jelenlét biztosítása az adott régióban.

- **8. (iii50b–56a), nincs időmeghatározás:** II. Aššur-nāšir-apli eddig csak érintőlegesen került kapcsolatba a Bīt-Adīni régióval, de már korán érezni lehetett, hogy a Hábúr–Eufrátesz régió ellenállása mögött e terület vezetőinek asszírrelenes konspirációi húzódnak meg. Az első konfliktust Bīt-Halupe ellen is egy Bīt-Adīniből származó „senkiházi” (*mār lā maman*) robbantotta ki (1b.). Elérkezett az idő, hogy az asszír király Bīt-Adīnit is megregulázza, így kerül sor egyik központjának, Kaprabunak a bevételére. A város elhelyezkedése bizonytalan.¹⁷⁰
- **9. (iii56a–92a), nincs időmeghatározás:** Ez az egyetlen hadjárata II. Aššur-nāšir-aplinak, amelyiket az Eufrátesztől nyugatra vezette. Karkemiš – úgy tűnik – harc nélküli bevételével nagy mennyiségű adó áramlik az asszír táborba. Ez az esemény – tovább haladva nyugati irányba – Patinu országában újból megismétlődik. Az Orontész partjánál asszírokat telepít a király Aribua városába. Elérve a Földközi-tenger partját, az uralkodó rituálisan megmossa a fegyvereit.¹⁷¹ Olyan teljesítmény ez, melyre I. Tukultī-apil-Ešarra óta (Kr. e. 1110) nem került sor. Ezt követően – immáron harmadik ízben – nagy mennyiségű adót fogad a föníciai városoktól. Valószínűsíthető, hogy erről a hadjáratáról tért vissza II. Aššur-nāšir-apli a leggazdagabb zsákmánnyal.
- **10. (iii92b–113a), Kr. e. 866:** Utolsó – ezúttal dátummal is ellátott – hadjárata harmadízben is a Tur Abdin és Diyarbakir-medence régió felé irányul, ezúttal azonban a Balíh folyó felől, nyugati irányból. A vállalkozás azonban minden anekdotától mentesen, a szokásos pusztítások és kegyetlenkedések felsorolásával kerül bemutatásra.

II.1.2. II. Aššur-nāšir-apli uralkodásának utolsó évei a balawati palotakapu alapján

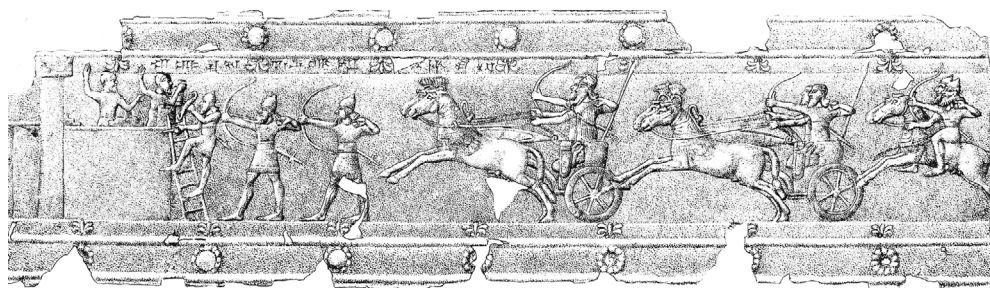
Wilfred G. Lambert (1926–2011), a neves angol assziriológus megfigyelte, hogy míg II. Aššur-nāšir-apli első 6 éve (Kr. e. 883–878) intenzív hadi vállalkozásokkal telt (évente egy vagy akár kettő hadjáratról is van beszámoló, vagyis évente átlagosan másfél hadjárat), addig uralkodása középső szakaszában mintha egy lassulás volna megfigyelhető. Kr. e. 877-től 867-ig terjedő 10 éves időperiódusban 4 hadjáratot ismerünk (vagyis

¹⁷⁰ René Labat feltételezése szerint Urfával (Şanlıurfa) azonosítható város (Labat 1967, 26).

¹⁷¹ Galter 2020.

átlagosan minden két és fél évben vezetett egy hadjáratot a király). Kr. e. 866 utántól pedig – legalább is ami az Annalest és a vele párhuzamos királyfeliratokat illeti – nincs információnk több hadjáratról, pedig egyes Kalhú-i szövegek bizonyítottan az ezt követő időszak után kerültek lejegyzésre.¹⁷² Mindebből úgy tűnik, hogy II. Aššur-nāšir-apli utolsó 8 éve békében és nyugalomban telt, mintha az első 6 év intenzív küzdelmei és a második 10 év sporadikus harcai biztos alapot biztosítottak volna egy *pax Assyrica* megteremtésére.¹⁷³ Lambert mindebből arra következtet, hogy II. Aššur-nāšir-apli uralkodásának végére egy egyensúlyi állapot alakult ki, amelyben az első években megalapozott rendszer olajozott működésének vagyunk tanúi. Interpretációja szerint épp ezt az egyensúlyi állapotot rúgja majd föl a király fia, III. Šulmānu-ašarēdu, ami hosszútávon a birodalom hanyatlásához, illetve bukásához vezet.¹⁷⁴

Lambert érvelése – csak a királyfeliratokra támaszkodva – meggyőzőnek tűnhet, de más szempontok bevonása óvatosságra int. Könnyen megeshet, hogy a király Annalesének görbe tükre – szándékkal, vagy anélkül – félrevezeti a megfigyelőt. Lambert cikkének megírása (1974) óta ugyanis fény derült arra, hogy Kr. e. 866 után is komoly hadi és gazdasági vállalkozások történtek II. Aššur-nāšir-apli uralkodása során. Ezekről azonban nem az Annalesből és párhuzamos királyfeliratokból, hanem elsősorban a balawati kapu bronzfrízeiből értesülünk (5–8. kép).¹⁷⁵

5. kép. Ullubu meghódítása (Curtis – Tallis 2008, 112–113. Fig. 11–12. nyomán)

¹⁷² Például a Standard felirat (A.o.101.23) azon variánsai, melyekben a birodalom északi határa nem Nírīb, hanem Urartu orszáágával van meghatározva (ezeket nevezi Russell B-típusú Standard feliratoknak, Russel 1999, 32), II. Aššur-nāšir-apli uralkodásának végén keletkeztek. Ugyanez igaz a király Bankett sztéléjére (A.o.101.30). De Filippi 1977, 123–124.

¹⁷³ A fogalmat először William Hallo használta, elsősorban a Kr. e. 700 és 630 közötti időszakra vonatkozólag (Hallo – Simpson 1971, 138). A koncepció kiterjedt körülményét lásd Fales 2008.

¹⁷⁴ Lambert 1974, 105–108, valamint 109.

¹⁷⁵ A bronzfrízek Marjorie Howard rekonstrukciói (Curtis – Tallis 2008, 156–189).

Imgur-Enlil (ma Balawat) Kalhútól, az új fővárostól mintegy 18 km-re északkeletre, Ninivétől pedig 28 km-re délkeletre volt található. Bár a település már II. Aššur-nāšir-apli előtt is lakott volt, a király – valószínűleg az új fővárosalapítás programjának a keretében – ezt a várost is kiépítette, palotával és egy templommal (Mamu-templom) látta el. A kiválasztásban szerepet játszhatott a Kalhúhoz való közelség, illetve a mellette elhaladó fontos hadi út, mely az Tigris partját (Ninivénél és Kalhúnál) Arraphával (a modern Kirkukkal) közötté össze.¹⁷⁶ Így Imgur-Enlil a Zamua térségbe vezetett hadjáratok (3a., 3b., 4.) logisztikájának szerves részét képezhette. Kiépítésének ideje is – bár II. Aššur-nāšir-apli balawati felirataiban (A.o.101.50–51) erre vonatkozólag nem ad konkrét támpontot – talán ezekhez a katonai akciókhoz köthető (Kr. e. 881/880), bár a bronzfrízek későbbi időpontra utalnak. Militáris szempontból érthető a város templomának Mamu istennőjének való szentelése; talán itt kérte ki a király az istenek tanácsát az előtte álló hadjárat eredményességével kapcsolatban.¹⁷⁷

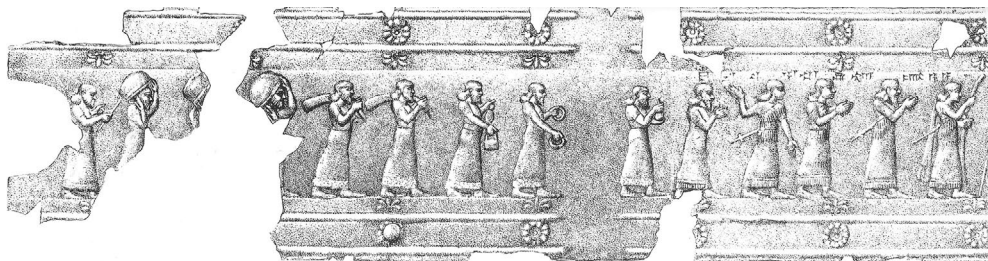

6. kép. Hatti kifosztása (Curtis – Tallis 2008, 122–123. Fig. 21–22. nyomán)

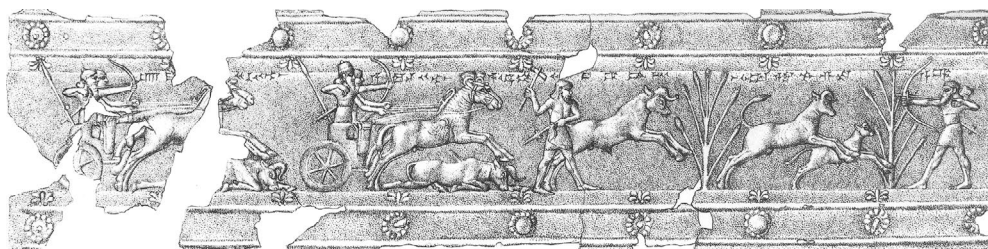
Imgur-Enlilben három hatalmas cédrusfából készült kaput, illetve azok maradványait tárták föl a régészek (ebből kettő II. Aššur-nāšir-aplié, egy pedig fiáé, III. Šulmānu-ašarēdué), melyek bronz pántjai fontos információkat őriztek meg számunkra. II. Aššur-nāšir-apli egyet a palotájába, egyet pedig a templom bejáratához állíttatott. A kapu pántjai művészien kidolgozott domborművek, melyek négy témát dolgoznak föl: csatát (5. kép), egy város/terület kifosztását (6. kép), adó fogadását (7. kép) vagy vadászatot (8. kép).

¹⁷⁶ Oates 1974, 173–174; Tucker 1994, 109–110; Parpola – Porter 2001, 28–29.

¹⁷⁷ Oates 1974, 175; Curtis – Tallis 2008, 9. Megjegyzendő, hogy Jeremy Black és Anthony Green feltételezése szerint balawati Mamu egy helyi – hangzásában a sumer álomistennővel megegyező, de ahhoz funkcionálisan és kronologikusan nem kötődő – istenalak. Black – Green 1992, 128.

7. kép. Sarugu város adója (Curtis – Tallis 2008, 108–109. Fig. 7–8. nyomán)

8. kép. Bikavadászat az Eufrátesz partján (Curtis – Tallis 2008, 130–131. Fig. 29–30. nyomán)

Sajnos a templomkapu bronzfrízei kevésbé maradtak fenn, a feliratok a legtöbbnél teljesen olvashatatlanok. A palota kapuján kép és szöveg jól összetársítható. A csatához a *tidūku* főnév, vagy a *kašādu* ige kapcsolódik; fosztogatásnál a *šullūtu* főnévi igenév jelenik meg; az adót hagyományosan a *madattu* terminussal jelölik; végül pedig a vadászat a *dāku* verbummal kerül kifejezésre. Az frízeken megjelenő földrajzi helyek, illetve a tevékenységek alapján a következő módon lehet II. Aššur-nāšir-apli két balawati kapuját rekonstruálni (4. táblázat):¹⁷⁸

¹⁷⁸ Curtis – Tallis 2008, 72.

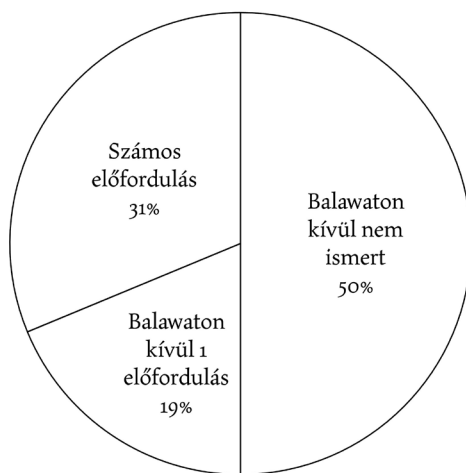
4. táblázat

A palotakapu				A Mamu templomkapu			
L1	Sarugu	Hatti	R1	L1	Hatti (Karkemiš)	Suhu	R1
L2	Bīt-Adīni (Marinā)	Bīt-Adīni	R2	L2	Urina hegy	Bīt-Adīni (Marinā)	R2
L3	Hatti	Bīt-Iahiri	R3	L3	?	Suhu	R3
L4	Eufrátesz	Eufrátesz	R4	L4	Fönícia?	Fönícia?	R4
L5	Balíh	Balíh	R5	L5	Fönícia?	Azamu	R5
L6	Hatti	[x]-ga-[x]?	R6	L6	Suhu	?	R6
L7	Bīt-Adīni	Suhu	R7	L7	?	Bīt-Adīni	R7
L8	Hatti	Hatti	R8	L8	Libanon?	?	R8

Jelmagyarázat: adó [madattu]; csata [tidūku, kašādu]; vadászat [dāku]; fosztogatás [šullūtu]

A Mamu templom bronzfrízeinek fele – ahogy fentebb már említettem – annyira sérült, hogy beazonosítása meglehetősen kérdéses. A palotakapu díszítései azonban jól megmaradtak. Itt 25 tulajdonnév áll rendelkezésünkre (város, terület, uralkodó), ami elvileg elegendő kell legyen, hogy összekapcsoljuk az egyes frízeket az Annales hadjárataival. Meglepő módon azonban a nevek 50%-a teljesen ismeretlen Balawaton kívül (5. táblázat, 3. ábra).

További 19% mindössze 1-szer szerepel II. Aššur-nāšir-apli Annalesében, de ott is a balawatitól eltérő kontextusban. Míg Imgur-Enlil palotakapujának R3 bronzfrízén a Bīt-Iahiri területén elhelyezkedő Magarisu városa egy csata helyszínéként szerepel, addig az Annalesben Bīt-Iahiriből Aḫī-rāmu adót visz a királynak (ii22), Magarisu pedig II. Aššur-nāšir-apli egyik itineráriumának állomása csupán (iii3). Ugyanez a probléma Sa(n)gara személyével (L3), aki a balawati kapun csatában legyőzendő, országában kifosztandó ellenségként szerepel, az Annalesben adóval hódol a királynak (iii65). Mindössze 31%-a az összes tulajdonnévnek, melyek számos esetben említésre kerülnek II. Aššur-nāšir-apli Annalesében, itt azonban pont a gyakoriság gátolja a pontos beazonosítást. A király számos esetben szedett adót Sūhutól. Vajon a kapu R7-es frízénél melyikre kellene gondolni? II. Aššur-nāšir-apli gyakran konfliktusba keveredett Bīt-Adīnival, L7 vagy R2 alapján azonban nem világos, hogy melyek ezek.

3. ábra

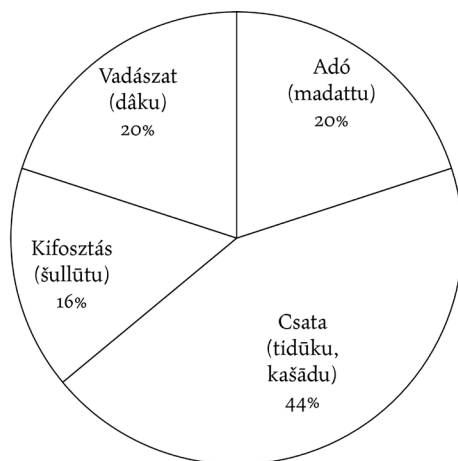
5. táblázat

Név	Kategória	Fríz	Előfordulás iiAna.-nál, Balawaton kívül	Viszony a balawati kapun
[x]-ga-[x]	város	R6	∅	adó
Balíhi	folyó	L5, R5	számos	vadászat
Bit-Adīni	ország	L2, L7, R2	számos	csata
Bit-Jahiri	ország	R3	101.1, ii22	csata
Ellipi	város	R1	∅	kifosztás
Hatti	ország	L3, L6, L8, R1, R8	számos	csata, kifosztás, adó
Ialligu	város	L7	∅	csata
Magarisu?	város	R3	101.1, iii3	csata
Marinâ	város	L2	∅	csata
Mariru	város	R8	∅	adó
Paratte	folyó	L4, R4	számos	vadászat
Rugulutu	város	R2	∅	csata
Sa(n)gara	személy	L3, L6	101.1, iii65	csata, kifosztás
Saruga	város	L1	∅	adó
Suhi	ország	R7	számos	adó
Ulluba	város	L3	∅	csata

Mindebből az következik, hogy Balawat bronzfrízei valószínűleg nem az Annalesben elbeszélt hadjáratokat idézik föl. A királyfelirat véget ér a Kr. e. 866-os hadjáratl, és a többi Kalhúi szöveg sem említi katonai aktivitást ez után az év után, de Imgur-Enlil elárulja nekünk, hogy II. Aššur-nāšir-apli uralkodásának utolsó 6 éve is ugyanúgy folytatódott, mint a korábbi évek. Sőt könnyen meglehet, hogy a Kr. e. 877-től 867-ig terjedő periódus, melyben az Annales csak 4 hadjáratot említi, éppen olyan aktívan telt, mint a király uralkodásának első 6 éve. Ezek alapján kimondhatjuk, hogy II. Aššur-nāšir-apli egész uralkodása alatt folyamatosak voltak a katonai operációk.¹⁷⁹ Ezek nem mindig véres csatákat jelentettek, hiszen a palotakapu bronzfrízeinek is csak a 44%-a jeleníti meg ezt a témát (4. ábra). Az asszír sereg kivonulhatott pusztán azért is, hogy beszedje egy adott területről az adót (a palotakapu frízeinek 20%-ában) vagy kifosszon egy védtelen várost (16%).

¹⁷⁹ Yamada 2000, 73-76; Liverani 2004, 217.

Nehezebben megválaszolható kérdés, hogy ezek az akciók miért nem jelennek meg az Annalesben? Vagy ha az Annales nem sokkal Kr. e. 866 után keletkezett, akkor miért hallgatnak azok a kalhūi szövegek, melyek bizonyítottan II. Aššur-nāšir-apli uralkodásának végén születtek? Elképzelhető, hogy a főváros királyfeliratai éppen azt az érzést akarták kelteni, melyre Lambert tapintott rá? A király elvégezte munkáját, és uralkodása végére megteremtette a *pax Assyricát*. II. Aššur-nāšir-apli azonban soha nem kívánt egy pacifista uralkodó képében tetszelegni. Meglehet,

4. ábra

hogy az ok jóval prózaibb. Nem minden hadjáratot vezetett a király személyesen, így a balawati feliratokban az öregedő király – bár hivatalosan E/1. személyben – a hadvezérei által irányított akcióit tüntette fel.¹⁸⁰ Az is elképzelhető, hogy más írnokcsoport állította össze a balawati feliratokat, alternatív forrásokat használva. Egy Imgur-Enlil-i írnot, nem kötöttek a Kalhūi konvenciók, ahol a király hadjáraitak úgymond „kanonizált” formája alakul ki a Kr. e. 860-as évek közepére. Akárhogy álljon is a dolog, annyi tanulság bizonyosan levonható a balawati bronzfrízek elemzéséből, hogy az asszír hadigépezet II. Aššur-nāšir-apli egész uralkodása alatt folyamatosan aktív volt.

II.1.3. Az Annales geográfiája

Balawatban tett kitérőnk után térjünk vissza Kalhūba, és folytassuk II. Aššur-nāšir-apli Annalesének elemzését. Ahhoz, hogy megtudjuk, melyik városban vagy területen milyen tevékenységet folytatott II. Aššur-nāšir-apli, a geográfiai neveket – az Imgru-Enlil palotakapujának vizsgálatához hasonlóan – hozzá kell rendelni az arra vonatkozó ígéhez. Az ígék funkcionálisan különösen fontos szerepet játszanak az asszír királyfeliratokban, ahogyan azt később részletesen ki is fogom fejteni, jelenleg azonban csak a földrajzi vonatkozásában veszem figyelembe, például így (i46–47):

¹⁸⁰ Csak a későbbi uralkodók – Aššur-aḫ-iddina, Aššur-bān-apli – vállalják fel nyíltan a hadjáratról való távolmaradásukat, melyek azonban a triumphussal náluk is a királyhoz kötődnek. Vér 2018b, 25.

āl Libbê āl dannūtišunu āl Surra āl Abuqu āl Arura āl Arubê ša ina birit šad Urinu šad Arunu šad Edinu šade dannūte šaknū akšud

Libbê városát, annak erődjét, Surra városát, Abuqu városát, Arura városát, Arubê városát – mely Urinu, Arunu (és) Edinu erős hegyeiben fekszik – meghódítottam.

A mondatban nyolc földrajzi megnevezés és két ige (*šakānu*, *kašādu*) szerepel. A *šakānu* többesszámú statív alakjához – mely a települések térbeli elhelyezkedésének jelölésére hivatott – tartozik a három hegy (Urinu, Arunu és Edinu), míg a *kašādu* egyes szám első személy préteritumi alakjához az öt Észak-Zagrosz központi részén elhelyezkedő várost (Libbê, Surra, Abuqu, Arura, Arubê) lehet társítani. A földrajzi nevekhez kapcsolt igék véges számúak, és kategóriákba sorolhatók, ahogyan azt majd a III.1.1. fejezetben részletesen látni fogjuk (lásd 13. táblázat):

- Vannak asszír seregmozgást kifejező igék (*alāku*, *qerēbu*, *erēbu* stb.), ehhez társulnak – ahogy a fönti példából is láttuk – a földrajzi helyet meghatározó igék (*šakānu*, *šalū* stb.);
- találkozunk lázadást (*nabalkutu*, *tebū* stb.), ellenséges csapatmozgást (*erēbu*, *ebēru*, *šabātu*), esetleg menekülést (*elū*, *šabātu*) vagy behódolást (*šabātu*) kifejező igékkel;
- gyakoriak a hódítást (*lamū*, *kašādu*, *kanāšu* Š, *bēlu*, *šabātu* stb.) és az ajándékok fogadását (*maḥāru*) jelölő igék;
- az ellenséges terület integrálására (*tāru*, *nadū*), a lakosság deportálására (*nasāḫu*, *wabālu*, *šabātu*) vonatkozó igék ritkábban fordulnak elő;
- olvasunk egy adott országra kiterjesztett terrort kifejező ígéről (*saḥāpu*); találkozunk szakrális tevékenységet jelző igével (*izuzzu*);
- egész ritkán pedig építkezésekhez kapcsolódó igék is társulhatnak földrajzi nevekhez (*nadū*).¹⁸¹

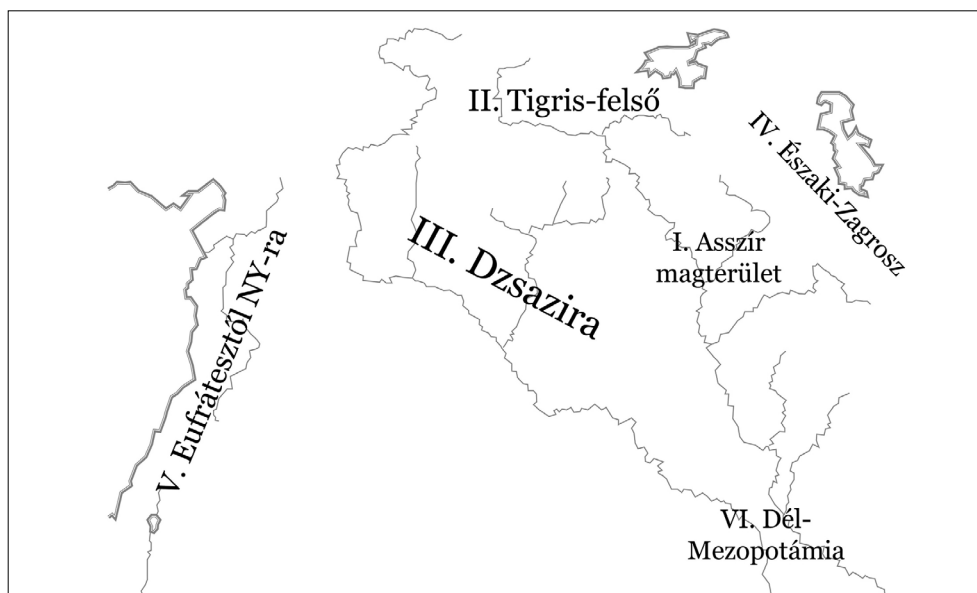
¹⁸¹ Az igék és a földrajzi nevek társítása a legtöbb esetben – ahogy a fönti példánál is láttuk – egyértelmű, a verbum közvetlenül a tulajdonnevek után következik. Némely esetben azonban több ige is kapcsolódik egy megnevezéshez, ilyen például Kaprabu városa a 8. hadjáratban (iii51–53):

nār Idiqlat etebir ana Bīt-Adīni allik ana āl Kaprabi āl dannūtišunu aqtirib [...] ina qibit Aššur bēl rabi bēlīja u urigallu ālik pānija asibi ina pišše nāpili sābite āl akšud

Átkeltem az Tigrisen, Bīt-Adīniba mentem, Kaprabu megerősített városához közeledtem. [...] Aššur, a nagy úr, az uram és az előttem (fölvonuló) istenszimbólumok parancsára megostromoltam, alagutakkal, ostromgépekkel és tornyokkal meghódítottam.

Ebben az esetben Kaprabu városához a mozgást kifejező *qerēbu* ige áll közvetlenül a legközelebb, de – megítélésem szerint – a hódítást kifejező *kašādu* hozzárendelése mégis logikusabbnak tűnik, még akkor is, ha az már egy külön mondatban szerepel. Itt ugyanis nem itineráriummal van dolgunk, ahol valóban a mozgás igéi a fontosabbak, hanem egy hódításról.

II. Aššur-nāšir-apli Annalésében szereplő földrajzi neveket alapvetően hat nagyobb geográfiai régióba lehet besorolni (3. térkép).

3. térkép

Ezek a következők:

- I. **Asszír magterület:** Ez az Aššur, Arbail, Ninive városok által közrefogott háromszög, és a közvetlenül azt körbefogó területet jelenti.¹⁸²
- II. **Tigris-felső:** Ez a Tigris felső folyását, a mai Tur Abdin és Diyarbakir-mendécét és a Karaca-hegyet foglalja magában. Az asszír forrásokban Kašijeri hegységként (Tur Abdin), illetve nagy általánosságban Nairi országgként kerül megnevezésre.¹⁸³
- III. **Dzsazira:** E mai földrajzi megnevezés alatt három folyót, azok találkozását, illetve a közöttük elterülő félsivatagos területet értjük, mégpedig az Eufrátesz középső szakaszát, a Hábúr folyót (illetve az északon abba beleömlő Dzsag-

¹⁸² Radner 2011; 2014, 102.

¹⁸³ Ezt a térséget nevezi Bradley J. Parker „Tigris határvidéknek” (*Tigris borderland*). Parker 2001, 165–167. Radner 2006a.

hdzsagh-ot), valamint a Balíh folyót. A térség központi jelentőséggel bírt mind a közép-, mind a korai újasszír nyugati expanzió történetében.¹⁸⁴

- IV. Ézsaki-Zagrosz:** A hatalmas Zagrosz hegységet – mely mintegy 1500 km-en keresztül húzódik északnyugati irányból délnyugatnak (Törökországból, Irakot érintve Iránba), egészen a Perzsa-öböl déli partjáig – földrajzilag három nagy egységre szokás tagolni, Északi- vagy Északnyugati-Zagrosz (nevezik Kurdisztán-Zagrosznak is), Középső-Zagrosz és Déli-Zagrosz. A Kr. e. 9. század asszír forrásai egyelőre csak az Északi-Zagrosszal foglalkoznak, mely közvetlenül az Asszír magterülettől keletre és északkeletre helyezkedik el. II. Aššur-nāšir-apli Tammu és Zamua országait említi, de adófizető státusban megjelenik Gilzānu és Hubuškia is.¹⁸⁵
- V. Tigristől nyugatra:** Ez a földrajzi egység csak a 9. hadjáratban kerül említésre. Magába foglalja az Eufrátesz és az Orontész közötti szakaszt, a Libanoni-hegységet és a Földközi-tenger keleti tengerparti föníciai sávját, Levantét. Későbbi asszír uralkodók alatt ez a terület tovább tagolódik, II. Aššur-nāšir-apli azonban egy nagy egységként kezeli még.¹⁸⁶
- VI. Dél-Mezopotámia:** Babilóniába nem vezetett ugyan hadjáratot II. Aššur-nāšir-apli, de bizonyos összefüggésekben mégis említésre kerül a Bagdad vonalától délre eső vidék is. A területet Karduniaš vagy Kaldea néven emlegeti az Annales.¹⁸⁷

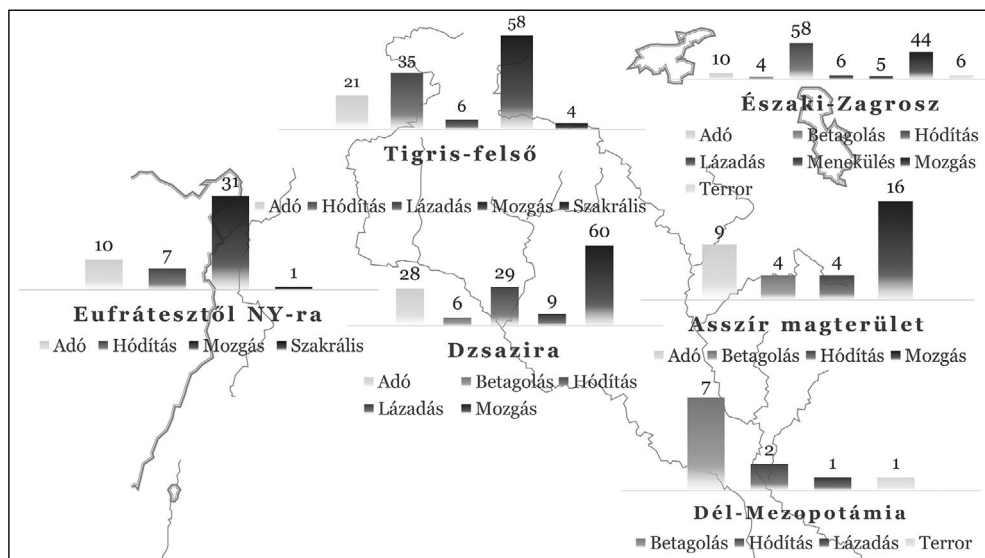
A földrajzi nevek és a kategorizált igék társításával kirajzolódik, bizonyos területeken a király mely tevékenységei kerültek előtérbe (4. térkép, vö. 6. táblázat).

¹⁸⁴ Fales 2002.

¹⁸⁵ Vér 2018, 32–42.

¹⁸⁶ Van De Mieroop 2004, 218–228.

¹⁸⁷ Brinkman 1968, 166–168.

4. térkép

A dél-mezopotámiai régiót nem számítva mindegyik területen a mozgás igéi dominálnak (átlag: 41,8). A második helyért a hódítás (22,5) és az adó igéi (15,6) vetekednek. A többi kategória igéi messze elmaradnak ezektől. Első olvasatra tehát szembetűnő, hogy a mozgás mint *kapcsolatteremtés*, az ellenséges terület meghódítása mint *integrálás*, illetve az ajándékok fogadása – legyen szó betagolt vagy akciórádiuszon kívül eső területről – mint *a felsőbbrendűség szimbolikus aktusa*, a legfontosabb tevékenységek II. Aššur-nāšir-apli számára, bármerre is vezesse hadjáratát. Ezentúl bizonyos területekre speciális kategóriák jellemzők. A Felső-Tigris vidékén négy esetben is megjelenik a szakrális tevékenység (*šalmu* állítása), és megjelenik ez a Földközi-tenger partján is (a király fegyverének a megmosása). A lázadás témája érthető módon nem jelenik meg az asszír magterületen,¹⁸⁸ de a Dzsazira (9), a Felső-Tigris (6), illetve az Északi-Zagrosz

¹⁸⁸ A 2b. hadjárat legelején megjelenik egy nehezen értelmezhető mondat (1101–103):

ṭēmu utteruni mā amil māt Aššurajā Hulajā bel ālišunu ša Šulmānu-ašarīdu šar māt Aššur rabū ālik pānija ina āl Halziluḫa ušašbitūšunu itabalkutu

„Hírt kaptam arról, hogy asszír emberek és Hulajā, a város ura – akiket Šulmānu-ašarēdu, Asszír király, előttem uralkodó fejedelem Halziluḫába telepített – fölláztak.”

Halziluḫa lokalizálása problémás, ebből adódóan nem világos, hol lázadtak föl az asszírok, de a korábbi telepítésre való hivatkozás – valószínűleg II. Šulmānu-ašarēdúról (Kr. e. 1031–1019) van szó – arra utal, hogy a várost a Tigris-felső régióban kell keresnünk (Liverani 1992, 37; Vér 2018, 101), nem tartozik tehát az asszír magterülethez.

(6) térségekben – a király katonai operációinak három legfontosabb területén – fontos szerepet kap a narrációban. Érdekes, hogy a betagolás kategóriája a dél-mezopotámiai régióban a legmagasabb, holott ide II. Aššur-nāšir-apli egyetlen hadjárata sem vezetett. Ez az adat azonban torzít, mert az idevonatkozó igék mindegyike az *Annales Intermezzo* 1 szakaszában fordul elő, nem tényleges hadjáratleírásnál, hanem a király hódításainak összefoglalásánál.

6. táblázat

Régió	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	Átlag
	Asszír-magterület	Tigris-felső	Dzsazira	Északi-Zagrosz	Eufrátesztől NY-ra	Dél-Mezopotámia	
Adó	9	21	28	10	10		15,6
Behódolás	1	3	1	1			1,5
Betagolás	4	3	6	4		7	4,8
Deportálás	2		2				2,0
Ellenséges mozgás		3	3				3,0
Építkezés	2						2,0
Földrajzi helymeghatározás			6	1			3,5
Hódítás	4	35	29	58	7	2	22,5
Lázadás	1	6	9	6		1	4,6
Menekülés		1	3	5			3,0
Mozgás	16	58	60	44	31		41,8
Szokrális		4	1	2	1		2,0
Terror			1	6		1	2,7
Összesen	39	134	149	137	49	11	

A térbeli kategorizálás mellett beszédes a II. Aššur-nāšir-apli hadjáratainak a 6. táblázat témáinak időrendi lebontása is. Itt a vizsgálat tárgya, hogy a főnt meghatározott témák hogyan oszlanak meg az egyes hadjáratokra átvétve (7. táblázat).¹⁸⁹

¹⁸⁹ A 7. táblázat számadatai – azáltal, hogy kiesnek a (hadjáratnak nem minősülő) két *Intermezzo* igéi – a 6. táblázathoz képest némileg eltérő eredményeket hoznak.

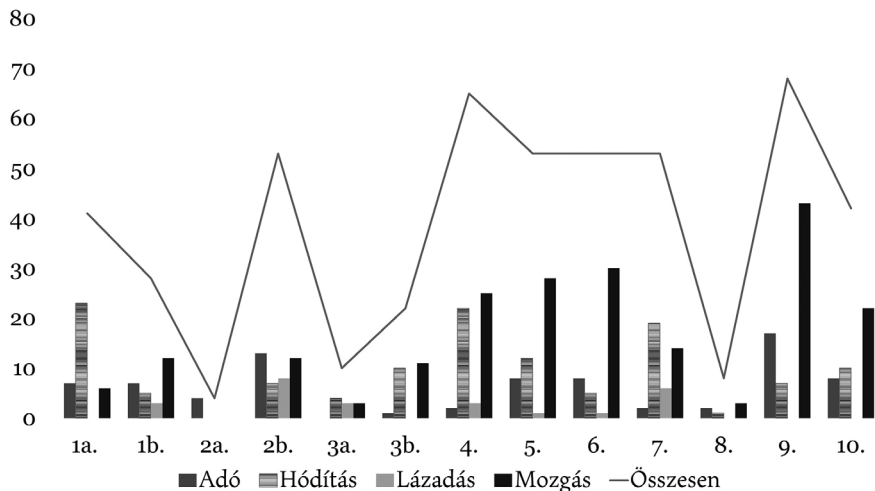
7. táblázat.

Hadjárat	1b.	2a.	2b.	3a.	3b.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
Adó	7	4	13		1	2	8	8	2	2	17	8
Behódolás	1		2			2						1
Betagozás			5			2	2		5			
Deportálás									2	1		1
Ellenséges mozgás			3						3			
Építkezés												
Földrajzi hely-meghatározás								6				
Hódítás	5		7	4	10	22	12	5	19	1	7	10
Lázadás	3		8	3		3	1	1	6			
Menekülés						5	1	1	2			
Mozgás	12		12	3	11	25	28	30	14	3	43	22
Szakrállis			3				1	1			1	
Terror						4		1		1		
Összesen	28	4	53	10	22	65	53	53	53	8	68	42

Jelmagyarázat:

	Északi-Zagrosz délkeleti része	Dzsazira: Hábúr (6–7.) és Balíh régió (8.)	Tigris-felső; Eufrátesztől nyugatra
--	--------------------------------	--	-------------------------------------

Az adatokból érdemes ismét kiszűrni azt a három kategóriát, amelyek már a térbeli megközelítésben a legfontosabbaknak bizonyultak: a mozgást, a hódítást és az adót; illetve vegyük még hozzá a – számszerűleg nem olyan fontos, de ebben az összefüggésben mégis érdekes – lázadás témáját (5. ábra: oszlop diagram). Ehhez, ha hozzáadjuk a földrajzi nevekhez kapcsolódó összes ige számát (7. táblázat utolsó sora), kirajzolódik az egyes hadjáratok hangsúlya is (5. ábra: vonaldiagram). A 2a. nem is tényleges hadjárat, csak Sūhu adójának fogadásáról szól, így a rövid szakaszban csak erre vonatkozó 4 darab igével találkozunk. A 3a. a Kr. e. 881-es év első felének hadjárata, melynek egyedüli célja vagy eredménye (a megfogalmazás nézőpont kérdése) a Babitu-szorosnál épített ellenséges fal áttörése (10 ige). A 8. hadjárat pedig egyetlen kulcsfontosságú város, Kaprabu bevételéről szól (8 ige). A többinél az Annales szövegezője 22 vagy afölötti verbummal dolgozik. A további elemzésnél ezeket érdemes szemmel tartani, mert a magas számú igeet alkalmazó hadjáratok rajzolják ki leginkább a rendszer működésének struktúráját.

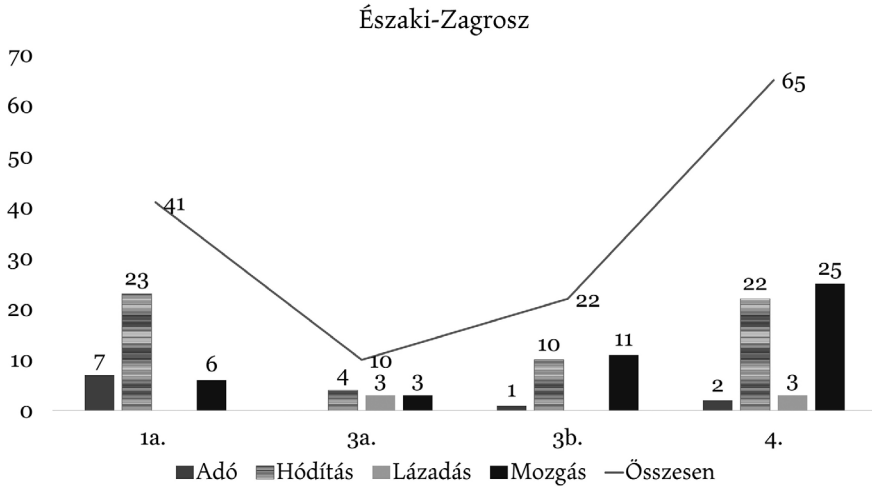

5. ábra

A diagram értelmezése szempontjából fontos továbbá figyelembe venni, hogy II. Aššur-nāšir-apli hadjáratainak orientációi ismétlődéseken alapulnak.¹⁹⁰ Ez három fő földrajzi területet érint, az Északi-Zagrosz vidékét, a Dzsazira és a Felső-Tigris régiókat.

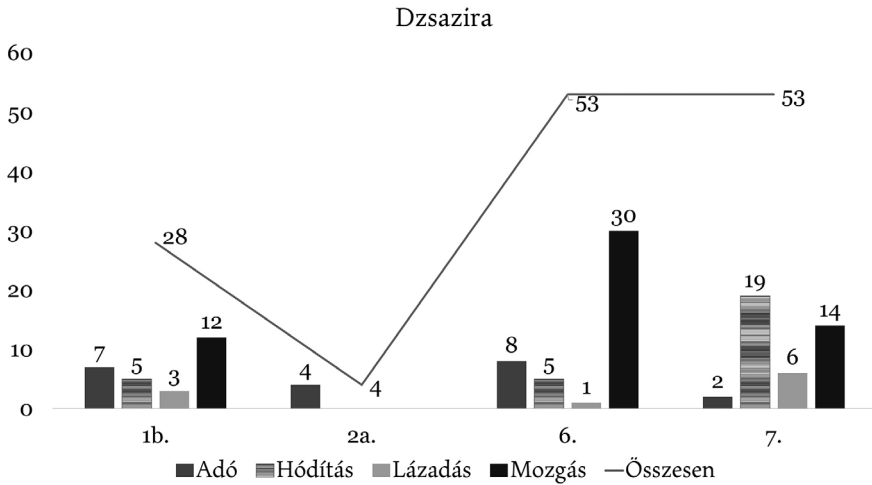
Az Északi-Zagrosz vidékére vezetett katonai vállalkozásokhoz az 1a., 3a., 3b., 4. hadjáratok tartoznak (6. ábra, 7. táblázat). A kategóriában külön kell választani az 1a. katonai akciót a többitől, mert míg az első a Kurdisztán–Zagrosz központi része felé irányul (Tummu, Kurruru, Ḫabḫu), addig a 3. és 4. év hadjáratai a hegység délkeleti része felé (Zamua). Az 1a. így nem tartozik szorosan ugyan ahhoz a régióhoz.

¹⁹⁰ Van De Mieroop másképp látja II. Aššur-nāšir-apli hadjáratait, amikor azt írja: „His [Assurnasir-pal’s] troops never covered the same area twice unless a rebellion forced them to do so” (Van De Mieroop 2004, 240). A belga származású tudós ezzel a király katonai nagyságát akarja kiemelni, az Annales szövege azonban – amint azt látni fogjuk – nem igazolja őt.

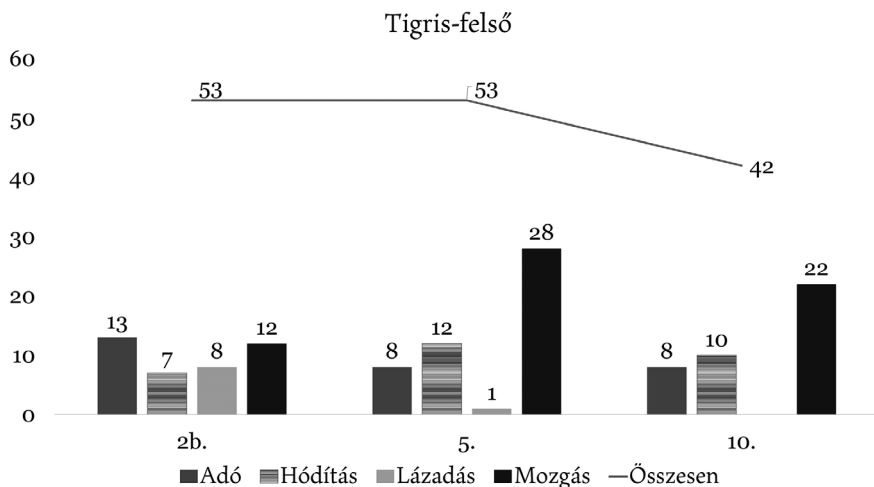
6. ábra

A Dzsazira vidékére vezetett katonai akciók is ismétlődésen alapulnak. Ide sorolhatók az 1b., 2a., 6. és 7. hadjáratok (7. ábra, 7. táblázat). Hangsúlyoznom kell azonban – ahogy már korábban is tettem –, hogy a 2a. nem tartozik szorosan a katonai vállalkozások sorába, mert bár az Annales időmeghatározással választja el a többi egységtől, a leírás csak Sūhu adójának fogadásáról beszél, és úgy tűnik, az asszír sereg nem mozdul ki a központokból.

7. ábra

Végül pedig a Tigris-felső vidékére vezetett katonai expedíciói is háromszor megismétlődnek. A 2b., 5., és a 10. hadjáratok tartoznak ebbe a sorba (8. ábra, 7. táblázat).

8. ábra

Több ugyanabba a régióba vezetett hadjáratnál elsőre azt a képet várná az ember, hogy a kezdeti heves és intenzív harcokat az egyre kisebb méretű erődemonstrációk követnek – ezt a képet rajzolta meg Lambert is 1974-ben (II.1.2. fejezet). Ehelyett azonban a grafikonok azt mutatják – legalább is, ami az igék összes előfordulását illeti (6–8. ábra) –, hogy a hadjáratok intenzitása két esetben is erős növekedést mutat (Északi-Zagrosz, Dzsazira); és a harmadik példánál is csak egy enyhe visszaesés figyelhető meg (Tigris-felső), ez is csak a mozgás kategóriájában látványos, az adó és a hódítás témái stagnálnak. Ha külön csak a hódítás kategóriáját vesszük, akkor pedig mind a három esetben növekvő trendet érzékelhetünk, ahogy a mozgás is mindenhol magasabb az adott régióba vezetett első hadjáratához képest. Emellett a lázadások is folyamatosan jelen vannak ezekben a térségekben. Az Északi-Zagrosz 3a. lázadása megismétlődik a következő évben is. A Dzsazirában vezetett összes hadjárat összefonódik az ellenség hűtlenségével, sőt a lázadás igéi az utolsó hadjáratban (7. hadjárat) érik el a csúcst (6 ige). A három földrajzi régió közül egyedül a Tigris-felső megregulázása tűnik a leghatékonyabbnak, mert a lázadás első magas számát (2b. hadjárat: 8) egy drasztikus visszaesés követ (5. hadjárat: 1), végül pedig az utolsó erre a területre vezetett hadjáratból teljesen hiányzik (10. hadjárat).

Vajon mi rejlik e számadatok mögött? Mi a magyarázata annak, hogy II. Aššur-nāšir-apli többször is ugyanabba a régióba vezeteti hadjárait, ráadásul növekvő intenzitással?

Milyen győzelmekről tanúskodnak azok a katonai akciók, amelyeket újabb beavatkozást igénylő lázadások követnek ugyanabban a térségben? Az Annales hadjáratleírásainak ezen ellentmondásai akkor válnak leginkább szembetűnővé, amikor összevetjük őket későbbi, a klasszikus ókorból jól ismert katonai vállalkozásokkal. Nagy Sándor soha nem vezetett hadjáratot kétszer ugyanabba a régióba (bár voltak elhúzódó katonai akciói is, mint Türosz ostroma). Julius Caesar pedig lakonikus megjegyzésével – *Veni, vidi, vici!* – tette legendássá villámgyors győzelmét II. Pharnakész pontuszi király (Kr. e. 63–47) felett, melynek hatása egyszeri volt és végleges. A hellenizmus is ismeri a régiókhöz kötődő háborúk ismétlődését, melyeket a történetírás számokkal jelöl (hat szíriai háború folyt a Ptolemaidák és a Szeleukidák között, három pun háborúban mérte össze Róma és Karthágó az erejét, szintén három makedón háborúban hadakoztak az antigonidák Rómával, és a sort még folytatni lehetne), csakhogy ezek időben nem egymás utáni években, hanem egymást követő nemzedékekben mérhetőek, másrészt pedig a hadi események földrajzilag sem korlátozódtak mindig ugyan arra a régióra. Nem kell azonban ilyen messze menni az összehasonlításokhoz, mivel az Újasszír Birodalom második felének hadjáratái is más jellegűeknek tűnnek. Aššur-bān-apli elámiak feletti győzelme, Aššur-aḥ-iddina egyiptomi hadjárata, II. Šarrukīn Urartu elleni agressziója mind egyszeri vállalkozások voltak, melyeket nem követtek újabb és újabb katonai akciók. Sőt, már II. Aššur-nāšir-apli közvetlen utódja, III. Šulmānu-ašarēdu hadjáratai is nagy mértékben különböznek apja vállalkozásaitól.¹⁹¹

A kalhūi király Annalesének adatai ugyanabba az irányba mutatnak, mint amerre a balawati bronzfrízek tanulsága. II. Aššur-nāšir-apli folyamatosan működtette hadigépezetét, és ez az évek múlásával nemhogy csökkent volna, hanem bizonyos régiókban még fokozódott is. Feltételezhető, hogy ez az intenzív folyamat a király utolsó 6 évében sem állt le, ahogyan ezt Balawat példáján láttuk, még akkor sem, ha a kalhūi feliratok erről az időszakról teljesen hallgatnak.

II.1.4. Az Annales proszopográfiája

A kronológiai és földrajzi vizsgálódás után érdemes az Annales proszopográfiáját is átvizsgálni. Sokat elárul a II. Aššur-nāšir-apli idejének politikai viszonyokról az, ahogyan az Annales megjelöli a szóba kerülő személyeket (8. táblázat).

¹⁹¹ Liverani 2004.

8. táblázat

Személy	Előfordulás	Város, terület	Földrajzi egység	Státusz	Viszony
Adad-'ime	iii59	Azallu	Dzsazira	a-a	adófizető
Aḫi-iababa	i76, i81, i93	Sūru, Bit-Ḫalupe	Hábúr	<i>mār lā mamman</i>	ellenséges
Aḫi-ramu	ii22	Bit Iahiri ša Azallu	Dzsazira	<i>mār GN</i>	adófizető
Aḫunu	iii55	Bit-Adīni	Dzsazira	<i>mār GN</i>	adófizető
Aḫunu	iii61, iii63	Bit-Adīni	Dzsazira	<i>mār GN</i>	adófizető
Ameka	ii50, ii61a, ii61b, ii68, ii71	Zamua	Északi-Zagrosz	a-a	lázadó
Amil-Adad	i78	Qatnu	Hábúr	a-a	adófizető
Amme-bā'li	ii12	Bit Zamāni	Tigris-felső	<i>mār GN</i>	adófizető
Amme-bā'li	ii118, ii119	Bit Zamāni	Tigris-felső	<i>mār GN</i>	adófizető
Arašua	ii50, ii54, ii60	Ammali	Északi-Zagrosz	<i>GN ša PN</i>	lázadó
Aššur-iddin	ii23	Aššur	Asszír magterület	<i>limmu</i>	asszír tisztségviselő
Ata	ii73	Arzizu	Északi-Zagrosz	a-a	senki korábban meg sem közelítette
Azi-ili	i89	Sūru, Bit-Ḫalupe	Hábúr	<i>šaknu</i>	adófizető
Azi-ili	iii30, iii38, iii45	Laqū	Dzsazira	a-a	meghódított
Babua	i67	Ništun	Északi-Zagrosz	<i>bēl āli</i>	senki korábban meg sem közelítette
Bēl-apla-iddina	iii20	Karduniaš	Dél-Mezopotámia	<i>bārū</i>	ellenséges
Būbu	i67	Ništun	Északi-Zagrosz	<i>mār GN</i>	senki korábban meg sem közelítette
Dagan-bēla-ušur	iii1	Aššur	Asszír magterület	<i>limmu</i>	asszír tisztségviselő
Giridadi	iii94	Aššur (?)	?	a-a	adófizető
Gusu	iii77	Iaḫānu	Eufrátesztől Ny-ra	a-a	adófizető
Ḫabinu	iii55	Til-Abni	Dzsazira	a-a	adófizető
Ḫabinu	iii63	Til-Abni	Dzsazira	a-a	adófizető
Ḫajānu	i96	Ḫindānu	Dzsazira	a-a	adófizető
Hamatāija	i75	Sūru, Bit-Ḫalupe	Hábúr	<i>šaknu</i>	baráti (?)
Ḫenti-ili	iii30, iii46	Laqū	Dzsazira	a-a	meghódított
Ḫulāja	i102, i107, i108, i110	Ḫalziluḫa, Kinabu	Tigris-felső	<i>bēl āli</i>	lázadó
Ilā	iii43	Laqū	Dzsazira	a-a	deportált
Ilā	iii45	Laqū	Dzsazira	<i>nasiku</i>	deportált
Ilānu	iii105	Bit-Zamāni	Tigris-felső	<i>mār GN</i>	meghódított
Ilī-Ḫite	ii12	Šubrū	Tigris-felső	a-a	adófizető
Ilī-ibni	i100	Sūhu	Dzsazira	<i>šaknu</i>	adófizető
Itti	iii94	Azallu	Dzsazira	a-a	adófizető

Kirteara	ii40	Larbusa	Északi-Zagrosz	GN <i>ša</i> PN	meghódított
Kirteara	ii59	Bāra	Északi-Zagrosz	GN <i>ša</i> PN	meghódított
Kudurru	iii17, iii18	Sūhu	Dzsazira	<i>šaknu</i>	meghódított
Labṭuru	ii13	Nirdun	Tigris-felső	GN <i>ša</i> PN mār PN	adófizető
Labṭuru	ii98, ii102	Madara	Tigris-felső	GN <i>ša</i> PN mār PN	meghódított
Labṭuru	iii110	Udu	Tigris-felső	GN <i>ša</i> PN mār PN	meghódított
Lubarna	iii71, iii72, iii78, iii81	Patina	Eufrátesztől Ny-ra	<i>a-a</i>	adófizető
Miḫti-adur	ii49	Aššur	Asszír magterület	<i>limmu</i>	asszír tisztségviselő
Mušašina	ii35	Bunāsi	Északi-Zagrosz	GN <i>ša</i> PN	meghódított
Nabu-ap- la-iddina	iii19	Karduniaš	Dél-Mezopotámia	<i>šar māt</i> GN	ellenséges
Nūr-Adad	ii24, ii30, ii49	Dagara	Északi-Zagrosz	<i>nasīku</i>	lázadó
Qatazili	iii95	Kummuḫu	Tigris-felső	<i>a-a</i>	adófizető
Šabīni	ii58	Kiṣirtu	Északi-Zagrosz	GN <i>ša</i> PN	meghódított
Ša-ilima-damqa	ii86	Aššur	Asszír magterület	<i>limmu</i>	asszír tisztségviselő
Samanu- ḫa-šar-ilāni	i78	Ša-Dikanni	Hábúr	<i>a-a</i>	adófizető
Šamaš-nūrī	iii92	Aššur	Asszír magterület	<i>limmu</i>	asszír tisztségviselő
Sangara	iii65	Hatti	Eufrátesztől Ny-ra	<i>šar māt</i> GN	adófizető
Sibir	ii84	Karduniaš	Dél-Mezopotámia	<i>šar māt</i> GN	?
Ṭubusu	ii13	Nirdun	Tigris-felső	?	?
Ṭubusu	ii98, ii102	Madara	Tigris-felső	?	?
Ṭubusu	iii110	Udu	Tigris-felső	?	?
Zabdānu	iii20	Karduniaš	Dél-Mezopotámia	<i>aḫu</i>	ellenséges

A szövegben szereplő személyek státuszának három fő típusát különböztethetjük meg. A szövegező 1. vagy egyszerűen egy földrajzi névhez rendeli hozzá a személynevet; 2. vagy megnevezi az ellenség titulussát (és emellett uralkodási területét); 3. vagy egyik attribútummal sem találkozunk.

1. A földrajzi név és a személynév közötti kapcsolatot különböző módon variálja az Annales szövegezője. A földrajzi név mögé biggyesztett *-a-a* rag (Aza-ili māt la-qa-a-a „a Lāqê országból való Aza-ili”) nagyjából a magyar nyelvben gyakori helység-névhez illesztett *-i* ragnak felel meg (pécsi, kecskeméti stb.), és a „Honnan való?” kérdésre ad választ. Ehhez nagyon hasonlít, ha a szövegező a földrajzi nevet egy határozói névmás *ša* segítségével igénybe véve egy személynévvel köti össze (GN + *ša* + PN): *āl Larbusa ša Kirtiara* („Larbusa városa, ami Kirtiaráé”). A *ša* determináló

névmás megoldása helyett vagy akár mellette gyakran előfordul a *māru* státusz konstruktusba tétele egy földrajzi hely előtt (PN + *mār* + GN): *Aḫunu mār Adini* („Ahunu Bīt-Adini fia”). Ilyen esetekben a fiúság szimbolikus, tehát az értelem szerinti fordítás így hangzana: „Bīt-Adiniből való Ahunu”.

2. A legtöbbet akkor tudunk meg az ellenfélről, ha az írnök megnevezi a titulussát. II. Aššur-nāšir-apli Annalesében négy ilyennel is találkozunk. A *nasīku* megjelölés valamiféle nomád sejkre, törzsfőnökre utal. A *bēl āli* („a város ura”) kifejezés kétszer fordul elő a szövegben, és a Zagrosz-hegység városainak vezetőire utal. E titulus földrajzi leszűkítése jellemző – habár nem kizárólagos – az egész újasszír királyfelirat korpuszára.¹⁹² A harmadik tisztség a királyi megnevezés (*šarru*), ami mindössze háromszor fordul elő az Annalesben, kizárólag Asszíria hagyományos határain kívül elterülő országok uralkodóira vonatkozólag. Két babilóni királlyal találkozunk, Nabû-apla-iddinával (kb. Kr. e. 888–855, iii19) és a rejtélyes Sibírral (ii84),¹⁹³ illetve Sangarával, Hatti királyával (iii65). A negyedik titulus a *šaknu*, a „kinevezett”, azaz a helytartó. Az ilyen vezető elvileg Asszír területen kell, hogy előforduljon, és elvileg asszír érdekeket kell, hogy szolgáljon – ez a kettő kritérium azonban nem teljesül minden esetben.
3. Az utolsó kategóriába olyan kivételes megnevezések tartoznak, melyek nem ismétlődnek, és csak egy konkrét szituációra vonatkoznak. Zabdānut, mint Nabû-apla-iddina babilóni király testvérét (*aḫū*) definiálja az írnök, illetve találkozunk az ő seregében egy májjóssal is (*bārū*). Öt esetben pedig asszír eponümosz-tisztviselők (*limmu*) kerülnek megnevezésre. Ṭubusu, egy Tigris-felső vidékén, egy generációval II. Aššur-nāšir-apli előtt működő uralkodó esetében pedig semmilyen földrajzi helyet nem találunk az ellenfél neve mellett (nem közvetlenül legalább is).

Az Annalesben szereplő nevek zöme az 1-es kategóriába tartozik (59%), egyötöde pedig a 3-asba (9. ábra). Ezek nem segítenek abban, hogy közelebről meghatározzuk az illető személy viszonyát II. Aššur-nāšir-aplihoz. Ebből a szempontból a 2-es kategória a legfontosabb (21%).

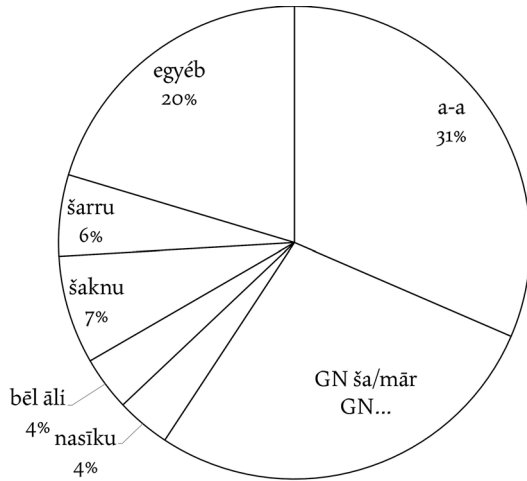
A *šarru* önálló, az asszír királytól független, és – kimondatlanul – talán egyenrangú uralkodóra utal.¹⁹⁴ A szövegben előforduló három *šarru* olyan területek felett regnál,

¹⁹² A kifejezés részletekbe menő elemzését lásd VÉR 2018, 98–105.

¹⁹³ Brinkman 1968, 153–154.

¹⁹⁴ Ilyen viszony egyetlen vizuális leképeződése III. Šulmānu-ašarēdu (Kr. e. 859–824) kalhūi palotájának tróntermében, a tróntalapat frontoldalán található, amint az asszír király ünnepélyesen kezét fog a vele teljesen egyenrangúnak ábrázolt babilóni királlyal, Marduk-zākir-šumival (Kr. e. 855–819) (4.2. kép). Roaf 1998, 165.

melyek II. Aššur-nāšir-apli területi igényein kívül esnek – a mai török-szír határt merőlegesen észak–dél irányban keresztező Eufrátesztől nyugatra vagy pedig Rapiqu vonalától délre. Ez egyben körülhatárolja azt a területet – a Dzsazirát és az asszír magterületet (3. térkép) – amelyet Liverani „tradicionális asszír határként” emleget.¹⁹⁵ Ebből egyenesen következik, hogy a középasszír korban már kontrollált, de az I. Tukultī-Ninurtát (Kr. e. 1245–1208) követő periódusban elveszett

9. ábra

régióban II. Aššur-nāšir-apli szemszögéből nincsenek vele egyenrangú ellenfelek, sőt tulajdonképpen valamilyen formában az uralma alá tartoznak.

Éppen erről tanúskodik az az Annalesben szereplő négy darab *šaknu*, akik ebben a régióban tevékenykednek. Mint ahogy fentebb már említettem, a *šaknu* elviekben AsszírIA által kinevezett helytartó. Az Annales szövege azonban meglepő módon úgy kezeli őket, mintha valamiféle vazallus ország (*mātu*) uralkodói lennének. Azi-ili adót fizet (i89), éppúgy, ahogy Ilī-ibni (i100). A Bīt-Halupéhez tartozó Sūru *šaknu*ját, Hamatāiját – mint valami idegent – a saját városának emberei ölik meg (i75). II. Aššur-nāšir-apli fölháborodik „kinevezettje” meggyilkolásán, és bosszúhadjáratot indít Sūru ellen (Kr. e. 883), majd győzelme után egy új *šaknut* nevez ki. Kudurru, Sūhu *šaknu*ja pedig, annak ellenére, hogy elviekben AsszírIA „kinevezettje”, föllázad II. Aššur-nāšir-apli ellen (iii17–18), melynek természetesen kegyetlen megtorlás a következménye (Kr. e. 878). Hogyan lehetséges az, hogy Aššurtól független helyi dinasztiák képviselőit az Annales szövege *šaknuként*, tehát AsszírIA egyik tartományi kormányzójaként jelöli meg, viselkedésükben azonban inkább vazallus uralkodókhhoz hasonlítanak, akik az asszír királytól független belpolitikát folytathatnak?

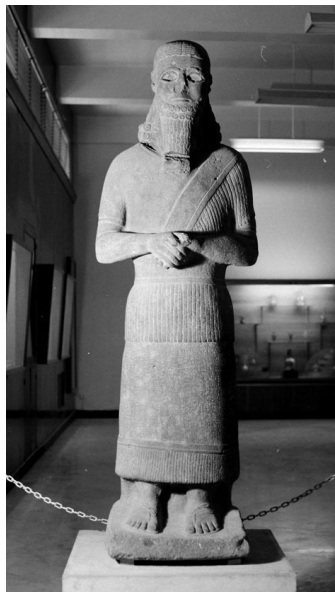
A válaszhoz közelebb vihet bennünket sikāni Hadad-jis’ī esete. 1979-ben bukkantak rá Tell Fekheriyében (az ókori Sikāni városa a Hábúr forrásvidékénél, Guzānával, a mai Tell Halaffal szemben) egy bizonyos Hadad-jis’ī két méteres szobrára (9. kép). A kegyes testtartású alakot elsősorban a tunikájára vésett két nyelvű szöveg tette híressé:

¹⁹⁵ Liverani 1988, 89; 2004, 314.

9. kép. Hadad-jis'ī kétméteres szobra
(Dušek-Mynářová 2016, 11. Fig. 1. nyomán)

az egyik egy ékírással írt standard babilóni dialektusú akkád szöveg, a másik pedig föníciai lineáris ábécével lejegyzett arám szöveg. Éppen ez a bilingvilitás teszi izgalmassá Hadad-jis'ī státuszának megnevezését (9. táblázat).¹⁹⁶

Míg az akkád szöveg Guzāna város két dinasztikusan összekapcsolódó helytartóról, azaz *šaknur*ról beszél, a párhuzamos arámi fordítás mind az apát, mind a fiát királyként (*melek*) jelöli meg. Maga a szobor nem tartalmaz explicit kronológiát, és Hadad-jis'ī sem ismert más dokumentumokból, így a felirat datálása a felfedezés óta problematikus. Paleográfiai,¹⁹⁷ nyelvészeti¹⁹⁸ és ikonográfiai¹⁹⁹ érvek azt sejtetik azonban, hogy a szobor valamikor a Kr. e. 9. században keletkezhetett. A datálásban perdöntő lehet Hadad-jis'ī édesapjának a személye, mivel Šamaš-nūrī ismert az asszír eponümosz-listáról, és II. Aššur-nāšir-apli Annalese is megemlíti (iii92). Azon túl azonban, hogy Šamaš-nūrī a Kr. e. 866. év *limmu*-ja volt, sajnos többet nem tudunk róla, így a Tell Fekheriyei szöveg *šaknu/melekjének* és a kalhúi szöveg eponümoszának összekötése meglehetősen bizonytalan.²⁰⁰ Minden esetre, ha

¹⁹⁶ A teljes szöveget lásd Lipiński 1994, 35–34 (akkád), 48–49 (arámi). Csak az akkád szöveget hozza: Grayson 1991, 389–391, A.o.101.2004.

¹⁹⁷ Cross 2003.

¹⁹⁸ A szobor akkád szövege több olyan elemet használ, melyek tipikusak II. Aššur-nāšir-apli királyfelirataira. Adad bemutatásánál jelenik meg például a DINGIR.RĒM-ú (*ilu rēmēnū*), azaz „kegyelmes isten”. Ez az írásmód egyedül a Kalhūt fölépítő király szövegeiben szerepel (A.o.101.1, 19; A.o.101.3, 16; A.o.101.29, 1). További példákat lásd Dušek – Mynářová 2016, 30⁴¹. Ez persze nem jelenti azt, hogy a Tell Fekheriye felirat szövegezője feltétlen II. Aššur-nāšir-apli uralkodási ideje alatt alkotta meg Hadad-jis'ī feliratát, de arra enged következtetni, hogy az írnok a Kalhúi király írnokainak a hagyományát tanulta és alkalmazta. Grayson 1991, 390.

¹⁹⁹ A szobor asszír jellege nehezen nem észrevehető. A szandál és a sál stílusa Kr. e. 9. századra utalhat, de ezen a téren még meglehetősen nagy a bizonytalanság. Dušek – Mynářová 2016, 31.

²⁰⁰ Az Annales szövege és az eponümosz-lista nem fűz semmit Šamaš-nūrī mellé, de azt tudjuk, hogy az őt megelőző *limmu*, Ištar-emūqāja Tušhan helytartója (*šaknu*) volt. A Kr. e. 8. században több ízben is találkozunk azzal a szokással, hogy az eponümosz-listákon Tušhan helytartóját Guzāna helytartója követi (Kr. e. 794–793, Kr. e. 764–763, Kr. e. 728–727 és Kr. e. 708–707). A hagyomány oka nem ismert ugyan, de könnyen elképzelhető, hogy első megjelenése éppen a Kr. e. 867–866. évek voltak. Ezek szerint Šamaš-nūrī valóban Guzāna helytartója, és egyben Hadad-jis'ī apja lehetett. Dušek – Mynářová 2016, 32.

mégis elfogadjuk azt a hipotézist, hogy a Kr. e. 866. év *limmuja* Hadad-jis'ī apja volt, akkor a felirat mindössze egy generációval született II. Aššur-nāšir-apli után.²⁰¹ Ebből az is következik, hogy Tell Fekheriyei felirat II. Aššur-nāšir-apli, illetve a közvetlenül utána következő korszak politikai viszonyait tükrözi vissza.

9. táblázat

Akkád	Arámi
8 ... ^m U-it-'i GAR.KUR ^{uru} gu-za-in 9 A ^{md} UTU-ZÁLAG GAR.KUR ^{uru} gu-za-in	6 ... <i>hadys'y : mlk : gwzn : br</i> 7 <i>ssnwr̄y : mlk : gwzn : ...</i>
8 Adad-it'ī, Guzāna városának helytartója (<i>šaknu</i>), 9 Šamaš-nūrī fia, Guzāna városának helytartója (<i>šaknu</i>)	6 Hadad-jis'ī, Guzāna királya, 7 Šas-nūrī fia, Guzāna királya.

A *melek/šaknu* kettősség jól jellemzi II. Aššur-nāšir-apli birodalmának jellegét. A megnevezés nézőpont kérdése. Mind Šamaš-nūrī, mind fia, Hadad-jis'ī Guzāna és Sikāni városok arámi lakosságainak a szemében a régió királyai voltak. Ők feleltek az ország ügyeiért, és ez a szuverenitás mutatkozik meg éppen a szobor elkészíttetésének tényében,²⁰² de erre utal a király vezető szerepe a két város vallási életében is. Ez azonban csak az érem egyik oldala. Šamaš-nūrī csak mint asszír előkelő kerülhetett be az epónomosz-listára – maga a név is (ellentétben fia arámi jellegével) asszír –, ami arra enged következtetni, hogy II. Aššur-nāšir-apli az asszír elitből nevezte őt ki Guzāna városának és környező régióinak az élére. Asszír szempontból nézve tehát Šamaš-nūrī és Hadad-jis'ī nem királyok (*šarru/melek*), hanem asszír helytartók (*šaknu*) voltak csupán. Ez akkor is igaz, ha a fiú arámi névalakja egyértelműen a helyi tradícióba való beilleszkedésről árulkodik.

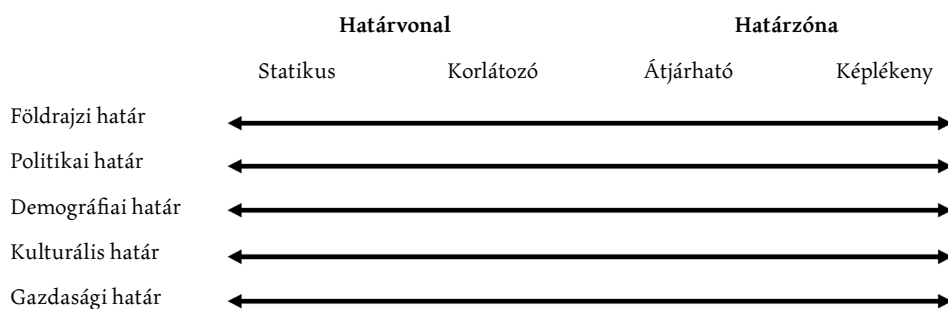
II. Aššur-nāšir-apli Annalese éppen ezt a kettősséget tükrözi, amikor az Eufrátesz középső szakaszának, illetve a Hábúr régiójának uralkodóiról beszél. A szöveg *šaknu*ként jelöli meg őket, hiszen az Asszír Birodalom szempontjából ők alattvalók, a király által kinevezett helytartók. Ugyanakkor az a cselekvési minta, ami ezen *šaknu*k tevékenységéből kirajzolódik (lázadás, lepaktálás Asszír elleneségeivel), azt mutatja, hogy saját alattvalóik szemében ők *melek*eknek, azaz királyoknak számítottak. Feltételezhetően ez a kettősség jellemezte II. Aššur-nāšir-apli birodalmát.

²⁰¹ Millard – Bordreuil 1982, 138–139; Sauer 1996, 124; Dušek – Mynářová 2016, 33–36.

²⁰² Rádásul a szöveg egyik elejtett utalásából (Lipiński 1994, 35–34, akkád szöveg 23–24. sor; 48–49, arámi szöveg 15. sor) arra lehet következtetni, hogy a jelenleg ismert szobron kívül még egy felirat is készült egy ma már ismeretlen objektumra, talán egy másik szoborra. Dušek – Mynářová 2016, 26–27.

II.1.5. II. Aššur-nāšir-apli birodalmának jellege

Mario Liverani olasz assziriológus egy 1988-as tanulmányában arra világított rá, hogy a térképek által megtévesztve tévesen képzeljük „olajfoltszerű” („oil-stain”) képződményeknek az ókori Asszír Birodalmat. Cikkében – különösen az újasszír kor első felére koncentrálni – „network empire”-ről beszél, melynek egymáshoz kapcsolódó szálait a kommunikációs és gazdasági csatornák képezik.²⁰³ Bradley J. Parker amerikai ókori közel-keleti régész elméleti tanulmánya pedig arra hívja föl a figyelmet, hogy premodern birodalmi határvonalak legtöbbször nem olyan formán léteztek, ahogyan azt mi, a nemzetállamok kialakulása utáni korban tapasztaljuk, és ahogyan azt a – nyilván e modern történelemszemlélet hatása alatt szerkesztett – történelmi atlaszok sugallják. A határok – vagy a határdinamika kontinuum, ahogyan Parker nevezi – 5 dimenzióban (földrajzi, politikai, demográfiai, kulturális és gazdasági) és két végpont (statikus–képlékeny) közötti skálán ábrázolhatóak (10. ábra).²⁰⁴

10. ábra

Parker elméleti paradigmáját a Tigris-felső újasszír-kori történetén keresztül illusztrálta a gyakorlatban.²⁰⁵ Mindkettő megközelítés (Liveranié és Parkeré) az ókori birodalmak komplex – a modern kor gondolkodásán alapuló hagyományos modellekkal elégtelenül leírható – belső és külső szerkezetére világítanak rá.

Éppen ez a számunkra nehezen megközelíthető összetett rendszer tükröződik vissza II. Aššur-nāšir-apli birodalmáról a korabeli dokumentumokban. A forrásokat – elsősorban a király kalhúai Annalesét – vizsgálva három szempontból (kronológiai, földrajzi és

²⁰³ Liverani 1988. Az olasz tudós modelljét kritizálja: Postgate 1992. A kettőjük közötti vita összefoglalását lásd Yamada 2000, 301–308; valamint Sano 2015, 323–324.

²⁰⁴ Parker 2006.

²⁰⁵ Parker 2001; 2013.

proszopográfiai) próbáltam közel férközni ehhez a szisztémához. Az első szembe tűnő tény (kronológiai dimenzió), hogy II. Aššur-nāšir-apli birodalmát a folyamatos hadi tevékenység jellemezte. Habár uralkodása végéről nem olvashatunk hadi vállalkozásokról a kalhūi szövegekben, a balawati kapu bronzfrízei elárulják, hogy az asszír kardok ebben az időszakban sem kerültek be a hüvelyükbe. A hadi vállalkozások többször is érintették ugyanazt a területet, mintha a korábbi katonai akció nem járt volna sikerrel. Mindebből egy instabil, az engedelmesség kikényszerítésére újból és újból visszatérő katonai jelenlétet igénylő rendszer képe rajzolódik ki. A király *Annales*ének földrajzi vizsgálata azt is kimutatta, hogy a harcok intenzitása emelkedő trendet mutat, és feltehetően ez a tendencia folytatódott a Kr. e. 866 utáni – kevésbé dokumentált – időszakban is. Ez arra enged következtetni, hogy II. Aššur-nāšir-apli és az általa uralni kívánt területek eltérő módon értelmezték Asszíria szerepét a lokális régiókban. Kalhūból nézve az Eufrátesztől keletre elterülő Dzsazira (Asszíria expanziójának a Kr. e. 13. századig visszanyúló hagyományos tere), a Felső-Tigris völgye körüli államok, valamint az Északnyugati-Zagrosz térsége asszír tartományoknak számítottak, élükön a šaknuval (vagy más, általunk ismeretlen megnevezésű asszír vagy Asszíriához lojális előljáróval). Ez az ideológia azonban II. Aššur-nāšir-apli uralkodása alatt a gyakorlatban nem valósult meg, mivel ezek az államok egy olyan nehezen definiálható státust képviseltek, melyek a teljes betagolás és a teljes függetlenség két végpontja közötti skála valamelyik pontján helyezkedtek el. Ez jelenthette (1) a teljes gyarmatosítást és betagolódást,²⁰⁶ (2) az alkalmi, vagy periodikus adófizetést,²⁰⁷ (3) a névleges függést, illetve az asszír felsőbbrendűséget hivatalosan elfogadó, de függő státusban nem levő ajándékküldést,²⁰⁸ (4) végül pedig a teljes szuverenitást (Babilón). A skálán való elhelyezkedés indikátora az adó. Sajnos nincs tudomásunk arról, hogy az asszír katonai jelenlétén kívül hogyan

²⁰⁶ Ezek a régiók rendre a király által alapított központok körül alakultak ki, mint Tušhan a Tigris-felső vidékén (Parker 2013, 26–27), Dūr-Aššur Zamua területén, illetve Kār-Aššur-nāšir-apli és Nēbarti-Aššur a központtól nyugatra, az Eufrátesz partján. E státus legtávolabbi nyugati pontja Patinu ország Aribua városa, valahol a Földközi-tenger északnyugati partjához közel (Tadmor 1999). A háló összeköttetése a központtal ebben az esetben a legvékonyabb, hiszen a kolónia messze az Eufrátesz határától nyugatra helyezkedett el. Aribua példája mutatja a legjobban, mennyire alkalmatlan a modern értelemben vett határ a korabeli Asszíria hálózatos elrendezésének leírására. Liverani 1988, 86.

²⁰⁷ Ez a Hábúr és az Eufrátesz menti arámi államokra volt jellemző, mint Ša-Dikanni, Bīt-Ĥalupe, Lāqē, Hindanu, vagy Sūhu.

²⁰⁸ Ilyen helyzetben keleten az Urmia-tó partja mentén fekvő Gilzānu és Hubuškia volt, nyugaton a Földközi-tenger partján pedig a föníciai városok esete tipikus.

és milyen rendszerességgel fizették a vazallus államok az adót.²⁰⁹ Feltehetően valamilyen időközönként – logikusnak az annuális rendszer tűnik²¹⁰ – küldött a város vagy az ország lojalitása jeleként „ajándékokat” az asszír udvarba.²¹¹ Ennek ritkulása vagy elmaradása előbb-utóbb maga után vonta az asszír hadsereg megjelenését – a rendszer valószínűleg eltűrt egy bizonyos fokú rugalmasságot. Már a katonai mozgósítás eredményezhette az adó megküldését, de sok esetben véres harcok árán kellett az asszíroknak erről meggyőzni „tartományuk” vezetőségét. Az Annales ezeket a leszámolásokat nagyítja föl, kegyetlen stratégiának mutatva be II. Aššur-nāšir-aplit, valójában azonban a központtól való függés erősítéséről van szó. A rendszer tehát nem tűnik egységesen kiépítettnek. Kalhu és az „asszír tartományok” közötti viszony nagyban függött a személyközi kapcsolatoktól – ennek föltérképezéséhez segített az Annales proszopográfiájának vizsgálata. Ebből a szempontból nehéz megítélni, hogy az adó a „provincia” jogszerű fizetsége vagy a jó viszonyt biztosítása érdekében megküldött ajándék a *šaknu/melek* részéről – a válasz a bonyolult helyi kontextusból, és az adózás aktusának szempontfüggő értelmezéséből adódik. Ha a jelenséget ismét egy skálára vetítjük, akkor inkább trendeket figyelhetünk meg. Míg II. Aššur-nāšir-apli apjának, II. Tukulti-Ninurta Kr. e. 885-ös körhadjárata csupán a különböző lokális politikai entitásokkal történő jó kapcsolat kiépítését célozta, provinciát nem hozott létre, addig III. Tukulti-apil-Ešarra (Kr. e. 745–727) Arpad ellen irányuló agresszióját (Kr. e. 743–740) egy Arpad központú tartomány kiépítése követte. II. Aššur-nāšir-apli hadjáratai ennek a folyamatnak az elején helyezkednek el. Tehát katonai akcióival ő is elsősorban a „jó”, azaz adózó kapcsolatok kiépítésére törekedett.²¹² Ugyanakkor megfigyelhetőek egy hosszú folyamat első jelei, mely majd III. Tukulti-apil-Ešarra és az őt követő királyok uralkodása alatt teljeseedik ki, megindul az asszír tartományok kiépítésének folyamata.²¹³

²⁰⁹ I. Tukulti-apil-Ešarra uralkodása alatt rendelkezünk egy olyan információval, miszerint a Balih–Hábúr–Eufrátesz régió államai rotációs felosztásban küldtek kultikus élelmiszert Aššurba Aššur isten számára. Feltehető, hogy a rendszer korábban és később is ebben a formában működött. Habár ezek az ajándékok nem tekinthetők adónak, a kultuszban való részesedés mégiscsak a központ felé való lojalitás kifejeződése. Niederreiter 2011, 159–161.

²¹⁰ Radner 2007, 217. Ezt feltételezi Postgate is (1992, 254–255), bár ő ezt kizárólag a „kliens királyságok” adózási formájának tartja.

²¹¹ Az asszír sereg Kr. e. 879-ben a Tigris-felső vidékén operál, miközben adót fogad Sūru városától (ii93). Erős a kísértés, hogy ezt a települést – a királytól az adott pillanatban mintegy 270 km-re fekvő – Hábúr menti Sūruval azonosítsa az ember, ami arra jelentene példát, hogy a vazallusok olykor nem a központba, Kalhuba, hanem az éppen hadjáratot vezető seregnek küldték el adójukat. Az eltérő írásmód azonban kérdésessé teszi ezt a hipotézist (ii93: *su-ú-ra*, i75: *su-ru*).

²¹² Mario Liverani megfogalmazásával élve, a király a kapcsolati hálózat szálainak megvastagításán („*thickening of the mesh*”) dolgozott. Liverani 1988, 86, 91.

²¹³ Ahogy Liverani fogalmaz, „*network empire*”-ből „*territorial empire*” lesz. Liverani 1988, 91.

Ahogy láttuk, II. Aššur-nāšir-apli idejében ezek a tartományok egyelőre elméleti, ideológiai szinten léteznek, de előrevetítik a nagy hódításokkal együtt járó folyamat képét, amiben jól szervezeten elkülöníthetők egymástól az Asszíriához tartozó belső tartományok (*māt Aššur*) és az alárendelt külső tartományok (*nīr Aššur*).²¹⁴

II. Aššur-nāšir-apli Annalesének történeti kontextusát vizsgálva egy szövevényes kapcsolati hálózatból fölépülő Asszír Birodalmat tár elénk. Ez a hálózat nem statikus, és széles skálán mozgó variációkat mutat mind időben (II. Aššur-nāšir-aplit megelőző és követő generációkban), mind pedig térben (különböző arámi és újhettita királyságoktól a birodalom nyugati szélén egészen az iráni hegyi törzsekig a keleti szélén). A király hatalmának megerősítéseként nem annyira a helyi struktúrák újjászervezésére, hanem a központhoz való kötődés megerősítésére törekedett. Ebben az értelemben II. Aššur-nāšir-apli birodalma nagy mértékben különbözött III. Tukulti-apil-Ešarra és a szargonidák Asszíriájától, és inkább a bronzkori birodalmak (Ur III, Akkád, Egyiptom, Hatti, Mittani, vagy akár Mükéné) struktúrájával mutat rokonságot.²¹⁵

II.2. II. AŠŠUR-NĀŠIR-APLI ANNALESÉNEK KÜLSŐ ÉS BELSŐ KONTEXTUSA

II.2.1. Az Annales külső kontextusa

II. Aššur-nāšir-apli Ninurta templom falain és padlózatán talált hosszú szöveget a modern kutatás nevezte el Annalesnek, mivel a király évenkénti hadjáratait írja le két nagy blokkban, Kr. e. 883-tól 879-ig (első 5 hadjárata), majd Kr. e. 878-tól 866-ig (a 6. hadjárattól a 18-ig) – mint ahogyan azt az előző fejezetben láttuk. Ezeket azonban három rövidebb szakasz tagolja, a bevezető (Ninurtának való ajánlás, a király genealógiája), a Ninurta-templom építése, végül pedig az ún. Standard felirat, kiegészítve Kalhu építési feliratával. A szöveg ilyen formában látványosan szerkesztett A–B–C–B’–A’ struktúrát rajzol ki, amelynek a központi eleme a Ninurta templom építése – ami érthető, hiszen éppen ezen istenség templomában vagyunk (10. táblázat).

²¹⁴ Postgate 1992.

²¹⁵ Lásd pl. a III. uri dinasztíára vonatkozólag: Michalowski 2013. Mittani összefüggésében: Dassow 2014.

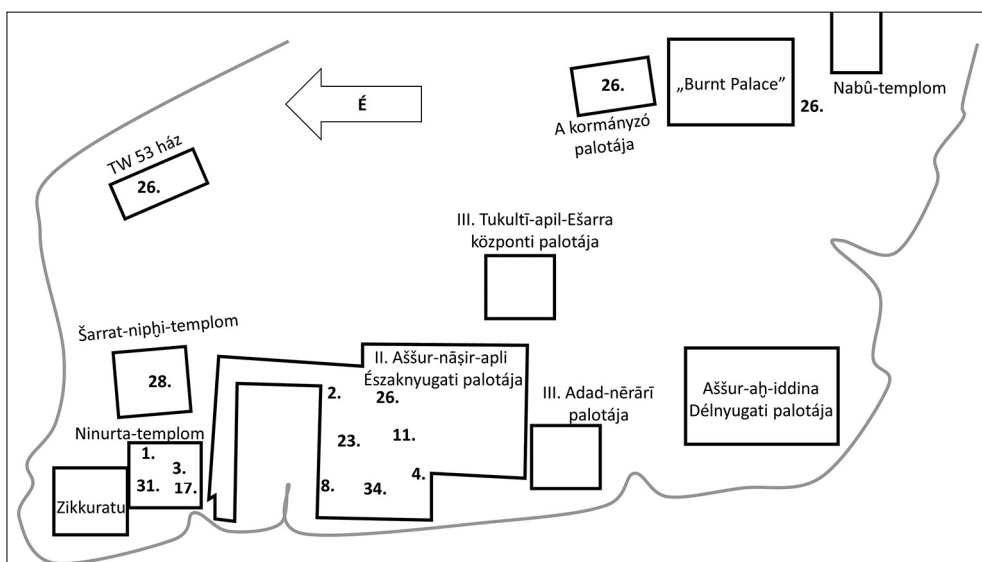
10. táblázat

Téma		Annales		Duplikátum	
		A.o.101.1.	Terjedelem	A.o.101.x	Elhelyezkedés
A	Bevezető	i1–40	40 sor	4	Nimrud: ?
				8	Nimrud: ?
				20, 14–47	Babil falu, DK Törökoszrág
B	Hadjáratok (1–5)	i43–ii124	199 sor	17, ii12–iv 120	Nimrud: Ninurta-templom bejáratától jobbra
C	Epithetonok, a hadjáratok összefoglalása; Ninurta-templom építkezési felirata	ii125–135	10 sor	15	Ninive
				23, 8–11	Nimrud: ÉNy-i palota számos termében
				31, 1–16	Nimrud: Ninurta-templom bejárata
				34, 1–26	Nimrud: ÉNy-i palota
				38, 1–18	Nimrud: ?
50, 1–21	Balawat				
B'	Hadjáratok (6–18)	iii1–112	112 sor	2 (részlet), 25–33	Nimrud: ÉNy-i palota szárnyas oroslánjain és bikáin
				11 (részlet)	Nimrud: ?
A'	Standard felirat	iii113–125	23 sor	3	Nimrud: Ninurta-templom bejárata
				8	Nimrud: ?
				23	Nimrud: ÉNy-i palota számos termében
				26, 1–46	Nimrud: ÉNy-i palota (2x), ÉK-i sarok, a helytartó palotája, „Burnt Palace”, Balawat
				28, ii1–iv13	Nimrud: Šarrat-nip̄i-templom
				51, 1–28	Balawat
	54	Irak, Tell Abu Marya			
Kal̄hu építési felirat	iii126–136		26, 46–58	Nimrud: ÉNy-i palota (2x), ÉK-i sarok, a helytartó palotája, „Burnt Palace”, Balawat	

Az Annales azonban – ahogyan a 10. táblázat utolsó két oszlopa mutatja – nem egyedülálló alkotás. Részleteiről számos duplikátumot ismerünk nem csak Nimrubból, hanem részben az asszír magterületről (Balawat, Tell Abu Marya), sőt azon túl is (Babil falu).²¹⁶

²¹⁶ A duplikátumok teljes listáját lásd Grayson 1991, 193.

Feltételezhetően további töredékek még felfedezésre várnak Irak, Szíria és Törökország vaskori lelőhelyein. Éppen így valószínűleg nem teljes az a lista sem, ami az Annales részleteinek kalhúi fellelhetőségét mutatja (5. térkép).²¹⁷ Habár a hasonló vagy teljesen azonos szövegrészletek főleg a Ninurta-templomra és az északnyugati-palotára koncentrálódnak, szórványos előkerülése távolabbi épületekből azt mutatja, hogy II. Aššur-nāšir-apli Annalese az egész citadellán ismert, legalább is ismerhető volt.²¹⁸ Ráadásul az olyan szövegek, mint a Standard felirat (RIMA 2, A.o.101.23), a szárnyas oroszlánok és bikák szövegei (RIMA 2, A.o.101.2), vagy a városalapító felirat (RIMA 2, A.o.101.26) számos – és nehezen katalogizálható²¹⁹ – előfordulást mutatnak magán a palotán és a Ninurta-templomon belül is.

5. térkép. Kalhú citadellájának sablonos rajza az Annales duplikátumainak számaival (RIMA 2: A.o.101.x.)

Mindebből az következik, hogy II. Aššur-nāšir-apli Annalesének különböző részletei repetitív módon szövik át elsősorban a Ninurta-templom és az Északnyugati palota szövegeit. A szövegben közölt információk – egyelőre figyelmen kívül hagyva, hogy

²¹⁷ Kalhú citadellájához lásd Hrouda 1971, 228.

²¹⁸ Bár az is lehet, hogy a Ninurta-templom és az Északnyugati palotán kívüli előfordulások másodlagos fölhasználás eredményeként kerültek a helyszínre, mint például a városalapító felirat (RIMA 2, A.o.101.26) előkerülése a TW53 házban, vagy a helytartó palotájában. Mallowan 1966, 114–115.

²¹⁹ Lásd John M. Russell aprólékos munkáját: Russel 1999, 30–47.

ez kinek és mennyire volt hozzáférhető – tehát redundáns módon ismétlődnek. Ez azonban csak az információk repetíciójának legfelső szintjét képezi – már amennyiben elemzésünk csak a citadellára, és az ott található szövegekre koncentrál. A vizsgálódást ugyanis ki lehetne terjeszteni nagyobb léptékű szintekre is, hiszen maga a palota is vizuális jelek redundanciájára épül – a kapuk oldalain álló szárnyas kolosszusoktól kezdve, a trón reliefjein keresztül,²²⁰ egészen a termék sarkaiban ábrázolt stilizált életfáig.²²¹ A teret tovább tágítva a hatalom redundánsan mutatkozik meg a város,²²² vagy akár az egész birodalom szerkezetében is.²²³ Minket azonban jelenleg elsősorban a szövegben megjelenő információk redundanciája érdekel.

II.2.2. Az Annales belső kontextusa

A királyfeliratok különböző hadjáratokat beszélnek el, melyekben mindig ugyanazok a témák ismétlődnek: hírt hallunk az ellenség lázadásáról; Aššur-nāšira-apli seregével útra kell, hogy megregulázza az ellenséget; akik természetesen felfuvalkodott módon saját erejükben bíznak; az asszír király azonban kegyetlenül legyőzi őket; az ellenség elmenekül, vagy adóval jelzi hódolatát; végül pedig a király betagozza a meghódított tartományt. A témák sorrendjének van egy logikus narratív menete, mely egymással föl nem cserélhető. Ugyan ez érvényes a témákon belüli mondattani egységekre, melyek altémákra bontják a cselekményt. A betagozás témája például deportálással kezdődik, majd következik a környező népek „ajándékainak” a fogadása, illetve az adóterhek meghatározása, a meghódított ország használható katonai egységeinek besorozása, végül pedig a király valamiféle szakrális cselekményével zárul a sor.

Mindegyik altéma – lévén szintaktikai egység – a csak arra a kategóriára jellemző igével vagy igékkel zárul.²²⁴ Ilyen például a *maḥāru* „fogadni” mondatzáró ige repetitív használata minden „ajándékfogadás” altéma végén. A következő hadjárat elbeszélésének *Betagozás* témáján belül az altémáknál ismét ugyan azok az igék jönnek elő, melyek a

²²⁰ Winter 1983.

²²¹ Mallowan 1983, 38–39.

²²² Novák 1997, 177–179. Ugyanezt Ninive példáját lásd Kalla 2003.

²²³ Meghódított városok átkeresztelése (Pongrácz-Leisten 1997), szikladomborművek állítása (Colbow 2000) mind ugyanannak az információnak különböző manifesztációi.

²²⁴ Az akkádban – a kései arámi hatást mutató szövegektől eltekintve – az állítmány általában a mondat végén helyezkedik el. Ez a mondat szerkesztési elv – a sumer nyelv hatására – már nagyon korán kialakult, bár a költészetben, és néha a királyfeliratokban is visszaköszön a sémi nyelvekre egyébként jellemző szabad szórend. GAG § 130.

mondattani egységek könnyű beazonosításához járulnak hozzá. A szerkezet azonban az altémán belül is redundáns elemekre bomlik. A *Betaqolás* témán belül az „ajándékok” fogadásának szintaktikai egysége (altémája) különböző, szigorúan ugyanabban a sorrendben következő kategóriákra oszlik. A király először a nagytestű négy lábúakat fogadja, aztán a különböző fémeket, majd külön a bronz tárgyakat, ezt követően a ruhaneműket, végül pedig a háztáji haszonállatokat és a szőlőt. Ezek a kategóriák pedig – immár szemantikailag további egységre nem bontható – szavakból tevődnek össze. A fémek esetében ez az ezüst, az arany, az ón, a bronz és a vas. A sorrend itt is szigorúan meghatározott. A király sosem fogadja az aranyat először, mivel azt kötelező jelleggel megelőzi az ezüst.

Úgy tűnik, hogy a szöveg kulcsszavainak állandó ismétlése nem véletlenszerű, hanem egy merev, előre lefektetett szerkezet szabályelveit követi, mely így egy sajátos belső ideológiai nyelvet teremt. Ez a jelenség akár interdiszciplináris asszociációkat is előhívhat a megfigyelőben kezdve a generatív nyelvészettől²²⁵ a narratív pszichológián²²⁶ vagy a narratív bibliai hermeneutikán²²⁷ keresztül egészen a strukturális néprajzig²²⁸ és strukturális antropológiáig,²²⁹ most még is egy gyermekjáték hasonlatával szeretném modellezni azt. Az asszír királyfeliratok úgy szerveződnek, mint ahogyan óvodás gyerekek gyöngyöket fűznek. A gyöngyfüzerek, olyanok, mint egy szöveg különböző hadjáratleírásai. Egy gyöngysor – csakúgy, mint a hadjárat témái – különböző színű gyöngyökből tevődik össze, először a kékek, majd a sárgák következnek, aztán a pirosok, a lilák, végül pedig a zöldek. A színeket az óvónő által előre lefektetett szabály alapján fűzik fel a gyerekek. Emellett az adott színben belüli formák is – az óvónő által meghatározott – szigorú szekvenciasort követnek. A piros színben belül először a gömb alakú gyöngyök, aztán a hengerek, gúlák, majd végül a kockák következnek egymás után. Ezek a formák megfelelnek az asszír királyfelirat szintaktikai egységeinek (az altémáknak), melyekből egy-egy téma összeáll. A gyöngyfüzérnél eddig a pontig makroszerkezetről beszélhettünk, a struktúra ettől kezdve csak mikroszkóppal elemezhető tovább, hiszen a gyöngyök anyaga molekulákból, azok pedig atomokból épülnek föl. Épp így létezik az asszír királyfeliratoknak is egy mikrostruktúrája, mely kategóriákra, illetve – szemant-

²²⁵ Durand, Siptár 1997, 19–21.

²²⁶ Pléh 2012.

²²⁷ Bar-Efrat 1980; Fabiny 1994, 43–52.

²²⁸ Propp 2005.

²²⁹ Lévi-Strauss 2001, 164–183.

tikailag tovább nem bontható – atomokra tagolják az altémákat.²³⁰ A gyöngyfűzér és az asszír királyfelirat párhuzamát a következő táblázatban illusztrálom (11. táblázat):

11. táblázat

	Gyöngyfűzér		Asszír királyfelirat	
	Csoport	Példa	Csoport	Példa
Makrosztruktúra	<i>Gyöngyfűzér</i>	Egy gyerek egyik gyöngyfűzére a sok közül.	<i>Hadjáratleírás</i>	Nišir és Zamua elleni hadjárat (Kr. e. 881 ősz, ii44–47).
	<i>Színek</i>	Színszekvencia egy gyöngyfűzér- ren belül: kék + sárga + piros + lila + zöld.	<i>Témák</i>	Szekvencia a Nišir és Zamua nar- rációban: út + hódítás + pusztítás + ellenséges reakció + betagozás.
	<i>Formák</i>	Formaszekvencia egy adott szí- nen belül: gömb + henger + gúla + kocka.	<i>Altémák</i>	Szekvencia a betagozás témájában: ajándék fogadása + adó kivetése.
Mikrosztruktúra	<i>Molekula</i>	Egymásba kapcsolódó molekulák egy gyöngyformán belül: sok po- lietilén (C ₂ H ₄) molekula.	<i>Kategóriák</i>	Az ajándékok kategóriái: ló + fém.
	<i>Atom</i>	A molekulát alkotó atomok: H+C+H=H+C+H.	<i>Szavak</i>	A fém kategória két alkotóeleme: ezüst + arany.

Ez a kötelező jellegű, több szintes és körkörösen ismétlődő szekvenciasor egy fontos kérdést vet fel a királyfeliratok elkészítésére vonatkozólag. Az óvodában az óvónő fekteti le a szabályokat, de ki tölti be ezt a funkciót az asszír királyfeliratok esetében? Kézenfekvő válasz lehet, hogy az asszír udvari írnokiskolákban egy idősebb mester (*tuššarru*) vezetése alatt az írnoktanoncok külön megtanulják a kötelező szekvenciasorok szabályait.²³¹ Feltételezhető, hogy valami ilyesmi is van a háttérben, de a szerkezet szinkron komplexitása, illetve diakrón kiterjedtsége némileg árnyalja az első gondolatra oly egyértelműnek

²³⁰ A párhuzam ezen a ponton véget ér, hiszen kémiaiilag az atom – ellentétben az ógörög *atomosz* szó eredeti jelentésével – elemi részecskékre (protonokra, neutronokra és elektronokra) tovább bontható egység. A szavak is tovább bonthatóak ugyan kisebb alkotóelemekre, a fonémákra, ezek azonban nem rendelkeznek önálló jelentéssel, így esetleges repetíciójuk lényegtelen az asszír ideológiai nyelv elemzésében. Bár hozzá kell tenni, hogy az asszír királyfeliratok íróit olykor tetten lehet érni, hogy alliterációt alkalmaznak, vagy az igék szógyökeivel játszanak, tükrözik, vagy egy-egy gyököt kicserélnék (Renger 1986, 123–125.). A jelenség azonban olyan ritka, ráadásul leginkább az birodalom utolsó évszázadában fellelhető, hogy az általános asszír ideológiai nyelvben betöltött szerepe elhanyagolható.

²³¹ Hozzá kell tenni, hogy a *tuššarru* munkáját főleg a Kr. e. 7. századból ismerjük, és akkor is a királyi tanácsadók között találjuk őket (Hunger 2009–2011, 271). A *tuššarru* fentebb feltételezett oktatói tevékenysége nem dokumentált a Kr. e. 1. évezredben (Waetzoldt – Cavigneaux 2009–2011, 305–307).

tűnő feleletet.²³² Az idős *tušarru* is megtanulta valamikor fiatal korában a királyfeliratok szerkesztési elveit az előző generáció idős tanítómesterétől, és így tovább, vissza az időben. De akkor honnan ered a rendszer, és hogy volt képes évszázadokon át úgy fönmaradni, hogy közben több egymást követő generáció is alig, vagy éppenséggel semennyi királyfeliratot nem produkált? Mielőtt azonban megpróbálnám megválaszolni ezeket a kérdéseket, vizsgáljuk meg közelebbről a szinkrón és a diakrón tényezőket. Nézzük meg először a rendszer szinkrón működését II. Aššur-nāšir-apli Annalesében (III.1.), illetve más felirataiban (III.2.), majd diakrón módon vessük össze először az Újasszír Birodalom első felének királyfelirataival II. Aššur-dāntól (Kr. e. 935–912) III. Adad-nērārīig (Kr. e. 811–783) (IV.), és miután néhány futó pillantást vetünk az eredet (V.), illetve a kifutás képeire (VI.), visszatérünk kiinduló kérdéseinkhez (VII.).

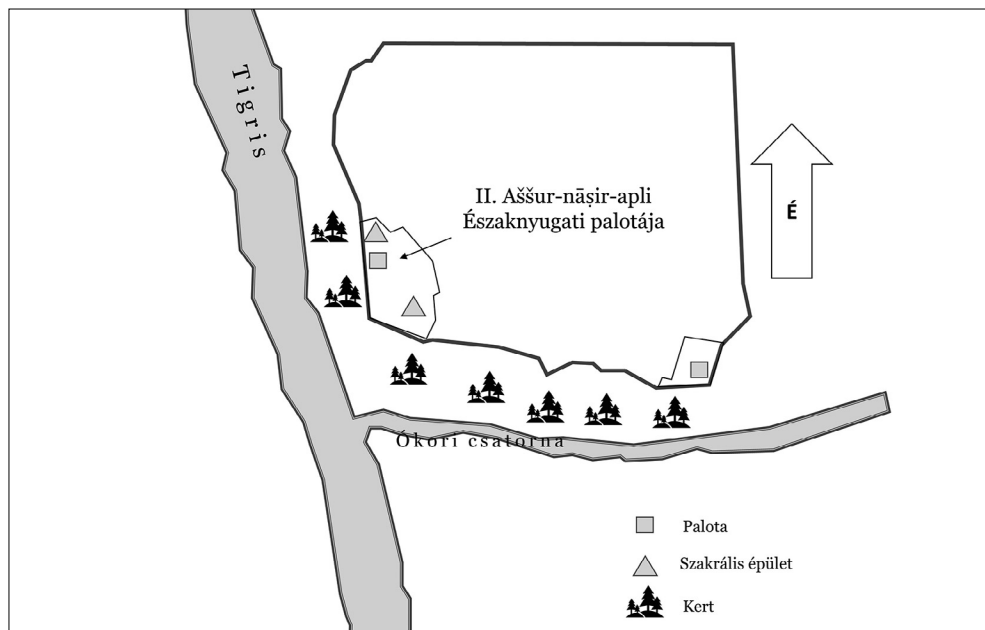
II.3. ÖSSZEFOGLALÁS

II. AŠŠUR-NĀŠIR-APLI ANNALESE

II. Aššur-nāšir-apli kalhūi Annalesé jó példája az asszír királyfeliratok összetettségére. A szöveg egyszerre terméke és forrása a korabeli történelmi szituációnak, amelyről alapos elemzés után is csak óvatossággal lehet nyilatkozni. Mindenesetre úgy tűnik, hogy a dokumentum egy kiforróban lévő hatalom képét tükrözi vissza. A mintegy 70 éve zajló gazdasági prosperitás az asszír magterület lakosságának a növekedésével járt együtt, ami hozzájárult a hadsereg létszámának megnövekedéséhez, illetve lehetővé tette a birodalom különböző pontján asszír kolóniák alapítását (Dūr-Aššur, Nēbarti-Aššur, Aribua stb.). Mindez létszámbeli erőfölényt és megfelelő ellátást biztosított a cirkáló asszír csapatoknak. II. Aššur-nāšir-apli – katonai sikereire alapozva – elkezdte integrálnia azokat a régiókat, melyeket az asszír ideológia a középasszír kortól kezdve magáénak tekintett, elsősorban a Dzsazira területét. Mint ahogy láttuk, ez még nem provinciák létrehozásával valósult meg, hanem egy kiterjedt hálózat kiépítésével, amelyen keresztül javak és információk cserélhettek gazdát, utasítások juthattak el a behódolt területekre, vagy ha kellett, e hálózat mentén a király katonai akciókat vezethetett. A birodalom központja és periferiája közötti viszony tehát még nincsen egységesen le szabályozva, az asszír királyhoz való kötődés a teljes függetlenségtől, a látszólagos függőségen keresztül a teljes alávetettségig mozoghat. Így az Annalesben leírt katonai akciók nem klasszikus értelemben vett hódító hadjáratok (mint amit később II. Šar-

²³² Claude Lévi-Strauss az ilyen jellegű válaszokat másodlagos válaszoknak nevezi, melyek elrejtik a jelenség igazi okát. Lévi-Strauss 2001, 30.

rukinnál vagy Aššur-bān-aplinál látunk), hanem sokkal inkább a kötődés és kapcsolat szálainak megerősítései. A politikai sikerek, valamint az egyre erősödő gazdaság tette lehetővé, hogy az asszír magterület központja is megújuljon. II. Aššur-nāšir-apli a hagyományos központból, Aššurból Kalħuba tette át a székhelyét. A város korábban is lakott volt ugyan, de II. Aššur-nāšir-apli tette egy fővároshoz méltó településsé. Az északról kanyargó Tigris és egy keletről beömlő mellékfolyó derékszögébe kiépítette a fellegvárat, és annak az északnyugati felébe hatalmas palotát emelt (6. térkép).

6. térkép. (Novák 1997, 178, 3. ábra alapján)

A király művészei a palota falait fejmagasságig domborművekkel látták el, írnokai pedig a képi illusztrációk mellett vagy között ékírással szövegeket véstek fel. II. Aššur-nāšir-apli Annalesé tehát egyben forrása és terméke a kornak.

Az Annales fizikai megjelenésében – a hatalom egyik megnyilvánulásaként – egy széles redundánsan ismétlődő információs skála végpontján helyezkedik el. E skála legnagyobb egysége a kozmosz, ami az asszírok fejében az általuk – valamilyen elméleti vagy gyakorlati módon – kontrollált saját birodalmukat jelentette. Ennek területét szimbolikus aktusokkal – szikladomborművek és sztélék állításával, új városok alapításával, vagy régiek átnevezésével – jelölték ki. Ezen belül emelkednek ki az asszír magterület legfontosabb városai, II. Aššur-nāšir-apli idejében elsősorban Aššur és Kalħu, melyek

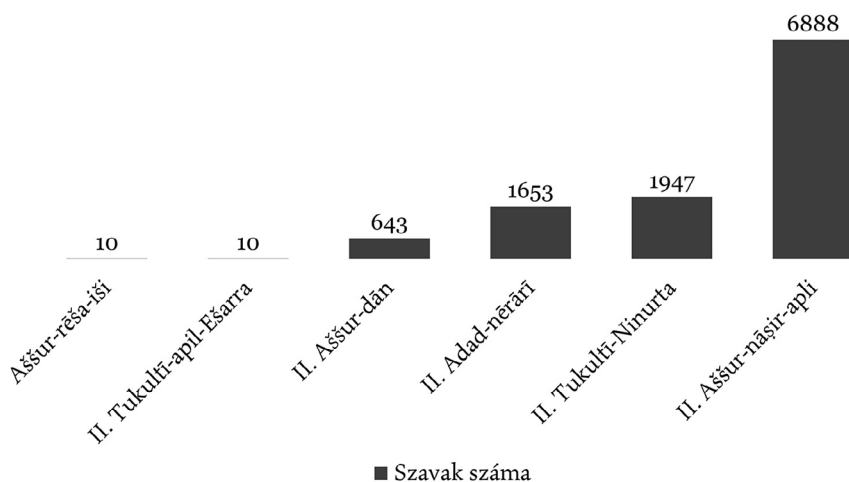
fellegvárakkal, monumentális palotáival és templomaival ismét a hatalom üzenetét közvetítik. Tovább ereszkedve az információs skálán, Kalḫu citadelláján a palota szobrai és reliefjei ismét repetitív módon rendeződnek, csak úgy, mint maga az Annales szövege, melynek részletei számos teremben föllelhetők. A birodalmi kommunikáció minden szintjén a jelek redundáns ismétlésével találkozunk – ami az asszír társadalom szóbeli jellegéből következik –, és nincs ez másképp magában az Annales szövegében sem. A hadjáratleírások az eseményeket egy nagyjából egységes séma segítségével ábrázolják, amiben a strukturális elemek – az ellenfél és a régió variálása mellett – újból és újból megisméltődnek. Ezeket a szerkezeti elemeket makrostrukturálisan témákra (pl. betagolás), altémákra (pl. adó fogadása), mikrostrukturálisan pedig kategóriákra (pl. fémek) és alkategóriákra (pl. ezüst és arany) lehet bontani. Azt látjuk tehát, hogy a társadalom minden szintjén megjelenő redundáns kommunikáció az Annales szövegén is lecsapódik. Ennek a jelenségnek járunk utána a következő fejezetekben.

A z elemzés technikája

II. Aššur-nāšir-apli feliratai alapján

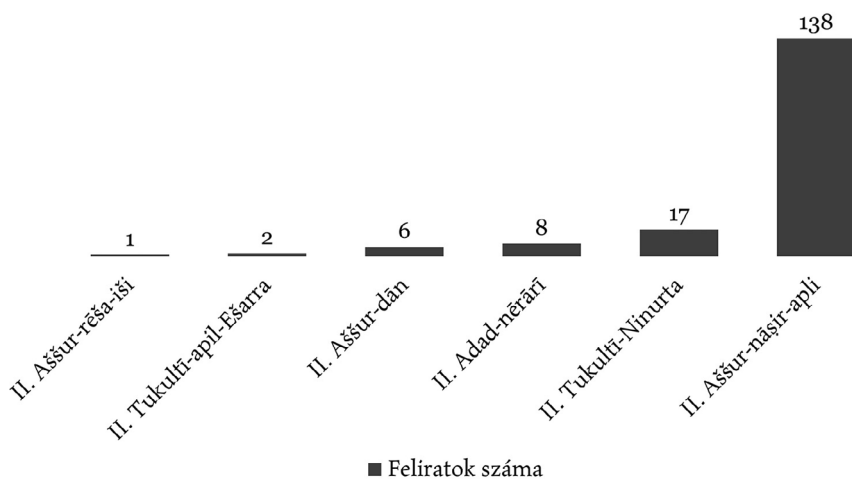
II. Aššur-nāšir-apli Annales a maga 389 sorával máig a leghosszabb ismert asszír királyfelirat. Hosszú pangás után robban be ez a tekintélyes szöveg az asszír királyfeliratok sorába. Igaz, már II. Aššur-nāšir-apli dédapja, II. Aššur-dān (Kr. e. 935–912) megtöri a mintegy két és fél évszázados hallgatást (amennyiben I. Tukultī-apil-Ešarra és fia, Aššur-bēl-kala feliratait folytatás nélküli kivételnek tekintjük ebben a hosszú időperiódusban), amit – nemcsak filológiai, hanem régészeti vonatkozásban is – „sötét kornak” szoktak nevezni. II. Aššur-nāšir-apli elődjei, mint dédapja II. Aššur-dān, nagyapja II. Adad-nērārī és apja II. Tukultī-Ninurta még nem merészkedtek messzire hadseregükkel az asszír magterületről, és ebből úgy tűnik, hogy hadjárataik egyelőre az újból megerősödő asszír hatalom szárnypróbálgatásai csupán, így maguk a szövegek is – legalábbis az utódok királyfelirataihoz képest – viszonylag rövid lélegzetvételűek. Ezért tűnik úgy, hogy II. Aššur-nāšir-apli 389 soros Annales a maga 6888 szavával – kis túlzással – szinte a semmiből emelkedik elő (11. ábra).²³³

²³³ A 6 királyfelirat sorainak összehasonlítása kézenfekvőbbnek és egyszerűbbnek tűnhetne: Aššur-rēša-iši felirata (RIMA 2, A.o.96.1) 5 sor; II. Tukultī-apil-Ešarra felirata (RIMA 2, A.o.97.1) 4 sor; II. Aššur-dān felirata (RIMA.o.98.1) 87 sor; II. Adad-nērārī felirata (RIMA.o.99.2) 134 sor; II. Tukultī-Ninurta felirata (RIMA 2, A.o.100.5) 137 sor; végül pedig II. Aššur-nāšir-apli felirata (RIMA 2, A.o.101.1) 389 sor. Csakhogy a sorok – az íráshordozó függvényében – nem egyenlő hosszúak a különböző szövegekben. Így a sorok alapján II. Aššur-nāšir-apli Annales 2,8-szorosra II. Tukultī-Ninurta Annalesének, ugyan ez az arány azonban a szavak számával számolva 3,5-szörös. Habár II. Tukultī-Ninurta Annalesének első 16 sora némileg töredezett, továbbá később is találunk sorvégi [...] jelzéseket, és ez szemben áll II. Aššur-nāšir-apli Annalesének kivételes épségével, a probléma csupán néhány tucat szót érinthet, ami nagyságrendileg nem változtat az arányokon.

11. ábra

Bár ez a fejezet elsősorban II. Aššur-nāšir-apli Annalesét veszi nagytító alá, ebben az összefüggésben fontos megjegyezni, hogy a Kalḫu-alapító király leglátványosabban a hátrahagyott királyfeliratok számában emelkedik ki elődjei közül (12. ábra). II. Aššur-nāšir-aplinak 8-szor több szövegét olvashatjuk, mint apjának, II. Tukulti-Ninurtának; 17-szer többet, mint nagyapjának, II. Adad-nērārīnak; és kerekén 23-szor többet, mint dédapjának, II. Aššur-dānnak.

12. ábra

Mindebből az következik, hogy II. Aššur-nāšir-apli szövegeiben, különösen Annales esetében már jól érvényesül a nagy számok törvénye, ami előnyös terepet biztosít a különböző szempontú kutatásoknak, statisztikai elemzéseknek. A következőkben tehát ismét II. Aššur-nāšir-apli Annalesére koncentrálok, most azonban nem a korabeli történelemben betöltött forrásértékére, hanem a szöveg belső összefüggéseire koncentrálok.

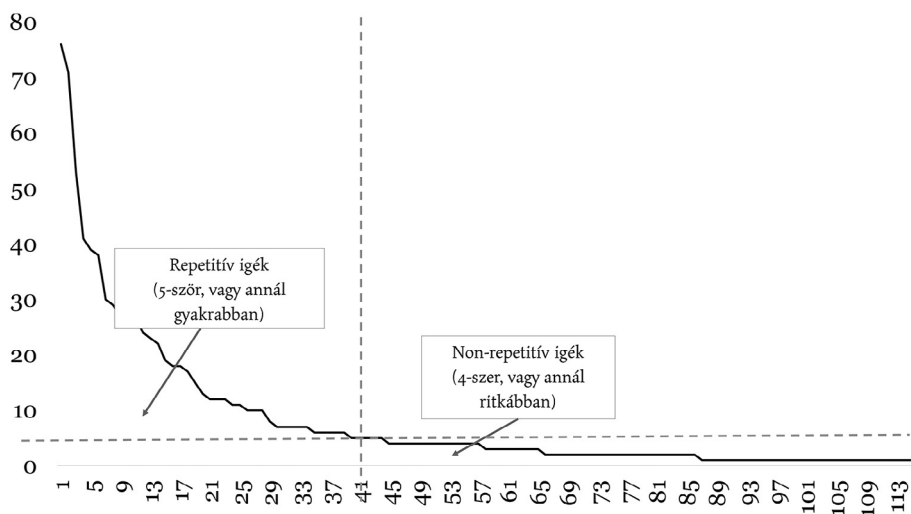
III.1. REPETÍCIÓ II. AŠŠUR-NĀŠIR-APLI ANNALESÉBEN

III.1.1. Repetíció II. Aššur-nāšir-apli Annalesének makrostruktúrájában

Az Annales hadjáratleírásában összesen 960 ige fordul elő (i43–iii125).²³⁴ Ezek közül néhány ige kimagaslóan sokszor ismétlődik. A szövegben például 75-szer szerepel a *šabātu* „megragad”, 71-szer a *šakānu* „(oda)állít, beiktat”, 53-szor *namāšu* „elindul”, 41-szer a *maḥāru* „fogad” ige. Más igék azonban csupán egyszer, vagy legfeljebb kétszer bukkannak föl, mint például az *amāru* „néz, lát” (egyszer), vagy a *manû* „számol” ige (kétszer). Ha az igéket csökkenő sorrendben egy grafikonra vetítjük, és a határértéket az 5-szöri²³⁵ vagy annál gyakoribb előfordulásnál húzzuk meg (szaggatott vonal), akkor egy hiperbolában rajzolódik ki előttünk a repetitív és non-repetitív igék aránya (13. ábra). A koordinátarendszer vertikális tengelye az igék előfordulási számát jelöli (1-től 76-ig), a horizontális tengelye pedig az adott – egyelőre anoním – ige sorszámát jelzi (1-től 115-ig).

²³⁴ Ebbe benne van a Ninurta-templom építési felirata (ii125–135), illetve a Standard felirat (iii113–125) is. Az előbbi 10 sorában természetesen nincsenek a hadjáratleírás szempontjából használható igék, de a Standard felirat – habár különálló szöveggént is szerepel (RIMA 2, A.o.101.23.), és csupán általánosságban beszél a király tetteiről – igéi strukturálisan bizonyos értelemben az azt megelőző szakaszhoz illeszkednek (10. táblázat).

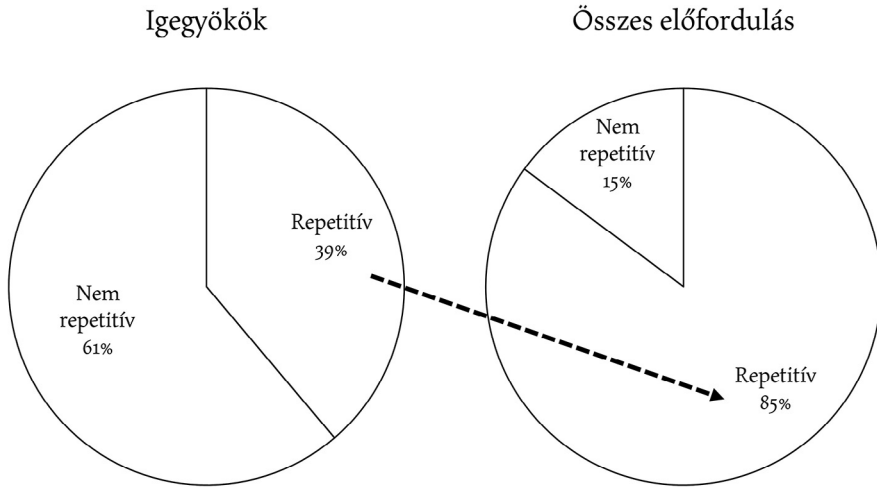
²³⁵ Az ötös határérték önkényes, és mint majd később látni fogjuk, bizonyos értelemben lényegtelen is, de ezen a ponton valamiféleképpen definiálni kell, mit tekintünk repetitív, illetve non-repetitív igének. Az önkényesség tudatosításával kívánom elkerülni azt a statisztikai hibát, amire Csabai Zoltán, Földi Zsombor és Vér Ádám hívta föl a figyelmet Simon Zsolt hettita demográfiáról szóló művével kapcsolatban. Csabai – Földi – Vér 2012, 110–111; Vö. Simon 2011, 22.

13. ábra

Számadatokban kifejezve ez azt jelenti, hogy a 960 igéből 817 repetitív (85,1%), 143 pedig non-repetitív (14,9%). Ez az arány akkor áll fenn, ha minden igét annyiszor veszünk számba, ahányszor – nyelvtani formájától függetlenül – előfordul a szövegben. Ha azonban csak az igegyökökre koncentrálunk, és minden igét – akárhányszor is fordul elő a szövegben – egyszer veszünk, akkor azt látjuk, hogy a szövegező 116 igegyököt használ, amiből mindössze 45 repetitív (38,8%), miközben 71 non-repetitív (61,2%). Tehát, a királyfelirat szövegezője kevesebb repetitív igét használ, mint non-repetitívét, ugyanakkor a kisebb arányú repetitív igegyökök 85,1%-ban elárasztják a cselekmény menetét (14. ábra). Máshogy megfogalmazva, a királyfeliratot elkészítő írnok „szótára” 116 igegyököt tartalmaz, melyből sok verbumot használ ugyan a szövegben, de relatíve kevés alkalommal; van azonban az írnoknak néhány – nem sok (45) – kedvenc igeje, melyeket viszont előszeretettel ismét meg unós-untalan a hadjáratleírásokban.

A hadjáratok strukturálásában ezek a repetitív igegyökök játszanak fontos szerepet. A képet azonban tovább kell árnyalni, mert nem minden repetitív ige tölti be ugyan azt a funkciót; és ez fordítva is igaz, egy funkciót akár több ige is kifejezhet. Az elsőre tipikus példa a szöveg egyik leggyakrabban használt igeje, a *šakānu* „(oda)állít, beiktat”, amely a 71 előfordulásból 23-szor szerepel „lesátorozásra”, 15-ször „adó kivetésére”, 4-szer „az ellenségre mért csapást” fejezi ki, és a maradék 29 esetben az előbbiekhöz képest egységesen nem kategorizálható jelentéseket ölt magára. Persze a legtöbb repetitív ige nem ilyen szerteágazó, és a túlnyomó többség egy, a struktúrában konkrétan meghatározott képet fejez ki. A jelenség fordítottja azonban tovább differenciálja a képet.

14. ábra

Bizonyos altémákat egyetlen igével zár az író, mint például a már idézett *maḥāru* ige vagy az indulást és érkezést kifejező *namāšu* és *qerēbu*. Ugyanakkor más esetben bizonyos képeket rendkívül gazdagon, akár 12 igével is kifejezhet, mint amilyen az indulás és érkezés rendre alkalmazott igéi közé strukturálisan beékelődő utazást kifejező igék csokra (*alāku*, *erēbu*, *ebēru*, *arādu* stb.). Ezekben az esetekben a szerkezet csak a jelentést határozza meg – az említett példában a „mozgás” képét –, maga az ige variálódhat. Mindemellett olykor az is megfigyelhető, hogy a repetíció jelensége nem az állítmány, hanem az alany²³⁶ vagy a tárgy²³⁷ formájában jelenik meg.

Az összes lehetőséget figyelembe véve, négy kategóriába sorolhatók az asszír királyfeliratok igéi (12. táblázat):

1. lehetnek repetitív igék, melyek funkcionálisan és strukturálisan mindig ugyan azt a pozíciót töltik be (pl. *maḥāru* „fogad”) – táblázatban való jelölése R-F (= repetitív-funkcionális);
2. a második csoport olyan igéket foglal magában, melyek repetitívek ugyan, de nem rendelkeznek funkcionalitással, tehát strukturálisan egymástól független helye-

²³⁶ Ez utóbbira példa az út indulása előtti kultikus aktus, a transzcendens hatalmak segítségül hívása. Három kifejezést használ ugyanannak a képnek a kifejezésére (*ina rešūte*, *ina qibūt* vagy *ina tukulti*), de az igék helyett a Aššur nevét ismétli 6 alkalommal (i76, i104, ii25, ii50, ii103, iii46).

²³⁷ Ez a jelenség figyelhető meg a „kegyetlenkedés” altémájánál is, ahol a 12 különböző igegek tárgya repetitív módon mindig az ellenség.

- ken bukkannak föl (pl. *nadû* „odadob, letesz”) – jelölése R-NF (= repetitív-nem funkcionális);
3. vannak olyan igék, melyek ismétlődése alacsony vagy csak egyszer fordul elő, tehát nem repetitívek, mégis a szó szemantikája és a struktúrában betöltött helye alapján funkcionálisnak tekinthető (pl. *kānu* „igaznak, hűnek, egyenesnek lenni”) – rövidítve NR-F (= nem repetitív-funkcionális);
 4. végül pedig szórványosan előfordulnak olyan igék is, melyek sem nem repetitívek, sem pedig funkcionálisak (pl. *balātu* „él”) – NR-NF módon jelölve (= nem repetitív-nem funkcionális).

12. táblázat

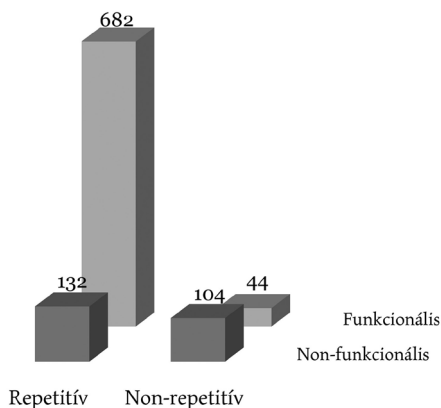
	Repetitív igék	Nem repetitív igék
Funkcionális igék	1. R-F	3. NR-F
Nem funkcionális igék	2. R-NF	4. NR-NF

Bizonyos igék egyszerre több kategóriában is jelen lehetnek, hiszen egyes altémákban funkcionálisan ismétlődhetnek, ugyanakkor elvétve előfordulhatnak más helyen, más jelentésárnyalattal, funkcionális szempontból üresen. A *šabātu* „megragadni” kifejezés funkcionálisan 11 alkalommal jelenik meg az ellenség behódolásának képénél (*šēpija išbatū* az ellenséges „megragadta a lábam” [hogy megcsókolja azt]),²³⁸ de mikor az író mellékesen megjegyzi, hogy a lázadó Halziluha városába II. Šulmānu-ašarēdu (Kr. e. 1031–1019) telepített (*ušašbitušunu*) annak idején embereket, non-funkcionális módon használja az igét (i103).²³⁹

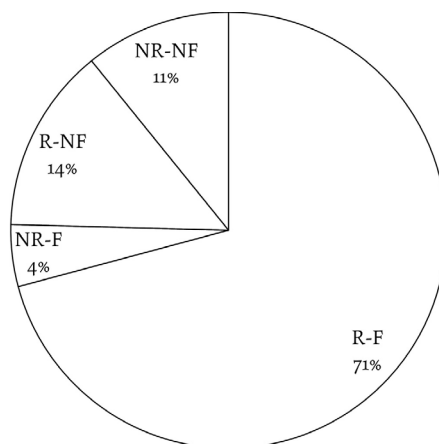
Ha tehát ezeket a kategóriákat II. Aššur-nāšir-apli Annalesével kapcsolatban diagramra vetítjük, akkor szembetűnik, hogy a funkcionális és repetitív 1. elemek dominálnak a szöveg igéi között (15. ábra).

²³⁸ A hódoló csók (*našāqu*) momentuma ebben a korban még nem kerül kifejezésre (III. Tukulti-apil-Ešarránál és II. Šarrukinnál jelenik meg először), de későbbi feliratokból visszakövetkeztethetünk, hogy erről a ceremóniáról van szó: „Adóját: díszes lószerszámokkal járomba fogatolt lovakat, szarvasmarhákat és juhokat elem hozván a lábamat megcsókolta” (*iššiq šēpija*). Niederreiter 2019, 131, 36.

²³⁹ Az ige non-funkcionalitására egyébként nemcsak a szerkezetben betöltött, illetve nem betöltött helye, hanem az ígétörzs (Š) és az ige alanya is utal. Ebben a deklinációs formában soha nem használja a *šabātu* igét „behódolás” funkcionális kifejezésére. Ugyanarról az ígéről van szó tehát mindkét esetben, de a nyelvtani alak jelzi, hogy a hozzá kapcsolódó asszociációs háló egészen különböző – és ebben a szemantikai értelemben akár két különböző szóról is beszélhetünk.

15. ábra

16. ábra

Az igék 1-es kategóriája (R-F) 70,8%-a az összes előforduló igének (16. ábra). Ha ehhez hozzávesszük azokat az igéket, melyek nem repetitívek ugyan, de a struktúrában meghatározott helyük alapján funkcionálisnak tekinthetők (3.) (NR-F), akkor azt látjuk, a szövegező által használt igék túlnyomó többsége (75,4%) ideológiailag terhelt. Ezt azt jelenti, hogy a struktúrába beágyazott ige hangzása – legalább is a király hadítetteinek a kontextusában – nem hívhatott egyéb asszociációt életre, mint amit a politikai ideológia (nyilvánvalóan közvetett és nem tudatos módon) ráruházott. Az emberek természetesen nem olvashatták a királyfeliratokat – ahogyan ma bárki megteheti –, ha hírekről kíván informálódni, de maga az ékírásos szöveg az ideológia lecsapódása, nem pedig annak formálója (ma ez a két tényező oda-vissza hat egymásra). A szövegek tartalma valamilyen formában ismert kellett, hogy legyen. Nem követhető ugyan nyomon a hadjáratok narratívájának ilyen szövegi háttere, de feltételezhető, hogy a városi lakosság például egy rituális felolvasás során találkozhatott a királyi beszámolókkal.²⁴⁰ Az is elképzelhető, hogy a szóbeli beszámolók is ebben a struktúrában, ezekkel a szófordulatokkal hangoztak el szemtanúk és írnokok között. Akár milyen formában találkozott is valaki a király hadjáratával, az elhangzó R-F vagy NR-F igék ugyan azt az asszociációt ébresztették fel, így ezeket a verbumokat ideológiailag terhelteknek kell tekintenünk.

Az 1-es és 3-as igék mentén olvasott szöveg egy nagy rendszerbe illeszkedik. Ezek azok az igék, amelyek kirajzolják a szöveg makrostruktúráját (13. táblázat, az áltéma funkcionális igéi ábécé sorrendbe szedve).

²⁴⁰ Oppenheim 1960.

13. táblázat

Téma	Altéma	Funkcionális ige	Darab	Százalék	Összesen	
Ellenség 1	Lázadás	<i>kalû</i> „visszatart” adót	1	8,3%	12 (100%)	
		<i>nabalkutu</i> „áthág” esküt	6	50,0%		
		<i>târu</i> „visszajut” a hír a lázadásról	5	41,7%		
Utazás	Isteni segítség	<i>ina qibit Aššur</i> „Aššur parancsára”	2	22,2%	9 (100%)	
		<i>ina rešute Aššur</i> „Aššur segítségével”	2	22,2%		
		<i>ina tukulti Aššur</i> „Aššur támogatásával”	5	55,6%		
	Mustra	<i>dekû</i> „föállít” sereget	5	100,0%	5 (100%)	
	Indulás	<i>namāšu</i> „elindul”	54	100,0%	54 (100%)	
	Út		<i>alāku</i> „megy”	12	14,5%	83 (100%)
			<i>arādu</i> „(le)megy”	11	13,3%	
			<i>ašû</i> „(ki)jön”	2	2,4%	
			<i>ebēru</i> „(át)kel”	18	21,7%	
			<i>derû</i> „megy”	2	2,4%	
			<i>elû</i> „(föl)megy”	3	3,6%	
			<i>erēbu</i> „(be)lép”	10	12,0%	
			<i>etēqu</i> „(át)vág”	4	4,8%	
			<i>nabalkutu</i> „(át)hág” hegyen	3	3,6%	
			<i>nakāsu</i> „(át)vág” sziklát, h. utat csináljon	2	2,4%	
<i>naqāru</i> „(össze)tör” sziklát, h. utat csináljon			2	2,4%		
<i>šabātu</i> „megragad” utat	14	16,9%				
Érkezés	<i>qerēbu</i> „közeledik”	22	100,0%	22 (100%)		
Ellenség 2	Hamis bizalom	<i>lā šabātu</i> „nem ragadta meg” a lábamat a hódolat jeléül	2	16,7%	12 (100%)	
		<i>takālu</i> „bízik” falakban/seregében	7	58,3%		
		<i>tebû</i> csatára „emelkedik”	3	25,0%		

Téma	Altéma	Funkcionális ige	Darab	Százalék	Összesen
Hódítás	Ostrom	<i>lamû</i> „körülvesz”	11	100,0%	11 (100%)
	Harc	<i>maḥāšu</i> „megver”	4	33,3%	12 (100%)
		<i>napāšu</i> „szétver”	4	33,3%	
		<i>šakānu</i> „(rá)rak, (rá)mér” vereséget	4	33,3%	
	Hódítás	<i>kašādu</i> „meghódít”	36	90,0%	40 (100%)
		<i>šabātu</i> „megragad”	4	10,0%	
	Öldöklés	<i>dāku</i> „(meg)öl”	27	60,0%	45 (100%)
		<i>maqātu</i> „levág”	18	40,0%	
	Fosztogatás	<i>šabātu</i> „megragad”	21	41,2%	51 (100%)
		<i>šalālu</i> „kifoszt”	30	58,8%	
	Kegyetlenkedés	<i>akālu</i> „megemészt” hullákat a szakadék	5	9,1%	55 (100%)
		<i>alālu</i> „fölkaszt” embereket fára	2	3,6%	
		<i>ḫalāpu</i> „kiterít” hullákat	5	9,1%	
		<i>kāšu</i> „megnyúz”	5	9,1%	
		<i>malû</i> „megtelik” völgy hullákkal	2	3,6%	
		<i>nakāšu</i> „levág” fejeket	8	14,5%	
		<i>rašāpu</i> „halmot rak” hullákból/fejekből	7	12,7%	
		<i>šarāpu</i> „vörösre fest” tájat a vértől	4	7,3%	
		<i>šarāpu</i> „eléget”	9	16,4%	
		<i>tabāku</i> „fölhalmoz” hullákat	3	5,5%	
		<i>zaqāpu</i> „karóba húz”	5	9,1%	
	Zsákmány	<i>arādu</i> Š „hozat”	1	12,5%	14 (100%)
		<i>nāšu</i> „elvisz”	2	25%	
		<i>tāru</i> „visszahoz”	5	62,5%	
	Pusztítás	<i>napālu</i> „elpusztít”	26	29,5%	88 (100%)
		<i>naqāru</i> „szétrombol”	25	28,4%	
		<i>šarāpu</i> „föléget”	30	34,1%	
<i>tāru</i> „visszaforgat” a káoszba		7	8,0%		
Terror	<i>saḫāpu</i> „ledönt” a melammu	5	71,4%	7 (100%)	
	<i>tabāku</i> „kiárad” a terror	2	28,6%		

Téma	Altéma	Funkcionális ige	Darab	Százalék	Összesen
Ellenség 3	Ijedelem	<i>adāru</i> „sötét félelem fogja el”	2	9,5%	21 (100%)
		<i>ana šuzub</i> „hogymentsék életüket” elmenekültek	9	42,9%	
		<i>garāru</i> „megijed”	4	19,0%	
		<i>palāḥu</i> „félelem fogja el”	6	28,6%	
	Menekülés	<i>ašū</i> „kimegy” a hegyekbe	1	4,8%	21 (100%)
		<i>elū</i> „fölmegy” a hegyekbe	7	33,3%	
		<i>maqātu</i> „(vissza)esik”	1	4,8%	
		<i>ašāru</i> D „(el)menekül”	1	4,8%	
		<i>naparšudu</i> „(el)menekül”	5	23,8%	
		<i>šabātu</i> „megragad” a menekülés útját	6	28,6%	
Behódolás	<i>arādu</i> „(el)emegy” a királynak	4	26,7%	15 (100%)	
	<i>šabātu</i> „megragadja” a király lábát	11	73,3%		
Betagolás	Deportálás	<i>abālu</i> „elvisz, deportál”	3	25,0%	12 (100%)
		<i>nasāḥu</i> „kitép”	6	50,0%	
		<i>šabātu</i> Š „letelepít”	3	25,0%	
	Táborozás	<i>biādu</i> „eltölt” éjszakát	23	46,9%	49 (100%)
		<i>šakānu</i> „föllállít” tábornak	23	46,9%	
		<i>tāru</i> „visszatér” táborba	3	6,1%	
	Ajándék	<i>maḥāru</i> „fogad”	41	93,2%	44 (100%)
		<i>abālu</i> „hoz”	3	6,8%	
	Teher	<i>emēdu</i> „ráhelyez”	3	15,8%	19 (100%)
		<i>kānu</i> D „bevezet, megalapít, meghatároz” adót	1	5,3%	
		<i>šakānu</i> „beiktat” adót, helytartót	15	78,9%	
	Toborzás	<i>nasāqu</i> „kiválogat”	6	100,0%	6 (100%)
	Szakrális	<i>epēšu</i> „készít” áldozatot, sztélét	8	32,0%	25 (100%)
		<i>bānu</i> „épít” sztélét	1	4,0%	
		<i>izzizzu</i> „(fö)állít” sztélét	6	24,0%	
		<i>šakānu</i> „elhelyez” sztélét	2	8,0%	
<i>šaṭāru</i> „(fö)ír” hőstetteket		7	28,0%		
<i>zaqāpu</i> „(fö)állít” sztélét		1	4,0%		

Ezeket a témákat és altémákat fűzi föl az Annales szövegezője 102 hadjárat kapcsán ugyanennyi cselekményszálla.²⁴¹ Az író persze nem használ fel minden egyes hadjáratnál minden egyes lehetőség igét. A munkáját sokkal inkább úgy lehet elképzelni, mintha – a gyöngyfűző óvodások mellett újabb metaforával élve – egy festő hatalmas palettájáról válogatná össze a művéhez szükséges színeket. A színhasználat sorrendjének megvan ugyan a konvencionális menete, de önkényesen dönt arról, milyen árnyalatot használ, vagy melyeket hagyja ki. Így az asszír királyfelirat írója számára is adott a kötelező szekvenciasor, de ha valami miatt úgy látja jónak, kihagyhatja az első témát, az *Ellenség lázadását*, és kezdhet rögtön az *Út* bemutatásával. Ugyanezen az alapon válogathat az altémák között is. Az út bemutatásánál kimaradhat az *Isteni segítség* igénybevétele vagy a *Mustra*, és a hadjárat kezdődhet rögtön az *Indulással* is, de a szövegező ezek után már nem térhet vissza egy hadjáraton belül ezekhez az altémákhoz, tehát indulás után már nem kérheti az *Istenek segítségét*.²⁴² A leírás sorrendje van lefixálva, de az elemek – a palettáról válogató festőhöz hasonlóan – szabadon választhatók.

A 13. táblázatban a leggyakrabban használt altémák igéi (táblázatban dőlten és félkövéren kiemelve) alapján rekonstruálható egy ideális hadjáratleírás szerkezete:

„Hír érkezett hozzám (*tāru*), hogy az ellenség áthágta (*nabalkutu*) az isteneknek tett esküt. Aššur isten támogatásával (*ina tukulti Aššur*) seregszemlét tartottam (*dēkū*), és elindultam (*namāšu*) saját országomból, mentem (*alāku*), átkeltem (*ebēru*) egy folyón, közeledtem (*qerēbu*) az ellenséges országhoz. Az ellenség saját várának falaiban bízott (*takālu*). Megostromoltam (*lamū*) a várát. Az ellenséget megvertem (*maḥāšu*), seregét szétszórtam (*napāšu*), és vereséget mértem rá (*šakānu*). Meghódítottam (*kašādu*) az ellenséges országot. Vérengzést rendeztem (*dāku*) az ellenség sorai között. Kifosztottam városát (*šalālu*). A foglyokat elégettem (*šarāpu*). A zsákmányt hazavittem (*tāru*). A várost elpusztítottam (*napāru*), szétromboltam (*naqāru*) és elégettem (*šarāpu*). Melammum ledöntötte őket (*saḥāpu*). Az ellenség megijedt (*palāḥu*), és hogy mentse életét (*ana šuzub*), fölmenekült (*elū*) a hegyekbe / a hódolat jeléül megragadta a lábam (*šabātu*). A népet kitelepít-

²⁴¹ A 102 földrajzi egység néhol b, vagy c alegységre oszlik. Ilyen esetekben a narráció úgy kezdődik az elejéről, hogy a cselekmény egy földrajzi egységen belül marad. Erre az esetre példa az első év leírásában Habhu meghódítása (158–69).

²⁴² Hogy ennek konvencionális és nem logikus oka van, az abból is látszik, hogy későbbi királyok felíratainál a narráció akár egy másik helyen is elképzelhetőnek tartja az isteni segítség altémáját. III. Šulmānu-ašarēdu (Kr. e. 589–823) és III. Adad-nērārī (Kr. e. 811–783) esetében például ez a szintaktikai egysége nem az útra kelés, hanem a hódítás témájának bevezetője (lásd 20. táblázat). És valóban, miért ne kérhetne isteni gondviselést a király a harcot megelőző napon vagy egy vár ostromának a kezdetén? II. Aššur-nāšir-apli hadjáratleírásaiban azonban a transzcendens erőket minden esetben az útra kelés előtt hívja segítségül a király.

tettem (*nasāhu*). Tábort állítottam (*šakānu*) és ott töltöttem az éjszakát (*biātu*). Ajándékokat fogadtam (*maḥāru*) a környező népektől. Adót vettem ki rájuk (*šakānu*). Az ellenség legjobb katonáit besoroztam a seregembe (*nasāqu*). Egy sztelét készítettem (*epēšu*), amelyre fölirtam (*šaṭāru*) hőstetteimet, és fölállítottam azt (*izzizzu*).”

Az írrok tehát egy ehhez hasonló ideális hadjáratleírás „palettájából” állította össze a szöveget. Ismernie kellett a témák és altémák szekvenciáját, azt, hogy mikor használhat kizárólag egy funkcionális igét, illetve ha variálási lehetősége van egyes szintaktikai egységeken belül, akkor milyen halmazból meríthet; ismernie kellett tehát az össze lehetséges funkcionális igét (R-F és NR-F). Így tulajdonképpen minden funkcionális ige egyben potenciális repetitív ige is. Hogy végül statisztikailag melyik bizonyult repetitív igeinek, csupán attól függött, az író éppen akkor melyik igét használta véletlenszerűen többször.

A variációk nem követnek semmilyen szabályszerűséget, két egymás követő hadjárat leírása – a szekvenciasor szabályait betartva – egészen különbözőnek tűnhetnek. Az egyik lehet rövid, csak néhány elemet fölhasználó (pl. Ištarāte meghódítása Kr. e. 879-ben, ii86–87), míg az azt követő lehet hosszú, majdnem minden témát magában foglaló (Matiatu meghódítása, ii87–91). Így állapítható meg az a paradox kettősség az asszír királyfeliratokkal kapcsolatban, hogy egyrészt – mind tér, mind idő szempontjából – színes variációk sokaságát nyújtja (elrejtve első olvasatra a mögöttes szigorú szerkezetet), ugyanakkor strukturálisan nézve minden egyéniséget nélkülöző, monoton és sablonos alkotások.²⁴³ A paletta színeinek összeválogatását részben a tényleges hadjáratról szerzett információk, részben pedig az írói szabadság befolyásolhatta. A reliefek ábrázolásaiból jól ismert, hogy az asszír sereget a hadi vállalkozásokon az írrokok is elkísérték (10. kép).²⁴⁴ Így akár elsődleges szemtanúként is jelen lehettek az ostromokon, csatákon. Ugyanakkor – a szerkesztés szigorú szabályaiból kiindulva – az is elképzelhető, hogy az asszír királyfeliratokat elkészítő írrokok csak másodkézből, esetleg a hadjáraton részt vevő írrok kollegák elbeszéléseiből értesültek az eseményekről, és ezeket a kapott információkat szorították be a sémák által nyújtott lehetőségek keretei közé. Akárhogy is volt, a szövegezőnek egy rendkívül komplex rendszert kellett észben tartania, és minden egyes hadjáratleírásnál alkalmaznia. A szisztémát tovább bonyolítja a szöveg

²⁴³ Ebből a szempontból a királyfeliratok formája (morfológiája) a mesék szerkezetével mutat rokonságot, melyekről Propp ugyanezt állapítja meg: „egyfelől bámulatos színgazdagság, változatosság és tarkaság, másfelől viszont hihetetlen egyöntetűség és monotonia jellemzi őket.” Propp 2005, 28.

²⁴⁴ Bleibtreu 1983.

mikrostruktúrája. Mielőtt azonban erre rátérnék, szükségszerű egy exkurzusban kitérni az altémák egymáshoz viszonyított arányára, illetve a repetíció mágikus vonatkozásaira.

III.1.2. A repetíció mágikus szerepe II. Aššur-nāšir-apli Annalesében

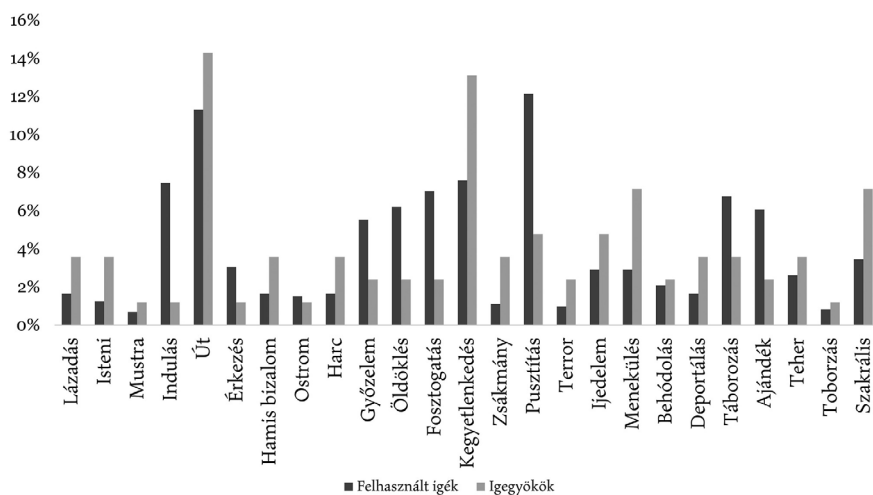
Arról már beszéltem, hogy az információk redundanciája alapvetően az oralitáshoz közel álló társadalmak sajátja. Ebből a szempontból nézve a repetíció pusztán a kommunikáció támogatását szolgálja, a jelenség azonban a premodern társadalmakban szorososan összekapcsolódik az emberek világról alkotott képével. A régi ember a mágia segítségével szorította gondolkodási keretébe az általa fizikálisan befolyásolhatatlan tényezőket (időjárás, betegség, jövő stb.). A mágikus rituálé pedig épp úgy az információk jelek redundanciájára épít, mint a profán üzenettovábbítás. Érthető, hiszen mindkettő kommunikációs szabályok alapján dolgozik, csak míg az egyik célközönsége a másik ember vagy embercsoport, addig a másiké elsődlegesen a transzcendens hatalmak.²⁴⁵ Az asszír királyfeliratok explicit közönsége az istenek világa, hiszen a háborúk sikerességét az ő segítségnyújtásuk garantálta. A szövegen belüli ismétléseknek tehát – túl a kommunikációs funkción – mágikus szerepe is volt (I.3.3. fejezet).

Ezen a ponton érdemes elgondolkodni azon a dolgon, hogy vajon hol és miért ragaszkodik az Annales szövegezője bizonyos képeknél pontosan ugyanahhoz a szófordulathoz, más esetben pedig miért alkalmazza a hasonló jelentésű igék egész csokrát? Miért használja az *Utazás* témájában mindig ugyan azt a két igét az indulás (*namāšu*) és az érkezés (*qerēbu*) kifejezésénél, és miért variálja az igéket a kettő közé szerkezetileg beékelődő út bemutatásánál? Olybá tűnik, mintha a szövegnek meglennének a sarokpontjai, melyek a mágikus dimenzióját kívánta volna az írnok a legjobban kihangsúlyozni (ritualisztikus altémák), más esetben pedig a szerző – némileg engedve a rituális nyelvezet kötött szorításából – mintegy elmeséli az események menetét (meseszerű altémák). Habár ilyenkor is ragaszkodik a struktúra nyújtotta kerethez – és ebből a szempontból egyik esetben sem szakad el teljesen a mágikus szférától –, de szinonimákkal tölti föl a megkövetelt pozíciót. Ezekben az esetekben nem annyira a szó szerinti, hanem inkább a kép szerinti ismétlés elve érvényesül.

Hogy megállapítsuk, mely altémákat hangsúlyozza leginkább az írnok, meg kell néznünk, hogy mely szintaktikai egységek igéi szerepelnek a szövegben a leggyakrabban. A *Mustra* altéma igéje (*dekû*) 5 alkalommal ismétlődik a király Annalesében, az *Indulást*

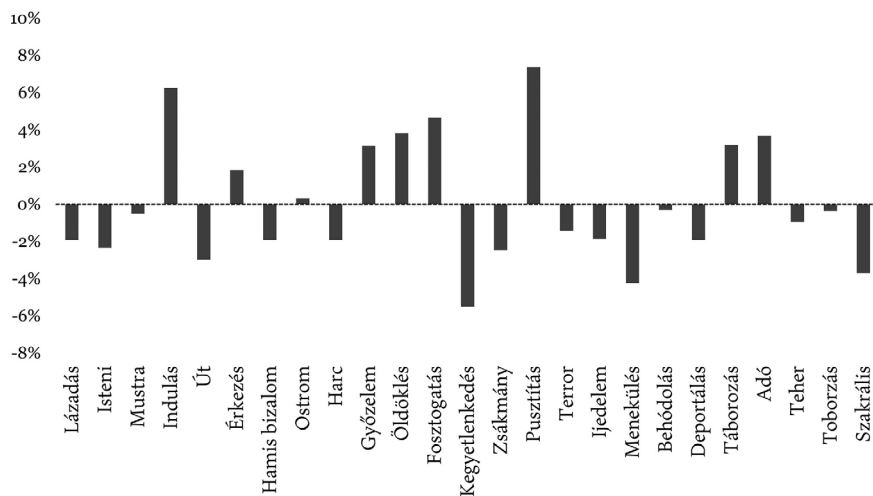
²⁴⁵ Mágia és kommunikáció kapcsolatát lásd Tambiah 1968; Veldhuis 1999.

kifejező *namāšu* azonban 54-szer. Hogy ez a két szám egymással összehasonlítható legyen, össze kell adni az altémák igéit, és így megkapjuk a funkcionális (repetitív és non-repetitív) igék számát (725, 100%), mely alapján ki lehet számolni az egyes altémák százalékos részesedését (17. ábra). Az ábra sötétszürke oszlopai azt mutatják be tehát, hogy az összes előforduló funkcionális igéből (725-ből) az adott altémák igéi hány százalékot érnek el. Az eredményből kiderül, hogy a szövegező az *Indulás* (7,4%), az *Út* (11,3%), a *Győzelem* (5,5%), az *Öldöklés* (6,2%), a *Fosztogatás* (7%), a *Kegyetlenkedés* (7,6%), a *Pusztítás* (12,1%), a *Tábor* (6,8%) és az *Adó* (6,1%) igéinél időz a legszívesebben – ezek haladják meg a kritikus 4%-ot. Az ábra világosszürke oszlopai az adott altémában használt igeigék számát mutatja be. Tehát magas az oszlop, ha sok igeigéket használ, például az *Útleírás* esetében (14,3%); illetve alacsony, ha kevés, vagy csak egy igeigéket ismétel, mint az *Indulás* igéi esetén (1,2%). Minél magasabb az első oszlop, annál többször beszél a szöveg az adott altémáról, és minél alacsonyabb a második oszlop, annál kevesebb igével oldja ezt meg.

17. ábra

Azt, hogy mely altémák ritualisztikusak, melyek pedig meseszerűek, tehát hol használ kevés igét sokszor, és hol variálódnak az igék, azt a sötét- és a világosszürke oszlop közötti különbség mutatja be. Ez matematikailag úgy mutatható ki, ha az összes felhasznált ige százalékos értékéből kivonjuk az igeigék százalékos értékét. A kapott szám matematikai értelemben nem százalék (bár két százalék különbségből deriválódik), hanem egy arányszám (18. ábra). Standard deviációnak, azaz a zéró ponttól – vertikális vonal az ábrán – való eltérésnek nevezi ezt az arányszámot a statisztika.

18. ábra

A *Lázadás* altémája II. Aššur-nāšir-apli Annalese esetében -1,9-et kap, ami azt jelenti, hogy – habár 12 alkalommal beszél róla – a három váltakozó igeegyes, ami ennek a képeknek a kifejezésére hivatott, „mínuszba húzza” az altéma rituális jellegét. Az *Indulás*nál azonban csak 1 igét találunk (*namāšu*), amit 54-szer ismételt a hadjáratok során, ezért az arányszám értéke magas (+6,3). A *Győzelem* (+3,1), *Öldöklés* (+3,8) és *Fosztogatás* (+4,7) szintaktikai egységeinél kettő, sőt a *Pusztítás*nál (+7,4) négy igeegyes kerül használatba, ezeket azonban olyan sokszor ismételt, hogy az altéma jellege – a több igeegyes ellenére is – erősen ritualisztikussá válik. A 18. ábra eredményei alapján – óvatosan – kijelenthető, hogy az asszírok szemében az *Utazás* (*Indulás*, *Érkezés*, valamint a *Táborozás*), a *Hódítás* (*Ostrom*, *Győzelem*, *Öldöklés*, *Fosztogatás*, *Pusztítás*) és a *Betagozás* (*Ajándékok fogadása*) olyan események voltak, melyek mágikus támogatásra szorultak. A többi képen is jelen van valamilyen formában a ritualisztikus jelleg, de valamiért – a konkrét szavak helyett – a képek ismétlése iránti igény erősödik föl. Az adatok illetően értelmezését azonban érdemes óvatosan kezelni, egyrészt mert – ahogyan később látni fogjuk – az arányok több királyfelirat bevonása során némileg módosulnak. Minden funkcionális ige potenciálisan repetitív ige is, ez pedig kisebb változásokat eredményez a különböző feliratok arányszámaiban. Az általános kép viszont – a nagy számok törvénye alapján – többé kevésbé igazodik II. Aššur-nāšir-apli leghosszabb feliratához. Az óvatosság másrésztől azért szükséges, mert a „ritualisztikus” és a „meseszerű” fogalmak téves asszociációkat indíthatnak a 21. századi olvasóban. Az, hogy igenis van közvetett kapcsolat az asszír királyfeliratok és a rituálék között, illetve a királyfeliratok struktúrája és a

mesék szerkezete között, ebben az összefüggésben nem releváns. A két fogalom – „ritualisztikus” és a „meseszerű” – itt és most csupán a monotonitás és a sokszínűség szembenállását hivatottak metaforikusan illusztrálni.

III.1.3. Repetíció II. Aššur-našir-apli Annalesének mikrostruktúrájában

II. Aššur-nāšir-apli Annalesének mikrostruktúrája akkor figyelhető meg, amikor a makrostruktúra altémái külön kategóriákra oszlanak. Ez leglátványosabban a felsorolásokkal dolgozó *Ajándékfogadás* szintaktikai egységeinél – *amḥar/attaḥar* „fogadtam” mondatzárással – jelenik meg.²⁴⁶ Itt 6 kategóriát különböztethetünk meg, melyek 18 „ajándékot” foglalnak magukba. Ezek az egységek – a témákhoz és altémákhoz hasonlóan – ismét szigorú szabályszerűség alapján követik egymást (14. táblázat).

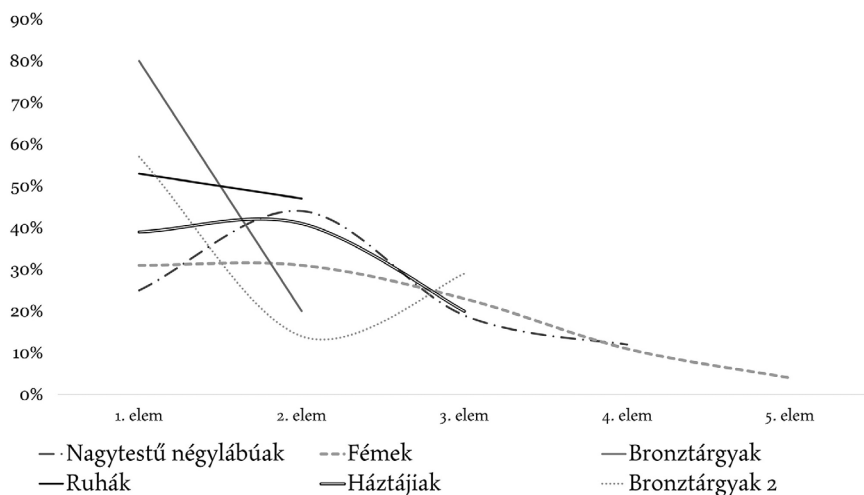
A makrostruktúrához hasonlóan nem minden elemcsoport kerül bele egy konkrét felsorolásba. Előfordulhat tehát, hogy a szöveg nem említi a nagytestű négylábúak vagy a ruha kategóriáját, hanem csak a fémeket és a háztájkát. Ugyanakkor a föltüntetett egység mindig az első elemmel kezd – tehát az ezüsttel, ha a fémek következnek, a bronzedénnyel, ha a bronztárgyak következnek stb. Ezzel a mikrostruktúra kategóriái a makrostruktúra témáinál és altémáinál is szigorúbb rendszerbe szerveződnek. A kategóriák első tagjai tehát kötelezően jelennek meg, de minél hátrébb helyezkedik el egy elemcsoport tagja a sorban, annál kisebb a föltüntetés szükségszerűsége. Például a fémeknél az ezüst–arany páros mindig megjelenik, gyakran kapcsolódik hozzá az ón, néha a bronz, de csak nagyon ritkán a vas. Ugyanígy a háztáji elemeknél a szarvasmarha és a birka mindig együtt szerepel, de a szőlővenyige alkalmanként lemaradhat. Ez az elv jól kirajzolódik a százalékos arányokból, melyek a kategórián belül a legtöbbször csökkennek, ami az jelenti, hogy az első elemek előfordulása a leggyakoribb (19. ábra).²⁴⁷

²⁴⁶ Más esetekben csak nagyon rövid, két-három elemes kategóriákra lehet az altémákat bontani. Ilyen például a sztélére fölírt „(hős)tett és dicsőség”: *epuš litija u tanatti*.

²⁴⁷ Két kivétel olvasható le a diagramról. A *nagytestű négylábúak* (vonal-pont-vonal vonaltípus) az első eleme (*narkabtu* „szekér”) nem mindig jelenik meg, a második elemtől (*sīsu* „ló”) azonban a sorozat szabályszerűen folytatódik. A másik kivétel a *Bronztárgyak* 2. kategória (zöld vonal), ami valamiért nem tűnik rendszerimmanensnek. Érdekes módon a szabálytalanságokat a kategóriák első és utolsó tagjainál figyelhetjük meg.

14. táblázat

Kategória	Ajándék		Darab	Százalék	Összesen
Nagytestű négy lábúak	Szekér	<i>narkabtu</i>	4	25,0%	15 (100%)
	Ló	<i>sīsu</i>	7	43,8%	
	Szamár	<i>imēru</i>	3	18,8%	
	Lófogat	<i>sīsī šimidāt niri</i>	2	12,5%	
Fémek	Ezüst	<i>kaspu</i>	24	30,8%	78 (100%)
	Arany	<i>hurāšu</i>	24	30,8%	
	Ón	<i>annaku</i>	18	23,1%	
	Bronz	<i>siparru</i>	9	11,5%	
	Vas	<i>parzillu</i>	3	3,8%	
Bronztárgyak	Bronzedény	<i>diqārī siparrī</i>	16	80,0%	20 (100%)
	Egyéb bronztárgyak		4	20,0%	
Ruhák	Tarka ruha	<i>lubulti birmē</i>	19	53,3%	15 (100%)
	Len ruha	<i>lubulti kitī</i>	20	46,7%	
Háztájiak	Szarvasmarha	<i>alpu</i>	19	38,8%	49 (100%)
	Bírka	<i>immeru</i>	20	40,8%	
	Szőlővenyige	<i>karānu</i>	10	20,4%	
Bronztárgyak 2	Bronzedény	<i>diqārī siparrī</i>	4	57,1%	7 (100%)
	Bronzüst	<i>taḥi siparrī</i>	1	14,3%	
	Bronzpáncél	<i>qurpisi siparrī</i>	2	28,6%	
Egyéb			7	100,0%	7 (100%)

19. ábra

A szabály a *Fémek*, a *Ruhák* és a *Bronztárgyak* esetében működik makulátlanul, továbbá a *Háztájiak* kategóriája is – néhány kivételtől eltekintve. A *Nagytestű négylábúak* esetében az 1. elem (szekér) csak ritkán kerül valóban a felsorolás elejére. Ebben a kategóriában inkább a ló alkategóriája számít kezdési pontnak. A másik anomália a *Bronztárgyak* 2 esetében figyelhető meg. Ez amúgy is a felsorolások végén szokott szerepelni, és úgy tűnik, a séma fölfoszlik az ábrázolás végére.

A rendszer azt a leltárt kényszerítette bele egy sémába, amelyeket maguk az írnokok állítottak össze a hadjárat során, mint ahogyan azt egy Sîn-ahhē-eriba korabeli ninivei reliefen is láthatjuk (10. kép).

10. kép. A hadizsákmányról leltárt készítő írnokok (Reade 1998, 61. nyomán)

A két írnok a hadiapparátus részeként a zsákmányt rögzíti kétféle íráshordozóra, agyagtáblára és papiruszra, a feltételezések szerint az elsőre akkádul, a másodikra arámi nyelven.²⁴⁸ Elképzelhető, hogy a helyszínen készített lista minden rendszer nélkül, egyszerűen csak számba vette a fölhalmozott tárgyakat, föltüntetve mindegyik mellett

²⁴⁸ Matthiae 1998, 99; alternatív értelmezést lásd Reade 1998, 47–48.

a mennyiséget is. Ez a lista a királyfelirat készítésekor kényszerült bele egy sematikus rendszerbe, fölhasználva természetesen a kvantitatív hozzárendeléseket. Ugyanakkor az sincs kizárva, hogy az írnokok már a helyszínen strukturálták a zsákmányt. Akármelyik módon valósult is meg az adatrögzítés, az eredmény mindenképpen ugyanaz, a tárgyak egy sematikus rendszerben kerültek elhelyezésre.

Mindemellett bizonyos „ajándékok” hiánya befolyásolhatta az elemek felsorolását, de nem változtathatta meg a determinisztikus sorrendiséget. Ez az adott régió sajátosságaival függhet össze (15. táblázat).²⁴⁹ Az 5. hadjárat például egy Tur Abdin területén keresztülvezető itineráriummal kezdődik. Ahogyan a király kapcsolatba került a környező településekkel vagy tájegységekkel (Katmuhu, Kibaku, Habhu, Sūru, Kašijāri), azokat sorra megadóztatta (ii87–97). A zsákmány felsorolása majdnem mindegyik esetben a *Háztáji* kategóriát érinti (szarvasmarha, birka, szőlővenyige), megtoldva néhány bronztárgy felsorolásával. Amint azonban a sereg átjut a Tur Abdinon és kiér a Diyarbakir-medencébe, a felsorolások hirtelen földuzzadnak (ii98–125). A zsákmánylistákon hallunk lovacról, fémekről, bronztárgyacról, ruhákról és háztájiakról. A Kr. e. 879-es hadjárat két régiót érint tehát, melyek eltérő anyagi helyzetben vannak, és különböző termelési stratégiákat folytatnak. Míg Tur Abdin a birodalmak peremén elhelyezkedő, feltételezhetően ritkán lakott és szegényes, elsősorban állattenyésztéssel és a hegyek lankáin szőlőtermesztéssel foglalkozó régió lehetett; addig a sokkal termékenyebb, sűrűbben lakott Tigris völgy a Diyarbakir-medencében két oldalról is serkentő impulzusokat kapott a fejlődésre (egyfelől nyugatról, az újhettita államok felől, másrésztől keletről, az ekkor formálódó Urartuból), aminek következtében sokkal gazdagabbá vált, mint szomszédja.²⁵⁰ A két régió tehát lehetőségéhez képest fizette meg az asszír királynak az adót, ez azonban nem befolyásolta az egyes elemek sorrendiségét. A Tur Abdin-i nemesfémek hiánya az „ajándékok” sorában úgy csapódott le az asszír királyfeliratban, hogy a sematikus struktúra alapján a felsorolás a *Háztáji* állatok felsorolásával kezdődik. Az írnok, aki a királyfeliraton elkészítette ezeket az adólistákat, a valóság tapasztalata alapján dolgozott ugyan, de azt egy sematikus szerkezetbe szorította bele.

²⁴⁹ A kategóriák mellett szereplő szám (ló 2, háztáji 3) az adott alkategóriák számát jelöli. Tehát például a háztáji 3 azt jelenti, a felsorolás a kategória első három elemét sorolja föl (szarvasmarha, birka, szőlővenyige). A fém 3 a *Fémek* kategóriájának első három kategóriáját említi (ezüst, arany, ón, tehát a felsorolásból hiányzik a bronz és a vas). Az egyes alkategóriákat lásd 14. táblázat.

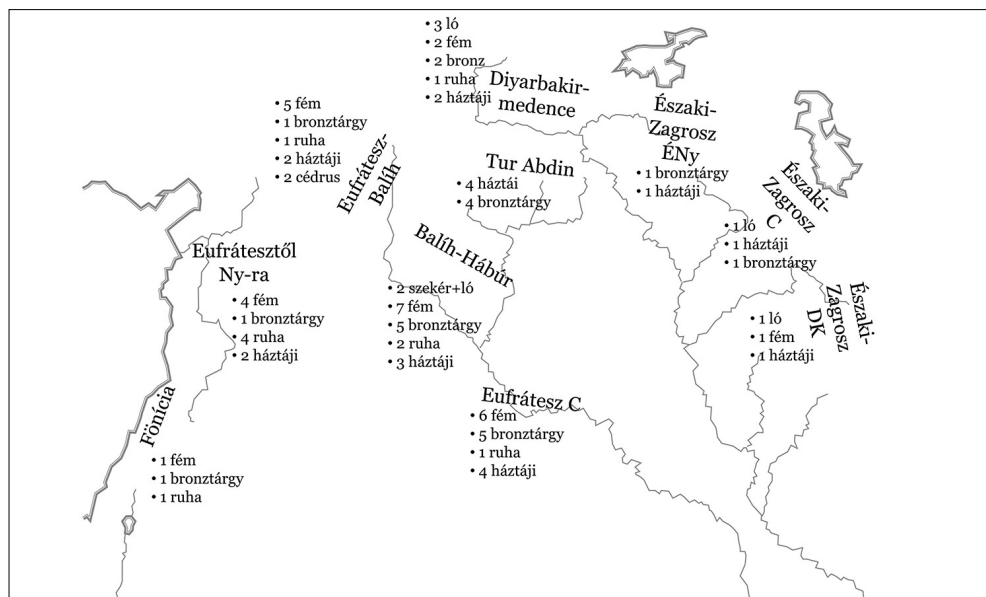
²⁵⁰ A Diyarbakir-medence észak-északnyugati peremének gazdag vaslelőhelyeiről a korban lásd Maxwell-Hyslop 1974, 49–50.

15. táblázat

Annales	Ország/Város	Régió	Zsákmány							
i 54–56	Kiruru	É-Zagrosz C	ló 2					háztáji 3	bronz-tárgy	
	Simesu	É-Zagrosz C								
	Simea	É-Zagrosz C								
	Ulmania	É-Zagrosz C								
	Adauš	É-Zagrosz C								
	Hargaia	É-Zagrosz C								
	Harmasaia	É-Zagrosz C								
i 74	Katmuhu	É-Zagrosz ÉNy			bronz-tárgy			háztáji 3		
	Mušku	É-Zagrosz ÉNy								
i 77–79	Ša-Dikanni	Balíh–Hábúr régió		fém 3	bronz-tárgy	ruha 2				
	Qatnu	Balíh–Hábúr régió								
i 96–97	Hindānu	Eufrátesz C		fém 4						
i 106	Izalla	Tur Abdin						háztáji 3		
ii 12–14	Bīt-Zamāni	Diyarbakir-medence	szekér + ló 2	fém 2						
	Šubrú	Diyarbakir-medence								
	Nirdun	Diyarbakir-medence								
	Urumu	Diyarbakir-medence								
	Nairi	Diyarbakir-medence								
ii 21–23	Bīt-Iahiri (Azallu)	Balíh–Hábúr régió		fém 3					ló	
	Bīt-Bahiāni (Hatti)	Balíh–Hábúr régió								
ii 47	Zamua	É-Zagrosz DK	ló 1	fém 2						
ii 53	Dagara	É-Zagrosz DK						háztáji 3		
ii 75–76	Sípirmena	É-Zagrosz DK								
ii 87	Katmuhu	Tur Abdin								
ii 88	Kibaku	Tur Abdin						háztáji 3	bronz-tárgy	
ii 92	Habhu	Tur Abdin						háztáji 3	bronz-tárgy	
ii 93	Sūru	Tur Abdin						háztáji 3	bronz-tárgy	
ii 96–97	Kaširi	Tur Abdin							bronz-tárgy	
ii 98–99	Madara	Diyarbakir-medence								
ii 101–102	Nirdun	Diyarbakir-medence	ló 2		bronz-tárgy			háztáji 3		
ii 118–125	Bīt-Zamāni	Diyarbakir-medence	ló 1	fém 5	bronz-tárgy	ruha 2		háztáji 2		
iii 2	?	?								

iii 4	Ša-Dikanni	Balíh–Hábúr régió		fém 3	bronz- tárgy		háztáji 2	
iii 5	Qatnu	Balíh–Hábúr régió						
iii 6–7	Bīt-Halupê	Balíh–Hábúr régió		fém 3	bronz- tárgy	ruha 2	háztáji 2	
iii 8–9	Sirqu	Eufrátesz C		fém 3	bronz- tárgy		háztáji 2	
iii 9–10	Šupru	Eufrátesz C		fém 3	bronz- tárgy		háztáji 2	
iii 11	Naqarbānu	Eufrátesz C		fém 3	bronz- tárgy		háztáji 2	
iii 13	Hindānu	Eufrátesz C		fém 3	bronz- tárgy		háztáji 2	
iii 46–47	Laqu	Eufrátesz C		fém 4	bronz- tárgy	ruha 1		
iii 55–56	Bīt-Adini	Eufrátesz–Balíh régió		fém 4		ruha 2		cédrus
	Til-Abni	Eufrátesz–Balíh régió						
iii 57–58	Bīt-Bahiāni	Balíh–Hábúr régió	szekér + ló 1	fém 4	bronz- tárgy			
iii 59–60	Azallu	Balíh–Hábúr régió	szekér + ló 1	fém 4	bronz- tárgy		háztáji 3	
iii 61–62	Bīt-Adini	Eufrátesz–Balíh régió		fém 4	bronz- tárgy		háztáji 3	
iii 63	Til-Abni	Eufrátesz–Balíh régió		fém 1			háztáji 1	
iii 65–68	Hatti	Eufrátesztől Ny-ra		fém 5	bronz- tárgy	ruha 2		
iii 71	Patinu	Eufrátesztől Ny-ra		fém 1		ruha 2		
iii 73–76	Patinu	Eufrátesztől Ny-ra		fém 5			háztáji 2	ruha 2
iii 77–78	Iahanu	Eufrátesztől Ny-ra		fém 2			háztáji 3	ruha 2
iii 85–88	Türosz	Fönícia		fém 4	bronz- tárgy	ruha 2		
	Szidon	Fönícia						
	Bübsz	Fönícia						
	Mahallatu	Fönícia						
	Maizu	Fönícia						
	Kaizu	Fönícia						
	Amurru	Fönícia						
Arvad	Fönícia							
iii 93–94	Qipānu	Balíh–Hábúr régió						
iii 94–95	Azallu	Balíh–Hábúr régió		fém 2				
	Aššu	Eufrátesz–Balíh régió						
iii 96	Kummuhu	Eufrátesz–Balíh régió		fém 2				cédrus

A Tur Abdin és a Diyarbakir-medence közötti gazdasági különbség más régiókban is megfigyelhető. Ha térképre vetítjük az adólistákon szereplő tételeket, akkor az asszír sereg cselekvési rádiusza mentén kirajzolódnak a tehetősebb és a szegényebb régiók (7. térkép). Az előbbibe tartozik a már régi kereskedői hagyományokkal rendelkező Fönícia; a tranzitkereskedelemből, illetve a fából meggazdagodott Eufrátesztől nyugatra elterülő szíriai síkság; a folyó közvetítő szerepéből hasznot húzó Eufrátesz–Balíh, Balíh–Hábúr, illetve az Eufrátesz középső szakasza, valamint a főntebb már tárgyalat Diyarbakir-medence. A szegényebb régiókhoz az ekkor még hegyi törzsszövetségekből álló Zagrosz-hegység tájai, illetve Tur Abdin tartozik hozzá.

7. térkép

Ezek a gazdasági különbségek tükröződnek vissza II. Aššur-nāšir-apli Annalesének leírásaiban. Viszont ezek a különbségek nem befolyásolják az adó listáinak sorrendiségét. A mikrostruktúra független a régió sajátosságaitól. Minden esetben determinisztikus – még akkor is, ha a felsorolás lyukain keresztül visszakövetkeztethetünk az adott térség sajátosságaira.

A mikrostruktúra a makrostruktúra egyenesvonalú folytatása. Sőt úgy tűnik – ahogy az atomi rendszer kötöttebb a damilra fűzött gyöngyök szerkezeténél –, a szisztema merevsége tovább szigorodik. Míg a makrostruktúra témáiban – a sorrendiség figyelembevételével – tetszőlegesen válogathatott a szerző (tehát az első elem akár ki

is maradhatott), addig a mikrostruktúra kategóriái – ha megjelentek – csak az első elemmel kezdődhettek. Ha tehát a makrostruktúrájánál mágikus vonatkozásról beszéltem, elkerülhetetlen, hogy ne vonatkoztassam ezt a szöveg mikrostruktúrájára is. A jelenség az „*akinek van, annak adatik és bővelkedik*” (Mt 13,12) elve alapján modellezhető. A listán szereplő tételek strukturális ismétlése előre jelzi a következő asszír hadjárat gazdag zsákmányát. A szövegező egyrésztől beszűkíti a valóságot egy általa ismert keretrendszerbe, másrésztől kivetíti azt a jövő valóságára. Ez a mágia funkciója, a valóságra gyakorolt hatás, a realitás befolyásolása.²⁵¹

III.2. A RENDSZER MŰKÖDÉSE II. AŠŠUR-NĀŠIR-APLI MÁS FELIRATAIBAN

A funkcionális igék strukturális repetíciójának rendszere II. Aššur-nāšir-apli más felirataiban is jól megfigyelhető. Ezek a szövegek majdnem teljes egyezést mutatnak ebből a szempontból a király Annalesével, különösen abban az esetben, ha a szöveg az Annaleshez hasonló kontextusban helyezkedik el. Ilyen például a király sztéléje, amelyet Layard szintén Kalḫuban talált meg a Ninurta-templom bejárata mellett (RIMA 2, A.o.101.17, Nimrud monolit). Némileg egyszerűsített szerkezettel dolgoztak a kalḫui északnyugati palota emberfejű szárnyas bikakolosszusait szöveggel ellátó írnokok, de a párhuzamok itt is tetten érhetőek (RIMA 2, A.o.101.2, Palotakolosszus). Meglepő módon azonos szerkesztési elvekkel találkozunk, ha a nimrudi szövegektől egészen más környezetben elhelyezkedő királyfeliratot vizsgálunk, mint például a Kurkh monolit (RIMA 2, A.o.101.19). Ez egy olyan sztélé, amelyik az asszír magterülettől mintegy 400 km-re északnyugatra található, a mai török Diyarbakirtól nem messze. Az emlékművet II. Aššur-nāšir-apli az 5. hadjárata során (Kr. e. 879) állíttatta. Funkciójában határkijelölő sztéléről van szó, mely egyrésztől figyelmezteti a helybélieket Asszírja jelenlétére, másrésztől távol tartja – mind a kozmikus, mind a fizikális – ellenfeleket. Annak ellenére, hogy a sztélé részben eltérő funkciót tölt be kalḫui társaihoz képest, mégis ezek a szövegek szóhasználatban, struktúrában, valamint az egyes témák és altémák hangsúlyozásában közeli rokonságot mutatnak. A következőkben ezt a három aspektust fogjuk körbejárni: szóhasználat, struktúra és hangsúlyok az altémákban.

²⁵¹ A mágiával foglalkozó kiterjedt szakirodalom – részben nyelvi okokból adódóan (Hammond 1970) – kevés dologban van közös nevezőn, de a valóságra gyakorolt hatás elve ezek közé tartozik. Binsbergen – Wiggermann 1999, 4–16.

III.2.1. Szóhasználat

II. Aššur-nāšir-apli feliratai ugyanabból az igei szókincsből merítenek, sőt hozzávetőlegesen a merítés arányai is megegyeznek, tehát ugyanazokat az igéket tartják ismétlésre alkalmasnak (16. táblázat). Ilyen a *šabātu* „megragad” multifunkcionális ige, de talán még jobb példákat szolgáltatnak azok a szavak, amelyek mind a négy vizsgált feliratban ugyanazt a funkciót töltik be, ráadásul megközelítőleg ugyanabban az arányban. Ezek elsősorban a mozgást kifejező igék (*namāšu*, *alāku*, *biātu*, *arādu*, *ebēru*), öldöklést, pusztítást kifejező verbumok (*dāku*, *nakāsu*), illetve bizonyos ellenséges aktivitást, lázadást, félelmet, menekülést kifejező igék (*nabalkutu*, *ezēbu*, *palāhu*).

16. táblázat

Ige		Annales RIMA 2, A.o.101.1.		Nimrud monolit RIMA 2, A.o.101.17.		Palotakolossszus RIMA 2, A.o.101.2.		Kurkh monolit RIMA 2, A.o.101.19.	
Akkád	Magyar	Előford.	Százalék	Előford.	Százalék	Előford.	Százalék	Előford.	Százalék
<i>šabātu</i>	„megragad”	76	7,9%	24	5,7%	5	16,7%	8	4,8%
<i>šakānu</i>	„elhelyez”	71	7,4%	29	6,9%	1	3,3%	11	6,6%
<i>namāšu</i>	„elindul”	53	5,5%	21	5%	3	10%	10	6%
<i>maḥāru</i>	„(el)fogad”	41	4,3%	14	3,3%	5	16,7%	9	5,4%
<i>šarāpu</i>	„eléget”	39	4,1%	23	5,4%	0	0%	6	3,6%
<i>kašādu</i>	„meghódít”	38	4%	19	4,5%	0	0%	9	5,4%
<i>šalālu</i>	„kifoszt”	30	3,1%	18	4,3%	0	0%	10	6%
<i>dāku</i>	„(meg)öl”	29	3,0%	17	4%	0	0%	5	3%
<i>napālu</i>	„elpusztít”	27	2,8%	15	3,5%	0	0%	6	3,6%
<i>naqāru</i>	„ledönt”	27	2,8%	17	4%	0	0%	7	4,2%
<i>tāru</i>	„visszafordul”	27	2,8%	18	4,3%	0	0%	8	4,8%
<i>alāku</i>	„megy”	24	2,5%	8	1,9%	2	6,7%	3	1,8%
<i>biātu</i>	„eltölt (éjszakát)”	23	2,4%	8	1,9%	1	3,3%	5	3%
<i>qerēbu</i>	„közeledik”	22	2,3%	7	1,7%	3	10%	3	1,8%
<i>maqātu</i>	„kivág”	19	2%	7	1,7%	0	0%	6	3,6%
<i>arādu</i>	„(le)megy”	18	1,9%	6	1,4%	0	0%	4	2,4%
<i>ebēru</i>	„átkel”	18	1,9%	7	1,7%	2	6,7%	2	1,2%
<i>epēšu</i>	„csinál”	17	1,8%	7	1,7%	0	0%	2	1,2%
<i>erēbu</i>	„bemegy”	13	1,4%	6	1,4%	0	0%	4	2,4%
<i>lamú</i>	„megostromol”	12	1,3%	3	0,7%	0	0%	1	0,6%
<i>takālu</i>	„szétszór”	12	1,3%	5	1,2%	0	0%	0	0%
<i>wabālu</i>	„visz”	12	1,3%	3	0,7%	1	3,3%	1	0,6%
<i>elú</i>	„fölmegy”	11	1,1%	7	1,7%	1	3,3%	1	0,6%
<i>nabalkutu</i>	„áthág”	11	1,1%	4	0,9%	0	0%	2	1,2%
<i>ezēbu</i>	„elhagy”	10	1%	4	0,9%	1	3,3%	2	1,2%

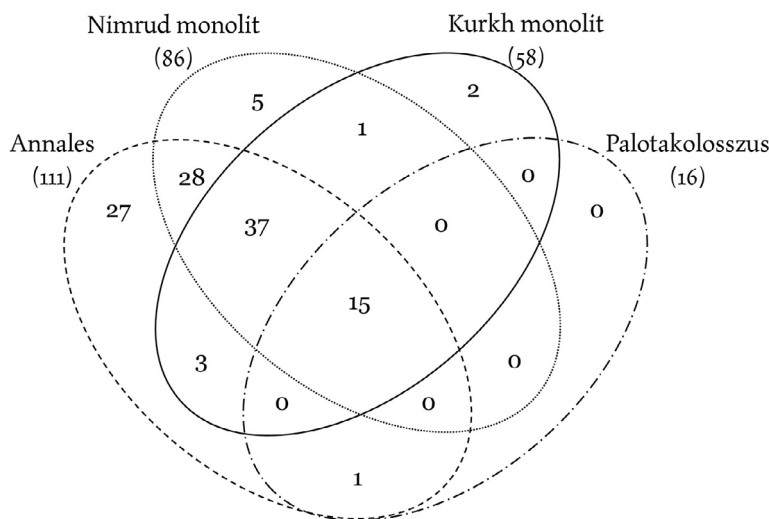
Ige		Annales RIMA 2, A.o.101.1.		Nimrud monolit RIMA 2, A.o.101.17.		Palotakoloszus RIMA 2, A.o.101.2.		Kurkh monolit RIMA 2, A.o.101.19.	
<i>nakāsu</i>	„kivág”	10	1%	6	1,4%	0	0%	2	1,2%
<i>rašāpu</i>	„főhalmoz”	10	1%	6	1,4%	0	0%	1	0,6%
<i>tabāku</i>	„kiszór”	9	0,9%	2	0,5%	0	0%	4	2,4%
<i>izuzzum</i>	„állít	8	0,8%	2	0,5%	0	0%	1	0,6%
<i>ašū</i>	„kihoz”	7	0,7%	2	0,5%	0	0%	0	0%
<i>akālu</i>	„megemészt”	7	0,7%	3	0,7%	0	0%	0	0%
<i>šaṭāru</i>	„ít”	7	0,7%	3	0,7%	0	0%	1	0,6%
<i>zaqāpu</i>	„karóba hús”	7	0,7%	1	0,2%	0	0%	1	0,6%
<i>palāḫū</i>	„fél”	6	0,6%	3	0,7%	1	3,3%	2	1,2%
<i>dekū</i>	„mustrál”	6	0,6%	2	0,5%	0	0%	1	0,6%
<i>nasāḫū</i>	„kitép”	6	0,6%	2	0,5%	0	0%	1	0,6%
<i>nasāqu</i>	„kiválogat”	6	0,6%	2	0,5%	0	0%	1	0,6%
<i>saḫāpu</i>	„ledönt”	6	0,6%	4	0,9%	0	0%	0	0%
<i>ḫalāpu</i>	„kiterít”	5	0,5%	1	0,2%	0	0%	1	0,6%
<i>kāšu</i>	„megnyúz”	5	0,5%	1	0,2%	0	0%	1	0,6%
<i>naparšudu</i>	„elmenekül”	5	0,5%	4	0,9%	0	0%	1	0,6%

Ha a táblázat százalékos adatait grafikonra vetítenénk, akkor – még a Palotakoloszus szöveg adatainak ingadozása ellenére is²⁵² – azt láthatnánk, hogy a feliratok igéit megközelítőleg hasonló arányban használták a feliratot készítő írnokok. A négy szöveg egyes igéinek az átlaga exponenciálisan csökken, ami azt jelenti, hogy a 16. táblázat elején szereplő igék mindegyik szövegben hasonló hangsúlyt kapnak, míg a táblázat alján elhelyezkedő igéket ritkábban ismétlik az írnokok.

Hasonló következtetés lehet levonni, ha a feliratok által használt igéket – ezúttal az összeset, és nem csak a 16. táblázatban szereplőket (lásd a Melléklet táblázatát) – egy Venn-diagram segítségével modellezzük (20. ábra, lásd a következő oldalon).

A halmazok szélein viszonylag alacsony számok szerepelnek, azaz a feliratok ritkán használnak olyan igét, amelyek a többinél ne lennének megtalálhatóak. Egyedül az Annales kivétel ebben (27 saját ige), de ez a szöveg terjedelmének a következménye. A legtöbb ige középre (15) vagy az Annales–Nimrud–Kurkh közös halmazba koncentrálódik (37), illetve jelentős továbbá az Annales–Nimrud érintkezési felülete is (28). Ebből a középső sávból (15+37+28) emelkednek ki II. Aššur-nāšir-apli repetitív funkcionális igéi.

²⁵² A Palotakoloszusok hadjáratleírása (25–31 és 43–51) mindössze 16 igeigyköt használ, amivel az írnok 30 igét alkot. Az alacsony számok miatt nem érvényesülhet a nagy számok törvénye, ami azt eredményezi, hogy az igék százalékos részesedése nem lesz kiegyensúlyozott. Ez okozza a Palotakoloszus szöveg nehezen értelmezhető adatait.

20. ábra

Az, hogy bizonyos szavak II. Aššur-nāšir-apli felirataiban konvencionálisan repetitív és funkcionális jellegűek, arra enged következtetni, hogy ezeknek az igéknek az Asszír Birodalmon belül ideológiai jelentőségük volt. Az akkád nyelvben elméletben többféle módon ki lehetne fejezni a foglyok kegyetlen elégetését. Az írnok a *šarāpu* mellett használhatta volna a *hamātu* kifejezést, a következő alkalommal a *qalú*, *kabābu*, *arāru* vagy *qamú* igéket, és még mindig maradt volna tartaléknak a *šarāpu*.²⁵³ A szövegező azonban nem törekedett az egymáshoz hasonlító cselekményszálak egyetlen választékos kifejezésére (ez az elvárás állna modern irodalmi művek, esszék, vagy tudományos publikációkkal szemben); sőt leplezetlen célja volt, hogy a foglyok elégetése kapcsán mindig ugyanarra az igére asszociáljunk (*šarāpu*). Úgy tűnik, hogy a számos lehetőségből, amit fölhasználhattak volna egy esemény leírásánál, az írkok vagy szövegezők kognitív módon kiszűrték az arra alkalmasnak tartott igéket. Mintha létezett volna egy ideológiai rosta, amely bizonyos igéket alkalmasnak tartott a repetícióra, és átengedett, más szavak pedig – melyek nem rendelkeztek ideológiai töltettel – fönnakadtak azon.²⁵⁴

²⁵³ Kämmerer – Schwiderski 1998, 67–68.

²⁵⁴ Az ideológiailag terhelt szavak (funkcionális igék) aránya a többi igéhez képest hasonlít az asszír társadalom fölépítéséhez. Ahogyan a birodalomban egy szűk elitreteg birtokolja az anyagi javak legnagyobb részét (Liverani 1979, 297–298), éppúgy uralják a királyfeliratok cselekményleírását az igék egy szűk csoportja, hiszen a repetitív igeegyek aránya alacsony (12. ábra). Továbbá ahogyan az elitbe való fölkapaszkodás csak nehezen áthatolható társadalmi szűrőkön keresztül lehetséges, éppúgy szűri meg a tudat rendelkezésre álló igéket, és válogat ki belőlük egy szűk csoportot, melyeket repetícióra méltónak tart. Erről bővebben lásd Árvai 2014b, 38–39.

Feltételezem, hogy ez a szűrés automatikus és tudatalatti folyamat volt, ami számunkra csak a királyfeliratok szövegében érhető tetten, akkoriban azonban minden hadjáratral kapcsolatos szóbeli megnyilvánulás részét képezte. A hadjáratról csak az arra vonatkozó, ideológiailag megfelelő szavakkal lehetett gondolkodni, beszélni és írni.

III.2.2. Struktúra

Az, hogy az írkokok – függetlenül a feliratok elhelyezkedésétől vagy a funkciójától – ugyanazokat az igéket használták, nem bizonyít egyebet, mint hogy ugyan azt a „ideológiai szótárt” forgatták. Itt azonban többről van szó. A szövegekben nemcsak ugyanazokat az igéket találjuk, hanem azok szintaktikai egységeket, azaz altémákat alkotnak, és jól körülhatárolható struktúrát képezve ugyanabban a sorrendben következnek egymás után (17. táblázat, lásd a következő oldalon).

Az igékkel körülhatárolt egymást követő témák és altémák – néhány kivételtől eltekintve²⁵⁵ – ugyanazt a sorrendiséget követik mindegyik feliratban. Azt valószínűsíthetjük – ha máshol nem, akkor a kalhūi és a kurkhi szövegek elkészítői esetében bizonyosan –, hogy nem egyedül egy írkok munkájáról van szó. Mégis a hadjáratleírások szerkezete konvencionális azonosságot mutatnak, tehát az írkokok – egymástól függetlenül is – ugyanazon sémák alapján dolgoztak. A fentebb említett kognitív ideológiai szűrő tehát nemcsak a felhasználandó szavakat rostálta át, hanem azt egyben strukturálisan el is rendezte.

A jelenség leginkább a narratív pszichológia szempontjából értelmezhető.²⁵⁶ Minden történetnek van egy szociális beágyazottságú struktúrája. Ez olykor olyan erős, hogy képes fölülírni az események logikus egymásutánját is.²⁵⁷ Egy történet tehát nem a valóságot mint olyant ábrázolja, hanem a valóságot átélő személy elméjében meglevő narratív struktúra leképződése. A narratíva tehát elsősorban nem az eseményről, hanem az elbeszélőjéről, annak világnézetéről és értékrendszeréről ad tudósítást. Másrészt pedig a történet strukturálása megkönnyíti az egyén számára az esemény jelentéssel való felruházását, felidézését és ismételt elbeszélését. II. Aššur-nāšir-apli esetében is egy ilyen szociálisan beágyazott narrációról van szó. Ez azt jelenti, hogy az asszír had-

²⁵⁵ Ide tartozik a táborozás, a foglyok altémáinak elhelyezkedése, valamint a búza altémája, ami csak a Kurkh monolitban szerepel.

²⁵⁶ Pléh 2012.

²⁵⁷ Jellegzetes példát találunk II. Šarrukīn urartui hadjáratleírásánál (*Gottesbrief*), ahol a gabonák elégetésének aktusa konvencionálisan megelőzi a gabonátárolók megnyitásának eseményét: „Terményeiket és takarmányukat felperzseltem, a felhalmozott magtárakat kinyitattván a sereggel a gabonát mérték nélkül fogyasztattam el.” Niederreiter 2019, 130, 186a–b; lásd még 131, 197a–b.

járat menetének, az ellenség legyőzésének, kifosztásának, és a legyőzött tartomány betagolásának volt egy mindenki által ismert menete, egy kollektív narrációs logikája, amely szóbeli formában cirkulált a társadalomban. Függetlenül attól, hogy a valóságban hányféle módon igazta le Asszíria az ellenségeit, a történet elbeszélése – szóban, majd speciális esetekben írásban (a királyfeliratokban) – mindig ugyan azt a menetrendet követte, visszatükrözve elsősorban az asszírok ideológiáját, megkönnyítve másrésről pedig annak – szóban és írásban való – reprodukálását.

17. táblázat

TÉMÁK	ALTÉMÁK			
	Annales	Nimrud monolit	Palotakolosszus	Kurkh monolit
Lázadás	Lázadás	Lázadás		Lázadás
Útleírás	Isteni segítség	Isteni segítség	Isteni segítség	Isteni segítség
	Mustra	Mustra		Mustra
	Indulás	Indulás	Indulás	Indulás
	Út	Út	Út	Út
			Táborozás	
	Érkezés	Érkezés	Érkezés	Érkezés
Fölfuvalkodottság	Hamis bizalom	Hamis bizalom		
Hódítás	Ostrom	Ostrom		Ostrom
	Harc	Harc		Harc
	Hódítás	Hódítás		Hódítás
	Öldöklés	Öldöklés		Öldöklés
	Kifosztás	Kifosztás		Kifosztás
	Kegyetlenkedés	Kegyetlenkedés		Kegyetlenkedés
	Zsákmány	Zsákmány		Fogylok
	Pusztítás	Pusztítás		Pusztítás
	Terror	Terror		
Ellenségsors	Ijedelem	Ijedelem	Ijedelem	Ijedelem
	Menekülés	Menekülés		Menekülés
	Hódolat	Hódolat	Hódolat	Hódolat
	Deportálás	Deportálás		Deportálás
Betagolás	Táborozás	Táborozás		Táborozás
	Adó	Adó	Adó	Adó
	Teher	Teher	Fogylok	Teher
	Toborzás	Toborzás		Búza
	Szacrális	Szacrális	Szacrális	Szacrális

III.2.3. Hangsúlyok

II. Aššur-nāšir-apli feliratai ugyanabból az ideológiailag terhelt szókincsből merítenek, a narráció menete ugyanúgy szerveződik. Egy kérdés maradt már csak a sorban, hogy vajon a strukturált altémák egymáshoz viszonyított aránya is megegyezik-e a szövegekben? Vajon ugyanazon szintaktikai egységek jelennek-e meg erősen ritualisztikus tendenciában, és ugyanazok hajlanak-e a képek ismétlésével játszó meseszerű ábrázolásra? Ez úgy mutatható ki, ha az Annales 18. ábrában nyert arányszámait összevetjük a másik három felirat hasonló módon nyert arányszámaival (18. táblázat, lásd a következő oldalon).

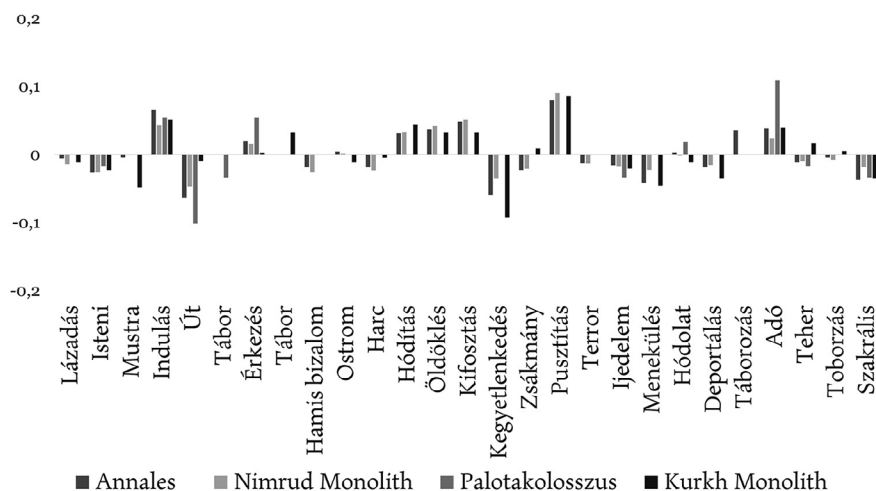
A táblázatban vastagított szegéllyel vannak kiemelve azok az altémák, melyek egyélesen, mind a négy szövegben ritualisztikusak. Ezekben a szintaktikai egységekben tehát (*Indulás, Érkezés, Hódítás, Öldöklés, Kifosztás, Pusztítás, Adó*) mindegyik felíratra jellemző, hogy kevés igegyök fölhasználásával sokszor ismétli a képet. Ha az átlagokat is figyelembe vesszük (a 18. táblázat utolsó oszlopa), akkor ezekhez a szintaktikai egységekhez hozzájön még a *Táborozás* (+2,5),²⁵⁸ valamint a *Hódolat* altémája is (+0,2). Habár a két altéma egyaránt kapott negatív és pozitív arányszámokat, összességében mégis a ritualisztikus, azaz a pozitív irányba billen el az átlag mérlege. A kapott eredményeket az 18. ábrához hasonló diagramra vetítése vizuálisan is jól szemlélteti a közös hangsúlyokat (21. ábra, az egyöntetűen ritualisztikus altémák szögletes keretben, a csak átlagosan ritualisztikus altémák lekerekített keretben).

A hangsúlyok egységessége a „meseszerű” altémákra is érvényes. Ahol az Annales több igegyökkel oldja meg az altéma ábrázolását, ott általában a többi felirat is hasonló módon jár el. Különösen látványos ez azoknál a mondatoknál, melyek képei a hadjáratleírásban sokszor szerepelnek, mint például az *Út*, a *Kegyetlenkedés*, az *Ijedelem*, a *Menekülés*, a *Deportálás*, vagy a *Szagrális tevékenység* altémáinál.

²⁵⁸ A Kurkh monolit feliratán a *Táborozás* altémája az *Utazás* témában helyezkedik el, a kalhú feliratokban a *Betagolás* témájában, de a kettő együttes átlaga (+2,5) is pozitív.

18. táblázat

	Annales	Nimrud monolit	Palotakolosszus	Kurkh monolit	Átlag
Lázadás	-0,6	-1,4		-1,2	-1,1
Isteni	-2,6	-2,6	-1,7	-2,3	-2,3
Mustra	-0,4	-0,1		-4,9	-1,8
Indulás	+6,6	+4,3	+5,5	+5,1	+5,3
Út	-6,4	-4,7	-10,2	-0,9	-5,5
Tábor			-3,4		-3,4
Érkezés	+2,0	+1,5	5,5	+0,2	+2,3
Táborozás				+3,2	+3,2
Hamis bizalom	-1,9	-2,6			-2,2
Ostrom	+0,4	+0,1		-1,2	-0,2
Harc	-1,9	-2,3		-0,5	-1,6
Hódítás	+3,1	+3,3		+4,4	+3,6
Öldöklés	+3,7	+4,2		+3,2	+3,7
Kifosztás	+4,8	+5,1		+3,2	+4,4
Kegyetlenkedés	-5,9	-3,5		-9,3	-6,2
Zsákmány	-2,3	-2,1		+0,9	-1,2
Pusztítás	+8,0	+9,1		+8,6	+8,5
Terror	-1,3	-1,3			-1,3
Ijedelem	-1,6	-1,7	-3,4	-2,1	-2,2
Menekülés	-4,2	-2,3		-4,6	-3,7
Hódolat	+0,3	-0,2	+1,9	-1,2	+0,2
Deportálás	-1,9	-1,6		-3,5	-2,3
Táborozás	+3,6	-0,03			+1,8
Adó	+3,8	+2,3	+10,9	+3,9	+5,3
Teher	-1,2	-1,0	-1,7	+1,6	-0,5
Toborzás	-0,4	-0,8		+0,5	-0,2
Szakrális	-3,8	-1,8	-3,4	-3,5	-3,1

21. ábra

Azt látjuk tehát, hogy az asszír írnokok számára be volt határolva egy ideológiailag terhelte szókinccs, melyet a királyfelirat elkészítésekor használhattak; ezt a szókinccset egy narrációs sémában strukturálták; végül pedig a séma folyamatos reprodukálásában a struktúra különböző elemeit hasonló hangsúllyal alkalmazták. A vizsgált feliratokból úgy tűnik, hogy ezek a szabályszerűségek II. Aššur-nāšir-apli egész uralkodása alatt érvényben voltak, függetlenül a felirat elhelyezkedésétől vagy elsődleges funkciójától. Minek köszönhető ez az egyöntetűség? Olyan dokumentumok, melyek ezeket a szabályszerűségeket agyagtáblákra rögzítve tételesen lefektetné, megválaszolnák ezt a kérdést, ilyen szövegekről azonban az assziriológiának nincs tudomása, és minden valószínűség szerint soha nem is fog ehhez hasonló napvilágot látni. Nem rendelkezünk olyan instrukciókat tartalmazó szövegekkel sem, amelyek eligazították volna a kezdő írnokot a királyfeliratok szabályszerű elkészítésének módjában. Megfigyelhetjük a szabályszerűséget, anélkül, hogy találkoznánk a szabályszerűségek leírásával. A játszadó óvodások képét visszaidézve, látjuk a gyöngyfüzés rendszerét, de nem találjuk a játékszabály leírását. Akkor tehát minek köszönhető ez az egyöntetűség? A választ materiálisan meg nem ragadható területeken kell keresnünk.

III.3. ÖSSZEFOGLALÁS

II. AŠŠUR-NĀŠIR-APLI KIRÁLYFELIRATAI

A funkcionális és repetitív igék, képek és kifejezések egy előre meghatározott ideológiailag terhelt halmaza – mint ahogy láttuk – egy makro- és egy mikrostruktúrát alkotnak II. Aššur-nāšir-apli királyfelirataiban. Ennek oka az, hogy az egyénnek nem áll módjában a valóságot úgy érzékelni, amint az van, hanem csak egy tudati szűrőn átfolyatva képes megragadni azt. Az asszír királyfeliratok tulajdonképpen a valóság ideológiailag megszürt lecsapódásai. A feliratok meghatározzák, hogy melyek azok az asszociációk, amelyek megjelenhetnek a bennszülöttek fejében egy asszír katonai agresszió kapcsán, és milyen szerkezetben gondolkodhatnak azokról.

Elvileg hasonló jellegű eseményeket, ez esetben hadi vállalkozásokat, számtalan variációban, és egy kiterjedt szókészlettel lehetne elbeszélni. II. Aššur-nāšir-apli feliratainak hadjáratleírásaiban azonban nem ez történik, mivel azt látjuk, hogy minden egyes alkalommal ugyanazokat a szavakat ismétli a szövegező, ugyanabban a struktúrában. A szavak és képek ismétlése behatárolja, hogy mire gondolhatnak az emberek. Bizonyos szavak az akkád nyelven széles jelentésspektrumot ölelnek fel, mint amilyen például a *lamû* „körülvesz, átölel” ige, kezdve a szépítkezéstől a mágikus vonatkozásokon keresztül egészen az asztrológiai konnotációkig.²⁵⁹ Az asszír királyfeliratok kontextusában ez a szó azonban kivétel nélkül mindig „megostromol” jelentést ölti magára, ráadásul strukturálisan mindig ugyan abban a pozícióban jelenik meg. Más igék pedig kifejezetten hadi szakkifejezések, mint például a *šalālu* „kifoszt” verbum, melyek használata majdnem kizárólag a királyfeliratokra korlátozódik,²⁶⁰ ismételten lehatárolt szerkezeti elhelyezkedésben.

Nincs lehetőség arra, hogy egy hadjáratot más kifejezésekkel szövegezzен meg az író, mint ahogy arra sincs, hogy máshogy gondoljon, és ebből adódóan meséljen el bárki, aki az asszír politikai propaganda hatása alatt él. Csak arra lehet gondolni, amit az asszír ideológia a valóság részének tekint. Ebben az összefüggésben értelmezhető az a régóta ismert tény is, miszerint asszír vereségekről mélyen hallgatnak a királyfeliratok.²⁶¹ Az ilyen események fönnakadnak a tudat szűrőjén, ezért nem csapódhatnak le a hivatalos szövegekben, tehát nem is képezik a valóság részét. Ez az írások részéről nem tudatos csalás, hanem csak a realitás asszír keretek között való értelmezése és ábrázolása.

²⁵⁹ AHw I, 541–542; CAD L, 69–77.

²⁶⁰ AHw III, 1142; CAD Š/I, 196–202

²⁶¹ Laato 1995.

Az ismétlődések jelenségéhez visszakanyarodva, második szempontként fontos megjegyezni, hogy azok II. Aššur-nāšir-apli királyfelirataiban nem ömlesztve, hanem strukturáltan jelennek meg. Ez arról árulkodik, hogy a királyfeliratok – illetve a mögöttük meghúzódó, a társadalom által közismert ideológiai keretrendszer – nemcsak az elgondolható valóság tárgyát, hanem egyben a hogyanját is behatárolják. Hasonló jellegű események elbeszélésének módja elvileg korlátlan variációban történhet meg, hiszen a hadjáratok – helytől, időtől, körülményektől és még számos egyéb tényezőtől függően – sokféle módon zajlódhatnak, és ezeket az amúgy is bonyolult eseményeket a szem- és fültanúk – számtalan szempont fölvetésével – még több formában idézhetnek vissza. II. Aššur-nāšir-apli felirataiban mégsem ezt tapasztaljuk, hiszen a hadjáratleírások bemutatása minden alkalommal ugyanazt a struktúrát követi – ezért nem beszélhetünk az asszír királyfeliratokkal kapcsolatban történetírásról. Ez a sorrend meghatározza, hogy melyek azok a kizárólagos szempontok, amelyek mentén az esemény elgondolható. A *Hódítás* témájában például egymás után következő altémák (*Ostrom, Harc, Hódítás, Öldöklés, Fosztogatás, Kegyetlenkedés, Zsákmány, Pusztítás, Terror*) – bár megvan a megmagyarázható belső logikájuk – elvileg más sorrendben is lefolyhatnak és elbeszélhetőek lennének. Mégsem ez történik, mert az asszír gondolkodásban – legalább is egyelőre a Kr. e. 9. század első felére vonatkozólag – ez az egyetlen módja annak, ahogyan egy hadjáratot narrálni lehet. Csak úgy lehet elgondolni egy eseményt, ahogy az az asszírok számára értelemmel bír. Nincs mód arra, hogy bármiféle világnézeti alternatíva fölvetődjön, és ez az ideológiai kötöttség csapódik le II. Aššur-nāšir-apli király felirataiban.

Az események a strukturálódáson túl hangsúlyokat kapnak, és – amint láttuk – ezek is egységesek II. Aššur-nāšir-apli felirataiban. Az, hogy a szövegek mely témánál töltenek több időt, nemcsak a korabeli ember érdeklődési körét tükrözi vissza, hanem sokkal inkább rituális jelentéssel ruházzák föl a jelenséget, magát a feliratot is, de tulajdonképpen – legyen szó írásról vagy szóbeli továbbításról – minden asszír hadjárat elbeszélését. Az asszírok – mint ahogy általában a premodern népek – mágikusan hittek a szöveg, illetve a kimondott szó valóságra gyakorolt hatásában. Így a feliratok és azok egységes hangsúlyai föltárják, melyek azok a területek, ahol különösen érzik a háború illetén mentális megtámogatásának szükségességét. Úgy tűnik, az asszírok egyfajta kényszert éreztek arra, hogy minden évben hadjáratot indítsanak, ezért hangsúlyosak az *Indulás* és *Érkezés* altémái. Természetesen ezeknek a háborúknak mindig sikereseknek kellett lenniük, ezért mágikus erő rejlett a *Hódítás* altémájának kifejezésében is. Az asszírok – függetlenül attól, hogy ez a realitásban mennyire volt jelen, és attól is, hogy ez a környező kultúrákban mennyire volt általános – azt a látszatot is igyekeztek fenntartani, hogy rendkívül kegyetlenek, akik hódításaik során lemészárolják az ellenséget

(Öldöklés altémája), kirabolják, végül pedig a földdel teszik egyenlővé városaikat (*Kifosztás és Pusztítás* altémája).²⁶² Ezek a szintaktikai egységek is ritualisztikusan kerülnek kifejezésre, épp úgy, mint a környező népek „ajándékainak” fogadása (*Adó* altéma). Asszíria ellenségei előtt két lehetőség van – szól a szövegek üzenete –, vagy elpusztul, vagy behódol és adót fizet.

II. Aššur-nāšir-apli feliratait feltehetően több írnok készítette el. Az azonban, hogy egymástól függetlenül mégis nagyon hasonló, ideológiailag szigorúan körülhatárolt produktumokat hoztak létre, arra enged következtetni, hogy a királyfeliratok egy a korabeli társadalmat mindenestül átható jelenség lecsapódásai. Számunkra – 21. századi (nem várt) közönség számára – azonban elveszett ez a korabeli társadalomban cirkuláló fenomén nagy része, és csak az maradt meg, ami a korban a legtöbb ember számára hozzáférhetetlen maradt (a királyfeliratok). Így a szövegek csak a jéghegy látható csúcsát képezik, a jelenség víz alatti része rejtve marad előttünk. Nem gondolnám, hogy az okokat az írnokképzés tanmenetében kellene keresnünk, pontosabban fogalmazva, maga az írnokképzés is csak azt tükrözi vissza, ami amúgy is jelen volt a társadalomban. Nincsenek ugyanis olyan dokumentumaink, melyek egy hadjáratleírás elkészítésének technikai részleteit írják le írnoktanoncok számára. Már csak azért is reménytelen valami ilyennek, vagy ehhez hasonlónak a fölkkutatása, mert a rendszer, melyet az írnokok működtettek – és szolgálnak ehhez a főttebb elkészített bonyolult táblázatok illusztrációként – túl komplex ahhoz, hogy agyagtáblákon rögzíteni lehetett volna azt. A mesternek és előbb utóbb az írnoktanoncnak is, a saját agyát kellett használnia adathordozónak, ahhoz, hogy minden körülmény között újra reprodukálhassa ezt a bonyolult rendszert. Ez pedig – véleményem szerint – csak úgy valósulhatott meg, ha a rendszer a társadalom analfabéta rétegeiben is cirkulált valamilyen formában; így ez a forma pedig csak szóbeli lehetett. Másképp kifejezve, Asszíriában – ha erre valahol mód adódott – mindenki hasonló módon mesélte el a hadjáratokat, azok ilyenén strukturálása közismert volt, és a királyfeliratok csupán rögzítették azt az orális hagyományt, amely számunkra már elveszett. Ha azonban hagyományról beszélünk, akkor a rendszer meglétét II. Aššur-nāšir-apli előtt és után is ki kell tudnunk mutatni. Ennek járok után a következő két fejezetben.

²⁶² A probléma – hogy ti. mennyire volt kegyetlen az asszír társadalom – alapos körüljárását lásd Fuchs 2009a.

A rendszer működése az Újasszír Birodalom első másfél évszázadában

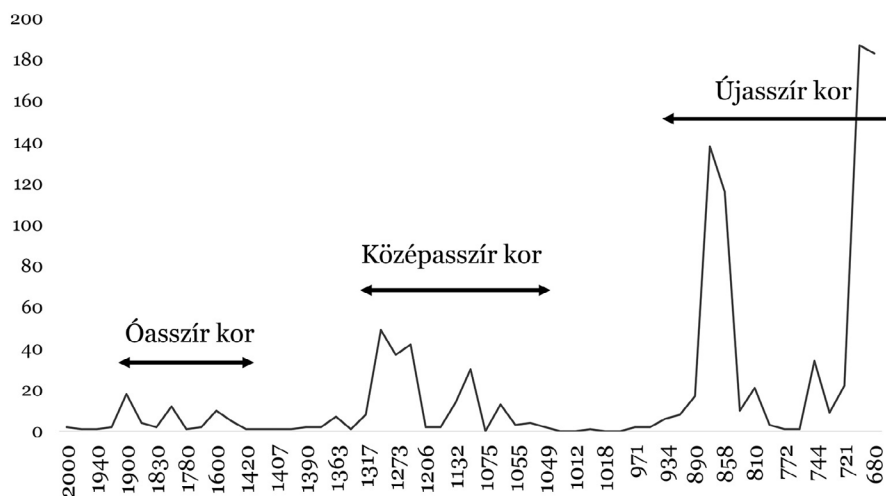
IV.1. AZ ÚJASSZÍR BIRODALOM ELSŐ MÁSFÉL ÉVSZÁZADÁBÓL VALÓ KIRÁLYFELIRATOK TÖRTÉNELMI KONTEXTUSA

Az asszír történelmet hagyományosan három nagy korszakra bontják a modern tudósok, ó-, közép- és újasszír korra.²⁶³ E periodizálást részben történelmi, részben nyelvészeti szempontok alapján alkalmazzák, mindkét megközelítés kiindulópontja azonban filológiai, tudniillik a királyfeliratok ebben a három korszakban kulminálódnak, a köztes átmeneti időszakból pedig megritkulnak, vagy jóformán teljesen hiányoznak (22. ábra, lásd a következő oldalon).²⁶⁴

Egy ilyen „sötét” – tehát majdnem teljesen dokumentálatlan – korszak köszöntött Asszíriára I. Tukultī-Ninurtát (Kr. e. 1244–1207) követően, mely – egy rövid intermezot, I. Tukultī-apil-Ešarra (Kr. e. 1117–1076), illetve fia Aššur-bēl-kala (Kr. e. 1074–1056) uralkodását leszámítva – egészen a Kr. e. 10. század végéig tartott. Hosszú hallgatás után II. Aššur-dān (Kr. e. 935–912) az első asszír király, aki feliratot hagy hátra. Ez az első gyenge próbálkozás folyamatosan erősödik utódai – II. Adad-nērārī (Kr. e. 912–891),

²⁶³ Lásd például Kuhrt 2005, 6–7. Karen Radner a periodizálásnál – hangsúlyozva a politikátörténeti tagolás szempontjait – elszakad a hagyományos megjelölésektől, és „regionális hatalom” (óasszír kor), „hegemón birodalom” (középasszír kor) és „territoriális birodalom” (újasszír kor) fogalmaival él. Radner 2014, 103–104.

²⁶⁴ Az adatokat a kezdetektől Kr. e. 745-ig Grayson három RIMA kötetéből vettem (Grayson 1987; 1991a; 1996). III. Tukultī-apil-Ešarra és V. Šulmānu-ašarēdu szövegeinek a számát Tadmor és Yamada 2011 kötetéből nyertem (RINAP 1). II. Šarrukīn feliratait Frame 2021 munkáiban találhatók (vö. Fuchs 1994; 1998; illetve Niederreiter 2019). Sīn-ahhē-erība feliratait Frahm 1997 foglalja össze. Aššur-ah-iddina feliratait interneten érhetőek el (<http://oracc.museum.upenn.edu/rinap/rinap4/corpus/>). Az ábra torzít, hisz az idő előrehaladtával nemcsak a feliratok száma növekszik meg – az újasszír királyok többszázorosát termelték elődjeikhez képest –, hanem azok terjedelme is; így a korai, néhány soros feliratokat nehéz az újasszír kor többszáz soros szövegeivel arányosan figyelembe venni. Ennek ellenére, csak a feliratok számát figyelembe véve is jól kirajzolódnak az egymást követő virágzások és hanyatlások. A horizontális tengely évszámait legtöbb esetben csupán hozzávetőlegesek.

22. ábra

II. Tukultī-Ninurta (Kr. e. 891–884) – alatt, hogy aztán II. Aššur-nāšir-apli (Kr. e. 884–859) és fia, III. Šulmānu-ašarēdu (Kr. e. 859–827) uralkodása alatt a birodalomra egy újabb virágzás köszönjön. Hagyományosan ezekhez a királyokhoz kötik az Újasszír Birodalom kezdetét, a rendszer azonban már III. Šulmānu-ašarēdu uralkodásának utolsó éveiben válságba jut, és a király fia, V. Šamši-Adad (Kr. e. 827–811) illetve unokája, III. Adad-nērārī (Kr. e. 811–783) csak átmenetileg tudják stabilizálni a helyzetet. III. Adad-nērārī uralkodásának közepétől leáll a királyfeliratok készítése, hogy majd csak jó fél évszázaddal később, III. Tukultī-apil-Ešarra (Kr. e. 745–727) uralkodása alatt induljon újra el, és tartson egészen Aššur-bān-apli (Kr. e. 669–627) időszakáig. Aššur-dāntól egészen III. Adad-nērārīig terjedő mintegy másfél évszázados időszakot tekinthetjük az Újasszír Birodalom első felének.

Az II. Aššur-nāšir-apli uralkodását megelőző időszak elsősorban a magterület konszolidálásáról és az egyre fenyegetőbb erődemonstrációkról szólt. Ezt látjuk II. Aššur-dān Annalesében (RIMA 2, A.o.98.1) is. Sajnos csak két földrajzi nevet tudunk azonosítani a szövegben említett 8 országból, Katmuhut (ami a Tur Abdin délkeleti csücskénél terül el), illetve Musrut (Ninivétől mindössze 25–50 km-re északra található dombok).²⁶⁵ Az előbbihez vezetett katonai agresszió a helyi király megnyúzásával és szerény zsákmánnyal zárul. Nincs szó foglalásról, pláne valamiféle központ kiépítéséről. II. Aššur-dān egyszerűen csak jelzi, Asszíria visszatért a hatalmi harcok színpadára,

²⁶⁵ Roaf 1998, 185; Parpola – Porter 2001, 4 C5.

melyre ettől kezdve mindenki jól teszi, ha figyelmez. A magterülethez egészen közel fekvő Musru lázadása mutatja, hogy a királynak elsődlegesen még az anyaország – a Ninive-Aššur-Arbail háromszög – biztosításáról kell gondoskodnia. Erre utalnak a szövegben említésre kerülő akciók, melyek asszírok letelepítéséről, illetve parlagon hagyott földek művelés alá fogásáról szólnak:²⁶⁶

[nišē] māt Aššur an[hā[te ša ištu pān] sunqi bubute huša[h]hi [ālānišunu bitātīšunu u]ššerūni ana matātu šan[iāte] [el'ūni] útērašunu ālānišunu bit[ātīšunu] [na[ūte ušašbis]sunu šubtu nēhtu ušbu (...) epinnū ina šiddi mātia [arkus še'ū] tabkāni eli ša pāna ušāter atbuk

„Azokat a megfáradt asszírokat, akik az inség, éhség és szükség elől városaikból és házaikból más országokba menekülve elmentek, visszahoztam és városaikba és házaikba letelepítettem őket, ahol békében éltek. (...) Országom műveletlen széleit eke alá fogtam, és gabonát gyűjtöttem, többet, mint valaha.”

A toposz, az asszírok letelepítése, a parlagon hagyott földművelés alá fogása többször megjelenik a II. Aššur-dānt követő királyok szövegeiben egészen II. Aššur-nāšir-apli uralkodásáig.²⁶⁷ Az ilyen típusú megnyilvánulások a gazdasági prosperitást jelezték egyrészt, mely egyre nagyobb lehetőséget biztosít az asszír hadseregnek; másrészt pedig a királyt magasztalták, mint népéről pásztorként gondoskodó jó uralkodót.²⁶⁸

A demográfiai és gazdasági föllendülés II. Aššur-nāšir-apli nagyapja, II. Adad-nērāri idején is éreztette hatását, amely a katonai vállalkozások számának megnövekedésében is megmutatkozott. II. Aššur-dān 8 hadjárata után II. Adad-nērāri két Annalesében 21 hadjáratot örökített meg (RIMA 2, A.o.99.1–2). Ezekben hét Hanigalbat elleni agresszióról beszél (Hábúr–Dzsaghdzsagh régió), ami az erősödő asszír állam hagyományosnak mondható nyugati expanzióját jelzi. Az irányt a középasszír kor legalizációs súlypontja határozta meg, hiszen az akkor lehanyatló hatalom, Mittani örököséként határozta meg magát.²⁶⁹ Ezért van az, hogy a Dzsazira területére vezetett hadjáratokra úgy történik

²⁶⁶ RIMA 2, A.o.98.1, 60–63, 64–66.

²⁶⁷ Liverani 2004, 214.

²⁶⁸ Pongratz-Leisten 2015, 210–211.

²⁶⁹ Erről a középasszír nyugati expanzióról tanúskodik a *Tell Fekheriyei* (északnyugat Hábúr régió, ismert ókori nevén Sikāni) asszír jelenlét (Güterbock 1958, 87), melyről egyesek azt feltételezik, hogy korábban Mittani fővárosa, Wašukanni volt (Opitz 1927; Hrouda 1971, 176, 180; Millard – Bordreuil 1982, 137; a feltevés ma kevésbé tartják valószínűnek, Lipiński 2000, 120); a *Tell Seikh-Hamadnāl* (a Hábúr alsó folyása, asszír megnevezésben Dūr-Katlimmu) talált 13. századi erőd és adminisztrációs táblák (Kühne 2006–2008); illetve a *Tell Šābi Abyadon* (Balíh régió) kiépített asszír hatalmi központ (Akkermans 2006, 2007). Bővebben lásd V.1. fejezet.

a hivatkozás, mintha azok mindig is Asszíriához tartoztak volna, és az asszír király most csak visszaveszi azt, ami jogosan megilleti őt. Ezt a jelenséget jellemezte Liverani úgy, hogy a király tulajdonképpen saját országán belül vezet hadjáratot.²⁷⁰ Miközben II. Adad-nērārī egyre jobban erősítette az asszír jelenlétet a Hábúr régióban, Babilónnal békességre törekedett. Ezt uralkodása utolsó évében (Kr. e. 891) dinasztikus házassággal is megerősítette, amely során II. Adad-nērārī asszír és I. Nabû-šuma-ukīn babilóni uralkodó egymás lányait vették feleségül.

II. Aššur-nāšir-apli apja, II. Tukultī-Ninurta (Kr. e. 891–884) híres Annalese (A.o.100.5) három hadjáratot ír le részletekbe menően. A Nairi elleni katonai agresszióval megnyitotta az asszír magterületről északnyugati irányba vezető fő útvonalat Anatólia irányába, és ezt a vonalat fia is követte. Kirriuru hegyei – melyek már II. Aššur-dānnál is megjelennek – egyelőre beazonosíthatatlanok, de az kiderül a szövegből, hogy a király az arámi törzsek ellen hadakozott. Az arámi csoportok és államalakulatok territoriális és hatalmi visszaszorulása egyébként általánosan jellemző volt az Újasszír Birodalom első felében. II. Tukultī-Ninurta legérdekesebb hadjárata azonban egy hosszú, itineráriumszerű leírás. A király serege egészen a babilóniai Sipparig ereszkedik le, majd az Eufrátesz mentén fordul északnyugatnak, Terqánál pedig – ahol egy a gonosz erőit legyőző istenséget ábrázoló sztélét hátrahagyva (11. kép)²⁷¹ – északnak fordul a Hábúr folyó mentén. A harcias ábrázolás ellenére e Kr. e. 885-ös akció jobban hasonlított egy az asszír katonai haderőt reprezentálni kívánó ünnepi felvonulásra, mint – a későbbi asszír történelemből oly megszokott – véres hadjáratra. A király tábort ver, adót szed, kutakat ás, és csak ritkán bocsátkozik harcba. A hadjárat klasszikus példája a II. Aššur-nāšir-apli idejét megelőző időszak katonai vállalkozásainak. Itt tulajdonképpen „egy szabályos katonai erődemonstrációról” van szó, „mely szemlét tartott az alávetett államok fölött, ellenőrzött egy szövetséges államot (Babilóniát), és ellátmányt gyűjtött be a király és a hadsereg részére az út mentén létesített pontokról” – fogalmaz az ókortörténész Amélie Kuhrt.²⁷²

Az II. Aššur-nāšir-apli királyságával kapcsolatban fölvezolt uralmi rendszer (II.1.5. fejezet) – kisebb mértékben ugyan, de – érvényes a II. Aššur-dān óta gazdaságilag, demográfiailag és katonailag fokozatosan erősödő Asszíriára. Ennek lényege, hogy az asszír királyok a Középasszír Birodalomban hagyományosan meghatározott területek visszahódítását tűzték ki célul. Az ideológia nyelvén szólva, meg kell regulálni a lázadó

²⁷⁰ „It is no paradox to state that they [the campaigns] take place normally within the boundaries of the empire.”
Liverani 1988, 91.

²⁷¹ Klengel 1977, 107, 35. kép. Schmökel 1955, Tafel 81.

²⁷² Kuhrt 2005, 226.

országokat (*māt nabalkatti*). Ez főképpen a Dzsazira és a Tur Abdin területén a „sötét korban” létrejövő arámi államalakulatok integrálását vagy elpusztítását jelentette. Ezek a hódítások azonban provinciák létrehozása nélkül valósultak meg. Ehelyett a király a középasszír kor után megvékonyodott kommunikációs és uralmi hálózat újravastagítására törekedett. Ezért használják ezek a királyok előszeretettel az itineráriumszerű hadjáratleírásokat. A hadsereg végigvonul a területen, ha kell kegyetlenkedik, ha kell adót szed, ha kell letesz vagy beiktat helytartókat (*šaknu*), melyek sok esetben a helyiek szemében királyok (*melek*) maradnak, majd visszavonul az asszír anyaországba. A hadjáratok így a hatalom szálainak megerősödését szolgálták, melyek mintegy 70 év alatt azt eredményezték, hogy Asszírria újra *de facto* magáénak mondhatta az Eufrátesz bal parjától (Karkemištől egészen Rapiqu vonaláig) elterülő Dzsazirát, keleten egészen a Zagrosz lábáig, északon pedig a Diyarbakir-medencéig terjedő régiókat.

Ez az uralmi rendszer változik meg II. Aššur-nāšir-apli fiával, III. Šulmānu-ašarēduval. Míg a kalhūi király első sorban a „hagyományos asszír határokon” belül, azaz az egykori Középasszír Birodalom területén vezetett hadjáratot, addig III. Šulmānu-ašarēdu hódító hadjáratai merészen kilépnek ebből a keretből. Az új király első évei azzal teltek, hogy az Eufrátesztől nyugatra eső területeket meghódítsa. Ez egy olyan territórium, ahova apja mindössze egyszer vezetett hadjáratot, az is leginkább békés jellegű ajándékfogadásokból és vallási ceremóniákból állt. III. Šulmānu-ašarēdu hadviselése merőben más természetű volt, és erről tanúskodnak azok a Damaszkusz által kovácsolt szövetségek, melyek elkeseredetten

11. kép. II. Tukulti-Ninurta megöli a kígyót
(Masetti-Rouault 2014, 57. nyomán)

próbálták megállítani az egyre erősödő asszír nyomást. Ebben a konfliktussorozatban került sor Kr. e. 853-ban a híres qarqari csatára. Az összecsapás kimenetele – annak ellenére, hogy III. Šulmānu-ašarēdu a Kurkh monolit szövegében és egyéb feliratain fényes győzelemről számol be (RIMA 3, A.o.102.2, ii96–102) – mindmáig vitatott.²⁷³ Hogy a hosszú és véres évek alatt végül még is AsszírIA kerekedett felül, azt vizuálisan is jól bizonyítja a király Fekete obeliszkjének jól ismert illusztrációja, amelyen Jéhu, Izrael királya – akinek az elődje, Akháb néhány évvel korábban még 2.000 harci szekeret és 10.000 embert sorakoztatott föl a qarqari síkságon (RIMA 3, A.o.102.2, ii91–92) – aláztatosan meghajtja magát III. Šulmānu-ašarēdu lábai előtt (6.3 kép).

A nyugati hadjáratok – mind távolságban, mind megközelíthetőségben (bár nem jelentőségben) – eltörpülnek III. Šulmānu-ašarēdu északi és keleti expedícióitól. Már uralkodása 3. évében (Kr. e. 856, RIMA 3, A.o.102.6, i57–ii2) egy, korábbi királyok alatt elképzelhetetlenül nagy ívet ír le hadseregével, amikor Til Barsipből (az Eufrátesz partja) kiindulva eljut egészen Enzi orszáig (a mai Malatya környéke), onnan pedig keletre fordulva egészen a Van-tó északi partján fekvő Aršaškunig (feltételezések szerint a mai Erciş). Hasonlóan bámulatos 16. évi hadjárata (Kr. e. 843, RIMA 3, A.o.102.6, iii58–iv25), amely során a már apja által is többször meglátogatott Kurdisztán-Zagrosz délkeleti Zamua országából fokozatosan behatol a Középső-Zagrosz AsszírIA által eddig teljesen ismeretlen hegyei közé, eljutva Allabriáig, Parsuáig, Adbadānig, majd visszakanyarodva Namri országig.²⁷⁴

A Zagrosz hegység államalakulatai nem álltak még a politikai szervezettség olyan magas fokán, mint a szíriai arámi vagy újhettita államok, így olyan jellegű katonai szövetségek, mint amit Damaszkusz vezetésével Nyugaton láttunk, nem jöttek létre. Ez a helyzet megkönnyítette III. Šulmānu-ašarēdunak a városok bevételét.²⁷⁵ Ennek ellenére a nagy távolságok, az ismeretlen vidékek és a nehezen járható hegyi utak nagy kihívást jelenthettek az uralkodónak és seregének, de a királyfeliratokból olybá tűnik, a merész vállalkozás győzelmeit és zsákmányt hozott AsszírIának.

Hogy igaz legyen III. Šulmānu-ašarēdu Annalesének bevezető mondata – *ina malli ša kibrat 4-i šānīnšu lā išū* („a négy égtáj fejedelmei között nincs vele egyenrangú”, RIMA 3, A.o.102.6, i22–23) –, nyugat, észak és kelet mellett Babilóniába is vezetett hadjáratot (8. és 9. uralkodási év, Kr. e. 851–850, RIMA 3, A.o.102.6, ii44–ii53). Valójában, ez egyelőre nem véres hódítás volt, mint ahogyan az később több ízben is megesett, hanem szövetségese, Marduk-zākir-šumi (Kr. e. 854–819) trónját erősítette meg, aki a

²⁷³ Kuhrt 2005, 230–231.

²⁷⁴ Vér 2018, 237.

²⁷⁵ Vér 2018, 126.

testvérével, Marduk-bēl-ušate ellen folytatott polgárháborút. A béke helyreállta után az asszír király ünnepélyes áldozatokat mutat be Babilónban, Borsippában és Kuthában. A két király megerősítette egymással kötött szövetségét, amelyet egy dombormű is megörökít III. Šulmānu-ašarēdu tróntalapzatán (12. kép). Egyedi eset, hogy egy asszír király egyenrangú partnerét mindenki által látható helyen beépíti palotája képi világába.

12. kép. III. Šulmānu-ašarēdu (középen jobbra) és Marduk-zāki-šumi (középen balra)
(Kessler 1991, 131. nyomán)

II. Aššur-nāšir-apli hadseregének akciórádusza messze elmaradt fia teljesítményétől. Úgy tűnik Šulmānu-ašarēdu lehetőségei mind katonai, mind politikai szinten megduplázódtak apjához képest, ami mögött feltehetően a gazdaság sose látott virágzása húzódnak meg. Új tartományi tisztségek jelennek meg a forrásokban. Nem egészen világos, hogy a megnövekedett terhek hívták-e életre ezeket, vagy éppen ellenkezőleg, kinevezésük szabadított föl újabb erőforrásokat, melyek lehetővé tették III. Šulmānu-ašarēdu nagyívű vállalkozásait. Mindenesetre feltételezhető, hogy három, esetleg négy tartományi kormányzó, akik egyben főtisztséget is betöltenek a király mellett, már közvetlenül Šulmānu-ašarēdu uralkodásának első felében megjelennek²⁷⁶ a birodalom négy, stratégiaileg fontos pontján (8. térkép):²⁷⁷

- A *turtānu* (hurri jövevényszó, jelentése: „a második ember”) Bīt-Adīni területén, a *Māt turtāni* tartomány élén állt (központja Til-Barsip, amit azonban a király saját megárol átkeresztelt Kār-Šulmānu-ašarēdura).
- A *rab šāqē* (főpohárnok) (Šabirešu, vagy esetleg Dūr-Ellil központtal);

²⁷⁶ Ezt onnan sejteni, hogy a *limmu*-jegyzéken a király utáni négy évben ők töltik be ezt a tisztséget. Millard 1994, 2, 56–57.

²⁷⁷ Radner 2006b, 48–49; Vér 2018, 147–149.

- A *masennu* tartománya (*Māt masenni*) az Alqoš síkságtól északkeletre, a Kurdisz-tán-Zagrosz előhegyeinél terült el (székhelye Kipšūna).
- Végül pedig a *nāgir ekalli* provinciája a mai Ravānduz környéki területen helyezkedett el. Az ő tisztsége bizonyítottan azonban csak III. Tukulti-apil-Ešarra idejétől fordul elő.

Mind egyik tartományi vezető katonailag veszélyeztetett ponton székel, valamiféle őrgróf szerepét töltve be. Így a *turtānu* szemmel tudja tartani a szíriai és anatóliai eseményeket, a *rab šāqē* és a *masenni* a hatalmában egyre gyarapodó Urartut tartja sakkban, a *nāgir ekalli* pedig a zagroszi törzsek mozgását felügyelheti. Míg II. Aššur-nāšir-apli arra törekedett, hogy az országok élén álló *melek/šaknu* vezetők hatalma folyamatosan csökkenjen, addig III. Šulmānu-ašarēdu katonai érdekek fűzték a tartományi előljárók hatalmának növeléséhez. A rendszer hatékonysága jól mérhető III. Šulmānu-ašarēdu nagy kiterjedésű hadjáratain.²⁷⁸

Ugyanakkor éppen ez az új birodalmi szerkezet vezetett a III. Šulmānu-ašarēdu uralkodásának végén kibontakozó válsághoz. A király két, uralkodása végére datálható

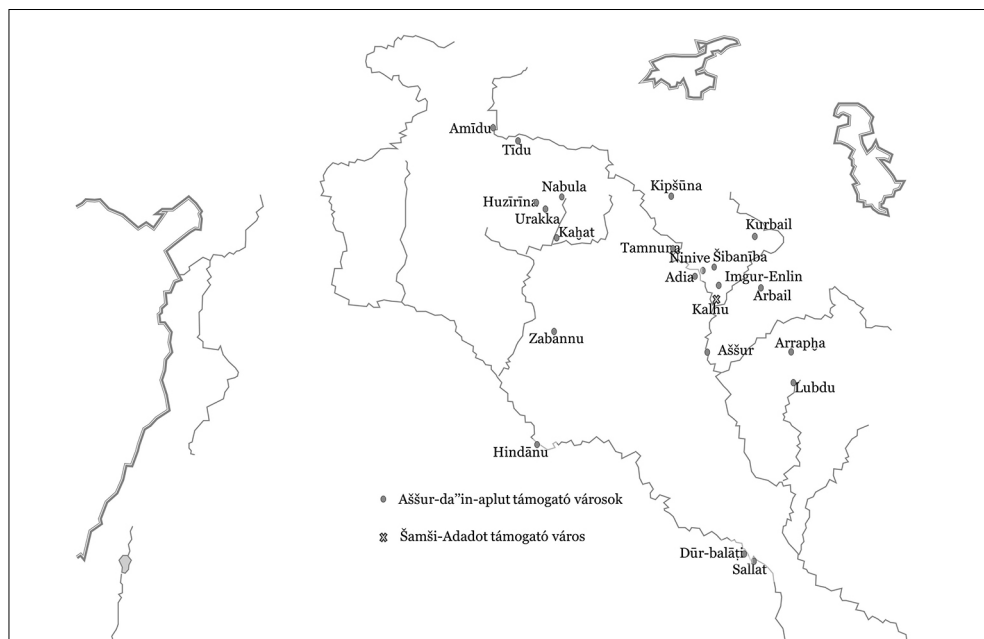

8. térkép

²⁷⁸ Liverani 2004, 218.

feliratában megfigyelhető az a furcsaság, hogy az E/1. és E/3. személyű alakok következtlenül váltják egymást (RIMA 3, A.o.102.14 és 16). Ez utalás arra, hogy az öregedő király helyett a hadjáratok vezetését erős kezű *turtānuja*, Daiān-Aššur veszi kézbe. Šulmānu-ašarēdu fia, V. Šamši-Adad első feliratának beszámolójából azt is megtudjuk, hogy trónra lépését polgárháború előzte meg, mely közte, és „gonosz” bátyja között zajlott (RIMA 3, A.o.103.1 i39–53). Az öreg király idősebb fia, Aššur-da''in-aplu a felirat tanúsága szerint 27 város támogatását élvezte, míg Šamši-Adadnak jóformán csak az új főváros, Kalḫu jutott (9. térkép).

Az egyenlőtlen erőviszonyok ellenére a polgárháborúból Šamši-Adad került ki győztesen. Feltételezhető, hogy az Aššur-da''in-aplu erőit támogató városok listája erősen túlzó, V. Šamši-Adad az eseményekre visszatekintve így akarta tettetni hősiességét kiemelni. Ugyanakkor elképzelhető az is, hogy a városok mögött politikai koncepciók húzódtak meg. Aššur-da''in-aplu maga mögött tudhatta a régi, nagy hagyománnyal rendelkező központi városokat és azok elitjét (Aššur, Ninive, Arbail, Imgur-Enlil), ezzel szemben sorakoztak föl II. Aššur-nāšir-apli által alapított új főváros arisztokratái, akik – ebben a felállásban – a progresszív politikai erőt képvisel-

9. térkép

selték.²⁷⁹ Döntő tényező lehetett emellett a polgárháborúban Babilón beavatkozása is, akik azzal, hogy Šamši-Adad megsegítésére vonultak föl, megpecsételték Aššur-da''in-aplu sorsát. A győzelemért azonban nagy árat kellett fizetni. V. Šamši-Adad rövid uralkodása alatt már nem tudta visszaállítani elődjei dicsőségét, a hatalom egyre jobban az őt uralomra segítő „nagyok” kezébe csúszott át. Ez a tendencia fia, III. Adad-nērāri alatt is folytatódott. A feliratok először édesanyját, Šammu-rāmatot állítják be politikai cselekvőnek a király mellett (RIMA 3, A.o.104.3; 2001–2002), majd az anyakirálynő halála után *manzaz pāni*, Nergal-ēreš veszi át az irányítást (RIMA 3, A.o.104.6–7; 9; 2006–2008). A válság pontos mibenlétét tekintve sok találgatás van,²⁸⁰ de az világos, hogy V. Šamši-Adad és fia, III. Adad-nērāri alatt, illetve őket követően a tartományi előljárók hatalma túlságosan megnő a centrum rovására. Ezt a tisztség örökölhetőségével szokás részben kapcsolatba hozni, hiszen így kisebb dinasztiák alakulhattak a fontos provinciák helytartóságában, melyek jobban érdekeltek voltak saját és családjuk hatalmának gyarapításában, mint a központ szolgálatában. Bár több főméltóság feltételezhetően eunuch volt a korszakban – így az ő esetükben nem beszélhetünk dinasztiaalapításról –, ennek ellenére azt látjuk, a király rájuk sem támaszkodhatott a központi hatalom megerősítésében.

Politikailag nézve az eseményeket azt látjuk, hogy II. Aššur-dāntól fokozatosan erősödő Asszíria II. Aššur-nāšir-apli uralkodása alatt éri el lehetőségeinek csúcsát. III. Šulmānu-ašarēdu stratégiaváltással lép túl elődjei politikáján, ami mintegy megduplázza az asszír katonai gépezet teljesítőképességét. A rendszer kiforratlansága azonban a Kr. e. 9. század végére válságba sodorja az államot. A II. Aššur-dāntól III. Adad-nērāriig terjedő korszak tehát politikai szempontból nem teljesen egységes.²⁸¹ Mindezek ellenére a vizsgált 150 éven belül végig nyomon követhető az asszír királyfeliratok elkészítésének kontinuitása. Feltételezhetjük, hogy ebben a hozzávetőleges másfél évszázadban aktívan működött Aššurban, majd Kalhuban egy, vagy akár több írnokiskola, ahol a királyfeliratok elkészítésének mikéntjét tanították, illetve ahonnan a szövegek hivatalos elkészítői kikerültek. Úgy tűnik tehát, hogy intellektuális szempontból nincsenek törések, és a politika változásai egészen III. Adad-nērāriig nem hatottak ki az írnokiskolák munkájára. Ez a viszonylag hosszú és – legalább is az asszír írnokiskolák szempontjából – stabil időszak II. Aššur-dān uralkodásától III. Adad-nērāriig ideális teret biztosít arra,

²⁷⁹ Legalább is ebben a felállásban rekonstruálja az eseményeket a tübingeni assziriológus, Andreas Fuchs (1960–). Fuchs 2008, 66–68.

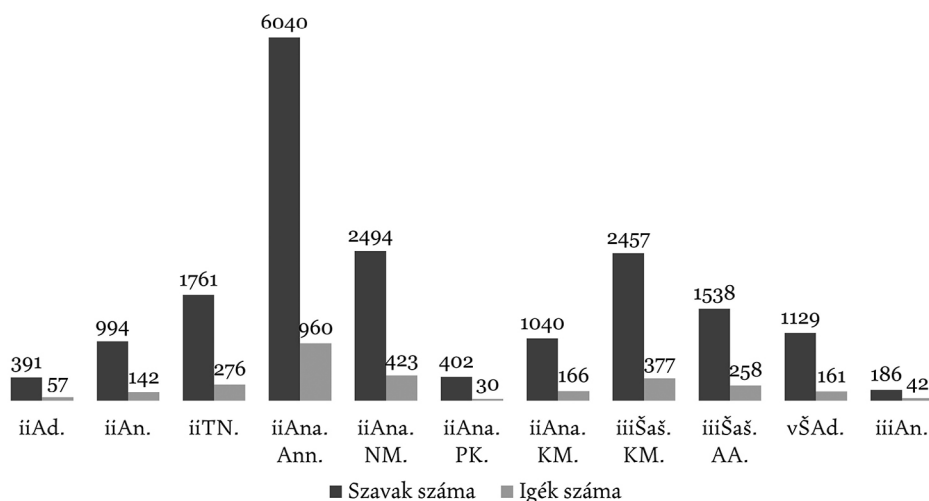
²⁸⁰ A Kr. e. 8. század első felének részletesebb áttekintését lásd VI.1. fejezet.

²⁸¹ Lásd például Lambert 1974 és Liverani 2004 dilemmáit II. Aššur-nāšir-apli és fia, Šulmānu-ašarēdu uralkodása kapcsán.

hogy a II. Aššur-nāšir-apli feliratain elvégzett elemzést és összehasonlítást időben is kiterjesszük, és megvizsgáljuk a szövegek közötti kontinuitás és diszkontinuitás jegyeit.

IV.2. SZÓHASZNÁLAT

A feliratok II. Aššur-dántól III. Adad-nērārīig mind terjedelemben (a szavak számában), és ebből adódóan mind a felhasznált igék számában (minden nyelvtani alakot beleszámolva) igen különbözőek (23. ábra). Mindez nem annyira az írnök bőbeszédűségével vagy szűkszavúságával van összefüggésben, hanem legfőképp az íráshordozó felületének nagyságával (II. Aššur-nāšir-apli Palotakolosszusán például kevés hely volt, így rövidíteni kellett a szöveget), de befolyásolhatta a helyszín vagy a téma, illetve nyilvánvalóan a politikai stabilitás is. Az utolsó tényező – mint ahogy fentebb láttuk – csak a korszak elejét és végét érintette, mert ezeknél a királyoknál a rendszer még nem vagy már nem működött olajozottan, ami a szövegek rövidre való szerkesztésében is lecsapódott.²⁸²

23. ábra

²⁸² III. Adad-nērārī esetében ez az utolsó szempont oly mértékben befolyásolta a király feliratainak rövidegét, hogy a vizsgálódáshoz öt szöveget kellett összevonni (A.o.104.4–8), hogy elemezhető mennyiségű ige gyűljön össze.

A vizsgálódásba bevont királyfeliratok nagymértékben növelik az elemzés komplexitását. Így a 9 szövegben²⁸³ használatos igék készletének összehasonlítása már olyan bonyolult táblázatot hív életre (19. táblázat), mely diagramokban való modellezése már inkább gátolná, mintsem segítené a megértést. A 19. táblázat baloldali oszlopa azokat az igéket tartalmazza, melyek II. Aššur-nāšir-apli Annalesében funkcionális igéknek számítottak (a pozíciót az Annalesben betöltött hely alapján a csökkenő sorrend határozza meg, 18. táblázat). A 2. oszloptól a 9. oszlopig található azok az adatok, melyek a kalhú király igéinek más uralkodók (illetve saját) szövegeiben betöltött százalékat mutatja be II. Aššur-dāntól III. Adad-nērāriig. Az utolsó oszlop tartalmazza az egyes sorok átlagát, oly módon azonban, hogy az értékbe nem számoltam bele II. Aššur-nāšir-apli Annalesének adatait, az ugyanis – jelentéktelen mértékben ugyan, de – torzította volna magával a RIMA 2, A.o.101.1. szöveggel való összehasonlítást.

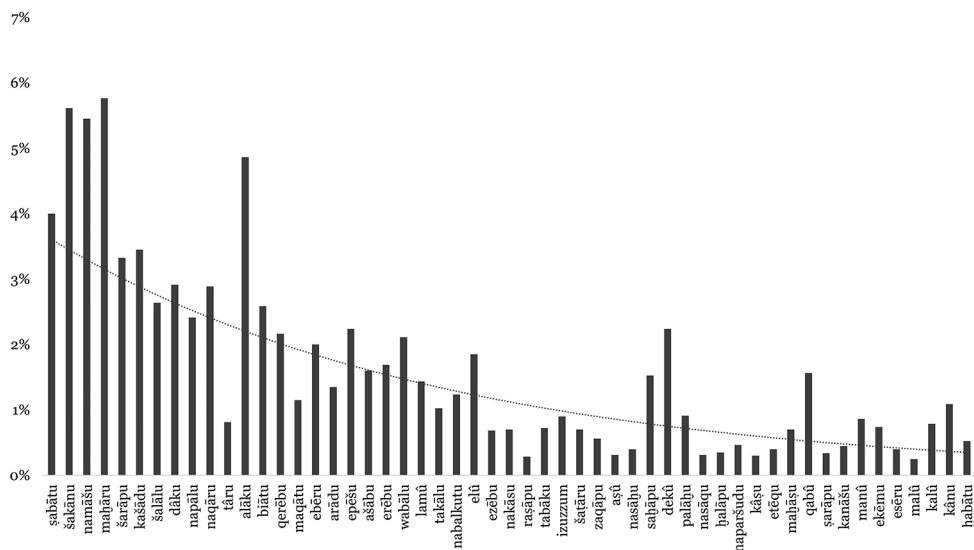
Mivel II. Aššur-nāšir-apli Annalese a leghosszabb elemzett felirat, ezért a nagy számok törvénye alapján ebben a szövegben a legnagyobb az esélye annak, hogy a potenciális repetitív funkcionális igékből tényleges repetitív funkcionális ige váljon. Mindez a többi felírra nem mondható el, tehát az ott megjelenő százalékos értékek néha kiugró eredményeket mutatnak. Mégis, II. Aššur-nāšir-apli Annalesének igéit csökkenő sorrendbe állítva megfigyelhetjük, hogy – ha nem is minden esetben, de – az összes szöveg igéinek átlaga a kalhú király szövegével párhuzamosan folyamatosan csökken (24. ábra). Különösen szembetűnő ez, amikor az átlag exponenciális trendvonalát is a grafikonra vetítjük (fekete szaggatott vonal az ábrán). Másként fogalmazva, a 24. ábra vízszintes tengelye a kalhú király Annalesében található igék gyakoriságát állítja csökkenő sorrendbe balról jobbra haladva; a diagram oszlopai a 19. táblázat utolsó oszlopának – azaz a 8 szövegben található igék átlagának – az értékeit tartalmazza (az átlagba nincs beleszámolva II. Aššur-nāšir-apli Annalese, mivel az torzítaná az összehasonlítást); végül pedig a fekete szaggatott vonal a szövegekben szereplő igék gyakoriságának trendvonalát mutatja a kalhú király Annaleséhez képest.

²⁸³ Az egyszerűsítés kedvéért az elemzésből teljesen kivettem II. Aššur-nāšir-apli két feliratát: a Palotakolosszust (rövidsége miatt); illetve a Nimrud monolitot (mivel az gyakorlatilag az Annales szövegének némileg megkurtított duplikátuma).

19. táblázat²⁸⁴

Ige	ii. Ad.	iiAn.	iiTN.	iiAna. Ann.	iiAna. KM.	iiiSas. KM.	iiiSas. AA.	vSAd.	iiiAn.	Átlag*
šabātu	1,8%	4,2%	3,6%	7,9%	4,8%	2,9%	3,9%	3,7%	7,1%	4,0%
šakānu	0,0%	6,3%	17,0%	7,4%	6,6%	5,0%	5,0%	5,0%	0,0%	5,6%
namāšu	0,0%	4,9%	17,7%	5,5%	6,0%	8,0%	7,0%	0,0%	0,0%	5,5%
maḥāru	0,0%	7,7%	3,6%	4,3%	5,4%	5,3%	4,3%	3,1%	16,7%	5,8%
šarāpu	7,0%	1,4%	1,1%	4,1%	3,6%	3,4%	3,9%	6,2%	0,0%	3,3%
kašādu	5,3%	2,1%	1,1%	4,0%	5,4%	4,0%	8,5%	1,2%	0,0%	3,5%
šalālu	5,3%	0,7%	0,4%	3,1%	6,0%	2,1%	3,5%	3,1%	0,0%	2,6%
dāku	7,0%	0,7%	2,2%	3,0%	3,0%	1,9%	3,5%	5,0%	0,0%	2,9%
napālu	5,3%	0,7%	0,7%	2,8%	3,6%	2,7%	3,1%	3,2%	0,0%	2,4%
naqāru	5,3%	0,7%	0,4%	2,8%	4,2%	3,2%	3,1%	6,2%	0,0%	2,9%
tāru	0,0%	0,0%	0,0%	2,8%	4,8%	1,1%	0,0%	0,6%	0,0%	0,8%
alāku	5,3%	12,0%	0,7%	2,5%	1,8%	2,1%	5,0%	2,5%	9,5%	4,9%
biātu	0,0%	2,8%	14,9%	2,4%	3,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	2,6%
qerēbu	0,0%	0,0%	5,1%	2,3%	1,8%	6,9%	3,5%	0,0%	0,0%	2,2%
maqātu	0,0%	0,0%	0,4%	2,0%	3,6%	2,4%	1,6%	1,2%	0,0%	1,2%
ebēru	0,0%	0,7%	0,7%	1,9%	1,2%	3,2%	3,5%	1,9%	4,8%	2,0%
arādu	1,8%	0,7%	0,0%	1,9%	2,4%	1,6%	3,1%	1,2%	0,0%	1,4%
epēšu	0,0%	0,7%	0,4%	1,8%	1,2%	3,4%	3,1%	4,3%	4,8%	2,2%
ašābu	3,5%	2,1%	1,1%	1,6%	0,6%	1,3%	1,2%	0,6%	2,4%	1,6%
erēbu	0,0%	4,9%	1,1%	1,4%	2,4%	1,3%	1,9%	1,9%	0,0%	1,7%
wabālu	10,5%	2,8%	0,0%	1,3%	0,6%	1,6%	0,8%	0,6%	0,0%	2,1%
lamú	0,0%	2,1%	0,0%	1,3%	0,6%	2,1%	1,2%	3,1%	2,4%	1,4%
takālu	1,8%	0,7%	0,0%	1,3%	0,0%	1,1%	1,6%	0,6%	2,4%	1,0%
nabal- kutu	0,0%	0,7%	1,1%	1,1%	1,2%	1,6%	1,6%	3,7%	0,0%	1,2%
elú	3,5%	0,0%	0,4%	1,1%	0,6%	2,1%	3,9%	1,9%	2,4%	1,9%
ezēbu	0,0%	0,0%	0,7%	1,0%	1,2%	1,3%	2,3%	0,0%	0,0%	0,7%
nakāsu	0,0%	0,0%	0,4%	1,0%	1,2%	0,8%	0,8%	0,0%	2,4%	0,7%
rašāpu	0,0%	0,0%	0,4%	1,0%	0,6%	1,3%	0,0%	0,0%	0,0%	0,3%
tabāku	0,0%	0,7%	0,4%	0,9%	2,4%	0,5%	1,2%	0,6%	0,0%	0,7%
izuzzum	0,0%	0,0%	0,7%	0,8%	0,6%	2,1%	0,8%	0,6%	2,4%	0,9%

²⁸⁴ Az átlag iiAna. Ann. adatait nem számítva értendő.

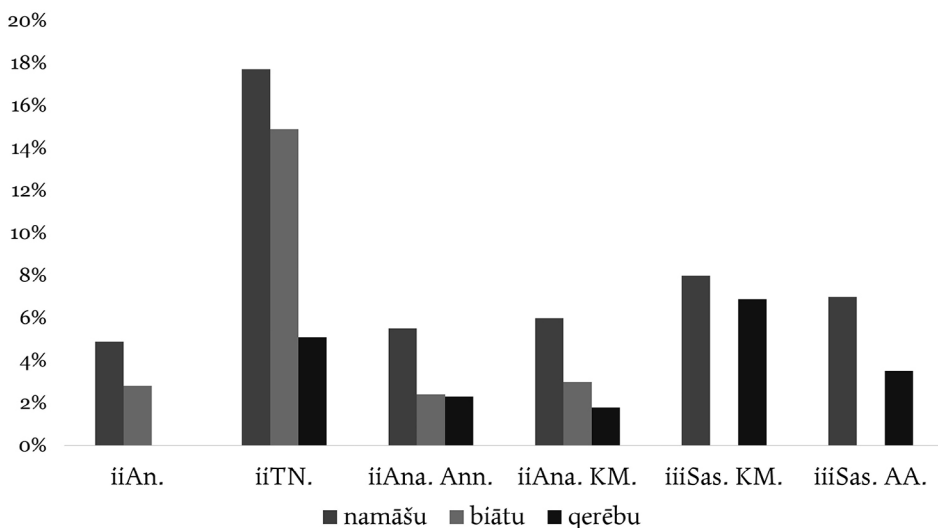

24. ábra

II. Aššur-nāšir-apli Annalesében szereplő igék gyakoriságának sorrendje nagyjából más feliratok sorrendjére is érvényes. Igaz ugyan, hogy például a *šabātu* verbum, amely a kalhú királynál az igék 7,9%-val az első helyen szerepel, és a többi feliratban másodlagos szerepet játszik (átlagos 4%), de ez egy multifunkcionális ige, tehát ebből adódóan nem is várható el az, hogy mindegyik királyfelirat egyforma intenzitással használja. A legtöbb verbumnál azonban (*namāšu*, *maḥāru*, *šarāpu*, *kašādu*, *šalālu* stb.) a többi király által használt arány nagyjából igazodik II. Aššur-nāšir-apli által használt százalékokhoz. Egyedül az *alāku* „megy” ige lóg ki valamilyen oknál fogva a leginkább a sorból. Ez a verbum a Kalhú királynál csak 2,5%-ot ér el, a többi uralkodó igéi esetében azonban átlagosan 4,9%-ot ér el. Ez a kiugró érték azonban bőven a statisztikai hibalehetőségek határain belül mozog. Ebből következően elmondható, hogy a feliratok igéinek részesezési arányai nagyjából megegyeznek II. Aššur-nāšir-apli Annalesében található igék arányaival. Úgy tűnik, hogy – habár nem minden esetben, de – a 150 éves időintervallum során az írások ugyanazt, vagy csak csekély változtatásokon átesett ideológiai szótárat használták. Leglátványosabban ezt úgy lehet illusztrálni, ha a struktúrából kiragadunk bizonyos témákat, illetve altémákat, és azok igéinek időbeli alakulását vizsgáljuk. Ily módon kidomborodnak a rendszer állandó komponensei, és persze a diszkontinuitás jegyei is.

A mozgás témájában három markáns igét érdemes kiragadni – *namāšu*, *qerēbu*, melyek a hadsereg A pontból való elindulását és B ponthoz való közeledését jelzik, illetve

a *biātu* letáborozást és éjszakázást jelző verbum²⁸⁵ –, melyeket, ha időrendi grafikonra vetítjük, azt tapasztalhatjuk, hogy e szavak a korszak első és utolsó királyait leszámítva minden uralkodó számára fontosok voltak (25. ábra).

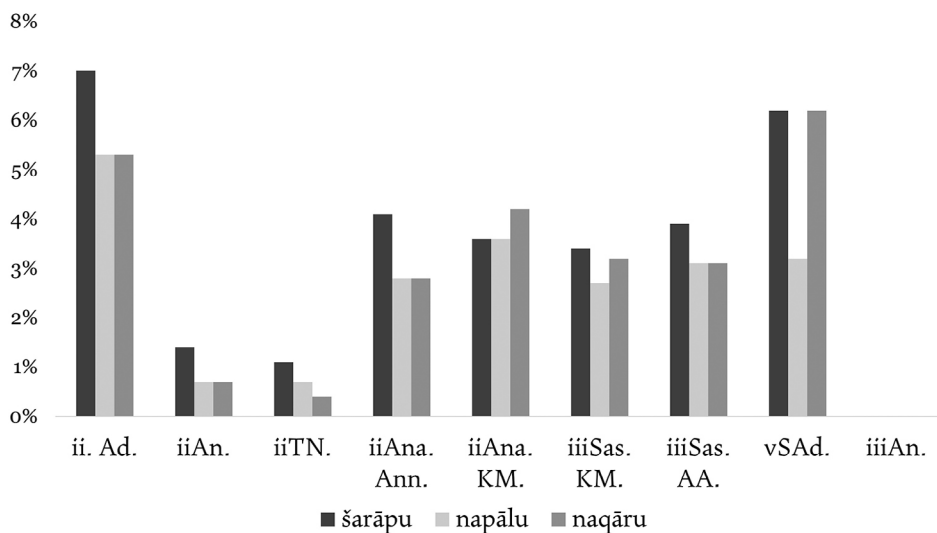
25. ábra

A három ige II. Tukultī-Ninurta útinaplószerű hadjáratleírásában – mely során egy hosszú kört írt le Mezopotámiában – különös hangsúlyt kap. Ezért lehetséges az, hogy a *namāšu* verbum nála egészen 17,7%-ig emelkedik föl. A többi királynál azonban körülbelül egyforma hangsúlyt kap (4,9%-tól 8%-ig). Bár a *biātu* „letáborozni” szó nem került be III. Šulmānu-ašarēdutól kezdve a szövegekbe (ami akár lehet a kis számokból adódó véletlenszerűség is), de őt megelőzően 2,4% és 3% között mozog az előfordulási arányuk – megint csak kihagyva II. Tukultī-Ninurta kiugró 14,9%-át. A *qerēbu* kifejezés II. Tukultī-Ninurta mezopotámiai hadjáratától kezdődően folyamatosan jelen van a szövegekben (1,8% és 6,9% között). Mindebből arra következtethetünk – mint ahogyan azt már a III. fejezetben is láttuk –, hogy az újasszír kor királyai számára különösen, mondhatni mágikusan fontos volt a hadjáratok indítása, melynek ábrázolásánál legtöbbször ezekhez az igékhez nyúltak.

Hasonló – vagy talán még látványosabb – eredményt kapunk, ha a *Hódítás* témáján belül a pusztítás szintaktikai egységét vizsgáljuk, ahol az írások három félelmetes igét ismételtek meg számos hadjáraton keresztül: *appul aqqur ina išāti ašrup* „elpusztítottam,

²⁸⁵ A *biātu* ige strukturálisan értelmezhető mind az út, mind pedig a betagolás egyik altémájaként. Funkciójában azonban közelebb áll az út téma egyik szintaktikai egységéhez.

ledöntöttem, tűzben elégettem”.²⁸⁶ A frázis olyan gyakori a vizsgált korszakban – illetve ahogyan azt látni fogjuk korábban is és később is –, mintha az ellenséges város elpusztításának mikéntje beleégett volna az asszírok gondolkodásába. II. Adad-nērārīt és II. Tukulti-Ninurtát leszámítva azt látjuk, hogy szinte mindegyik ige a 3%-os küszöb fölött helyezkedik el (26. ábra).

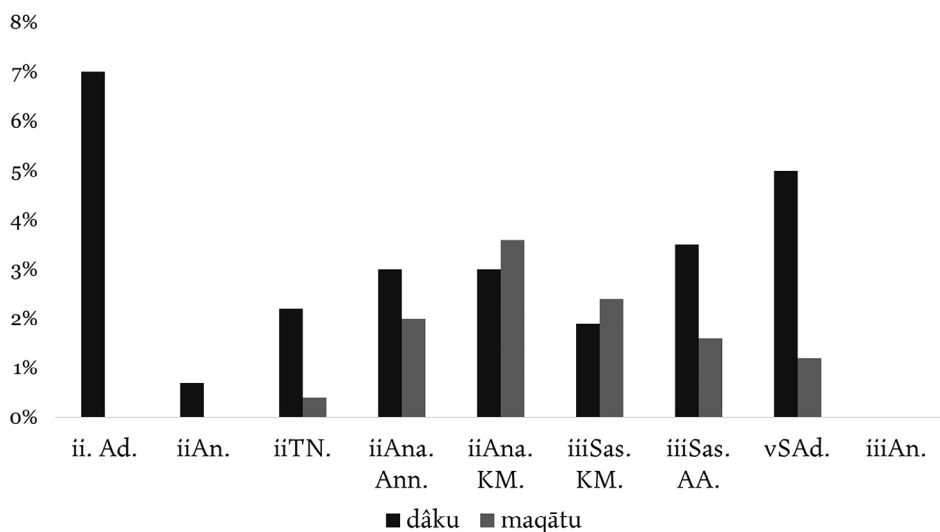

26. ábra

II. Tukulti-Ninurta eltörpülő részesedése ezen igék százalékos arányában hadjáratának jellegével magyarázható. A hosszú itineráriumszerű leírás – ami tulajdonképpen egy viszonylag békés katonai erődemónstráció útinaplója – elsősorban az utazás igéire koncentrál, ami a 4.4. ábrán is szembeűnik. Amennyivel fontosabbak a király írnoka számára az elindulás (*namāšu*) és a letáborozás (*biātu*) verbumai, annyival lényegtelegebbek a pusztítás hagyományos igéi (*napālu*, *naqāru*). A két diagram (25. és 26.) szinte komplementer módon igazodik egymáshoz. Nem minden szempontból mondható azonban pacifista jellegűnek II. Tukulti-Ninurta hadjárata, mint ahogyan a következő elemzés is mutatja.

²⁸⁶ A három ige (*napālu*, *naqāru*, *šarāpu*) sorrendje nem mindig ugyan az (II. Adad-nērārínál a *šarāpu* kerül a szekvencia első helyére), illetve az utolsó verbum néhol a *tāru* (ebben az összefüggésben „káoszba dönt”) kifejezéssel helyettesíthető (II. Aššur-nāšir-aplínál jelenik meg először, utána többen is élnek a képi szinonima adta lehetőséggel).

Az öldöklés igéi (*dāku*, *maqātu*) valamelyest alacsonyabb részesedésben jelennek meg a királyok palettáján, mint a pusztításéi, de az egymáshoz viszonyított arányok megközelítőleg hasonlóak (27. ábra).

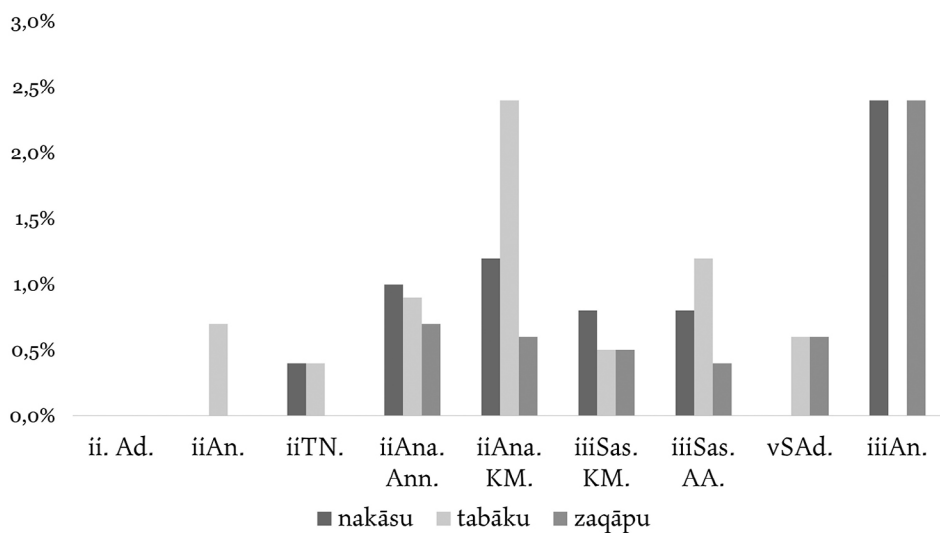

27. ábra

Az altémához tartozó „megöl, meggyilkol” (*dāku*) ige mindegyik királynál szerepel, sőt 5 szövegben eléri vagy meghaladja a 3%-ot is; ráadásul az előző elemzésnél alacsonyán teljesítő II. Tukultī-Ninurta felirata is 2,2%-ot produkál ebben az esetben, ami még III. Šulmānu-ašarēdu Kurkh monolitját is megelőzi. A „levág, lemészárol” (*maqātu*) kifejezés valamiért hiányzik a korszak első két uralkodójánál. Úgy tűnik, ezt a verbumot II. Tukultī-Ninurta írnokai iktatták be először a királyfeliratok szerkezetébe.

A *Hódítás* témájánál maradva, fontos szerepet játszik továbbá a kegyetlenkedés altémája, ahol az ellenséges foglyok fejeinek a „levágása” (*nakāsu*), a hullák „fölhalmozása” (*tabāku*), illetve a „karóba húzás” (*zaqāpu*) igéi szerepelnek széles időspektrumban (28. ábra).

A *Kegyetlenkedés* altémája ismét a korszak első három uralkodójánál a legszegényesebb. II. Aššur-dān esetében egyáltalán nem is találunk rá példát. Majd szépen fokozatosan II. Adad-nērārīnál megjelenik a hullák fölhalmozásának a képe, amihez társul II. Tukultī-Ninurtánál a lefejezések aktusa, hogy aztán II. Aššur-nāšir-aplīnál a maga brutalitásával mind a három ige színre lépjen a királyfeliratokban. Érdekes módon a korszak második királyánál legelőször megjelenő verbum (*tabāku*) teljességgel hiányzik az utolsó királynál, III. Adad-nērārīnál. Ennek oka a kis számú mintavétel is lehet.

28. ábra

A jelenség – a *Pusztítás*, az *Öldöklés* és a *Kegyetlenkedés* altémái – részben annak a pszichológiai hadviselésnek volt a része, amit – némileg más összefüggésben – a 20. század eleji assziriológus, Albert T. Olmstead (1880–1945) 1918-ban *calculated frightfulness* megnevezéssel illetett.²⁸⁷ Ennek a hadviselésnek csak az egyik része volt a városok tényleges fizikai megsemmisítése, és az ellenség tényleges kegyetlenséggel egybekötött lemészárlása, mely érthető módon terrorként áradt szét a régióban, hozzájárulva ahhoz, hogy ellenállás nélkül megadják magukat a közeledő asszíroknak. Az ókori közel-keleti hadviselés egyébként is hasonló kegyetlenséggel zajlott nagyjából minden más népnél is.²⁸⁸ Az asszírok újjátása nem magában a fizikális pusztításban és kegyetlenkedésben, hanem annak szisztematikus propagálásában rejlett. Maguk a királyfeliratok valószínűleg nem, vagy csak alig szolgálhatták ezt a propagandagépezetet, de az asszírok megtalálták a módját annak, hogy kegyetlen hírüket más csatornákon kommunikálják a népek felé. Ilyenek voltak a palota vizuális reliefjei, melyeket a várakozó követ vizitációja előtt gondosan áttanulmányozhatott,²⁸⁹ illetve az asszír hadvezetés orális kommunikációja a konkrét csata vagy ostrom előtt.²⁹⁰ Így nehéz megállapítani, mennyire tükrözik ezek

²⁸⁷ Olmstead 1918. Vö. Grayson 1991b, 220–221.

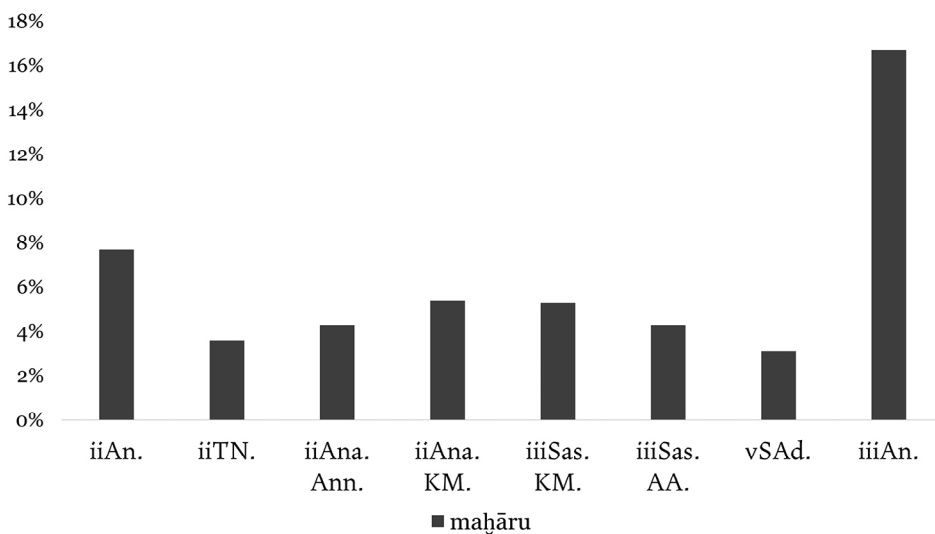
²⁸⁸ Fuchs 2009a.

²⁸⁹ Russel 1991, 235–238.

²⁹⁰ Legismertebb példái ennek Babilón ostroma III. Tukulti-apil-Ešarra hadjárata során (Saggs 1984, 91), illetve a jól ismert bibliai jelenet, mikor is a *rab šāqê* a jeruzsálemieket akarja elijeszteni az ellenállástól Sîn-ahhê-erība Kr. e. 701-es hadjárata során (2Kiráj 18,17–37). Lásd Gallagher 1994, bár

a képek (föliatok, reliefek, orális közlések) a történelmi realitást vagy mennyire azt, ahogyan az asszírok láttatni akarták magukat. Mindez azonban a jelenségnek csupán az egyik, a mai hadviselés szemszögéből nézve praktikus aspektusa. A másik – ami a korban legalább ennyire fontos volt –, az a jelenség mágikus dimenziója. Az asszírok a folyamatos – évszázadokon átívelő – ismétlésekkel a realitást kívánták befolyásolni. Ahogy a feliratokban lépten nyomon az ellenség kegyetlen lemészárlásával és a városok lerombolásával találkozni, ugyanúgy történik mindez – hisz nem is történhetne másképp – a király következő hadjáratában is. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a pusztítás és kegyetlenkedés ritualisztikus recitálása, egyfajta önszuggesszió, pszichés önmegerősítés. A jelenség mágikus jellege hitet adott az asszír királynak, vezéreinek és seregének, hogy minden úgy fog történni, ahogyan az „meg van írva”.²⁹¹

Ugyanezt a tanulságot vonhatjuk le akkor is, ha – a kép teljességének kedvéért – a betagolás témájából vizsgálunk meg egy verbumot, mégpedig a *maḥāru* adófogadással kapcsolatos igét. Amennyire fontosok a pusztítás képei a pszichológiai hadviselésben, annyira fontos a behódolt népektől befolyó adó a birodalom gazdasága szempontjából. Ezt fejezi ki a *maḥāru* ige folyamatos jelenléte II. Adad-nērārival kezdődően (29. ábra).

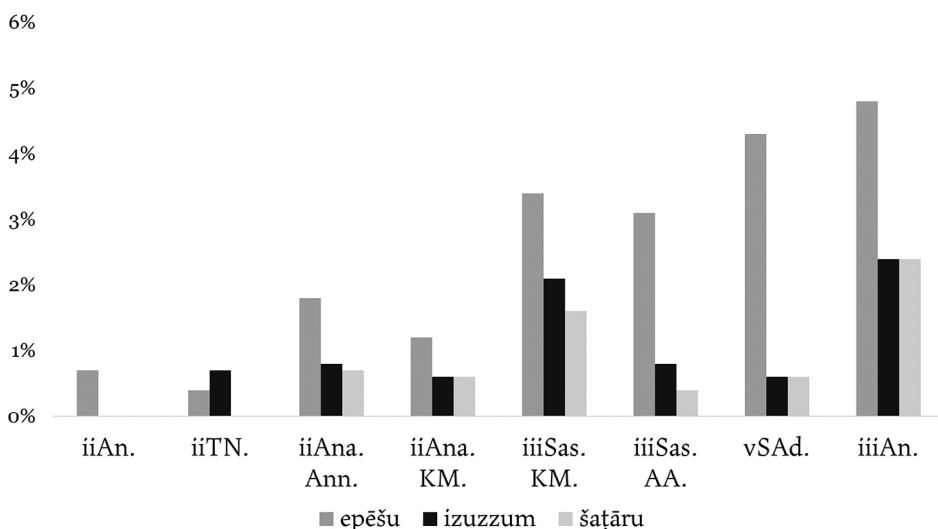
29. ábra

ő elsősorban az üzenet pozitív oldalát hangsúlyozza, mégis bizonyíték az ilyen jellegű ellenséggel való nyílt kommunikáció meglétére.

²⁹¹ A politikai propaganda elite gyakorolt visszahatásáról lásd Liverani 1979, 299; Pongratz-Leisten 2015, 23–24.

Az ige előfordulása II. Tukulti-Ninurta és V. Šamši-Adad uralkodása között keletkezett forrásokban kis amplitúdóval ingadozik – 3,1% és 5,4% között. II. Aššur-dānnál – valamilyen okokból kifolyólag – nem jelenik meg, de a korszak második (II. Adad-nērārī, 7,7%) és utolsó (III. Adad-nērārī, 16,7%) uralkodójának királyfelirataiban az átlagnál jóval nagyobb arányban kerül használatba a *maḥāru* verbum. Egy kivételt leszámítva tehát, az adó fogadása a korszak minden uralkodójánál fontos szerepet tölt be. Ahogyan már említettem, ennek egyik oka a hódoló ajándékok gazdasági szerepe. Éppen ezért fontos az esemény mágikus fixálása is. Minél többször ismétlik az évszázadok alatt szinte ceremoniálissá váló jelenet elbeszélését, annál valószínűbb, hogy – visszahatva a valóságra – a király következő hadjárata során is gazdag adományokkal, illetve zsákmánnyal tér majd vissza a fővárosba, és természetesen annál több lehetősége lesz gazdagságával újabb befolyás kifejtésére (építkezések vagy újabb hadjáratok indítása kapcsán). Az ajándékok fogadása – a pusztítás képei mellett – jól szemlélteti a mágikus világkép körkörös, önmagába visszatérő jellegét.

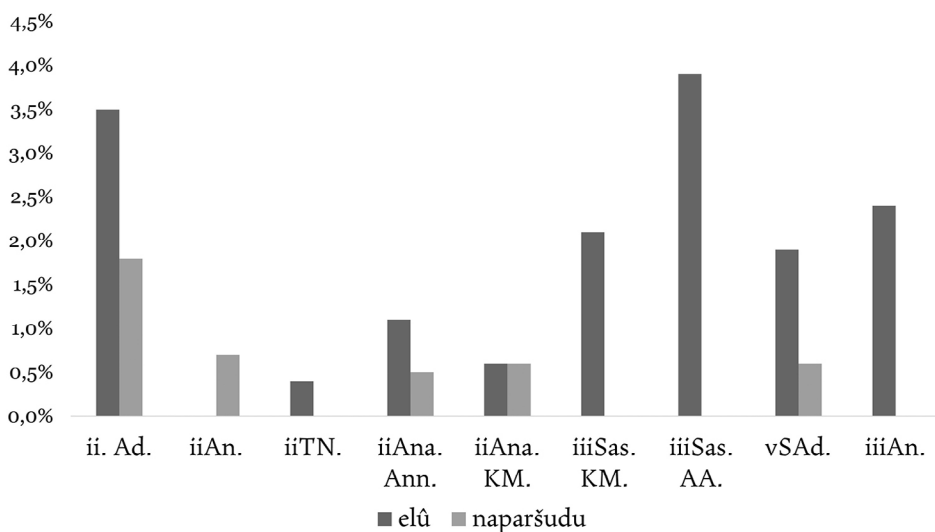
Az altémák kontinuitása mellett föl kell hívni arra is a figyelmet, hogy nem minden esetben ilyen egyöntetű a kép. Vannak bizonyos szintaktikai egységek, melyek hangsúlya a jelentéktelentől kezdődően folyamatosan nő, míg mások minden érthető magyarázat híján – vagy legalábbis nehezen indokolható módon – váltakozik. Ezeket figyelhetjük meg az emlékmű emelésének altémájában, ahol három igét használtak az újasszír királyok (*epēšu* [*šalmu*-t, azaz emlékművet] „készít”, *izuzzu* „föllállít” és *šaṭāru* a király tetteit „fölrja”), egészen váltakozó arányokban (30. ábra).

30. ábra

II. Aššur-dān egyáltalán nem használja az emlékmű állításának a képét, de fiánál, II. Adad-nērārīnál már megjelenik az *epēšu* ige alkalmazása (0,7%), és a verbum használata egészen a korszak végéig növekvő tendenciát mutatva III. Adad-nērārīnál eléri a csúcst (4,8%). A két másik ige azonban nem követ semmilyen trendet. Ennek okát az előfordulások alacsony számában keresendő, mivel ilyen esetekben a potenciális repetitív funkcionális igék véletlenszerűen válnak, vagy nem válnak ténylegesen repetitív funkcionális igévé.

Ugyanígy nehéz bármiféle összefüggést kimutatni az ellenség menekülését kifejező két igéből (*elū* „fölmegy” [a hegyekbe], *naparšudu* „elmenekül”, 31. ábra).

31. ábra

Az igék hol eltűnnek, hol egy vagy két generációval később újból fölbukkannak, hol magas, hol pedig alacsony részesedési arányban. Minden esetre az világosan leolvasható az ábráról, hogy a menekülés igéi időközönként felszínre törő búvópatak módjára viselkednek, melyek így a potenciálisan repetitív funkcionális ige jellemzőit hordják magukon. Később még részletesebben fogom tárgyalni, hogy ilyen esetekben hova tűnhetnek ezek a verbumok (VII. fejezet), de annyi mindenképpen előre bocsátható, hogy újbóli visszatértük a látens idő alatti orális létezésüket feltételezi.

Összefoglalva, a vizsgált másfél évszázados időszak szókészletéről elmondható, hogy a kontinuitás egyértelmű jegeit viseli magán. A vizsgált igék a korszak kezdetétől, II. Aššur-dántól, illetve sok esetben második uralkodójától, II. Adad-nērārītól egészen az utolsó királyig, III. Adad-nērārīig követhetőek nyomon. Úgy tűnik, hogy

a 10. század közepi írnok ugyanazt az ideológiai szótárat használta, mint 8. század eleji kollégája.

IV.3. STRUKTÚRA

A szóképzlet egyezőségénél izgalmasabb kérdés a királyfeliratok makro- és mikrostrukturális fölépítésének hasonlósága. Ha ugyanis ezen a területen is kézzelfoghatóak a párhuzamok, akkor ez azt jelenti, hogy az asszír propaganda nem csak a szavakat, frázisokat és képeket jelölte ki a valóság visszaadására, hanem a valóság elbeszélésének hogyanját is másfél évszázadra leszályozta. A vizsgálatok abba az irányba mutatnak – ahogyan azt lentebb látni fogjuk –, hogy ez a narrációs kontroll folyamatosan jelen volt az asszír királyfeliratok hadjáratleírásainak elkészítésekor.

IV.3.1. Makrostruktúra

A makrostruktúra a hadjáratleírás témái és altémáinak szabályszerű egymásutániségében mutatkozik meg. Annak ellenére, hogy bizonyos elemek, szintaktikai egységek elmozdultak az idő folyamán, a narráció egységes struktúrája jól kivehető a 150 éves időperiódus alatt (20. táblázat).

20. táblázat

iiAd.	iiAn.	iiTN.	iiAna. Ann.	iiAna. KM.	iiiŠaš. Ann.	iiiŠaš. KM.	vŠA. ASz.	vŠA. NSz.	iiiAn.
Hamis bizalom							Lázadás	Hamis bizalom	
Lázadás			Lázadás	Lázadás			Ellen-állás	Lázadás	
								Ellen-állás	
Isteni segítség		Isteni segítség	Isteni segítség	Isteni segítség			Isteni segítség	Isteni segítség	
Mustra	Mustra		Mustra	Mustra		Mustra			Mustra
	Indulás	Indulás	Indulás	Indulás	Indulás	Indulás			Indulás
Út	Út	Út	Út	Út	Út	Út	Út	Út	Út
		Érkezés	Érkezés	Érkezés	Érkezés	Érkezés			
	Lázadás	Lázadás							Lázadás
	Hamis bizalom		Hamis bizalom		Hamis bizalom	Hamis bizalom			Hamis bizalom
					Előkészület	Mozgás			
					Csatarend	Hadi tevékenység			
						Isteni segítség			Isteni segítség
	Ostrom		Ostrom	Ostrom	Ostrom	Ostrom	Ostrom	Ostrom	Ostrom
	Ellen-állás								
	Harc	Harc	Harc	Harc	Harc	Harc		Harc	
	Hódítás	Hódítás	Hódítás	Hódítás	Hódítás	Hódítás	Hódítás	Hódítás	
Kifosztás (habātu)									
Öldöklés	Öldöklés	Öldöklés	Öldöklés	Öldöklés	Öldöklés	Öldöklés	Öldöklés	Öldöklés	
Kifosztás (šalālu)		Kifosztás	Kifosztás	Kifosztás	Kifosztás	Kifosztás			
						Özönvíz			
	Kegyetlenkedés		Kegyetlenkedés	Kegyetlenkedés		Kegyetlenkedés	Foglyok	Kegyetlenkedés	Kegyetlenkedés
				Foglyok			Kegyetlenkedés	Foglyok	
							Kifosztás	Kifosztás	
Pusztítás	Pusztítás	Pusztítás	Zsák-mány	Pusztítás	Pusztítás	Pusztítás	Pusztítás	Pusztítás	

Hódítás	Zsákmány	Zsákmány	Pusztítás		Özönvíz				Zsákmány
		Deportálás			Sz akrális				
Adó							Adó	Adó	
Kegyetlenkedés		Terror	Terror			Terror	Terror	Terror	Terror
	Ijedelem	Ijedelem	Ijedelem	Ijedelem	Ijedelem	Ijedelem	Ijedelem	Ijedelem	
Menekülés	Menekülés		Menekülés	Menekülés	Menekülés	Menekülés	Menekülés	Menekülés	
	Hódolat	Hódolat	Hódolat	Hódolat	Hódolat	Hódolat	Hódolat	Hódolat	Hódolat
									Hódítás
Deportálás			Deportálás	Deportálás				Deportálás	
Betagozás	Betagozás							Betagozás	
	Táborozás		Táborozás	Táborozás					
	Adó	Adó	Adó	Adó	Adó	Adó			Teher
	Teher	Teher	Teher	Teher					Adó
	Deportálás								
		Táborozás							
		Víz		Búza					
		Helyzet							
		Könyörület	Toborzás						
		Sz akrális	Sz akrális			Sz akrális			
				Emlék-mű	Emlék-mű	Emlék-mű		Emlék-mű	Emlék-mű
						Betagozás			

Az esetek felében a királyfeliratok hadjáratleírásai egy ellenséges tevékenységgel kezdődnek (II. Aššur-dān, II. Aššur-nāšir-apli Kurkh monolit és Annales felirata, V. Šamši-Adad Aššur sztéléje és Nimrud sztéléje): hamis „bizalom” (*takālu*) a saját istenükben/erődjükben /seregükben, melyből kibontakozik a lázadás valamilyen formája (*nabalkutu*). Ennek következménye az asszír király útra kelése, mely során az uralkodó segítségül hívja Aššur istent (*ina qibīt Aššur* vagy valami hasonló fordulattal él), seregszemlét tart (*dekū*), elindul (*namāšu*) majd megérkezik (*qerēbu*) célállomásához. A táblázatban föl-tüntetett példák másik 50%-ban az utazás után kerül sor a lázadás és a hamis bizalom

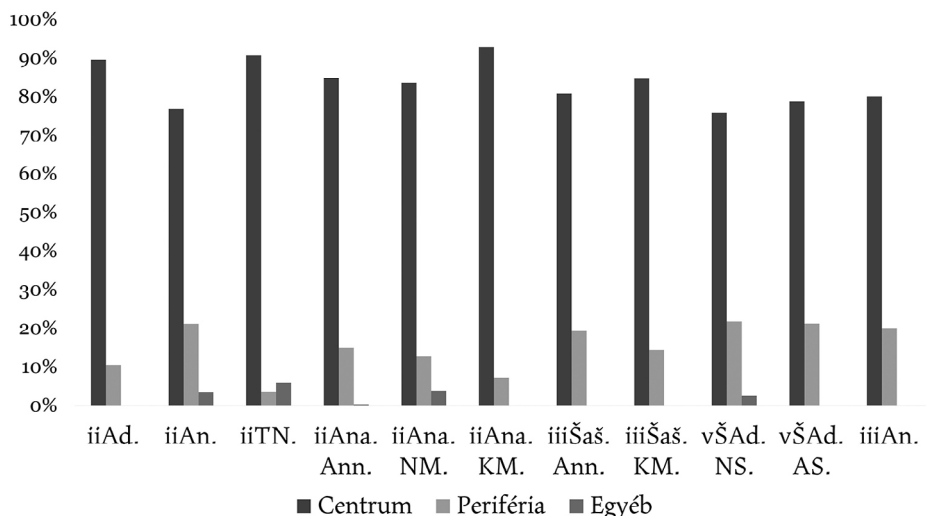
bemutatására (II. Adad-nērārī, II. Tukultī-Ninurta, III. Šulmānu-ašarēdu Annales és Kurkh monolit, valamint III. Adad-nērārī). Úgy tűnik, hogy az ellenség lázadása és az asszír király útja szorosan összefüggő elemek, melyek vagy így vagy úgy, egymás után következnek. A két téma között az asszír ideológiában kauzális összefüggés van. A király a világrend ellen lázadó periféria megregulázása végett indítja a hadjáratot, megismételve ezzel Ninurta és Anzû mitológiai harcát. Az uralkodó a civilizált centrum értékeinek „apostola”, nem katonai agresszor, hanem az Aššur istentől kapott küldetés véghez vivője.²⁹²

A hadsereg útja után az uralkodó megkezdí a város ostromát (*lamû*), megveri az ellenséget (*maḥāšû*), majd meghódítja a várost és a hozzá tartozó területet (*kašādu*). A hódító öldöklést rendez (*dāku*), kifosztja a várost (*šalālu*), kegyetlenül kivégzi a foglyokat (számos igével kifejezve), elpusztítja a települést (*appul aqqur ina išāti ašrup*) és elviszi a zsákmányt (*wabālu*), végül pedig „kiönti” a környékre a rettegés terrorját (*saḥāpu*). Három helyen a terror kiöntését megelőzi az adó (V. Šamši-Adad Aššur sztélé és Nimrud sztélé) vagy a deportálás képe (II. Tukultī-Ninurta) – de ezek kivételeknek tekinthetők. Mint ahogy korábban már említettem, az asszírok nagy hangsúlyt fektettek a hadviselés kegyetlen mivoltára. Ennek részletekbe menő kidolgozását láthatjuk a vizsgált 150 éves időperiódus alatt.

A narráció menete az asszír sereg pusztítására adott válasszal folytatódik: az ellenség megijed (*palāḥu*), elmenekül (*naparšudu*, illetve hasonló jelentésű igékkel) vagy behódol (*šabātu*, a láb megragadásának és megcsókolásának értelmében). Az asszír terror tehát automatikusan maga után vonja a környezet félelmét, aminek valamilyen módon kötelessége kifejezni alsóbbrendűségét, vagy úgy, hogy beismerve minden ellenállás hasztalanságát, elmenekül; vagy pedig úgy, hogy behódol. A periféria népeinek mozgási szabadsága ezzel véget is ér. A narráció további menete folyamán nincs is több ige, mely az ellenség szerepére vonatkozna. Az asszír propaganda nem tűnteti ugyan el teljesen a periféria cselekvési szabadságát, mint ahogyan az az Iszin-Larsza korig megfigyelhető a mezopotámiai királyfeliratokban.²⁹³ Sőt, a földrajzi tereket és a konkrétan megnevezett személyeket itt-ott – főleg a szargondia korban – még anekdotikus elemekkel is fölruhazza, a hozzájuk kapcsolódó igék aránya azonban mindvégig másodrendű marad (32. ábra).

²⁹² Maul 1998, 71–75; Dezső 2006b, 8–10; Pongratz-Leisten 2015, 232–244.

²⁹³ Sallaberger 2002; 2005.

32. ábra

A periféria részesevé a cselekvésben – az Újasszír Birodalom első felében – sosem haladja meg a 22%-ot, és átlagosan 15% körül mozog. Már ez a statisztikai megfigyelés is visszatükrözi az ellenség szerepét az asszír ideológia keretén belül.²⁹⁴

Az ellenség utolsó szereplése után a betagolás témájának elemei következnek. Ez a *nasāhu* „kitép” („deportál” értelemben), *ašābu* „letelepít”, *manū* „számol” (az országhoz „csatol” értelemben) vagy valami hasonló igével kezdődik. Három helyen (II. Adad-nērārī, II. Aššur-nāšir-apli Annales és Kurkh monolit) megjelennek a táborozást kifejező igék (*assakan bēdak* „[tábort] állítottam és ott töltöttem az éjszakát”). II. Tukulti-Ninurtánál azonban – ahol ez az altéma a lehangsúlyosabb (lásd 25. ábra) – az adó és a teher kivetése után helyezkedik el mindez. Az ajándékok fogadása (*maḥāru*) és az adó vagy robot, illetve egyéb teher meghatározása (*šakānu* „ráfektet”, *emēdu* „ráhelyez”, vagy más hasonló jelentésű igével kifejezve) fontos momentuma volt a hadjáratoknak. II. Aššur-dān kivételével mindegyik uralkodónál föltűnik. Ennek okát a 29. ábra kapcsán már elemeztem. Kétségtelen, hogy a megfélemlítésen vagy territoriális növekedésen túl, konkrét anyagi hasznot is vártak az asszír uralkodók egy hadjárattól. Ennek mágikus fixálásával találkozunk itt. Ezt követően jelennek meg néhol olyan altémák, melyek egy adott király feliratában strukturálisan folyamatosan ismétlődnek ugyan, de hosszútávon nem épültek be a hadjáratok narrációs hagyományába. II. Tukulti-Ninurtánál három ilyen kivétellel is találkozunk: a táborozást követő vízmerítés (*ḥabū*);

²⁹⁴ Erről bővebben lásd Árvai 2013; 2014a.

földrajzi név folyóhoz való kötése (*šalû*); illetve a király könyörületessége (*rēmu šakānu*). II. Aššur-nāšir-apli esetében ugyan ebbe a kategóriába sorolható a toborzás (*nasāqu*) és a búza learatásának aktusa (*ešēdu*).

A hadjáratok befejezéseként majdnem mindegyik királynál megjelennek valamiféle kultikus tevékenység igéi (a kivételt a korszak első két uralkodója jelenti). Ez lehet áldozat (*naqû*), a fegyver megmosása (*elēlu*) a tengerben, esetleg folyóban vagy emlékmű állítása:

šalam epūš kiššūtia ina libbi alṭur ina āli ušezziz

„Emlékművet készítettem, ráírtam hatalmammat és a városban fölállítottam.”

Hogy a hadjáratok szakrális lezárása milyen fontos esemény volt, arról a III. Šulmānu-ašarēdu által állított balawati kapu bronzfrízei vizuálisan is megemlékeznek (13. kép).²⁹⁵

13. kép. Áldozat és emlékmű (*šalmu*) állítása (Nunn 2012, 170. Abb. 100. nyomán)

A két regiszterből jól kivehetőek a különböző helyszínen, különböző pillanatban megörökített szertartások. Az alsó regiszter jobb oldalán valaki egy *šalmu*-t vés a sziklába.

²⁹⁵ Vö. Vör 2018b, 22–25.

A helyszín valahol a vadonban, talán éppen a Tigris forrásánál van.²⁹⁶ A papok éppen az áldozati állatokat viszik a helyszínre, akiket a király és kísérete követ. A felső regiszter *šalmuja* városi kontextusban készül, miközben a papok vagy katonák végrehajtják az áldozatot. Mindkét jelenetnek megvan a sajátos jelentősége. Míg a lakott területen kívüli emlékműállítás valamiféle mágikus határjelző – hagyományosan a birodalom peremén elkészített szikladombormű –, amely arra hivatott, hogy megjelölje centrum és periféria, kozmosz és káosz határát és egyúttal arra, hogy távol tartsa a birodalomtól a káosz gonosz erőit. A város kapujánál fölállított emlékmű egyrészt emlékeztető jel a helyi lakosság számára az asszír király hatalmáról, másrészt szintén egy mágikus védelem, mind a város, mind a tartománya számára. Egy terület Asszíriához csatolása nem csak katonai és adminisztratív feladat, az aktus mágikus megerősítést igényel, és ezt a célt szolgálták az asszír királyok azáltal, hogy emlékművet állítottak, továbbá ugyanez a mágikus fixálás csapódik le írásos formában is a királyfeliratokban.²⁹⁷

IV.3.2. Mikrostruktúra

Az asszír királyfeliratok mikrostruktúrája – mint ahogyan azt II. Aššur-nāšir-aplinál is láttuk – az adó fogadásának altémáján belül modellezhető a leglátványosabban, mivel ezen a szintaktikai egységen belül használják az írások a legtöbb kategóriát és alkategóriát (szavakat). Sajnos azonban a korszak első két és utolsó két királya többnyire általánosságokkal is megelégszik, ahogy azt például II. Adad-nērārī egyik ilyen listája szemlélteti (RIMA 2, A.o.99.2, 117):

biltu madattu namkūr ekallišu alpū imēr agalī biltu u madattu ša māt Lākē ana pāt gimriša eliš u šapliš lū amḫur

²⁹⁶ III. Šulmānu-ašarēdu maga számol be két ízben is (A.o.102.6, ii37–39; iii35–38) szakrális tevékenységéről a Tigris forrásvidékénél (iii35–38):

ina rēš nār ēni ša Idiglat šalam šarrutija ina kāpi ša šadi ina šit nabiša abni tanāti kiššūtija alkakāt qurđija ina qerebšu alḫur

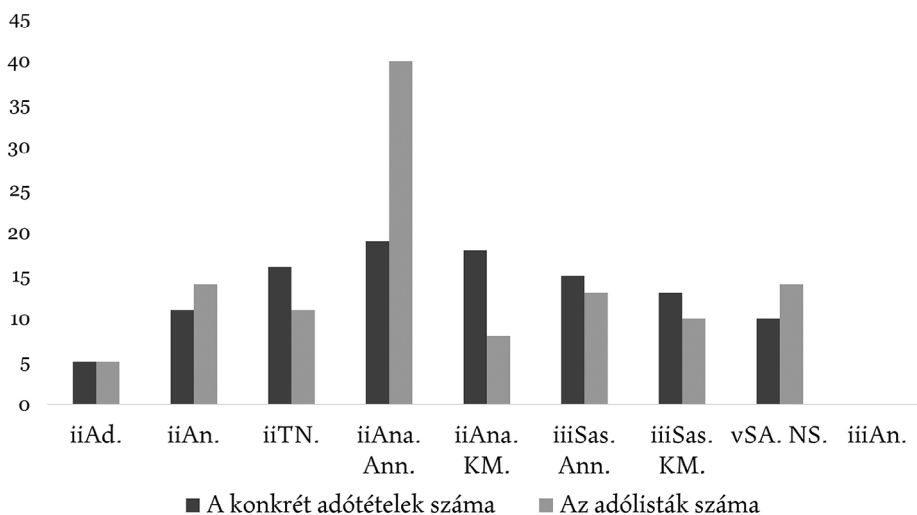
„A Tigris forrásánál a hegy sziklájába – ahonnan a mélyből föltör a víz – királyságom emlékművét állítottam, hatalmam dicsőségét és hőstetteim útját ráírtam”.

E reliefek és a hozzájuk kapcsolódó rituálék nyomai – III. Šulmānu-ašarēdué és más királyoké – valóban megtalálható a mai Törökországban Birkleyn barlangnál, Lice közelében (Diyarbakirtól mintegy 65 km-re észak-északkeleti irányban). Schachner 2009, 209–210, 213–217.

²⁹⁷ Colbow 2000; Shafer 2007.

„bizony fogadtam adót, beszolgáltatást, palotája tulajdonát, marhákat, *agalu*-szamarakat, a teljes Lākê ország adóját.”

A marhákon és szamarakon kívül nincs semmiféle pontosítás, hogy mit is kell érteni a *biltu madattu namkūr ekalli* alatt. A konkrét tételek megnevezése II. Tukulti-Ninurta, II. Aššur-nāšir-apli és III. Šulmānu-ašarēdu alatt a legmagasabb, előtte és utána kevesebb, illetve a fentebb idézett általános kifejezésekkel egészül ki (33. ábra, sötétszürke oszlopok). Ugyanakkor az adólisták már II. Adad-nērārītól meghaladják a 10 előfordulást, és ezt a jelentőségét V. Šamši-Adadig meg is tartja (33. ábra, világosszürke oszlopok).

33. ábra

A konkrét adótételek növekedésének és a csökkenésének politikai okai lehettek. Az Újasszír Birodalom expanziója II. Aššur-nāšir-apli, illetve az öt megelőző és követő uralkodók alatt teljesedett ki, és ebből következően érthető, hogy ebben az időszakban jelenik meg a legtöbb zsákmány és adó a birodalom gazdaságában és felirataiban. Ugyanakkor – ahogy azt majd az V.1. fejezetben látni fogjuk – korábbi királyok, akik bár jelentős hadjáratokat vezettek, adólistáikban megelégszenek az általános frázisokkal. Érdekes az a tény is, hogy az *Adó* altémájánál, tehát az adólistákat záró igéknél II. Tukulti-Ninurtától válik a *maḥāru* verbum dominánssá. Előtte az a szintaktikai egység számos szinonimával záródik (*wabālu*, *šalālu*, *ekēmu*, *leqû* stb.), melyek közül csak egy lehetséges variáció a *maḥāru* ige. Mindebből úgy tűnik, hogy a királyfeliratok mikrostruktúrája II. Tukulti-Ninurtánál kezd differenciálódni. Így a jelenség csak

részben függ össze a politika változásaival, bár a korszak végi hanyatlás III. Adad-nērāri uralkodása alatt és az adólisták teljes hiánya kétségtelenül korrelációban állnak egymással. Valaminek történnie kellett az írnökiskolákban – ennek mibenléte egyelőre rejtve marad előttünk –, ami elősegítette a változás folyamatát.

Akármi is ennek a változásnak a nehezen megfogható elsődleges oka, jelen korszakunkban II. Tukultī-Ninurta, II. Aššur-nāšir-apli és III. Šulmānu-ašarēdu zsákmánylistáinak szerkezete egyszerűsíthető úgy a nagy számok törvénye alapján, hogy jól modellezze a jelenséget. A többieknél a kis számú és általánosító adótétel, illetve a kevés adólista alapján ez a struktúrába sűrítés nem lehetséges, illetve, ha megtennénk, torzító eredményeket kapnánk.²⁹⁸ A három említett király öt szövegének adólistái a 21. táblázatban látható szerkezetet rajzolják ki (lásd akövetkező oldalakon).

Az alkategóriák leggyakoribb szekvenciái a fémeknél található: *kaspu*, *hurāšu*,²⁹⁹ *annaku*, *sipparu*, *parzillu*. Az *alpu* és *immeru* páros is általános mind az öt szövegben, de a *karānu* kiegészítés már csak II. Aššur-nāšir-apli és fia esetében bukkan föl. A nagytű négylábú kategória elemei, illetve a ruhaneműk általánosak ugyan, de elemeik elhelyezkedése nem egységes, és a kategórián belüli sorrendiség is variálódik. A listák struktúráinak hasonlósága mindemellett szembetűnő. A párhuzamosság még jobban kidomborodik, ha a szerkezetet a kategóriák szintjére egyszerűsítjük (22. táblázat, lásd a 173. oldalon).

²⁹⁸ Bizonyos szerkezeti elemek persze így is tetten érhetők. II. Aššur-dānnál egymás után szerepel a *sipparu* és az *annaku* (RIMA 2, A.o.98.1, 36), később azonban a sorrend épp ennek a fordítottja. Két alkalommal pedig találkozunk a szarvasmarha (*aplu*) és a birka (*šēnu*) egymás mellé állításával is (RIMA 2, A.o.98.1, 13, 20), az utóbbi azonban II. Tukultī-Ninurtától *immeru* kifejezéssel szerepel. A két szó nem teljesen szinonima, mert a *šēnu* gyűjtőfogalom, a kis termetű négy lábú hasadt körmű háziállatokat foglalja magában – tehát a birka mellett a kecskét is – mint nyáj (AHw III, 1090–1091; CAD Š, 128–131); ezzel szemben az *immeru* jelentése csak az egyes juhok takarja (AHw I, 378; CAD I, 129–134). II. Adad-nērārínál is szerepel egy ízben az *Háztáji állatok* kategóriája *aplu*, *immeru*, *šēnu* szekvenciában (RIMA 2, A.o.99.1, 88), őrizve apja írnökainak megoldását, előrevetítve ugyanakkor fia *tuššarru*inak újítását. Emellett van II. Adad-nērārínál a *Fémek* kategóriájában is egy referencia, ezúttal már „helyes” sorrendben: *kaspu*, *hurāšu* (RIMA 2, A.o.99.1, 104). V. Šamši-Adadnál a rendszer megint széthullani látszik (legalább is néhány évtizedre), és ismét csak töredék szekvenciasorokkal találkozunk: *alpu*, *immeru* (három ízben: RIMA 3, A.o.103.1, iii18, iii43, iv21); illetve *kaspu*, *hurāšu*, *sipparu* (egy alkalommal: RIMA 3, o.103.1, iii18).

²⁹⁹ II. Tukultī-Ninurta a 6 előfordulásból 4-szer (RIMA 2, A.o.100.5, 76, 90, 93, 98) az aranyat hozza előre, és csak két ízben kezdi az ezüsttel (RIMA 2, A.o.100.5, 70, 105).

21. táblázat

	II. Tukulti-Ninurta		II. Aššur-nāḫir-apli		III. Šulmānu-ašarēdu	
	Annales		Annales	Kurkh monolit	Annales	Kurkh monolit
Nagytestű négy lábú			<i>narkabtu</i> (szekér)	<i>narkabtu</i> (szekér)	<i>narkabtu</i> (szekér)	
			<i>šisu</i> (ló)	<i>šisu</i> (ló)		
			<i>imēru</i> (szamár)	<i>kūdanu</i> (szamáröszvér)		
			<i>šisī šimidāt nīri</i> (lófogat)			
Fém	<i>kaspu</i> (ezüst)	<i>ḫurāšu</i> (arany)	<i>kaspu</i> (ezüst)	<i>kaspu</i> (ezüst)	<i>kaspu</i> (ezüst)	<i>kaspu</i> (ezüst)
	<i>ḫurāšū</i> (arany)	<i>kaspu</i> (ezüst)	<i>ḫurāšu</i> (arany)	<i>ḫurāšu</i> (arany)	<i>ḫurāšu</i> (arany)	<i>ḫurāšu</i> (arany)
	<i>annaku</i> (ón)		<i>annaku</i> (ón)	<i>annaku</i> (ón)	<i>annaku</i> (ón)	
	<i>siparru</i> (bronz)		<i>siparru</i> (bronz)	<i>siparru</i> (bronz)	<i>siparru</i> (bronz)	<i>siparru</i> (bronz)
			<i>parzillu</i> (vas)	<i>parzillu</i> (vas)		<i>parzillu</i> (vas)
					<i>ušū</i> (ébenfa)	
Bronztárgyak			<i>diqāri siparrī</i> (bronzedény)	<i>diqāri siparrī</i> (bronzedény)		
			Egyéb bronz-tárgyak	Egyéb bronz-tárgyak		
Ruhák	<i>lubulti kitī</i> (len ruha)					
	<i>lubulti birmē</i> (tarka ruha)		<i>lubulti birmē</i> (tarka ruha)	<i>lubulti birmē</i> (tarka ruha)		
			<i>lubulti kitī</i> (len ruha)	<i>lubulti kitī</i> (len ruha)		<i>lubulti kitī</i> (len ruha)
				<i>qurpisu</i> (páncél)		
Nagytestű négy lábú						<i>narkabtu</i> (szekér)
					<i>šisū</i> (ló)	<i>šisū</i> (ló)
						<i>šimit nīri</i> (fogat)
Háztáji					<i>imēru</i> (szamár)	
	<i>immeru</i> (birka)		<i>alpu</i> (marha)	<i>alpu</i> (marha)	<i>alpu</i> (marha)	<i>alpu</i> (marha)
	<i>alpu</i> (marha)		<i>immeru</i> (birka)	<i>immeru</i> (birka)	<i>immeru</i> (birka)	<i>immeru</i> (birka)
	<i>imēru</i> (szamár)					
			<i>karānu</i> (szőlő-venyige)	<i>karānu</i> (szőlő-venyige)		<i>karānu</i> (szőlő-venyige)
<i>iššuru</i> (madár)						

Egyéb	<i>akalu</i> (kenyér)	<i>dīqārī siparrī</i> (bronzedény)	<i>dīqārī siparrī</i> (bronzedény)	<i>uknatu</i> (színes gyapjú)	
	<i>šīkaru</i> (sör)	<i>taḥi siparrī</i> (bronzüst)	<i>taḥi siparrī</i> (bronzüst)	<i>lubulti birmē</i> (tarka ruha)	
	<i>še'u</i> (gabona)	<i>qurpisi siparrī</i> (bronzpáncél)		<i>lubulti kitti</i> (len ruha)	
	<i>tibnu</i> (szalma)				

22. táblázat

II. Tukulti-Ninurta	II. Aššur-nāšir-apli		III. Šulmānu-ašarēdu	
Annales	Annales	Kurkh monolit	Annales	Kurkh monolit
	Ló	Ló	Ló	
Fém	Fém	Fém	Fém	Fém
	Bronztárgyak	Bronztárgyak		
Ruha	Ruha	Ruha		Ruha
				Ló
Háztáji	Háztáji	Háztáji	Háztáji	Háztáji
Élelmiszer	Bronztárgyak	Bronztárgyak	Ruha	Fogyók

Az Újasszír Birodalom első felének uralkodóinál forr ki a királyfeliratok adólistáinak mikrostruktúrája. Ez legtöbbször a ló és a hozzá kapcsolódó elemekkel (harci kocsi, harci számár vagy öszvér) kezdődik. A sor folytatódik a fémek felsorolásával (szinte törvényszerűen az ezüst–arany nyitással. Ezek után következnek a bronztárgyak (külön a fémektől, melyekhez csak kvantitatív jelzők vannak hozzárendelve, itt azonban konkrétan megnevezett dolgok, edények és egyéb tárgyak kerülnek az anyag-megnevezés mellé). A sor a ruhákkal folytatódik (tarka ruhák és len ruhák). Majd következnek a háztáji dolgok (a szarvasmarha, a birka és a szőlővenyige). Végül az utolsó kategória nem behatárolható, II. Tukulti-Ninurtánál gabonakészítmények kerülnek felsorolásra (kenyér, sör, és ez érthető is, hisz az ő hadjárata a termékeny közép-mezopotámiai területeken halad át, ahol ezeknek a tételeknek több évezredes hagyományuk van); II. Aššur-nāšir-aplinál másodsorra is terítékre kerülnek a bronzedények és egyéb bronzból készült tárgyak; III. Šulmānu-ašarēdu pedig az elmaradt ruhaféléket pótolja be az utolsó helyen.

A kép tehát egységes, a három király adólistái nagyjából ugyanabba a struktúrába kényszerítik bele a hadjárataik során beszedett és megszerzett zsákmányt. Habár a kategóriák szintjén a rendszer nincs ilyen formán meg a vizsgált korszak egészében, mégis bizonyos alkategóriák szekvenciasorai (fémek, háztáji állatok), kis számban bár,

de megtalálhatók II. Aššur-dāntól V. Šamši-Adadig. Ez pedig arra utal, hogy ezeket az alkategóriába tartozó szavakat minden asszír ember összetartozónak érezte, és ha a király anyagi előnyeiről esett szó, ezeket a csoportokat együtt emlegette. Ahhoz hasonló mnemotechnikai mankó volt ez az asszírok számára, mint amikor mi a hét magyar vezérről beszélünk. Nem sokat tudunk ugyan róluk, de a sorrendjük mindig ugyan az: Álmos, Előd, Ond, Kond, Tas, Huba, Töhötöm. Az ilyen frázisok hosszú élete a királyfeliratok mögött meghúzódó oralitás jelenlétének kitapintható lüktetését jelzik. Az adólisták mikrostruktúrái, illetve azok töredékei azt bizonyítják, hogy a királyfeliratok általánosan ismert szófordulatokat ültettek át a szövegbe, így azok valamilyen formában a szóbeliség lecsapódásai.³⁰⁰

IV.4. HANGSÚLYOK

Az altémák egymáshoz viszonyított hangsúlyait a III.1.2. fejezetben lefektetett szabály alapján kaphatjuk meg. Minden feliratban összeszámoltam, hogy – a funkcionális igék kategóriáján belül – miből hány igét használ, illetve, hogy ezeket hányszor ismétli meg. A kapott érték alapján ki tudtam számolni, hogy egy altémában használt ige gyökök száma hány százaléka az összes ige gyöknek, illetve, hogy az altémában előforduló igék száma hány százaléka az összes funkcionális igének (17. ábra). A kettő különbsége adja meg azt az arányszámot (18. ábra), amely kimutatja, sok ige gyököt használt kevés alkalommal (ebben az esetben a standard deviáció mínuszba süllyed) vagy kevés ige gyököt használt sok alkalommal (ilyenkor az arányszám pluszba emelkedik). A két esetet – némileg pontatlanul, de mégis jó okkal – „meseszerű” (mínusz érték) és „ritualisztikus” (plusz érték) megnevezéssel illetttem.

Ritualisztikus, mivel kevés ige gyököt olyan sokszor használ, hogy messze meghaladja a normál kommunikációs csatornák terhelhetőségét, amely így számunkra, 21. századi olvasók számára monotonná és unalmassá válik ugyan, az ókori ember számára azonban transzcendens értelmet nyer.³⁰¹ A szövegező ezzel akarja kifejezni, hogy az adott altéma nem csupán információközlés, sőt elsősorban nem is az, hanem a valóság befolyásolása, azaz mágia. Ahogy halmozódik a *Pusztítás* három félelmetes igéje egymás után (*napālu*, *naqāru*, *šarāpu*), majdnem minden hadjárat megfelelő szerkezeti pontjánál, úgy hat a szöveg egyrésztől vissza a múltba (retrospektív dimenzió), bizonyossá téve a rombolást tényét (még akkor is, ha esetleg a valóságban bizonyos esetekben ez meg sem történt);

³⁰⁰ Árvai 2022a.

³⁰¹ Gray 1971, 290.

illetve úgy hat a kép másrésztől a jövőre, előrevetítve a király következő hadjáratainak pusztításait (prospektív dimenzió).³⁰² A meseszerű megjelölés azokra az altémákra vonatkozik, ahol a szövegező több szinonim igét variál, melyekkel mintegy elmeséli az eseményt. Strukturálisan ezeknek a verbumoknak is kijelölt helye van, és ebben az értelemben is repetícióról beszélhetünk, de a szavak recitálása helyett a képek ismétlése kerül előtérbe. Tipikus példa erre a *Kegyetlenkedés* altémája, ahol a királyfeliratok szövegezője szinte tobzódik a különbnél különb kínzási és kivégzési kifejezésekben (*nakāsu, kâṣu, šarāpu, alālu, zaqāpu* stb.).

A II. Aššur-dāntól III. Adad-nērāriig terjedő elemzés a 18. táblázat szerkezetéhez rendeli hozzá az altémák arányszámait, amely egy újabb komplex táblázatot hív életre (23. táblázat). Ebben az egységesen, minden királynál (illetve néhány esetben csak majdnem mindegyiknél) ritualisztikusan megjelenő szintaktikai egységeket vastagított kerettel jelölöm, lásd a következő oldalakon.

³⁰² Tágabb összefüggésben, de ugyanerről beszél az egyiptológus Jan Assmann is. Assmann 1999, 70–72.

23. táblázat

Altéma	iiAd.	iiAn.	iiTN.	iiAna. Ann.	iiAna. KM.	iiiŠaš. Ann.	iiiŠaš. KM.	vŠA. NSz.	vŠA. ASz.	iiiAn.	Átlag
Hamis bizalom	-2,3							-1,3			-1,8
Lázadás	-4,5			-0,6	-1,2			-4	-1,7		-2,4
Ellenállás								-3,8	-3		-3,4
Isteni segítség	-0,5		-1,2	-2,6	-2,3			-0,5	-1,7		-1,5
Mustra	+1,9	-0,3		-0,4	-4,9		-1			+2,7	-0,3
Indulás		+4,7	+18,4	+6,6	+5,1	+4,8	+8,3			+7,6	+7,9
Út	-2,4	+11,4	-18,1	-6,4	-0,9	+1,6	-5,5	+0,6	+3,2	+0,8	-1,6
Érkezés			+3,9	+2	+0,2	+2,8	+6,5				+3,1
Lázadás		-1,6	-1,7							-5,7	-3,0
Hamis bizalom		-1,3		-1,9	+3,2	+0,2	-0,1			-1,9	-0,1
Ellenállás						-2,3	-3,2				-2,8
Csatarend						-3,6	-2,6				-3,1
Isteni segítség							-0,7			-1,9	-1,3
Ostrom		-0,9		+0,4	-1,2	-0,6	+1,1	+1,8	-2,1	-3,8	-0,7
Ellenakció		-1,6									-1,6
Harc		-0,6	-1,7	-1,9	-0,5	+0,5	-0,5	-2,6			-1,0
Hódítás			-2,5	+3,1	+4,4	+5,2	+3,1	+2,5	+3,3		+2,7
Kifosztás	-0,2										-0,2
Öldöklés	+4	-1,3	-2,5	+3,7	+3,2	+1,8	+1,4	+2,8	+3,3		+1,8
Foglyok									-0,9		-0,9
Kifosztás	+1,9		-1,2	+4,8	+3,2	-1,4	-2,2				+0,9
Özönvíz							-1				-1,0
Kegyetlenkedés	-4,3	-1,3		-5,9	-9,3		-4,6	-6,6	-1,7	-1,9	-4,5
Hódítás		-1,9									-1,9
Foglyok								+0,2			+0,2
Zsákmány				-2,3	+0,9					-1,9	-1,1
Kifosztás								-1,4	-6,8		-4,1
Pusztítás	+7,8	-2,9	-4,9	+8	+8,6	+2,5	+4,8	+16,8	+9,9		+5,6
Özönvíz						-1,5					-1,5
Szokrális						-1,9					-1,9
Zsákmány		-5,7	-9,5								-7,6
Adó								+1,8	+0,8		+1,3
Deportálás			-1,2								-1,2
Terror			-1,7	-1,3			-0,4	+1,8	+0,8	+2,7	+0,3

Ijedelem		-1,3	-2,9	-1,6	-2,1	-0,6	+0,1	+0,2	-2,1		-1,3
Menekülés		-1,3		-4,2	-4,6	-4	-5,5	-3,7	-0,9		-3,5
Hódolat		-0,3	-1,2	+0,3%	-1,2	-1,5	+0,5	-1,1	-0,4	+0,8	-0,5
Hódítás										-1,9	-1,9
Deportálás				-1,9	-3,5			-3,4			-2,9
Betagolás	-0,2	-0,9						+0,2			-0,3
Táborozás				+3,6							+3,6
Teher										+0,4	+0,4
Adó		+8,6	+2,2	+3,8	+3,9	+1,3	+3,4			+11,7	+5,0
Teher		+0,7	-1,7	-1,2	+1,6						-0,2
Táborozás		+0,4	+31,7								+16,1
Víz			-0,4								-0,4
Helyzet			+2,2								+2,2
Könyörület			-2,9								-2,9
Deportálás		-2,9									-2,9
Toborzás				-0,4	+0,5						+0,1
Szakrális			-3,3				-3,2				-3,3
Emlékmű				-3,8	-3,5	-4,7	+2,5	-3,9		-7,6	-3,5
Betagolás							-2,3				-2,3

Az Újasszír Birodalom első 150 évében majdnem minden királynál ritualisztikus hangsúlyt kapnak az *Indulás* (*namāšu*) és *Érkezés*, egészen pontosan közeledés (*qerēbu*) igéi.³⁰³ Egyedül II. Aššur-dān és valamilyen oknál fogva V. Šamši-Adad maradnak kívül e körön. A *Hódítás* altémája a korszak zenitjén regnáló három király, II. Aššur-nāšir-apli, III. Šulmānu-ašarēdu és V. Šamši-Adad uralkodók számára hangsúlyos, éppúgy, ahogy az *Öldöklés* is, ráadásul ez utóbbi kiegészül II. Aššur-dān feliratával. A *Kifosztás* altémája már inkább megosztó, az itt szereplő igék (*šalālu* és *šabātu*) csak a korszak első királya, illetve dédunokája, II. Aššur-nāšir-apli számára ritualisztikus. Ezeknél az uralkodóknál viszont olyan hangsúlyt kap, hogy a sor végi átlaga mégis pozitív. A *Pusztítás* altémájának három fontos verbuma (*napālu*, *naqāru*, *šarāpu*) csak III. Adad-nērārīnál nem szerepel. A többieknél – II. Adad-nērārīt és II. Tukultī-Ninurtát leszámítva – kiemelkedően magas arányszám jelenik meg. A kivételeknél is csak azért csap át mínuszba a standard deviáció, mert kevés a referencia (II. Adad-nērārī esetében mindössze egyszer lelehető föl az *Annales*-ében a szekvenciasor), illetve a király írnokei a szekvencia utolsó elemét olykor szinonimákkal helyettesítik (*tāru*, *hepū*). Az *Adó* altémája máshol helyezkedik

³⁰³ A hadsereg útjának modellezését a helyi bázisokból csatáéig lásd Dezső 2011, 124–133.

el szerkezetileg a különböző szövegekben, de fontossága az *Indulás* és *Érkezés* igéivel vetkszik. Egyedül II. Aššur-dānnál nem találkozunk a *mahāru* verbummal. Úgy tűnik, hogy ez az altéma még akkor is általánosan fontos, ha mikrostrukturális kidolgozása csak II. Aššur-nāšir-apli alatt teljesedik ki. Mindössze három királynál (II. Adad-nērārī, II. Tukulti-Ninurta és II. Aššur-našir-aplinál) jelenik meg a *Táborozás* altémája. Náluk azonban olyan fontos, hogy a standard deviáció átlagosan +9,9 (ez a szerkezetileg két helyen fölbukkanó arányszám [+3,6 és +16,1] átlaga).

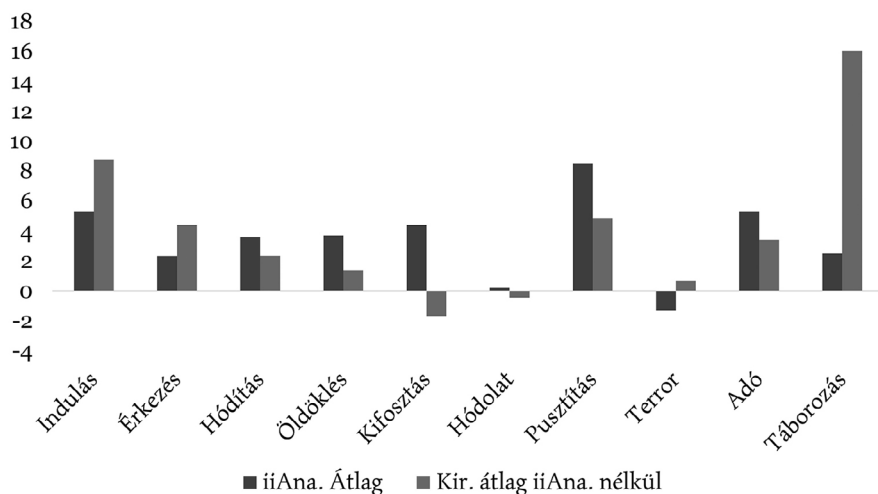
A III.2.3. fejezetben II. Aššur-nāšir-apil szövegeinek átlagai alapján megállapítottuk, hogy az ő írnokai az *Indulás*, *Érkezés*, *Hódítás*, *Öldöklés*, *Kifosztás*, *Pusztítás* és *Adó* szintaktikai egységek igéit részesítették előnyben, ezeket az altémákat jegyezték ritualisztikus módon föl. II. Aššur-nāšir-aplinál kapott leghangsúlyozottabb átlagértékeket (18. táblázat, utolsó oszlop) érdemes az összes többi király átlagaival összevetni (24. táblázat). Ez az érték azonban nem azonos a 23. táblázat utolsó oszlopával, hiszen azok magukban foglalják a Kalhu-alapító király értékeit is.

24. táblázat

	II. Aššur-nāšir-apli feliratai alapján megállapított ritualisztikus standard deviációi	II. Aššur-dāntól III. Adad-nērārīig terjedő időszak (II. Aššur-nāšir-apli figyelmen kívül hagyva) standard deviációi
Indulás	+5,3	+8,8
Érkezés	+2,3	+4,4
Hódítás	+3,6	+2,3
Öldöklés	+3,7	+1,4
Kifosztás	+4,4	-1,7
Hódolat	+0,2	-0,5
Pusztítás	+8,5	+4,9
Terror	-1,3	+0,6
Adó	+5,3	+3,4
Táborozás	+2,5	+16,1

A táblázatba belefoglaltam azokat az altémákat is, melyek vagy II. Aššur-nāšir-aplinál ritualisztikusak, de a többenél nem mutatnak pozitív értéket (*Kifosztás*, *Hódolat*) vagy pedig fordítva (*Terror*). Ez három szintaktikai egységet érint, a többi hét esetében – még ha különböző arányszámokban is, de – hangsúlyaik egységesen pozitív irányba tolódnak el. Tehát azoknál a jelenetknél, melyeknél II. Aššur-nāšir-apli írnokai fontosnak tartották az események ritualisztikus ábrázolását, ugyan így jártak el az őket megelőző,

illetve követő kollégáik is. Szemléletesen adja ezt vissza a 24. táblázat diagramra való vetítése (34. ábra):

34. ábra

A pozitív standard deviáció altémái az egész vizsgált 150 éves időintervallumban rituálisztikus szerepet tölthettek be. Az arányszámok különbözőségei elsősorban a referenciák kis számából következnek, mivel így a funkcionális igéknek nem adatik meg minden esetben a lehetőség, hogy repetitív funkcionális igévé váljanak. Az üzenet ettől függetlenül minden asszír számára – akár tudott írni, akár nem – világos volt. A király hivatása, hogy hadjáratot indítson (*Indulás, Érkezés, Táborozás*) és hogy megnagyobbítsa Asszúr országát (*Hódítás*).³⁰⁴ Mivel a periféria népei „jogtalanul” építették ki civilizációjukat, „jogtalanul” teremtettek rendet országukban, az asszír királynak vissza kell fordítania (*târu*, ahogyan a feliratokat elkészítő *tušarruk* sokszor fogalmazni szeretnek) a területet az őt megillető státuszba, a káoszba. Ezt fejezik ki az *Öldöklés*, a *Kifosztás*, a *Pusztítás* vagy a *Terror* altémái. Persze a meghódított ország is részesülhet a civilizációs javakból, de csak akkor, ha azt Asszíria hozza el számára. Ezt az integrációt fejezik ki a *Hódolat* vagy az *Adó* szintaktikai egységeinek igéi. Az üzenet mind retrospektív, mind prospektív irányban mágikus erővel bír, megerősítve ezzel az örökké fennálló – bibliai szóhasználattal élve „ezeréves” (Jel 20,4) – birodalmat.³⁰⁵

³⁰⁴ Tadmor 1999, 55–56.

³⁰⁵ Nem véletlen, hogy más totalitárius politikai berendezkedések is előszeretettel használtak ilyen és ehhez hasonló fogalmakat. Klemperer 1947, 334–335.

IV.5. KONTINUITÁS ÉS DISZKONTINUITÁS AZ ÚJASSZÍR BIRODALOM ELSŐ MÁSFÉL ÉVSZÁZADÁBAN

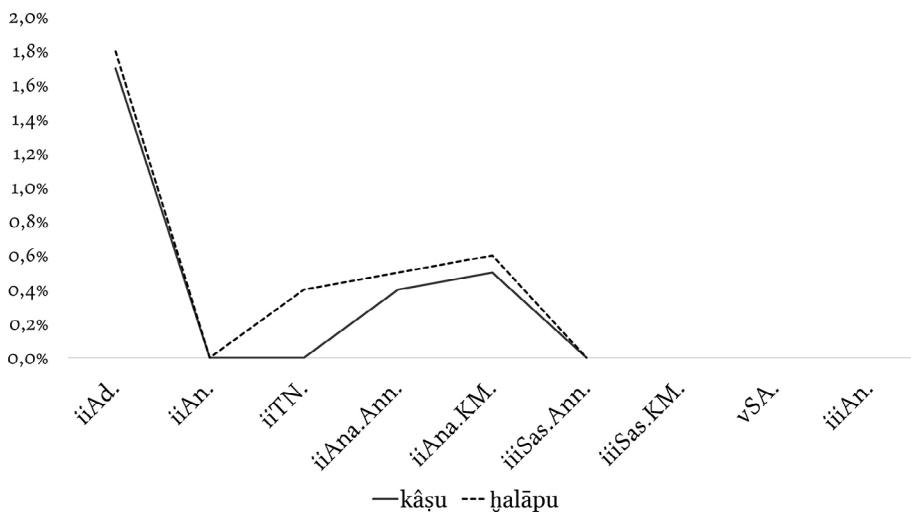
A II. Aššur-dānnal kezdődő 150 éves periódus alatt keletkezett királyfeliratok összehasonlítása által lehetőség nyílik számunkra, hogy megkeressük azokat az elemeket, amelyek formálódtak, megváltoztak az idő során – melyek tehát a diszkontinuitás jegyei. Emellett pedig ki kell emelnünk azokat a faktorokat, melyek az Újasszír Birodalom első másfél évszázadában változatlanul fennmaradtak – melyek a kontinuitás jegyei. A vizsgálat eredménye sokat elárul majd a királyfeliratok természetéről, illetve alkotóik világnézetéről.

IV.5.1. Diszkontinuitás

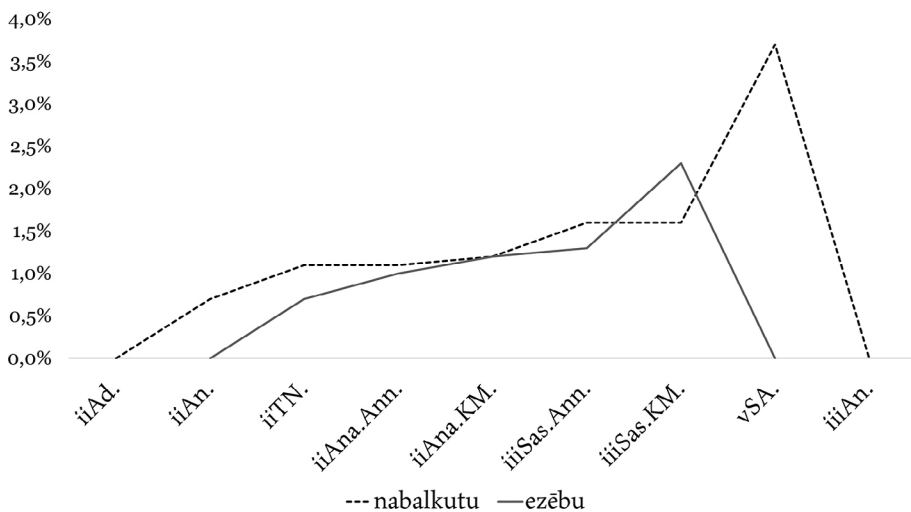
A másfél évszázadot átölelő diakrón vizsgálatból a diszkontinuitás számos momentumára derül fény. Bizonyos szavak a korszak elején megvannak, majd szépen lassan kivesznek a divatból. Így például a *halāpu* „[valakinek a megnyúzott bőrét] kiteríti” kifejezés II. Aššur-dānnal 1,8%-a az előforduló igéknek, II. Aššur-nāšir-apli Annalésében ez az arány már csak 0,5%, és őt követően egyáltalán nem találkozunk vele (35. ábra, szaggatott vonal). Hasonló a helyzet a *halāpu* képéhez szorosan kapcsolódó *kāšu* „megnyúz” igével is (35. ábra, folytonos vonal).³⁰⁶

Más esetben új igék kerülnek a palettára, melyeket a korszak első királyai még nem használtak. Az ellenség például gyakran meneküléssel akarja megmenteni az életét, melyet a szöveg egy infinitivusi szerkezettel fejez ki: *ana šuzub elū* „hogyan mentse életét, fölmenekült [a hegyre]”. Az *ezēbu* „elhagy, hátrahagy” Š igetörzsben „megment” verbum azonban II. Tukultī-Ninurtánál jelenik meg elsőként (0,7%-ban), és folyamatosan növekszik III. Šulmānu-ašarēduig (2,3%), hogy a korszak utolsó két uralkodójánál ismét eltűnjön a szövegekből (36. ábra, világosszürke vonal). A hegyen való átkelést kifejező *nabalkutu* II. Adad-nērārīnál jelenik meg 0,7%-ban, majd a folyamatos növekedés során V. Šamši-Adanál eléri a 3,7%-ot, hogy aztán III. Adad-nērārīnál ismét feledésbe merüljön (36. ábra, szaggatott vonal).

³⁰⁶ A diagramokban eddig oszlopokkal jeleztem az eredményeket. Most, mikor kronologikus összefüggéseket keresek, vonaldiagramot használok (tisztában azzal, hogy két egymást követő király adatai között nincs közvetlen kauzális korreláció), így ugyanis jobban tudom érzékelteni a diakrón trendeket.

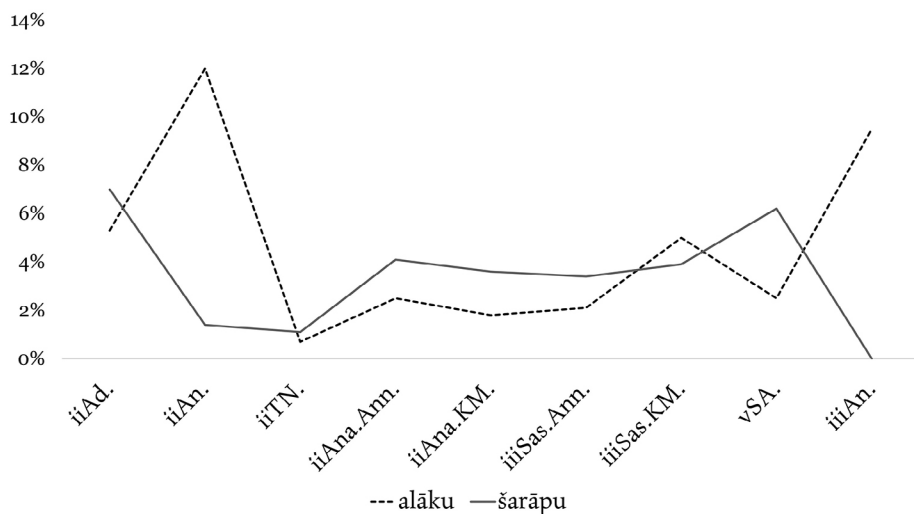
35. ábra

36. ábra

Bizonyos esetekben egy szó előfordulása „kádszerűen” alakul. Ez azt jelenti, hogy a korszak kezdetén az adott ige jól ismert, majd használata idővel megritkul, a korszak végére pedig ismét gyakorivá válik. Ilyen az *Utazás* témájában az *alāku* „menni, gyalogolni” ige. II. Adad-nērārīnál 12%-os az előfordulása, II. Aššur-nāšir-aplīnál lecsökken 1,8%-ra, hogy a korszak utolsó uralkodójánál ismét fölugorjon 9,5%-ra (37. ábra, szaggatott vonal). Ehhez hasonló ívet fut be a *šarāpu* „megéget” ige is, ahol a kezdeti 7%

(II. Adad-nērārī) lecsökken 1,1%-ra (II. Tukulti-Ninurta), hogy a korszak végére ismét a 6,2% magasságába hágjon föl (37. ábra).

37. ábra

Vannak egyedi megoldások is, melyek csak arra a királyra jellemzőek. Így például csak II. Tukulti-Ninurtánál találkozunk a – szerkezetileg a táborverést követő – vízmerítés képével (*habû*, 1,7%) vagy a földrajzi helyzetmeghatározás *šalû* igéjével (4,3%). Ezek a speciális megfogalmazások érhetők az ő esetében, hiszen a király egyetlen mezopotámiai hadjáratot ír le itineráriumszerűen, és mint ilyenben, fölértékelődik a földrajzi pozíció meghatározás vagy a víznyerés a táborozás során. A többi uralkodónál ezek másodlagosak, így nem is kerülnek kifejezésre. II. Aššur-nāšir-apli Kurkh monolitjának szövegezője fontosnak tartotta a búza betakarításának strukturális megjelenítését és repetícióját (*ešēdu* és *tabāku*, 4,2%), de se előtte, se utána nem találkozunk a kifejezéssel.

A királyfeliratok szerkezetében is változások figyelhetők meg a másfél évszázados időintervallum alatt. Itt azonban még nehezebb folyamatokról beszélni. Az ellenséges tevékenység például II. Aššur-dān és V. Šamši-Adad esetében megelőzi az asszír agressziót, míg II. Adad-nērārī, II. Tukulti-Ninurta, III. Šulmānu-ašarēdu és III. Adad-nērārī esetében az asszír hadmozdulatokat követően kerül bemutatásra. II. Aššur-nāšir-aplinál mind az asszír útra kelés előtt, mind után ellenséges tevékenységet találunk (25. táblázat).

25. táblázat

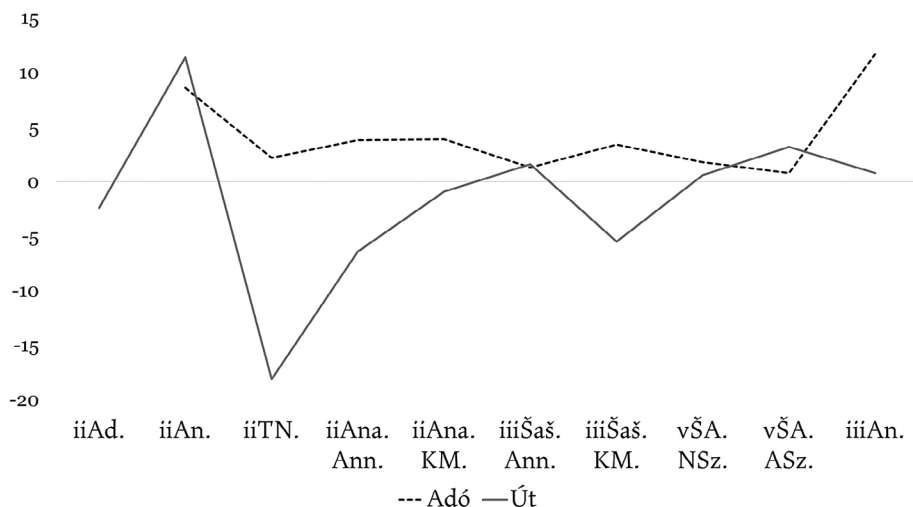
iiAd.	iiAn.	iiTN.	iiAna.	iiiŠaš.	vŠA.	iiiAn.
Ellenséges tevékenység			Ellenséges tevékenység		Ellenséges tevékenység	
Asszír útra kelés	Asszír útra kelés	Asszír útra kelés	Asszír útra kelés	Asszír útra kelés	Asszír útra kelés	Asszír útra kelés
	Ellenséges tevékenység	Ellenséges tevékenység	Ellenséges tevékenység	Ellenséges tevékenység		Ellenséges tevékenység
Hódítás	Hódítás	Hódítás	Hódítás	Hódítás	Hódítás	Hódítás

Az *Ellenséges tevékenység* témájának elhelyezkedését azonban más szempontból is meg lehet közelíteni. Fölfoghatjuk úgy is, hogy a témák szekvenciájában két (illetve a *Hódítás* egységét követő *Menekülés/Behódolás* témáját beleszámolva három) ellenséges tevékenység helyezkedik el, melyet azonban csak II. Aššur-nāšir-apli használ ki. A többi király vagy az első, vagy a második strukturális egységet egyszerűen átugorja – mint ahogy erre más szerkezeti elemnél számos példát találunk. A makrostruktúra tehát mutat ugyan időbeli átalakulásokat, ezek alapján azonban nehéz a változás trendjét behatárolni. Ennek vagy az az oka, hogy túl kicsi a minta, vagy pedig egyszerűen az, hogy a különbözőségek véletlenszerűek, így nincs is értelme trend után vizsgálni.

Az adólisták mikrostruktúrája esetében azt tapasztaljuk, hogy a korszak első kettő és utolsó kettő uralkodójánál nem található részletes kidolgozást. A szövegezők általános megjelölésekkel (*madattu, biltu* stb.) és rövid szekvenciasorokkal (*aplu, immeru, šēnu*, vagy *aplu, immeru, šēnu*) is megelégszenek, a tételeket azonban nem dolgozzák bele egy átfogó szerkezetbe. Ezzel szemben II. Tukultī-Ninurta, II. Aššur-nāšir-apli és III. Šulmānu-ašarēdu adólistái precízen strukturáltak, és kényelmesen párhuzamba állíthatók (21–22. táblázat), mivel a jelenség inkább a kontinuitás, mint a diszkontinuitás jegyeit viseli magán. Lényegi változás alig van a három uralkodó adólistáinak szerkezetei között. A ló és a hozzá kapcsolódó tételek II. Tukultī-Ninurta esetében még nincsenek meg, nála viszont szerepelnek élelmiszerek, melyek a többieknél hiányoznak. A bronztárgyak II. Aššur-nāšir-aplinál hangsúlyosak, kétszer is szerepelnek a listákon, míg a többi ezt elhanyagolja. Az adólisták változásai nem is e három király esetében a legfontosabbak, hanem a nagy kérdés sokkal inkább az, hogy hogyan született szinte a semmiből II. Tukultī-Ninurta uralkodása alatt egy kész szerkezet?

A diszkontinuitás jegyei a témák hangsúlyában is nehezen nyomon követhetőek. Ha vannak is változások, nehéz tendenciákat tetten érni. Az értékek legtöbbször ingadoznak, minden fölismerhető szabályszerűség nélkül. Az *Adó* szintaktikai egységénél például – ha összekötjük az oszlopdiagramok csúcsait – egy „kádforma” rajzolódik ki,

ahol a kezdeti és a végső fázisban magas értékeket látunk, középen pedig alacsonyokat (39. ábra, folytonos vonal). Nincs azonban kézzel fogható magyarázat arra, hogy miért a korai és kései fázisban emelkedik magasba az érték, hiszen az *Adó* altémán belüli mikrostruktúra épp a közbeeső időszakban virágzik föl.

38. ábra

Az *Út* altémája például az összes feliratban fontos, de, hogy a hangsúly kinél milyen értéket mutat, az a legtöbb esetben teljesen kiszámíthatatlan (38. ábra, folytonos vonal). Az könnyen megmagyarázható, miért II. Tukultī-Ninurtánál éri el a görbe a legmélyebb pontot (-18,1), hiszen ő az a nagy itinerárium író, aki hosszú hadjárata során élvezettel alkalmaz különbnél különb szinonimákat serege haladásának bemutatására. A 13 mozgást kifejező igében a hagyományos szókészlet mellett (*alāku* „megy”, *šabātu* „megragadja [az utat], *erēbu* „bemegy” stb.) olyan kifejezéseket is használ az írnok, melyek nemcsak, hogy a vizsgált időszakban egyediek, de az egész asszír királyfelirat korpuszában ritkák (*šadaḥu* „előre halad”, *nagāšu* „továbbmegy”, *nāšu* „mozgásba jön” stb.). A király írnoka láthatólag nagy élvezetét lelte abban, hogy minél több rokonértelmű szó használatával mintegy elmesélje ura hosszú hadjáratát. II. Tukultī-Ninurta értékei mellett azonban a többi arányszám ingadozása nehezen magyarázható. Nem könnyű például arra a kérdésre válaszolni, hogy II. Adad-nērārī alatt miért válik rituáliszkussá az amúgy általában meseszerűen bemutatásra kerülő altéma? És ez a pozitív kilengés miért ismétlődik meg ez III. Šulmānu-ašarēdu Annalesében, miközben az ő Kurkh monolitjének ide vonatkozó standard deviációja messze a negatív tartományba

esik vissza? Számomra úgy tűnik, ezek az ingadozások inkább véletlenszerűek, és nem vetítenek előre semmiféle trendet.

Lépten-nyomon találkozni azzal a vélekedéssel, hogy II. Aššur-nāšir-apli a legkegyetlenebb, a legvérengzőbb asszír király volt. Általános, népszerűsítő és összefoglaló művek egy katasztrófaturista bizarr rácsodálkozásával idéznek hosszasan királyfelirataiból, amikor a mi európai emberképünkől teljesen idegen kegyetlenkedésekre akarnak hivatkozni. A nemrég megjelent GEO Epoche népszerűsítő történelmi magazinban például így fogalmaznak:

„Assurnasirpal II. ist ein Liebhaber der Künste, großzügiger Gastgeber und aktiver Bauherr – vor allem aber ein brutaler Feldherr. Seine Truppen morden, foltern, zerstören, und immer wieder rühmt sich der Herrscher der grausamen Taten, die in seinem Namen begangen werden. Mit ihm beginnt der Aufstieg des Königreichs Assyrien zum gewaltigsten Imperium, das es bis dahin in der Geschichte gegeben hat. (...) Ein Eroberer und Beutemacher, der in fast jedem seiner Jahre auf dem Thron zu mindestens einem Feldzug aufbricht und dem kein Mittel zu schmutzig, kein Triumph zu blutig, keine Gewalt zu brutal ist, wenn er damit seine Macht ausweiten kann.”³⁰⁷

³⁰⁷ „II. Aššur-nāšir-apli a művészetek szerelmese, nagylelkű házigazda és aktív építő – de mindenekelőtt brutális hadvezér. Csapatai gyilkolnak, kínoznak, pusztítanak, az uralkodó pedig többször is dicsekszik a nevében elkövetett kegyetlen tettekkel. Vele kezdődik az Asszír Királyság felemelkedése, amely az addigi történelem valaha volt leghatalmasabb birodalmává vált. [...] Egy hódító és fosztogató, aki szinte minden évben legalább egy hadjáratot indít a trónon, és akinek semmi eszköz sem túl piszkos, nincs túlságosan véres diadal, nincs túl brutális erő, ha hatalmát bővíteni tudja” (a szerző fordítása). A történész és publicista Mathias Mesenhöller kemény ítélete (Mesenhöller 2017, 109–110) talán a legfrissebb, de korántsem egyedülálló a sok hasonló vélekedés között. Már az assziriológia korai szakaszában, 1920-ban így fogalmazott Bruno Meissner (1868–1947), a *Reallexion der Assyriologie* lexikonsorozat megalapítója (Meissner 1920, 37): „Assurnasirpal war einer der gewaltigsten assyrischen Kriegshelden, aber vielleicht auch der grausamste der mitleidslosen Assyrikerkönige.”

„Aššur-nāšir-apli az egyik leghatalmasabb asszír háborús hős, de talán a legkegyetlenebb és a legkönyörtelenebb asszír király” (a szerző fordítása).

Hartmut Schmökel (1906–1991) 65 évvel ezelőtt – némi iróniával megfűszerezve – ugyanígy látta a dolgot (Schmökel 1955:99):

„Noch aber droht weiter die aramäische Gefahr; das Verdienst ihrer Behebung gebührt Assurnasirpal II. (884-859 v. Chr.), [...] Jahr um Jahr zu Felde ziehend und nicht eher rastend, bis die vollständige Unterwerfung des Gegners erreicht ist, hat dieser wohl grausamste aller Assyrikerkönige die Grenzen des Reiches wieder auf den Stand Tiglatpileasers I. gebracht; ihn begleiten alle apokalyptische Greuel. Seine Henker pfählen und schinden, spannen die abgezogenen Menschenhäute auf Gerüsten vor dem Tor der bekämpften Stadt aus, schneiden ihren Opfern die Gliedmaßen einzeln – und was derlei menschenfreundliche Methoden mehr sind.”

„De az arámi veszély még mindig fenyeget; ennek megoldásáért II. Aššur-nāšir-aplié (Kr. e. 884-859) az érdem, [...] aki évről évre hadjáratot vezet, és addig nem nyugszik, amíg ellenfele teljes leigázását el nem éri, aki valószínűleg a legkegyetlenebb az asszír királyok közül, a birodalmat I. Tukulti-apil-Ešarra szintjére

A diszkontinuitás jegyeit keresve elkerülhetetlen, hogy ezt a sokak által osztott véle-
ményt a statisztika fényében is mérlegre tegyük. Valóban II. Aššur-nāšir-apli volt az
Asszír Birodalom legkegyetlenebb királya? Hiszen ha ez az állítás igaz, a diszkontinuitás
egyértelmű jelenségét láthatjuk benne.

A kérdés egzakt módon úgy vizsgálható, ha diagramra vetítjük azokat az igéket, me-
lyek az asszír királyok brutális kegyetlenkedéseit mutatják be (39. ábra). Ezek a követke-
zők: *dāku* („öl”), *nakāsu* („[fejeket] levág”), *rašāpu* („[hullákat] felhalmoz”), *zaqāpu* („[ka-
róba] húz”), *halāpu* („kiterít [a megnyúzott emberbőrt a falra]”), *kāšu* („megnyúz”),³⁰⁸
šarāpu („vörösre szinez [folyót/völgyet a hullák vérével]”), *malū* („megtölt [völgyeket a
hullákkal]).

A vérengzés bizonyos igéi – az elvárásnak megfelelően – valóban magas értékeket
érnek el II. Aššur-nāšir-aplinál. Így például a *dāku* 3%-os részesedést ér el mind a király
Annalesében, mind pedig a Kurkh monolitban. Ez az érték II. Adad-nērārī 0,7%-ához
vagy III. Šulmānu-ašarēdu Kurkh monolitjának 1,9%-hoz képest valóban magas. Ugyan-
akkor II. Aššur-dānnál ez az érték 7%, V. Šamši-Adadnál pedig 5%. Hasonló a helyzet
a *nakāsu* igével, ami a Kalḫu-alapító király esetében 1%, illetve 1,2%, ami magasabb,
mint II. Tukultī-Ninurta (0,4%) és III. Šulmānu-ašarēdu (0,8%) értékei; ugyanakkor
alacsonyabb, mint III. Adad-nērārī 2,4%-os átlaga. Ezekkel az értékekkel párhuzamos
a *zaqāpu* ige; Aššur-nāšir-aplin Annalesében 0,7%, utódjainál valamivel alacsonyabb,
de III. Adad-nērārī 2,4%-a ismét megelőzi a Kalḫu-alapító király értékét. Bizonyos ese-
tekben pedig kifejezetten Aššur-nāšir-apli arányai a legalacsonyabbak, mint például a
šarāpu vagy a *malū* verbumok (lásd 26. táblázat).

*emelte; uralmát minden apokaliptikus szörnyűség elkíséri. A hóhérai karóba húznak és bőrt nyúznak, a
lennyúzott emberi bőrbőket a legyőzött város kapujával szemben állványra feszítik, áldozataik végtagjait
egyenként vágják le – ezek a humánus módszerek jöhetnek szóba” (a szerző fordítása).*

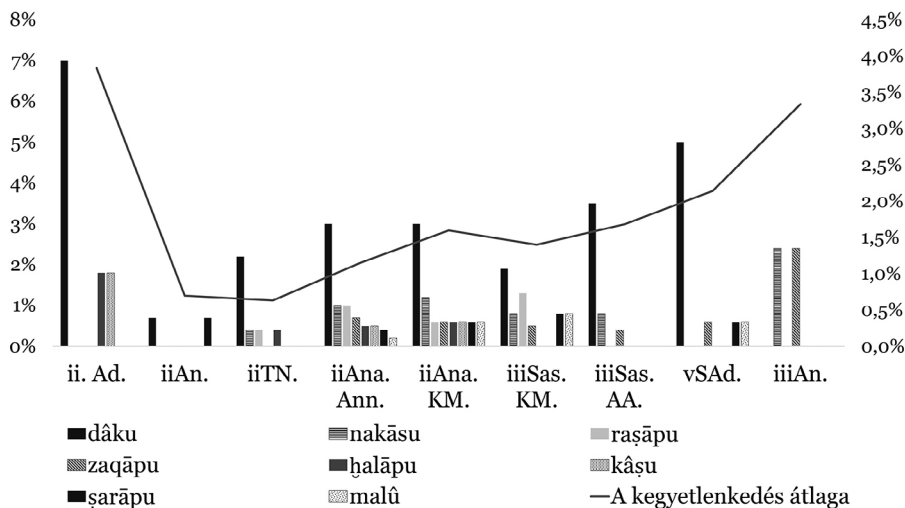
Az orvosból lett orientalista, Georges Roux (1914–1999) egyenesen „szadista” jelzővel illeti II.
Aššur-nāšir-apli kegyetlenkedéseit (Roux 1966, 263):

„All conquerors in antiquity practised a policy of terror, and the Assyrians were no exception. But Ashur-
naširpal surpassed them all. Not only were the rebellious or recalcitrant rulers put to death, flayed and
their skin 'spread over the walls of their city', but unarmed prisoners, innocent civilians, men, women and
children alike, were tortured with sadistic refinements.”

„Az ókorban minden hódító az elrettentés politikáját folytatta, és az asszírok sem voltak kivételek. De Aššur-
nāšir-apli mindegyiket felülmúlta. Nemcsak a lázadó vagy ellenszegülő uralkodókat ölette meg, nyúzatta
meg és »terítette városuk falaira« a bőreiket, hanem a fegyvertelen foglyokat, ártatlan civileket, férfiakat,
nőket és gyerekeket egyaránt kifinomult szadista módszerekkel kínoztatta meg” (a szerző fordítása).

Hasonló gondolatokat találunk más összefoglaló és népszerűsítő munkákban is. Soden 1985, 53;
Kalla 1993, 56–57; Edzard 2004, 184.

³⁰⁸ A *halāpu* és a *kāšu* igék korábban már elemzés tárgyát képezték (35. ábra), de most ebben az ösz-
szefüggésben újból elő kell venni.

39. ábra

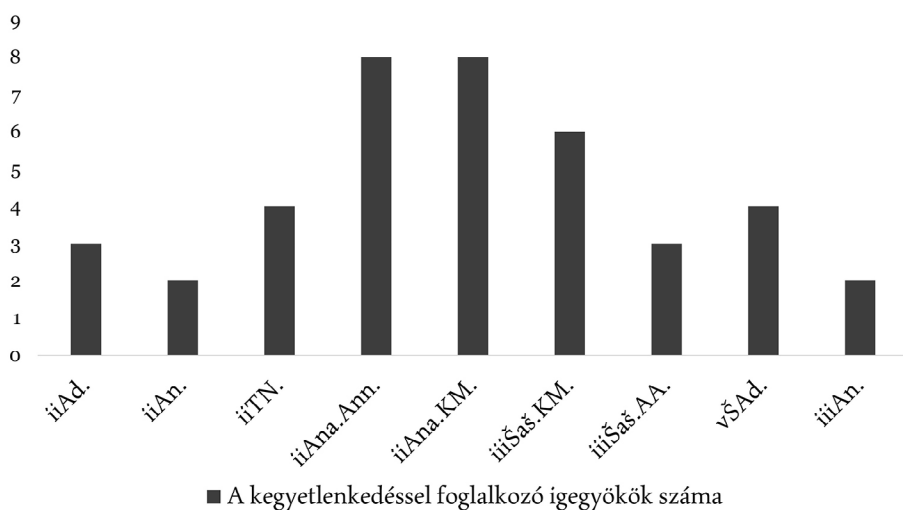
26. táblázat

Ige	ii. Ad.	iiAn.	iiTN.	iiAna. Ann.	iiAna. KM.	iiiSas. KM.	iiiSas. AA.	vSAd.	iiiAn.
<i>dâku</i>	7,0%	0,7%	2,2%	3,0%	3,0%	1,9%	3,5%	5,0%	
<i>nakâsu</i>			0,4%	1,0%	1,2%	0,8%	0,8%		2,4%
<i>rašâpu</i>			0,4%	1,0%	0,6%	1,3%			
<i>zaqâpu</i>				0,7%	0,6%	0,5%	0,4%	0,6%	2,4%
<i>ḫalâpu</i>	1,8%		0,4%	0,5%	0,6%				
<i>kâšu</i>	1,8%			0,5%	0,6%				
<i>šarâpu</i>		0,7%		0,4%	0,6%	0,8%		0,6%	
<i>malû</i>				0,2%	0,6%	0,8%		0,6%	
A kegyetlenkedés átlaga	3,8%	0,7%	0,6%	1,2%	1,6%	1,4%	1,7%	2,1%	3,3%

A II. Aššur-nāšir-apli felirataiban megfigyelhető visszaesés a kegyetlenkedéssel foglalkozó igék arányai tekintetében leginkább az összes ilyen jellegű verbum átlagánál szembeűnő, ahogyan azt a 39. ábra vonaldiagramja is szemlélteti. Habár nem nála találjuk a legalacsonyabb értékeket, de a kezdeti 3,8% II. Aššur-dānnál, illetve a korszak végén uralkodó V. Šamši-Adad és III. Adad-nērāri 2,1%-a és 3,3%-a látványosan II. Aššur-nāšir-apli értékei fölé emelkednek (az Annalesben 1,2%, a Kurkh monolitban 1,6%). Ezek az értékek óvatosságra intenek, amikor II. Aššur-nāšir-apli kegyetlenkedéseit törésszerűen kiemeljük az azt megelőző, illetve az őt követő királyok magatartásához képest.

Hiszen, ha valamiféle jegyet keresünk, amely a kegyetlenkedések diszkontinuitását igazolná ezek alapján az értékek alapján, akkor az éppen az, hogy II. Aššur-nāšir-apli uralkodása alatt az általában használt igék összes igében betöltött aránya visszaesik.

Mindazonáltal nem egészen jogszerű megkérdőjelezni II. Aššur-nāšir-apli kiemelt helyzetét a háborúk során elkövetett brutalitásra vonatkozólag, és ennek két oka is van. Egyrészt a Kalḫut alapító király a megszokottnál sokkal hosszabb feliratai értelem szerűen sokkal több igét használnak. Így – míg arányában valóban úgy tűnik, az általában használt igék használatában visszaesés van, de – összességében mégiscsak Aššur-nāšir-apli beszél a legtöbbször az ellenség kegyetlen kivégzéséről. A másik ok pedig az ebben a témában használt ige gyökök száma, melyben a Kalḫu-alapító király éri el a legmagasabb számot (40. ábra).

40. ábra

Sokkal nehezebben megválaszolható az a problémafelvetés – a népszerű megközelítésekén túl –, hogy ha nem Aššur-nāšir-apli, akkor ki volt a legkegyetlenebb asszír király (ha számít ez a kérdés egyáltalán). Az világosan leolvasható a grafikonokból, hogy II. Aššur-nāšir-apli alatt – annak köszönhetően, hogy más témák nagyobb hangsúlyt kapnak – visszaesik az általában kegyetlenkedésre használt igék aránya; ugyanakkor megnövekszik az ezzel a témával foglalkozó ige gyökök száma. Az azonban, hogy ezek az arányszámok a történelmi valóságot tükrözik-e vissza vagy csak azt, amit az írások láttatni akartak, megválaszolhatatlan kérdés. A hadjáratok kegyetlensége korszakem, mely bizonyos mértékig más korabeli kultúrák dokumentumaiból is átszűrődik, még

ha nem is az asszírokhoz hasonló brutalitással.³⁰⁹ A történelmi realitás kutatásán túl – véleményem szerint – sokkal relevánsabb kérdés, vajon miért tartották fontosnak, hogy az általában jelenlevő erőszakot mind a feliratokon, mind pedig az ikonográfiában hangsúlyosan ábrázolni akarták?³¹⁰

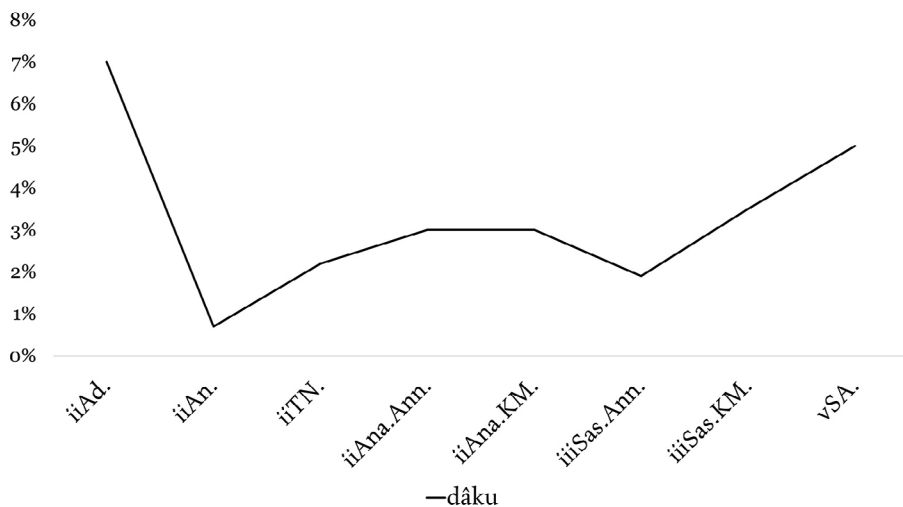
IV.5.2. Kontinuitás

Bármennyire számosak is a diszkontinuitás jegyei a szavak, szerkezetek és hangsúlyok területén, bizonyos tényezők makacsul jelen vannak a vizsgált időszak másfél évszázadában. Először is minden elemzett király felirata szavak, frázisok és képek ismétléséből építkezik – és ebből a szempontból másodlagos, hogy a repetíció tartalma hogyan változott az évszázadok során. Ráadásul ezek a szavak, frázisok és képek nagyjából megegyeznek a 150 év alatt. Csak a referenciák kis számának köszönhető, hogy nem találkozunk minden korszakban minden építőelemmel. Potenciálisan azonban minden korszakban megvan annak a lehetősége, hogy egy szó, frázis vagy kép felhasználásra kerüljön. Ezért van az, hogy a legtöbb szó diakrón elemzésének esetében nehéz egyértelmű tendenciákat kimutatni. A minden király számára egyértelműen fontos *dâku* „gyilkolni” ige, amely az asszír uralkodó harcban tanúsított magatartásának egyik toposzszerű esszenciája, 7%-os részesedéssel kezdődik (II. Aššur-dān), hogy aztán visszaessen 0,7%-ra (II. Adad-nērārī), majd fölemelkedik 3%-ra (II. Aššur-nāšir-apli), vissza 1,9%-ra (III. Šulmānu-ašarēdu), majd ismét fölugrik 5%-ra (V. Šamši-Adad). Az ilyen jellegű ingadozások nem egyediek, és sokkal inkább a véletlenszerűsége példák, mintsem a folyamat diszkontinuitására (41. ábra, vö. a 39. ábrához fűzött dilemmákkal). Ráadásul ennél az igénél a diagramm görbéje folyamatosan a pozitív tartományban mozog, jelezve azt az állandóságot, hogy ahol megjelenik a király öldöklése, az nem vad vérengzésben, hanem rituálászerűen történik – mintha Asszírria háborúja egy szakrális áldozathoz hasonlítana.³¹¹

³⁰⁹ A Bibliával kapcsolatban lásd Kocsi 2007. A problémáról általánosságban: Gladigow 1986.

³¹⁰ A témához lásd még Röllig 1986; Fuchs 2009a.

³¹¹ A témáról való elmélkedést lásd Gladigow 1986, 159–160.

41. ábra

A szavak, frázisok és képek nem véletlenszerűen ismétlődnek, ahogy éppen az írnok jónak látja, hanem mind makro-, mind mikroszinten szigorú szerkezetbe rendeződnek – és ezzel elérkeztünk a kontinuitás második fontos ismérvéhez, a struktúrához. A szerkezetek némileg módosulhatnak ugyan az idők folyamán, mint ahogyan azt a 150 éves időintervallumban meg is figyelhettük, de maga a strukturáltság elve nem. Egy-egy felirat sokszor több tucat – II. Aššur-nāšir-apli Annalesében, ami az összes közül a leghosszabb szöveg, 102 – hadjáratot mutat be (ezeket nem szabad összekeverni az évenkénti hadjáratokkal), melyek elsőtől az utolsóig szerkezeti elv alapján rendeződnek. Nem modern értelemben vett történetírásról van szó, ahol minden egyes hadjáratnál különböző kiváltó okokat, a harc lefolyásánál eltérő stratégiákat, a zsákmánynál különbnél külön érdekességeket mutat be az író, hanem egy rituálisan ismétlődő sablonos szerkezetéről, melynek bizonyos elemei kimaradhatnak ugyan, de struktúrába ágyazva tulajdonképpen minden egyes hadjáratnál ugyanazt meséli el. Ez a sajátosság markánsan rányomja a bélyegét a korszak összes királyának felirataira.

A repetíció és a struktúra másfél évszázados hagyománya mellett a hangsúlybeli konstansok is a rendszer kontinuitását igazolják. Bizonyos altémák az összes vizsgált királyfeliratban ritualisztikus módon emelkednek ki, azaz kevés igét (a legtöbb verbum a *Pusztítás* altémájánál fordul elő) sokszor ismételi a szövegező. Ráadásul a hangsúlyos altémáknál alkalmazott igék változatlanok maradtak II. Aššur-dántól egészen III. Adad-nērāriig (27. táblázat).

27. táblázat

Hangsúlyos altémák az Újasszír Birodalom első másfél évszázadában	A hangsúlyos altémákhoz kapcsolódó akkád igék
Indulás	<i>namāšu</i> „elindul”
Érkezés	<i>qerēbu</i> „közeledik”
Hódítás	<i>kašādu</i> „elfoglal” <i>šabātu</i> „megragad”
Öldöklés	<i>dāku</i> „megöl” <i>maqātu</i> „levág”
Kifosztás	<i>šalālu</i> „kifoszt”
Pusztítás	<i>napālu</i> „elpusztít” <i>naqāru</i> „eltöröl” <i>šarāpu</i> „fölgýút”
Terror	<i>saḫāpu</i> „kiönt”
Adó	<i>maḫāru</i> „fogad”
Táborozás	<i>šakānu</i> „[tábort] állít” <i>biādu</i> „eltölt [éjszakát]”

Úgy tűnik, hogy amikor az írnök egy ritualisztikus altémához érkezik, el sem tudja képzelni, hogy más igékkel dolgozzon, mint amit egy, kettő vagy három generációval korábban használtak. Olybá tűnik, mintha nem tudna más lehetőségekben gondolkodni, éppen úgy, mint ahogyan számára az asszír politikai ideológiának sem volt választható opciója. Nem véletlen az összefüggés, hiszen a hangsúlyos altémák – múlta, jelenre és jövőre vonatkozóan egyaránt – a hatalom világnézetét tükrözték vissza.³¹²

A kontinuitásnak három alapvető jelzője van tehát: a repetíció, a struktúra és a hangsúly. E három közül mindegyik megtalálható az Újasszír Birodalom első másfél évszázadában.

³¹² Az asszír ideológia alternatíva-nélküliségéhez lásd Dezső 2006b, 9.

IV.6. ÖSSZEFOGLALÁS

AZ ÚJASSZÍR BIRODALOM ELSŐ MÁSFÉL ÉVSZÁZADÁNAK KIRÁLYFELIRATAI

A szakirodalom nem egységes ugyan az Újasszír Birodalom kezdetét illetően, de – első-sorban filológiai és nem politikai érvekből kiindulva – ezt II. Aššur-dān uralkodásánál jelöltem ki, és a jelen fejezetben az ő trónra lépésétől (Kr. e. 935) számított 152 évet vettem górcső alá. Őt megelőzően ugyanis több mint 100 évig nem állnak rendelkezésünkre királyfeliratok, illetve ez a folyamat a vizsgált korszak utolsó uralkodójával, III. Adad-nērārival is megszakad (bár utána csak bő fél évszázados szünet következik). Ebben a mintegy másfél évszázados időszakban 7 király uralkodott, akiktől a 10 legjelentősebb feliratot vizsgáltam meg. A kutatás során – a III. fejezethez hasonlóan – három szempontot vettem figyelembe: (1) hogy milyen szókészletet használ a 10 dokumentum szövegezője; (2) hogy milyen struktúrába szervezi a szavakat; illetve (3) hogy milyen hangsúlyokat kapnak a szerkezeten belüli elemek – mind a három dimenzió a korszak egységességét igazolták.

A 150 év királyfeliratainak szókészletét vizsgálva első megfigyelésként megállapítható, hogy a szövegeket a szavak egy szűk csoportja uralja, melyek folyamatos ismétléssel dominálnak a narráció menetében. A királyfeliratokat olvasva ugyanis azt a benyomása támad az embernek, mintha az írnokok egy nagy doboz építőkökből (vagy a korábbi hasonlatnál marava gyöngyökből) válogatnák össze a feliratok elemeit (szavait, frázisai és képeit). Az, hogy mely építőköket használja, függ attól, hogy a doboz melyik felén ül, vagy hogy melyik akad a keze ügyébe, vagy hogy éppen melyik kockából dívik építkezni. A kontinuitás első jellemzője, a szöveg repetíciós jellege, sokat elárul az építőkök dobozából dolgozó alkotóról, az asszír írnokról, illetve megbízójáról, a királyról. Az építőkök doboz ugyanis nem öleli fel a teljes asszír szótárat, sőt – mint ahogy utaltam már rá – meglehetősen szűk keresztmetszetét nyújtja csak annak. Az írnok az általa ismert akkád nyelvből csak azokat a szavakat és frázisokat használja a királyfelirat elkészítése közben, melyek hűen tükrözik az asszír hatalom ideológiáját. A hatalom ugyanis kontrollálja a nyelvet, és kiválogatja, hogy melyek alkalmasak arra, hogy világnézetét kifejezzék, melyek pedig nem. Így a legtöbb esetben csak ideológiai-lag terhelt szavak kerülhetnek be a szövegbe. Másrészt ez a hatalom által kontrollált nyelv nem iskolapadban elsajátítható szóhalmaz, hanem a társadalom minden – az elit irányából érkező – információs csatornáján át cirkuláló ismerethalmaz. Ez persze nem csak szavakban, hanem reliefekben, képekben, szobrokban, épületekben, településszerkezetben vagy akár a birodalom településhálózatában is kifejezésre került.

Nyilvánvalóan a királyfeliratok konkrét szóbeli tartalma orálisan keringett a társadalomban. Éppen ez a szóbeliség tükröződik vissza a királyfeliratok repetitív jellegében, és éppen az oralitással való szoros kapcsolat vezet el bennünket a vizsgáldás második fontos szempontjához, a struktúrához.

A hatalom kontrollt gyakorolt a felhasználható szavakra, de az elbeszélés mikéntjére is. Úgy tűnik, hogy létezett a hadjáratoknak egy forгатókönyve, amely az ideológiai filter által átengedett szavak és frázisok köré csoportosuló képeket előre meghatározott sorrendben strukturálta. A nagyobb egységek, a témák (*Ellenséges tevékenység, Út, Hódítás* stb.) meghatározott sorrendben követik egymást, a csoportok pedig további kisebb összetevőkre – altémákra, azaz szintaktikai egységekre – tagolódnak (pl. *Indulás, Út, Érkezés*). Ezek további mikrostrukturális kategóriákra (*Fém, Ruha, Háztáji* stb.) és alkategóriákra bomlanak (pl. *Szarvasmarha, Birka, Szőlővenyige*). Ha a rendszer részletei változtak is a vizsgált másfél évszázad alatt (mint ahogyan azt például a 25. táblázat illusztrálta), maga a rendszer változatlan maradt. Ez pedig csak azért volt lehetséges, mert a hadjáratok elbeszélése orálisan cirkulált a társadalomban. Minden egyes alkalommal, amikor az apa a fiának, a patriarcha a családnak, az előljáró a közösségnek vagy egy hivatalnok a város lakosságának elmesélte a király hadjáratát, ugyanabban a szerkezetben tette meg, egyszerűen azért, mert ő maga és a hallgatósága is így tudta megjegyezni a legkönnyebben. Az asszír királyfelirat nem volt ugyan forrása az elit propagandájának – lévén a nagyközönség számára nem volt hozzáférhető (sem térben, hiszen a palotában elzártan hirdette a király tetteit, sem pedig írásban, hiszen a társadalom nagy része analfabéta volt) –, de kifejezője volt annak.³¹³ Így a királyfeliratok elárulják, hogy hogyan gondolkodtak a korabeli asszírok a világukról. A szövegek üzenete az asszír király felsőbbrendűségéről szól, aki jogosan reagál az isteneknek tett esküt áthágó ellenség provokációjára; hősként veszi föl minden esetben a küzdelmet, amely során az ellenség egyik fele megsemmisül, másik fele pedig behódol. A séma egyszerű, könnyen megjegyezhető, és úgy tűnik, változatlan maradt a vizsgált időszak egészében.

³¹³ Kivételt képezhettek a feliratok hivatalos fölolvásásai (Oppenheim 1960; Porter 1995; 2000). Talán e kivételek nem is voltak kuriózumok, és lehetséges, hogy pont az ilyen hivatalos közzétételek is hozzájárultak a társadalomban cirkuláló információk befolyásolásához. Mindazonáltal létezhetek további információtovábbító csatornák, mint például a nagy ünnepek. II. Aššur-nāšir-apli például följegyzi, hogy Kalbu alapítási ceremóniáján több ezer embert látott vendégül a palotájában (az ún. Bankett sztlé, A.o.101.30). Ez azt jelenti, hogy – legalábbis az udvar (*bābānū*) és a trónterem erejéig – az emberek találkozhattak a domborművekkel, és az azt kíséző szövegekkel. Russel 1991, 224–225. A hatalom által közvetített információk szétterjedéséhez lásd Liverani 1995, 2354–2355.

A harmadik szempont a struktúrákban elhelyezkedő altémák hangsúlyozása volt. Ezekben a szintaktikai egységekben a szövegező kevés igét használt ugyan, de sok hadjáraton keresztül, a megfelelő szerkezeti pozícióban többször is megismételte. Ez a fajta ábrázolási technika nagyjából ugyanazokat az altémákat érintette a másfél évszázados időintervallum alatt (26. táblázat): *Indulás, Érkezés, Hódítás, Öldöklés, Kifosztás, Pusztítás, Terror, Adó*. A kis számban használt igegek nagy számú ismétlése a rituálék világát juttatja eszünkbe, ahol az információk monoton ismétlésének fontos szerepe van. A rituálé ugyanis úgy fejt ki a hatását a mágia területén, mint bármilyen más kézimunka. A fa kivágásához sokszor oda kell csapni a baltával, az agyagedény megformálásához sokszor meg kell forgatni a fazekaskorongot, és ugyanígy, a mágikus hatás eléréseért (gonosz szellem távozása, a beteg gyógyulása stb.) sokszor meg kell ismétlni a varázsigét. Ugyanez történik az asszír királyfeliratokban is. A modern történetírás szerepe kimerül az informálásban, esetleg valamiféle morális tanulság levonásában (attól függően, hogy a historiográfia mely ágához tartozik), az asszír királyfeliratoknál azonban szó sincs ilyesmiről. A szöveg hatást akar kifejtteni a valóságra, ezért működése olyan, mint egy rituálé szövegének a mechanizmusa. A ritualisztikus altémák retrospektíven megkérdőjelezhetlenné tették a király győztes hadjáratait (holott az élesszemű modern történelemkritika sok esetben bebizonyította az ellenkezőjét),³¹⁴ másrészt pedig prospektíven biztosították őt a következő hadi vállalkozása sikeréről.

A három szempont – szókészlet, struktúra, hangsúlyok – vizsgálatából azt a következtetést tudtam levonni, hogy a másfél évszázados intervallumban a kontinuitás jegyei domináltak a királyfeliratok elkészítésében a diszkontinuitással szemben. Ez egyrésztől az írnökiskolák erős hagyománytiszteletéből adódott, másrésztől pedig annak az orális háttértámogatásnak volt köszönhető, amely uralta a vizsgált időszak asszír társadalmát. A diszkontinuitás jegyei sok esetben nem rendszer jellegűek, a IV.5.1. fejezet diagramjait vizsgálva inkább véletlenszerűnek tűnnek. Számos ingadozás a grafikonon egyszerűen bizonyos királyok kisszámú igéiből következnek be. Ezekben az esetekben több potenciálisan funkcionális igének nem adatott meg a lehetőség, hogy ténylegesen repetitív funkcionális igévé váljon – ez a szerencsétlen tényező pedig diszkontinuitásnak tűnő eredményeket hozott a statisztikai számításokban. Bizonyos esetekben pedig a történelmi szituáció segít magyarázatot találni bizonyos igék kiemelkedésére. Ennek legjobb példája II. Tukulti-Ninurta, akinél az utazást jelölő verbumok messze a többi király átlaga fölé emelkedik. Ráadásul nála – szintén a *Mozgás* témájához – olyan új igék is fölűnnek, melynek se előzetes hagyománya, se továbbélése nincs (*habû, şalû*). A 26.

³¹⁴ Lásd pl. Laato 1995.

táblázat témái és az azokhoz kapcsolódó igék látványosan kirajzolják a hadjáratleírásoknak azt a strukturális törzsét, amely kontinuuosan jelen volt a vizsgált 150 éves időintervallum alatt. Ha az elbeszélésnek ezt az anyagát egy szóbeli performance eseményébe vetítjük bele, akkor érhetővé válik mind a fő szerkezet, mind pedig a variációk szerepe. A narráció egy előre meghatározott váz mentén halad előre, melyhez előadótól, helytől és időtől függően különböző egyedi vonások társulhatnak. A királyfeliratok ebben az értelemben olyanok, mint befagyasztott performance-ok. Számunkra csak ez a rögzített pillanatkép hozzáférhető, mögötte azonban egy gazdag szóbeli hagyományt sejtethetünk.

A rendszer eredete

Az asszír történelem hagyományos hármas tagolása (ó-, közép- és újasszír kor) azt az érzetet kelti, hogy itt egy hosszú életű társadalom fejlődésének fokozatát követhetjük nyomon. Ez a sejtés teljes egészében azonban csak nyelvészeti szempontok alapján teljesül, melyhez némi megszorítással a kultúrát, abban is elsősorban az Aššur-kultusz körül kialakult vallási gyakorlatot vehetjük hozzá.³¹⁵ Szociológiai, gazdasági, hatalmi és politikai ideológiai téren azonban olyan nagy különbséget mutatnak ezek a korszakok egymáshoz képest, hogy az asszír királyfeliratok belső rendszerének vizsgálatát nem érdemes a középasszír kornál korábbra visszakövetni. Bár hozzá kell tenni, hogy bizonyos elemek, szófordulatok, melyek a későbbi struktúrákra emlékeztethetnek, megtalálhatók nyomokban már az óasszír király, I. Šamši-Adad (Kr. e. 1813–1781) felirataiban is,³¹⁶

³¹⁵ Maul 2017, 219.

³¹⁶ I. Šamši-Adad feliratai elsősorban vallási ceremóniákról és építkezési programokról szólnak. Itt ott megjelennek a későbbi feliratokban oly gyakran használt kifejezések, például mikor a király Tukriš adóját fogadja (RIMA 1, A.o.39.1, 74–75, 80):

bilāt šarrū Tukriš királyainak adóját bizony fogadtam (*maḥāru*)

ša Tukriš

[...]

lū amtaḥar

Egy másik feliraton, amelyen azonban sajnálatos módon a király neve olvashatatlan (feltételezések szerint azonban I. Šamši-Adadnak tulajdonítható), hadi eseményekről (mozgásról és hódításról) is olvashatunk (A.o.39.1001, ii' 14–15, iii' 5–11):

nār Zaibam A Záb folyón bizony átkeltem (*ebēru*)

lū ebirma

[...]

eburša a gabonát elpusztítottam (*maḥāšu*)

ezen azonban oly mértékben minimálisok, hogy egy ilyen szintű hasonlóság bármely ókori közel-keleti kultúra katonai dokumentumaival is fölvehető.³¹⁷ A Kr. e. 1700 és 1400 közötti „sötét kor” előtti és utáni Asszíria gyökeresen különbözik egymástól, ami elsősorban az uralom társadalmi eloszlásában, illetve annak forrásaiban érhető tetten. Az óasszír korban a vezető társadalmi réteg a sikeres kereskedőkből került ki – lerakataik Anatóliában voltak találhatóak (legfontosabb Kaniš) –, gazdasági erejük is ezen a tranzittevékenységen alapult. A hatalom a király (*šarru*) és az eponümosz-tisztviselő (*limmu*) között oszlott meg, és bár az előbbi örökletes mivoltából adódóan elsőbbséget élvezett, a kettő között mégis egyfajta egyensúlyi állapot alakult ki. A középasszír kortól azonban a *limmu* fennhatósága szinte kizárólag az év névadására korlátozódott, a király hatalma pedig aránytalan mértékben megnőtt. A társadalom vezető rétegét ettől kezdve már nem az egymástól és az uralkodótól független kereskedő-klánok alkották, hanem

amḥašma

alāni dannāti Magrānum hónapban Arbail megerősített városait mind elfoglaltam
(*šabātu*)

ša māṭ Urbiēl

kalâšunu

ina araḥ Magrānim

ušabbitma

³¹⁷ Elég csak az Egyiptomi Újbirodalom néhány királyfeliratát elolvasni, hogy meglepő párhuzamokat találjunk az asszír királyfeliratokkal. III. Thutmoszisz (Kr. e. 1479–1425) hadjáratainak a bevezetésénél például ugyanúgy megtaláljuk az isteni parancs teljesítésének képét, mint II. Aššur-nāšir-aplinál vagy más asszír uralkodónál (Karnaki annales, ÓKTCh II/11, 33):

„[23. év], a nyár első hónapja, 5. nap. Vonulás erről a helyről vitézségben, [győzelemben,] erőben és igazságban, hogy leigázza ezt a nyomorult ellenséget, és kitágítsa Egyiptom határait, amint atyja Amon-Ré megparancsolta, hogy a győzelmet megragadja.”

Ugyanez a szöveg alkalmazza a lázadók hódoltatásának retorikáját, illetve olyan zsákmánylistát közöl, ahol a sorrendiség rokonságot mutat II. Aššur-nāšir-apli felirataiban közölt szekvenciával (ÓKTCh II/11, 36):

„Lám, az idegen országok fejedelmei hason (csúszva) jönnek, hogy megcsókolják a földet Őfelsége dicsőségének, és levegőt kérjenek orraiknak, mert az Ő karja nagy, és [Amon] dicsősége nagy [minden ország felett]. [...] [Akkor minden herceg] hozott Őfelsége dicsőségére ajándékként ezüstöt, aranyat, lapis lazulit, malachitot, hozván gabonát, bort, marhát és [aprómarhát] Őfelsége hadserege részére.”

Ugyanakkor párhuzamokat hettita királyfeliratokkal sem nehéz találni (Šuppiluliuma és a Mittani Šattiwaza közötti szerződés bevezetője, Goetze 1969, 318):

„I, the great king, the king of the Hatti land, vanquished them at Arahti, I took prisoner Akiya, the king of Arahti, Akit-Tessub, Akuwa's brother, and their mariyannu, all of them with all that they owned and brought them to the Hatti land. I also brought Yatna with its possessions and all that they owned to the Hatti land.”

„Én, a nagy király, Hatti föld királya, legyőztem őket Arahtinál, foglyul ejtettem Akiját, Arahti királyát, Akit-Teššubot, Akuwa testvérét és az ő marijannuikat, minden tulajdonukkal együtt, és elhoztam őket Hatti földjére. Jatnát is elhoztam minden tulajdonával együtt Hatti földjére.

a királytól függő adminisztratív és katonai réteg, és ezen családok gazdasági hatalma már nem a kereskedelmen, hanem a földbirtokon alapult. Az átalakulás folyamata források hiányában rejtve marad előttünk, ténye azonban egyértelműen kiviláglik a rendelkezésre álló dokumentumokból.³¹⁸ Bár a közép- és újasszír kor között is tátonganak „sötét” és dokumentálatlan évszázadok (Kr. e. 1200 körülől Kr. e. 935-ig), a kettő közötti kontinuitás, elsősorban politikai ideológiai síkon, markánsan megfigyelhető.³¹⁹ Ebből a történelmi sajátosságból kiindulva, az asszír királyfelirat strukturális jellegzetességeit nyomon követve a három jelentős egymást követő középasszír királyig lehetséges visszanyúlni: I. Adad-nērārī (Kr. e. 1308–1275), I. Šulmānu-ašarēdu (Kr. e. 1275–1245) és I. Tukultī-Ninurta (Kr. e. 1245–1208). Ezt a sort érdemes még egy kivételes alakkal, illetve annak fiával megtoldani, akik az I. Tukultī-Ninurtát követő visszaesés idejében egy rövid időre sikeresen állították meg a birodalom hanyatlását – I. Tukultī-apil-Ešarráról (Kr. e. 1115–1076) és Aššur-bēl-kaláról (Kr. e. 1075–1056) van szó.

A szövegek kiválasztásánál a könnyebb áttekinthetőségre törekedtem, ezért aztán nem végeztem olyan jellegű mélyfúrásokat – egy király uralkodása alatt keletkező több felirat összevetését és együttes elemzését –, melyre lehetőség szerint több újasszír uralkodó esetén törekedtem (II. Aššur-nāšir-apli, III. Šulmānu-ašarēdu, V. Šamši-Adad). Az áttekinthetőség mellett szerepet játszott a választásban az ebben az időben kibontakozó hadjáratnarratívák szűkössége is. I. Adad-nērārī – akinél első ízben jelennek meg ilyen jellegű leírások – mindössze két feliratában említi a konkrét helyhez és időhöz kötött harcait: az egyik Hanigalbat legyőzéséről szól (RIMA 1, A.o.76.3); a másik a Babilón (Karduniaš) feletti diadalt foglalja össze (RIMA 1, A.o.76.21). A szövegek rövidege miatt mindkettő bekerült az elemzésbe. I. Šulmānu-ašarēdutól egy felirata foglalkozik hadjáratleírással (RIMA 1, A.o.77.1), ha ez más feliratokban is említésre kerül (RIMA 1, A.o.77.16), akkor az az első felirat duplikátuma. I. Tukultī-Ninurta esetében már több szöveg foglalkozik hadi narratívával, én ezek közül egyet választottam ki elemzés tárgyául (RIMA 1, A.o.78.1). I. Tukultī-apil-Ešarra korábban nem tapasztalt távlatokat nyit meg az asszír királyfeliratok történetében, mind a dokumentumok mennyiségét, mind pedig a szövegen belüli elrendezést tekintve. Kirk Grayson szövegkiadásában a király első 17 felirata foglalkozik hadi vállalkozásokkal, és a szövegező mindezt megpróbálta egy „évről-évre” rendszerbe (mai megnevezéssel *annalesbe*) szervezni. Ezek közül a leghosszabbat, az egyik modern kutatók számára legrégebb óta ismert asszír királyfeliratot választottam ki (RIMA 2, A.o.87.1). Aššur-bēl-kalánál a dokumentumok száma ismét visszaesik, de a hadjáratleírások – apja példáját követve – *annales* formá-

³¹⁸ Faist 2010, 16–17.

³¹⁹ Düring 2015b, 300–301, 305–306.

tumban a több feliratában is megjelennek. Ezek közül a leghosszabbat, egy Aššurban talált annalest választottam (RIMA 2, A.o.89.2).

Az elemzés technikája nagy vonalakban a már korábban megszokott módot fogja követni (szókészlet, struktúra, arányok), csak éppen – a lehetőségből és a szükségből adódóan – kisebb adathalmaz fölhasználásával. Még mielőtt azonban nekiállnék e szövegek alapján a középasszír királyfeliratok elemzésének, szükséges néhány bekezdést szánni a kor történelmi hátterére is.

V.1. A KÖZÉPASSZÍR KIRÁLYFELIRATOK TÖRTÉNELMI KONTEXTUSA

I. Aššur-uballit (Kr. e. 1365–1330) sikeresen használta ki a Mittani hanyatlásából adódó hatalmi vákuumot, és gyakorlatilag bekebelezte annak keleti területeit. Előmenetele jól lemérhető az amarnai korrespondencia két sokat idézett leveléből. Az elsőben még szerényen AsszírIA királyának (*šar māt Aššur*) nevezi magát, ajándékokat küld a fáraónak anélkül, hogy csereajándékot kérne tőle.³²⁰ A második levél azonban már sokkal követelődőbb, Mittani királyával egyenrangú viszonyulást igényel magának is.³²¹

I. Aššur-uballit dínasztikus törekvéssel igyekezett a déli határvidéket biztosítani, lányát, Muballit-Šeruát II. Burnaburiaš babilóni király (Kr. e. 1360–1333) fiához, Karaindašhoz adta feleségül. Közös gyermekük, Karaḫardaš ellen azonban föllázadtak a kaššuk (Kr. e. 1333), ami I. Aššur-uballit közbeavatkozását vonta maga után. Az ezt követően beálló zavaros babilóniai viszonyok ellenére az öreg király szilárd birodalmat hagyott utódaira. Ez a trónutódlás problémamentességében is lemérhető. Őt fia, Enlil-nērāri (Kr. e. 1330–1320), unokája, Arik-dēn-ili (Kr. e. 1320–1308), illetve dédunokája, I. Adad-nērāri (Kr. e. 1308–1275) követték a királyság trónján.

I. Adad-nērāri Mittani fölmorzsolásával folytatta dédapja munkáját, ugyanakkor valami új is kezdődött azzal, hogy – túl a hagyományos és jól bevált építkezési feliraton – megszületnek az első katonai hódításokról szóló beszámolók. Ezekben már fölismerhetők az Újasszír Birodalom idejéből jól ismert retorikai elemek is, mint például az ellenséges lázadás *casus belliként* való használata. Így a két Mittani elleni agresszió igazolásának mindkétszer a helyi király rebelliója szolgáltatja az alapot. Először a lázadó Šattuarát győzi le, majd annak fiát Wasašattát. A Hettita Birodalom – ígérete ellenére (valószínűleg az Egyiptommal folytatott harcokból adódó lekötöttségéből fakadóan) – nem nyújtott segítséget a szíriai hatalomnak, így I. Adad-nērāri második hadjáratával

³²⁰ <http://oracc.museum.upenn.edu/contrib/amarna/corpus EA 15>.

³²¹ <http://oracc.museum.upenn.edu/contrib/amarna/corpus EA 16>.

bekebelezte Mittani nagy részét. Az asszír király elfoglalta ellenfele fővárosát, Wašukanni (elhelyezkedése ismeretlen),³²² valamint a Balíhba torkolló Dzsullab patak partján fekvő Harrān városát. Így ekkor már feltételezhetően a Balíh-folyó képezte AsszírIA nyugati határát, bár az uralkodó az Eufrátesz partjának elérésével hencceg (RIMA 1, A.o.76.3, 40–41). A végső kegyelemadófést I. Adad-nērārī fia, I. Šulmāni-ašarēdu adta meg a hurri hatalomnak (RIMA 1, A.o.77.1 és 16). Ezzel mondhatni az egész Dzsaszira asszír kézre került.

A hódítás pontszerű tevékenységénél azonban sokszor nehezebb az anektált területek hosszú távú integrálása. Úgy tűnik, I. Adad-nērārī és utódai valamennyire tudatában voltak e feladat jelentőségének. Adad-nērārī Taidu városába helytartói palotát emelt (RIMA 1, A.o.76.4, 37–41),³²³ kisebbik fiát, Ibašši-ilit a nyugati területek élére állította, mint *sukkalu rabi’u* („nagyvezír”). Így I. Adad-nērārītól kezdődően két részre vált az asszír királyi család. Az egyik örökölte Aššur központtal az Asszír magterületet, illetve a keleti és északi territóriumot (I. Šulmānu-ašarēdu és leszármazottjai), a másik – egyelőre beazonosíthatatlan központtal – a nyugati régiójáért volt felelős (Ibašši-ili és leszármazottjai). Az első megnevezése *šar māt Aššur*, míg az utóbbié – Mittani országnak asszír megjelölése alapján – *šar māt Ḥanigalbat* volt (10. térkép).

Logikusnak tűnhet, hogy *Māt Ḥanigalbat* központjának I. Adad-nērārī által kiépített Taidu városát tekintsük, de – ahogy az előbb már utaltam rá – ez szövegesen sehol sem alátámasztható. Fölmerült már Taidu mellett – Ilī-padā *šar māt Ḥanigalbat* tartózkodási helye alapján – Dūr-Katlimmu,³²⁴ vagy – a település nagysága alapján – Tell Sabi Abjad lehetősége is.³²⁵ Bár a kérdés jelenleg nem eldönthető, az utóbbi jelentősége vitathatatlan. A Balíh-folyó partján fekvő Tell Sabi Abyadnál egy 60 × 60 m-es, 2,5 m vastag agyagtéglából emelt erőd biztosította az asszír jelenlétet.³²⁶ A település szerkezete azonban nem annyira egy országrész központjára emlékeztet, hanem a 13. században kiépülő ún. *dunnu*-rendszer egyik – ha nem is a legtipikusabb – példájával van dolgunk. Az integráció fontos eleme volt földművelő kolóniák létesítése a meghódított területen.

³²² Az 1920-as évek óta visszatérő (Opitz 1927; Hrouda 1971, 176, 180; Millard – Bordreuil 1982, 137) – de mindmáig nem igazolt (Lipiński 2000, 120) – feltevés szerint, Mittani fővárosa, Wašukanni az ókori Sikāni településével (ma Tell Fekheriye), a rejtélyes Hadad-jis’ī városával (lásd II.1.4.) azonosítható.

³²³ Taidu lokalizálása – Wašukannihoz hasonlóan – bizonytalan. Talán a Hábúr-folyó nyugati forrásvidékénél kell keresni, és Tell Brakkal lehet azonosítani – de ez a feltevés, régészeti leletek híján csak hipotézis marad. Kuhrt 2005, 167, 191³⁵.

³²⁴ Düring 2015a, 59.

³²⁵ Younger 2017, 196.

³²⁶ Akkermans 2006, Fig. 3 és 4.

10. térkép³²⁷

Ilyen *dunnu*-kolóniákat a Balíh-völgyén kívüli a Hábúr déli területén (Wadi Ajij régió), illetve a Tigris felső folyásánál találunk még (Giricano).³²⁸ Ezek a *dunnu*-telepek földet biztosítottak azon asszír előkelők számára, akik részt vállaltak a meghódított régió irányításában, továbbá feltehetően azoknak a parasztnak, akik föld fejében hajlandóak voltak gyéren lakott területeket betelepíteni, illetve a *dunnu*-ban robotmunkát (*ilku* szolgálatot) vállalni. A *dunnu* funkciójaként nem csak a mezőgazdasági termelés kiterjesztését jelölhetjük meg, hanem a meghódított területek kontrollját, illetve a katonai logisztika támogatását is.³²⁹ A középasszír jelenlét a Hábúr-völgy északi, szerteágazó régiójában is tetten érhető (Tell Fekheriye, Tell Barri, Tell Brak), itt azonban a települések más hatalomgyakorlási struktúrákba ágyazódtak bele. Erődök építése helyett a Mittani által használt palotából kontrollálták a „provinciákat” (*pāhutu*), vagy – mivel kisebb egységekkel van dolgunk az Újasszír Birodalom közigazgatási egységeihez képest – fogalmazhatunk úgy is, „körzeteket”.³³⁰ Ha szükség volt rá, új palotákat emeltek (ahogy

³²⁷ A térképen csak a szövegben szereplő települések vannak föltüntetve.

³²⁸ Düring 2015a, 53–54.

³²⁹ Düring 2015a, 61, 63.

³³⁰ Mivel a középasszír *pāhutu* kisebb territóriumot foglaltak magukba, mint az újasszír *pāhutu* (vagy királyfeliratokban *šakin mātík*), ezért Stefan Jakob javaslatára a középasszír referenciákat

azt Taidu példáján láttuk). A munkaerő előteremtésére pedig I. Šulmānu-ašarēdu és utódja alatt nagyszabású deportálások lettek foganatosítva.³³¹ Míg a *dunnu*-kolóniák a korábbi településhálózat teljes átrendezésével jártak együtt; addig a *pāhutuk* irányítása részben a régi hatalmi struktúrák átmentésével valósult meg; voltak végül olyan régiók is, melyek minden változtatás nélkül épültek be a birodalomba, félig AsszírIA részeként, félig pedig vazallusi státuszban (Mari, Katmuhu, Idu).³³² Ez azt jelenti, hogy a Kr. e. 13. században kiépített AsszírIA a hatalomgyakorlás többféle megvalósítását olvasztotta magában, egyfajta egyensúlyt keresve a történelmi hagyományok megkötése és az újjászervezés radikalizmusa között. Ebben a tekintetben a Középasszír Birodalom sokban hasonlít a Mario Liverani által leírt Újasszír Birodalom első felének diverzív képéhez. Nincs egységes adminisztráció, nincs egységes katonai jelenlét, és a régiók státusza – a történelmi adottságokból kiindulva – is különböző. A központ – csak úgy, mint II. Aššur-nāšir-apli birodalmában – a hatalmát egy hatalmas kommunikációs háló kiépítésével gyakorolja, mely különböző csatornákon, eltérő hatékonysággal jut el a birodalom különböző pontjaiba.³³³

A főntebb felvázolt folyamatok I. Tukultī-Ninurta (Kr. e. 1245–1208) uralkodása alatt tetőztek – és talán őutána is folytatódtak volna, ha uralma nem erőszakosan végződik. Az ő idejében a Dzsazira oly mértékben AsszírIA integrált részévé vált, hogy a király rablóhadjáratot tudott vezetni északnyugati szomszédja, a hettiták ellen, amely során – elmondása szerint – 28.800 foglyot ejtett.³³⁴ A kortársak a király legnagyobb

„körzeteknek” (*Distrikt*) célszerű fordítani, míg az újasszír előfordulásokat „provinciának” (*Provinz*). Jakob 2003, 14.

³³¹ Koliński 2015, 26–28.

³³² Düring 2015b, 301, 310.

³³³ A Leideni Egyetem régészprofesszora, Bleda S. Düring részben egyetért, részben vitatkozik Liverani modelljével. Elfogadja a hatalomgyakorlás diverzitását, de a hálózati szerkezetet nem: „*the Middle Assyrian Empire was not a homogeneously administrated territorial empire, nor was it a network empire. Instead, it is better described as patchwork, a state which expanded only hesitantly to serve the needs of some of its members rather than the court or central heartland, and which was flexible in what hegemonic practices it applied, and that this depended on a range of strategic, logistical and economic considerations, as well as the nature of the preexisting society and economy and how well these could be made to serve the needs of the empire*” (Düring 2015b, 311). A „foltvarrásos” (*patchwork*) jelleg azonban – véleményem szerint – éppen egy bonyolult kommunikációs hálózat mentén alakul ki.

³³⁴ Az eset modern és posztmodern olvasók szemében gyanakvásra adhat okot, mert bár a királyfeliratok tudósítása alapján a hadjáratra és a foglyok deportálására I. Tukultī-Ninurta uralkodásának elején került sor (A.o.78.23, 27–28; A.o.78.24, 23), maguk a dokumentumok Babilón elfoglalását követően keletkeztek. Korábbi királyfeliratok hallgatnak az eseményről. Hannes D. Galter grazi assziriológus felvetése helytálló lehet, miszerint a 28.800 hettita fogoly nem más, mint a király apjának, I. Šulmānu-ašarēdu dicsekvésére – miszerint ő 14.400 Mittani foglyot hurcolt el (A.o.77.1, 74) – adott válasz. Galter 1988.

diadalának azonban IV. Kaštíliaš (Kr. e. 1232–1225) babilóni király feletti győzelmet tekintették. Ennek jelentőségét igazolja az a mintegy 8–900 soros epikus költemény, amely az eseményeket egy hőseposz formájában beszéli el. A Tukulti-Ninurta-eposz évszázadokig tananyag volt az asszír írnokiskolákban – ápolva ezzel az asszír identitást.³³⁵

A király építkezési programja azonban már nem volt ilyen népszerű, legalább is bizonyos társadalmi körökben. Aššurtól mintegy 3 km-re északra új fővárost alapított, amelyet magáról Kār-Tukulti-Ninurtának nevezett el. Az aktus jól illeszkedik a későbronzkori milióbe, amiben egyes uralkodók új ideológia mentén próbálnak elszakadni a nyomasztóvá váló tradicionális értékeket képviselő vallási elit képviselőitől. E jelenség fényében lehet Dūr-Kurigalzu alapítását értelmezni a Babilóni kassú uralom idejében, de talán Tell el-Amarna (Ahet-Aton) esetében a leglátványosabb az elszakadási kísérlet, amikor is IV. Amenhotep/Ehnaton (Kr. e. 1353–1336) nemcsak Ámon-Ré kultusztának, hanem egyenesen a politeista vallásosságnak próbált meg hátat fordítani – mint tudjuk, sikertelenül.³³⁶ Ugyanakkor bizonyos vallási újításokat – ha nem is Ehnaton radikalizmusához mérten – Tukulti-Ninurta is megpróbált kieszközölni, hiszen se előtte, se utána senki nem kísérelte meg az Aššur városában honos Aššur-kultuszt más szentélyekben is meghonosítani,³³⁷ ő azonban Kār-Tukulti-Ninurtában új Aššur-templomot emelt, megkérdőjelezve ezzel az ősi város vallási monopóliumát. Sőt, mi több, palotájának egyedülálló nevével, É.GAL.ME.ŠÁR.RA („minden ME palotája”) is alternatív – egy Ištar központú – teológiát kívánt erősíteni.³³⁸ Ezekkel az eszközökkel próbálta Tukulti-Ninurta érzékeltetni, hogy az új főváros nem csak egyszerűen egy adminisztratív központ, hanem egy újfajta – immáron kizárólag a király érdekeit szolgáló – vallási centrum manifesztációja. Hogy e tettét csak az utókor értelmezte hübriszként, vagy tisztán hatalmi harc húzódtott meg a háttérben, nehéz megállapítani. Tény viszont, hogy az öreg királyt saját fia, Aššur-nādin-apli (Kr. e. 1208–1204) ostromolta meg nemrég emelt új fővárosában, majd meggyilkolva apját, elhagyta Kār-Tukulti-Ninurtát, és ismét Aššurból irányította a birodalmat.

Az események – úgy tűnik – káoszba torkollottak. Gyors trónváltások során a hatalom fokozatosan a királyi család keleti ágának kezébe csúszott át. Adad-šuma-ušur,

³³⁵ Foster 2005, 298–317.

³³⁶ Kákósy 1998, 143–151.

³³⁷ Maul 1997b, 122; 2017, 216.

³³⁸ A sumer ME (akkád *paršu*) közvetve Ištar istennőhöz kapcsolódik, aki egy mítosz szerint ellopta a ME-t apjától, Enkitől, ezért a neki szentelt templomok nevébe legtöbbször belefoglalták azt (pl. így: É.ME.^dInanna). Pongratz-Leisten 2015, 1–9. „A nagy istennő”, akit később a babilóni Ištarral azonosítottak, ősi idők óta kezdve fontos szerepet játszott Aššur városának az életében. Maul 2017, 212–213.

Babilón uralkodója (Kr. e. 1216–1187) levelet ír Asszíriába, de furcsa mód címzettjeként két királyt említ meg: az egyik az apagyilkos Aššur-nādin-apli fia, III. Aššur-nērārī (Kr. e. 1204–1197); a másik az az Ilī-padâ, aki már negyedik generáció óta örökölte a *šar māt Hanigalbat* tisztet nyugaton.³³⁹ Mindketten I. Adad-nērārī leszármazottai voltak (harmadunokatestvérek). A babilóni szemszög egyértelműen jelzi az asszír hatalom hanyatlását. Végül a királyság Ilī-padâ fia, Ninurta-apil-Ekur (Kr. e. 1192–1179) kezébe került. Ő és a fia, I. Aššur-dān (Kr. e. 1179–1133) kétségtelenül konszolidálták az uralmi helyzetet, de ez elsősorban a magterületre korlátozódott. A 13. században megszerzett és az integráció folyamatában elindult területek fokozatosan letöredezték a birodalomról. Az Dzsazira egykori *dunnu* központjai elnéptelenedtek az idők folyamán,³⁴⁰ és talán kicsivel később a Tigris-felső vidéke is elveszett.³⁴¹

Nehéz meghatározni, hogy az asszír befolyás leépülése milyen intenzitású és mértékű volt. Bizonyos jelek arra utalnak, hogy a hanyatlás lassú ütemű, elhúzódó folyamat. Ezért volt lehetséges, hogy a 12. század végén és a 11. század első felében, I. Tukultī-apil-Ešarra (Kr. e. 1115–1076), illetve fia Aššur-bēl-kala (Kr. e. 1074–1056) össze tudták szedni a birodalom tartalékjait, és az évezredben (valamint a legelfogadottabb periodizálás szerint a középasszír korban) utoljára agresszív hadjáratokat tudtak vezetni, elérve többek között a Földközi-tenger partját is. Ezeket a vállalkozásokat azonban nem követte a Dzsazira reintegrációja. Tulajdonképpen katonai erődemonstrációknak, rablóhadjáratoknak kell minősítenünk őket, amely után Asszíria hanyatlása az I. Tukultī-Ninurtát követő korszakhoz képest is gyorsabb ütemben folytatódott. A királyneveken kívül nem nagyon ismerjük ezt a korszakot. Az asszír történelem egészen II. Aššur-dān trónra lépéséig (Kr. e. 936) „sötétségbe” burkolódzott.

A középasszír és az újasszír közötti „sötét kor” kétfázisú hanyatlásának (1. fázis: I. Tukultī-Ninurtától I. Tukultī-apil-Ešarraig; 2. fázis: Aššur-bēl-kalától II. Aššur-dānig)³⁴² okai sok tényező bonyolult egymásra hatásának következményeként írható le.³⁴³

³³⁹ „Aššur-nērārīnak (III.) és Ilī-padâ-nak, Asszíria királyainak (LUGAL.MEŠ ša KUR.Aš-šur), szólj! Ezek Adad-šuma-ušur, a nagykirály, az erős király, a világmindenség királya, Karduniaš királyának szavai [...]” Weidner 1959, 48 no. 42.

³⁴⁰ Tell Sabi Abjadot Kr. e. 1183 után elhagyták, majd egy rövid újjáépítési próbálkozás után (Kr. e. 1170–1150) a település végleg elnéptelenedett. Akkermans 2006, 209.

³⁴¹ Giricano sokáig tartotta magát. Az utolsó dokumentumok a Kr. e. 1073 és Kr. e. 1056 közé datálhatók. Düring 2015b, 300.

³⁴² Postgate 1992, 249.

³⁴³ Az amerikai ókortörténész, Eric H. Cline (1960–) egy „tökéletes vihar” (*Perfect Storm*) metaforájával mutatja be a többtényezős, egymással számtalan szállal összekapcsolódó későbronzkori kelet-mediterráni civilizációk gyors összeomlását (Cline 2014, 139). A Középasszír Birodalom hanyatlása jól illeszkedik Cline modelljébe.

Ilyenek lehettek földrengések, klímaváltozás, éhínségek és járványok,³⁴⁴ valamint különböző népmozgások („tengeri népek”, arámi csoportok).³⁴⁵ Mindez együtt járhatott az I. Tukulti-Ninurtát követő polgárháborús időszakból sarjadó apátiával, Asszíria trónján – I. Tukulti-apil-Ešarrát és fiát leszámítva – több, mint két és fél évszázadon keresztül minden vállalkozó szellemet nélkülöző királyok ültek. A rendelkezésre álló adatok azonban úgy is értelmezhetők, hogy a kedvezőtlen külső (politikai, klimatikus, gazdasági, demográfiai) tényezőkből ez volt a legtöbb, amit az asszír királyok kihozhattak ez alatt a hosszú időintervallum alatt – végtére is az ország magterülete az egész korszakban asszír fennhatóság alatt maradt. Ez a szerény, de tartós stabilitás biztosíthatta a legfontosabb városok (Aššur, Arbail, Ninive) intézményeinek zavartalan működését, az identitás megmaradását, és a rekonkvizta lehetőségének vízióját.

V.2. SZÓHASZNÁLAT

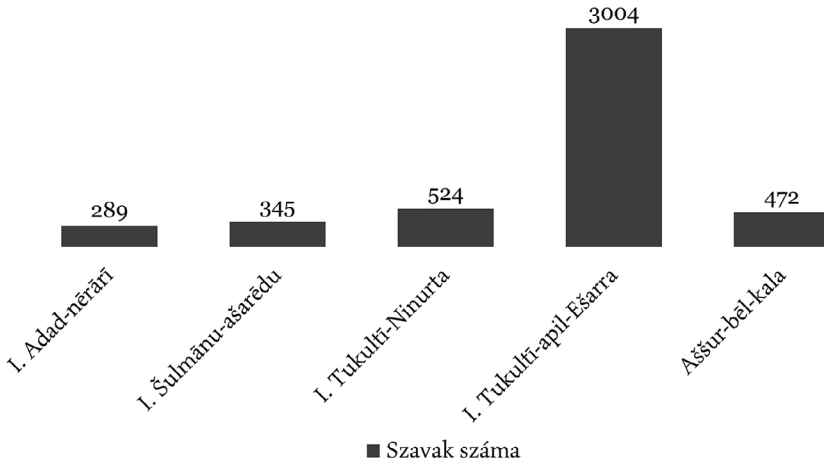
A kiválasztott szövegek kronologikus sorrendbe állítása sokat elárul az új stílus – a hadjáratok narrálásának – térnyeréséről. A szövegekben az ezzel a témával foglalkozó szavak száma (tehát a bevezetőt, királyi epithetonokat, illetve a záró áldás- és átokformulákat figyelmen kívül hagyva) lassú, de folyamatos emelkedést mutat a három 13. századi asszír királynál. I. Tukulti-apil-Ešarra Annalesének hadjáratleírása a maga 3000 szavával kiugróan magas értéket mutat, Aššur-bél-kalánál azonban az érték ismét visszaesik I. Šulmānu-ašarēdu és I. Tukulti-Ninurta közé (42. ábra).

A szavak száma azonban csak a hadjáratleírások terjedelméről árulkodik. Elemzésünk szempontjából ezen szakaszok során használt igék az elsődlegesen fontosak, ezért – megkülönböztetve az igegyökök számát az összes nyelvtani alakot magában foglaló igék számával – e számadatok kronologikus egymás mellé helyezésével érdemes kiegészíteni az előző diagram eredményét (43. ábra).

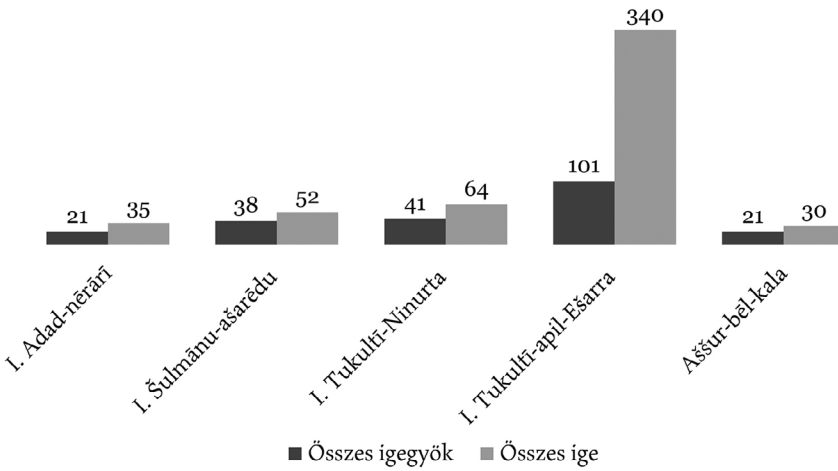
I. Adad-nērārī, akinél először jelenik meg az asszír történelemben, hogy az általánoságokon túl konkrét helyhez és időhöz köti a harci eseményeket, megelégszik 21 igegyök használatával, ami 35 nyelvtani alakban manifesztálódik a szövegben. Ezek az értékek egészen I. Tukulti-apil-Ešarráig növekszenek (101/340), hogy aztán Aššur-bél-kalánál a kezdet alá süllyedjenek vissza (21/30).

³⁴⁴ Furlan 2018.

³⁴⁵ Cline 2014, 139–170; Younger 2017.

42. ábra

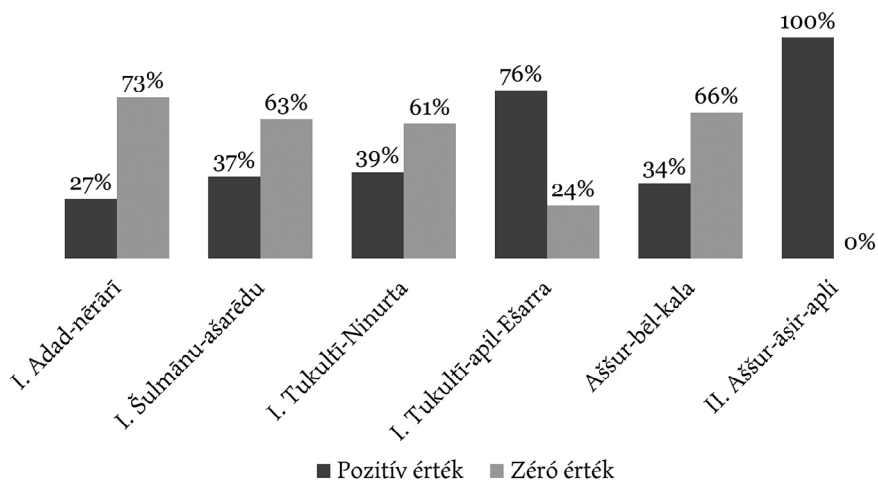

43. ábra

A két diagram (42. és 43. ábra) összehangolt értékelése elsőre egyszerűnek tűnik. I. Adad-nērārītól egészen I. Tukultī-Ninurtáig a növekedés egy hiperbola-szerű alakzatot rajzol ki, ami ilyen formán egy exponenciálisan növekvő tendenciát feltételez. Ebben a megközelítésben Aššur-bēl-kala a folyamatba nem illeszthető kivétel. Ilyenformán az utolsó elemzett király nem része a középasszír királyfeliratok sorának, visszaesése a válság jele. Ez a fajta interpretáció azonban nem veszi figyelembe, hogy I. Tukultī-Ninurta és I. Tukultī-apil-Ešarra között mintegy 100 éves űr tátong, a jelenség tehát nem

lehet folyamatos. Így talán szerencsésebb, ha I. Tukulti-apil-Ešarra értékeit nem egy exponenciális növekedés csúcsának, hanem a középasszír királyfeliratok kivételének, kiemelkedő szigetének értelmezzük. E finomított megközelítésben is növekedésről kell beszélnünk, de ehhez megszorításokat kell hozzátennünk. A látszat ellenére a növekedés nem exponenciális, és szigorúan véve csak az első három elemzett királynál megfigyelhető jelenség. Sajnos az előbb említett I. Tukulti-Ninurta és I. Tukulti-apil-Ešarra közötti 100 éves „sötét kor” semmilyen adattal át nem hidalható – nincsenek ebből a korból ismert hadi események, legalább is, melyeket a királyok följegyeztek volna. Minden esetre az I. Adad-nērārī, I. Šulmānu-ašarēdu és I. Tukulti-Ninurta alatt kialakult és kiteljesedésnek indult narratív technikák nem tűntek feledésbe, és ha I. Tukulti-apil-Ešarra kiemelkedő értékeit kivételnek kell is tekintenünk, valamilyen formában mégiscsak ugyanannak a folyamatnak a részét képezi.

A növekedés tendenciája azonban nem csak kvantitatív módon – illetve nem csak a pusztán számosság figyelembevételével – mutatható ki. Ha II. Aššur-nāšir-apli Analesét mint az asszír királyfeliratok korpuszában a leghosszabb szöveget viszonyítási pontként, egyfajta etalonként értelmezzük, és az általa használt repetitív igéket (tehát az 5, vagy annál gyakrabban használt verbumokat) 100%-nak tekintjük (vö. 16. táblázat), akkor megvizsgálható, hogy a középasszír királyok igéi milyen mértékben használták a Kalḫu-alapító király verbumait (44. ábra).

44. ábra³⁴⁶

³⁴⁶ II. Aššur-nāšir-apli repetitív igéinek arányai a középasszír királyfeliratokban. Pozitív érték, ami megtalálható mind II. Aššur-nāšir-aplinál, mind pedig a középasszír királyoknál; Zéró érték, ami az újasszír királynál nem fordul elő repetitív igeként.

Itt a mennyiségi növekedés egyben minőségi fejlődést is mutat, mivel az látszik, hogy az idők folyamán egyre több olyan – klasszikusnak mondható – ige épül bele a szövegekbe, amely aztán II. Aššur-nāšir-aplinál teljesebben ki. Az első szövegben, ahol hadjártleírással találkozunk a Kalḫu-alapító király repetitív igéinek csak 27%-át találjuk meg. I. Tukultī-apil-Ešarra azonban már verbumainak több mint háromnegyedét meg lehet feleltetni az újasszír király feliratában szereplő szavakkal (76%). Aššur-bēl-kalánál ugyan azt a visszaesést tapasztaljuk, ami megfigyelhető volt már a szavak vagy az igék számánál is; II. Aššur-nāšir-apli igéinek mindössze 34%-a található meg az ő feliratában, ami valamivel magasabb, mint I. Adad-nērārīnál található kiinduló érték (27%), de alacsonyabb, mint a második vizsgált király, I. Šulmānu-ašarēdu 37%-a.

A szavak és az igék számának elemzése után érdemes a 19. táblázathoz hasonlóan összegyűjteni, hogy a középasszír korban konkrétan milyen verbumokat használtak a királyfeliratokban (28. táblázat).

28. táblázat

Akkád	Jelentés	iAn.	iŠaš.	iTN.	iTaE.	Abk.	iiAna.
<i>adāru</i>	fél			1,6%	1,5%		0,3%
<i>alāku</i>	megy	5,7%	3,8%	4,7%	4,1%	9,1%	2,5%
<i>apālu</i>	válaszol		1,9%				
<i>aqū</i>	vár				0,3%		
<i>arādu</i>	leereszkedik				0,3%		1,9%
<i>āru</i>	megközelít				0,9%		
<i>ašābu</i>	leül				0,3%	6,1%	1,6%
<i>ašāru</i>	lesüllyed	2,9%		3,1%	0,9%		0,4%
<i>ašū</i>	kimegy	2,9%			2,6%	3,0%	0,7%
<i>atū</i>	megtalál		1,9%				
<i>bā'u</i>	vmi mentén megy			1,6%	0,3%		
<i>bēlu</i>	ural	2,9%	1,9%	1,6%	0,6%		0,4%
<i>daqālu</i>	(rá)pillant				1,2%		0,1%
<i>dāku</i>	megöl		1,9%		0,3%		3,0%
<i>dalālu</i>	dicsőít				0,6%		
<i>dekū</i>	fölállít	2,9%	1,9%		0,3%	3,0%	0,6%
<i>ebēru</i>	átkel				2,1%		1,9%
<i>edū</i>	tud		1,9%	1,6%	0,9%		
<i>ekēmu</i>	elvesz			1,6%			0,2%
<i>elū</i>	fölmegegy		1,9%		0,3%		1,1%
<i>emēdu</i>	nekidönt	2,9%		3,1%	0,3%		0,3%

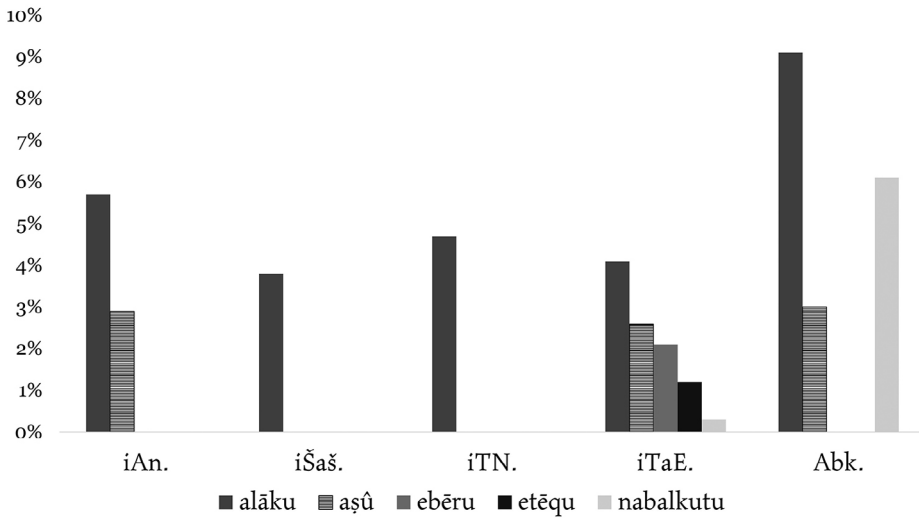
Akkád	Jelentés	iAn.	iŠaš.	iTN.	iTaE.	Abk.	iiAna.
<i>emû</i>	vmivé válik			1,6%			
<i>epēšu</i>	csinál	8,6%	1,9%		1,5%	9,1%	1,8%
<i>erēbu</i>	belép					6,1%	1,4%
<i>esēru</i>	körülzár				0,3%		0,2%
<i>ešēru</i>	rendben van				0,6%		
<i>etēqu</i>	átmegy				1,2%		0,4%
<i>eṭēru</i>	megment			1,6%	1,2%		
<i>ezēbu</i>	elhagy		1,9%		1,5%		1,0%
<i>gamālu</i>	megkímél				0,3%		
<i>ḥabātu</i>	kirabol				0,3%	3,0%	
<i>ḥasû</i>	befed				0,3%	3,0%	
<i>išû</i>	birtokol				0,3%		0,3%
<i>izuzzu</i>	áll			3,1%	0,6%	3,0%	0,8%
<i>kalû</i>	visszatart			1,6%	0,3%		0,1%
<i>kamāru</i>	fölrétegel				0,6%		
<i>kanāšu</i>	behódol		3,8%	3,1%	2,4%		0,3%
<i>kānu</i>	igaznak lenni			3,1%	3,2%		0,1%
<i>kašādu</i>	meghódít	8,6%	5,8%	6,3%	7,1%	9,1%	4,0%
<i>kašāru</i>	összegyűjt				0,6%		0,1%
<i>kāšu</i>	megnyúz					3,0%	0,5%
<i>lamû</i>	megostromol			1,6%	0,3%	3,0%	1,3%
<i>lātu</i>	körülfog			1,6%			
<i>leqû</i>	elvesz	5,7%	1,9%	1,6%	2,4%		
<i>magāru</i>	beleegyezik				2,6%		
<i>maḥāru</i>	fogad	2,9%		1,6%	0,6%		4,3%
<i>maḥāšu</i>	megüt		1,9%	1,6%	1,5%	3,0%	0,4%
<i>malû</i>	tele van		1,9%	1,6%		3,0%	0,2%
<i>manû</i>	számol			1,6%	0,9%	3,0%	0,2%
<i>maqātu</i>	ledönt				0,3%		2,0%
<i>masāku</i>	rossznak lenni				0,3%		
<i>mašû</i>	megfelel				0,3%		
<i>nabalkutu</i>	áthág	2,9%	5,8%	1,6%	0,3%	6,1%	1,1%
<i>nadānu</i>	ad	2,9%					0,1%
<i>nadû</i>	lefektet		1,9%		0,3%		0,7%
<i>nakāru</i>	ellenséges- nek lenni	5,7%	1,9%				0,2%
<i>nakāsu</i>	levág			1,6%	1,2%		1,0%

Akkád	Jelentés	iAn.	iŠaš.	iTN.	iTaE.	Abk.	iiAna.
<i>napālu</i>	elpusztít		1,9%	3,1%	4,1%		2,8%
<i>naparšudu</i>	elmenekül			1,6%	0,9%		0,5%
<i>naprušu</i>	repül				0,6%		0,1%
<i>naqāru</i>	ledönt	5,7%	3,8%	3,1%	3,5%		2,8%
<i>nāqu</i>	fölkiált			1,6%			
<i>nasāhu</i>	kitép				0,3%		0,6%
<i>našū</i>	visz		3,8%	1,6%	1,8%		0,2%
<i>naṭū</i>	megüt				0,3%		
<i>ne'u</i>	megfordul				0,3%		
<i>niālu</i>	lefekszik				1,2%		
<i>palāhu</i>	fél				0,3%		0,6%
<i>palāqu</i>	lemészárol		1,9%				
<i>parāru</i>	felvált				0,3%		0,3%
<i>parāsu</i>	elválaszt				0,3%		
<i>paṭāru</i>	földold				0,3%		
<i>petū</i>	kinyit		1,9%		0,3%		
<i>qabū</i>	parancsol	2,9%	1,9%		0,9%		0,4%
<i>qalū</i>	megéget		1,9%	3,1%			
<i>qamū</i>	megpirít				0,3%		
<i>qarānu</i>	fölhalmoz				0,9%		
<i>qerēbu</i>	közeledik				0,3%		2,3%
<i>qiāšu</i>	ajándékoz				0,6%		0,1%
<i>ra'ābu</i>	remeg			1,6%			
<i>radādu</i>	üldöz				0,3%		
<i>radāmu</i>	D (vért) folytat				0,3%		
<i>rapāšu</i>	szélesnek lenni				0,3%		
<i>raṣāpu</i>	fölhalmoz				0,6%		1,0%
<i>rašū</i>	megkap				0,6%		
<i>redū</i>	elkísér				1,8%		0,2%
<i>rēmu</i>	megszán				0,6%		
<i>ṣabātu</i>	megragad	5,7%	5,8%	1,6%	6,2%	3,0%	7,9%
<i>sahāpu</i>	ledönt				1,8%		0,6%
<i>šaḥātu</i>	fél, szégyell			3,1%			
<i>šakānu</i>	elhelyez		7,7%	6,3%	3,8%		7,4%
<i>šalālu</i>	kifoszt		3,8%	3,1%	0,9%	6,1%	3,1%
<i>šalāṭu</i>	rendelkezésre áll				0,3%		

Akkád	Jelentés	iAn.	iŠaš.	iTN.	iTaE.	Abk.	iiAna.
šalā'u	ledob				0,3%		
šanānu	egyenlőnek lenni				0,6%		
sanāqu	közeledik				0,3%		
sanāqu	ellenőriz				0,3%		
šapāku	fölönt		3,8%	1,6%	0,3%		
sapānu	lehengerel				0,3%		
šarāku	ajándékoz			3,1%	0,9%		0,1%
šarāpu	eléget	5,7%	1,9%		3,5%	6,1%	4,1%
šarāpu	éget				0,3%		0,4%
šasû	üvölt				0,3%		
šaṭāru	ír				0,3%	6,1%	0,7%
šemû	hall				0,3%		
ṭabāḥu	lekaszabol		1,9%				
tabāku	kiönt		1,9%				0,9%
takālu	bízik	2,9%	1,9%	3,1%	0,3%		1,3%
tamāḥu	megfog				0,6%		0,2%
tamû	esküszik	2,9%		1,6%	0,3%		
ṭarādu	küld		1,9%				
tāru	megfordul			4,7%	2,9%		2,8%
tebû	föláll		1,9%		0,3%		0,3%
ṭiābu	jónak lenni				0,6%		
uṣṣû	kiterjeszt				0,6%		
wabālu	visz	11,4%	1,9%	3,1%	0,6%		1,3%
zaqāpu	karót állít					3,0%	0,7%
zarû	szór	5,7%	1,9%		0,3%		

Mint ahogyan az az igék számának elemzésekor már kiderült, I. Tukulti-apil-Ešarra használja a legtöbb igét, alig találni nála egy-két üres rubrikát. Az első oszlop 118 céljából mindössze 19 esetben (16,1%) fordul az elő, hogy valamelyik másik középasszír király használ egy szót, I. Tukulti-apil-Ešarra azonban nem. Összehasonlításképp az utolsó oszlopba raktam II. Aššur-nāšir-apli verbumait is, nem az összeset, csak azokat, amelyek a középasszír királyoknál is előfordulnak. Itt 52 üres cellát találunk, tehát 44,1%-ban ismeretlenek voltak az újasszír király számára azok az igék, amelyek néhány évszázaddal korábban még használatban voltak. Ez azt jelenti, hogy a középasszír és az újasszír királyfeliratok során használt ideológiai szótár eltér egymástól – legalább is, ha az összes igét egybevetjük.

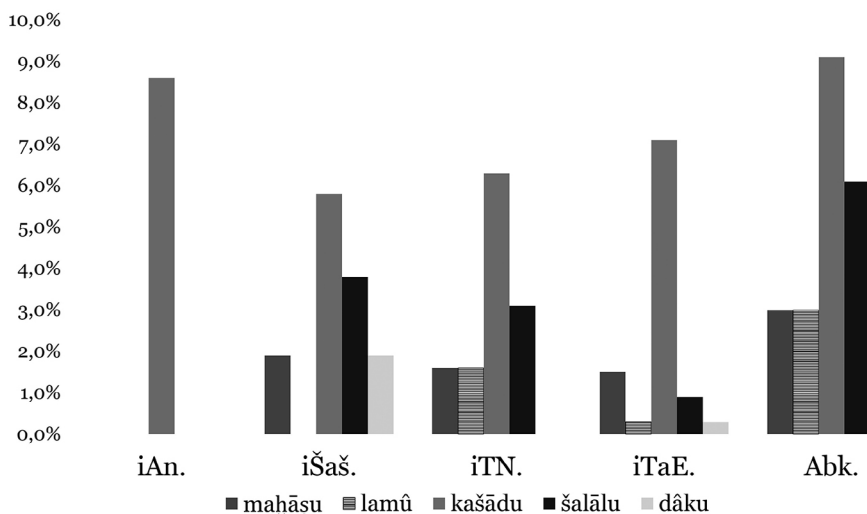
Mindössze 4 ige van, amely a Középasszír Birodalom idején mind az öt elemzett királyánál előfordul: *šabātu*, *kašādu*, *alāku* és *nabalkutu*. Ebből a „megragad, megfog” verbum nehezen leszűkíthető, lévén multifunkcionális ige, sőt a *nabalkutu* „áthág, keresztülmegy” ige sem mutat egységes képet (a korai királyoknál az ellenség menekülésére, I. Tukultī-apil-Ešarránál és utódánál pedig az asszír sereg mozgására vonatkozik), de a *kašādu* hódítást és az *alāku* mozgást kifejező igék egységes képet mutatnak. A struktúra által adott sorrendet figyelembe véve érdemes a mozgást kifejező képekkel kezdeni (45. ábra).

45. ábra

A mozgás – ahogy az előbb említettem – az *alāku* igeen keresztül van mindegyik király tekintetében jelen; ugyanakkor a szórási egyenletes képet mutat (3,7%-os átlag). Az *ašû* „kimegy” ige csak az első és az utolsó két uralkodónál jelenik meg, de ezeknél megközelítőleg azonos értékkel. Feltehető, hogy I. Šulmānu-ašarēdunál és I. Tukultī-Ninurtánál föllépő hiány csak a véletlen műve. Mindenesetre a mozgás szemmel láthatólag a korszak második felében fontosabbá válik. Csak náluk jelenik meg a *nabalkutu* seregmovement kifejezőjeként, illetve csak I. Tukultī-apil-Ešarra használja az *ebēru* és az *etēqu* igéket.

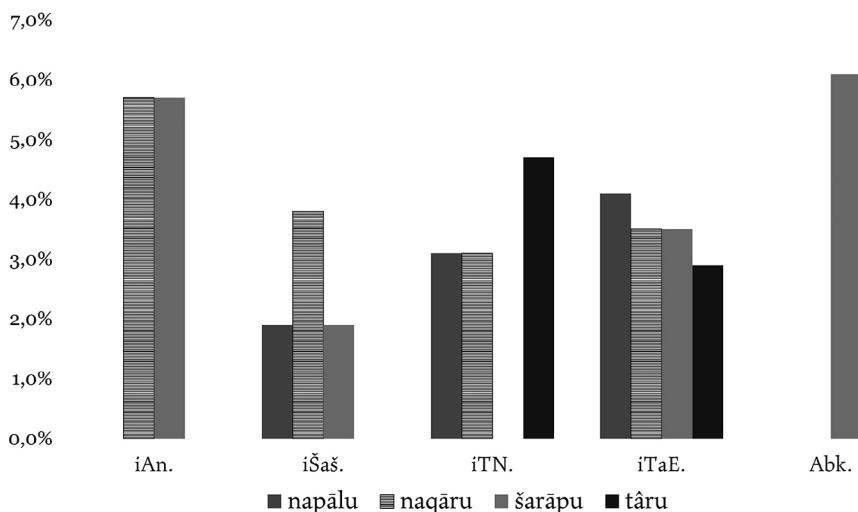
A hódítást kifejező igék közül – mint ahogy említettem is – az emblematikus *kašādu* „elér, meghódít” a legfontosabb. Nem csak végig kíséri mind az öt királyt, de megközelítőleg ugyan abban az arányban fordul elő mindegyiknél (5,8% és 9,1% között mozog). Mind arányában, mind előfordulásában tehát kiemelkedik a többi közül (46. ábra). I. Adad-nērārī nem is használ több igét ebben a kategóriában.

46. ábra

Az első királyt figyelmen kívül hagyva viszonylag egységes kép tárul elénk a „kifosztást” kifejező *šalālu* igét vizsgálva. Mind a négy király előszeretettel használja, bár I. Tukulti-apil-Ešarránál jóval átlag alá süllyed (0,9%), Aššur-bēl-kalánál pedig jóval átlag fölé emelkedik (6,1%) a verbum használatának aránya. Ez talán arról tanúskodik, hogy a potenciálisan funkcionális *šalālu* ige véletlenszerűen válik intenzív repetitív igévé a korszak utolsó királyánál; és feltételezhetően ugyanígy véletlen az is, hogy I. Tukulti-apil-Ešarra esetében ez az arány alacsony (mindössze 3 referencia lelhető föl a szövegben). Az ostromhoz kapcsolódó *lamû* „körülzár, megostromol” verbum I. Tukulti-Ninurtától kezdődően van jelen a dokumentumokban. Az induló 1,6%-hoz képest I. Tukulti-apil-Ešarránál – a *šalālu* szóhoz hasonlóan – visszaesés tapasztalható (0,3%), hogy aztán Aššur-bēl-kalánál – ismét a „kifosztás” trendjét követve – magasba szökjön a szövegben részesedési aránya (3%). Minden esetre ezeknek az igéknek a jelenléte azt bizonyítja, hogy a Középasszír Birodalom két korszaka között tátongó mintegy 100 éves űr ellenére, fönntál egyfajta kontinuitás.

A pusztítást kifejező igék sorába az Újasszír Birodalom idejéből jól ismert hármas (*napāru, naqāru, šarāpu*) itt is fontos szerepet tölt be (47. ábra).

47. ábra

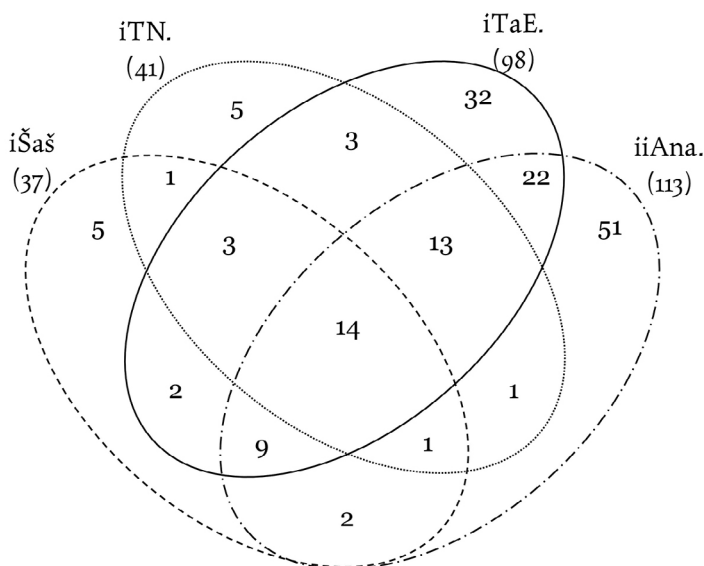
Ha megvizsgáljuk, hogy az igék milyen módon jelentek meg a királyfeliratokban, akkor I. Adad-nērārītól I. Tukulti-apil-Ešarraig egy legyezőszerű formációt fedezhetünk föl. I. Adad-nērārī még csak a *naqāru* és a *šarāpu* verbumokat használja. I. Šulmānu-ašarēdu a sor elejére betoldja a *napālu* igét – nála jelenik meg tehát először a pusztítás eme klasszikus formája. I. Tukulti-Ninurta a *šarāpu* „fölgét” igét a *tāru* „(romba) dönt” kifejezéssel helyettesíti, I. Tukulti-apil-Ešarra pedig a kettő szó kombinációját használja – mint ahogyan erre látunk több példát is a későbbi időszakokból is. Így jutunk el az induló kettő igéből négy verbumig. Aššur-bēl-kalánál azonban – ideiglenesen legalább is – megakad ez a folyamat, nála csak a „fölgújtás” képe jelenik meg, az viszont sokkal magasabb arányban (6,1%), mint a korábbi uralkodóknál (elődei átlaga 3,7%).

Összefoglalásképpen elmondható, hogy a i.Középasszír Birodalom két nagy korszaka (I. Adad-nērārītól I. Tukulti-Ninurtaig terjedő Kr. e. 13. század, illetve a 12–11. század fordulóján uralkodó I. Tukulti-apil-Ešarra és fia, Aššur-bēl-kala) között tátongó 100 éves szakadék ellenére több szállal is kötődik egymáshoz. Több ízben is megfigyelhető bizonyos szavak standard jelenléte, mint a *kašādu* és az *alāku*, melyek mindegyik királynál strukturálisan ugyan ott, és ugyan olyan jelentéssel kerülnek bele a szövegbe. Más igék bűvópatakként el-eltűnnek, de egy vagy két királlyal később való fölbukkanásuk jelzi, hogy a háttérben mindig is jelen voltak, a Középasszír Birodalom ideológiai szótárának egységességét bizonyítva. Ide sorolható a *šarāpu*, a *dāku* vagy az *dekū* igék sorsa. Egy harmadik kategóriánál meg egyfajta kiteljesedés figyelhető meg. Talán a korszak első vagy az első kettő királyánál még nem találkozunk az adott igével, de később növekvő

arányban kerül beépítésre. Ide tartoznak például a *maḥāṣu*, a *lamû*, vagy az *izuzzu* igék. Mint ahogyan azt az IV. fejezetben láttuk, mindegyik ige fontos szerepet tölt majd be évszázadokkal később az Újasszír Birodalom idején.

Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni azokat az igéket, melyek a diszkontinuitás és az ideológiai szótár kiforrottságáról tanúskodnak. A későbbiekben oly fontos *maqātu* például csak I. Tukulti-apil-Ešarránál fordul elő, és nála is csak 0,3%-ban. Ugyanő használja egyedül az ellenség menekülésére az *elû* igét, ugyancsak 0,3%-ban, és ezen kívül is több csak rá jellemző igével találkozunk a korszakban (*ebēru*, *ezēbu*, *saḥapu* és még néhány). Terjedelméből adódóan a legtöbb tekintetben kimagasló értékeket mutat ez a király, és ebben a tekintetben kivételnek számít a korszak másik négy királyához képest. I. Tukulti-apil-Ešarra megtöri az igék viszonylag egyenletes megoszlását.

Másrésről pedig az is leszögezhető, hogy a közép- és az újasszír korszak ideológiai szótára jelentősen eltértek egymástól. Nem csak azért, mert II. Aššur-nāšir-apli Annalesében található igék megközelítőleg fele (40,5%-a) teljesen ismeretlen volt a középasszír időszakban, hanem azért is, mert a középasszír királyok 44,1%-ban használtak olyan verbumokat, melyek a kalḫui király számára voltak idegenek, sőt nagyon sok majd csak II. Šarrukīn idején tűnik föl megint a szövegekben (talán éppen egyfajta tudatos archaizálásnak köszönhetően). Jól szemléltethető ez, ha a három leghosszabb középasszír király feliratainak igéit II. Aššur-nāšir-apli szövegeinek verbumaival együtt Venn-diagramra vetítjük (48. ábra):

48. ábra

Az ábra nagyobb számai I. Tukulti-apil-Ešarra és II. Aššur-nāšir-apli egyéni halmazokban található (32 és 51), és nincs nagy koncentráció a közös halmazokban, kivéve az előbb említett két uralkodó közös mezőjét (22). Jelentős eltérések vannak tehát a két korszakban használt igék között. Ugyanakkor az ábra oly módon is értelmezhető, hogy minél nagyobb a mintavétel, annál több a közös halmaz. Egy ilyen megközelítés a különbözőségeket relativizálja, és a matematikai véletlenszerűség rovására írja (vö. 50. ábra).

Mindenesetre tagadhatatlan – ha csak I. Tukulti-apil-Ešarra és II. Aššur-nāšir-apli feliratait vetjük össze –, hogy a közép- és az újasszír korszak közötti szóhasználat terén vannak lényeges különbségek. Érdemes tehát megvizsgálni, hogy ez a jelentős diszkontinuitás mennyiben jelenik meg a szövegek struktúrájában, illetve a témák hangsúlyában.

V.3. STRUKTÚRA

I. Adad-nērārīnál megjelenő hadjáratleírás keletkezésének idejében egyedülálló volt a maga nemében (RIMA 1, A.o.76.3.). Az írnok egyetlen másik felirathoz sem viszonyíthatta a művét, nem volt honnan másolnia vagy merítenie – legalább is nincs tudomásunk róla. A szövegbe megjelenő cselekményszál a maga természetességével gördül előre (lázadás, ellenséges tevékenység, az asszír hadsereg fölkészítése, hódítás, zsákmány, pusztítás, szakrális tevékenység, illetve a meghódított terület betagozása többek között robot és adóterhek bevezetésével), anélkül, hogy az olvasó valamiféle szándékolt struktúrát sejtene mögötte. Mégis, ha kezdetleges formában is, a későbbi szerkezetek ismerhetők föl. A kérdés ezzel kapcsolatban az, hogy vajon az őt követő királyok írnokai I. Adad-nērārī követését, illetve elemeinek kibontását tartották kötelezőnek, vagy mindegyik uralkodó egy számunkra már ismeretlen forrás alapján struktúrálta a szöveget? I. Adad-nērārī *tušarruja* egyértelműen újító volt magának a hadjáratleírás műfajának a királyfeliratba való beemelésével. De vajon maga a szerkezet is az ő találmánya volt, vagy ő maga is korábbi előképből táplálkozott?

Mielőtt megpróbálnék válaszolni az eredet kérdésére, nézzük meg a rendelkezésünkre álló tényanyagot (29. táblázat). Milyen módon fűzték föl a középasszír királyok felirataikban a hadi eseményeket?

29. táblázat

Téma	iAn.	iŠaš.	iTN.	iTaE.	Abk.
Ellenség 1.				Hamis bizalom	
	Lázadás	Lázadás	Lázadás	Lázadás	
	Ellenséges tevékenység		Ellenséges tevékenység	Ellenséges tevékenység	
Út	Isteni segítség	Isteni segítség	Isteni segítség	Isteni segítség	
	Mustra	Mustra		Mustra	Mustra
		Út	Út	Út	Út
Hódítás		Harc	Harc	Harc	Harc
			Ostrom	Ostrom	Ostrom
			Kegyetlenkedés	Kegyetlenkedés	
	Hódítás 1	Hódítás		Hódítás	Hódítás
				Kifosztás	Kifosztás
		Öldöklés		Öldöklés	
	Zsákmány			Zsákmány	
	Hódítás 2				
	Pusztítás	Pusztítás	Pusztítás	Pusztítás	Pusztítás
		Kegyetlenkedés	Hódítás		Kegyetlenkedés
	Kifosztás	Kifosztás			
			Terror		
Ellenség 2.			Ijedelem	Ijedelem	
			Menekülés	Menekülés	
		Hódolat	Hódolat	Hódolat	
Betagolás		Besorozás		Kegyelem	
			Teher		
	Adó		Adó	Adó	
		Teher		Teher	
				Betagolás	
	Szakrális tevékenység	Szakrális tevékenység		Szakrális tevékenység	Szakrális tevékenység
	Betagolás				
Teher					

Az 29. táblázat tanúsága szerint – Aššur-bēl-kala kivételével – mindegyik középasszír király valamiféle ellenséges tevékenységgel vezeti be a narrációt. I. Tukultī-apil-Ešar-ránál már a *Hamis bizalom* altémája is megjelenik (*takālu*), de a többi király is taglalja az istentelen lázadás eseményét. Olyan – az újasszír kor első felében klasszikusnak

mondható – igék jelennek meg, mint *nabalkutu* („áthágja” az isteni rendet, „megszegi” a királynak tett esküt), *kalû* („visszatartja” az adót). Ehhez még a korszak első királyainál megjelenhet a *zērûti epuš*, ami „gonosz dolgok véghezvitele” sötét képét vetíti a megtámadandó ellenségre. A téma ugyan azt a funkciót tölti be, mint évszázadokkal később, az asszír *casus belli* meghatározása.

Az istentelen ellenség lázadását a kegyes asszír király reakciója követi. Isteni segítségkérés (*ina qibit/tukulti Aššur*) – ismét Aššur-bël-kala kivételével – elengedhetetlen kezdése egy hadjáratnak, amit szinte minden esetben seregszemle követ (*dekû*), majd az útra kelés, amely az *alâku* klasszikus verbum mellett más igét is magában foglal (különösen a korszak két utolsó uralkodója használ gazdag szókészletet ennél az altémánál).

A Hódítás témája I. Tukulti-apil-Ešarra feliratában jelenik meg a legcizelláltabban, de többé-kevésbé az ő mintáját követi az őt megelőző I. Tukulti-Ninurta épp úgy, mint az őt követő Aššur-bël-kala is. E rendszer szerint a hódítás harccal kezdődik (*maḥāšu* vagy a vereségmérés értelemben *šakānu*), amit az ostrom követ (*lamû, ešêru*). A *Kegyetlenkedés* altémája – ahogy azt az újasszír királyfeliratokban megszokhattuk – számos ige felhasználásával valósul meg, és ráadásul nagyjából ugyan azokkal a verbumokkal találkozunk, mint a néhány évszázaddal későbbi szövegekben: *nakāsu* („levág”), *redû* (vért „kifolyat”), *kāšu* („megnyúz”), *zaqāpu* („karóba húz”) stb. A hódítás ünnepélyes kifejezésére a *kašādu* ige kerül terítékre, de ismert ebben az összefüggésben a *bêlu* és a *šabātu* kifejezés is. A kifosztásnál a jól ismert *šalālu* mellett föltűnik a *habātu* rokon értelmű szó is, de csak I. Tukulti-apil-Ešarránál és Aššur-bël-kalánál jelenik meg ebben a pozícióban. I. Šulmānu-ašarêdu és I. Tukulti-Ninurta esetében ez a szintaktikai egység a téma legvégén bukkan elő; az első és az utolsó uralkodónál pedig teljesen hiányzik. Az öldöklés igéje (*dāku*) csak I. Šulmānu-ašarêdu és I. Tukulti-apil-Ešarra szövegeiben jön elő, és náluk is csak egy-két referencia lelhető föl. Különös, hogy ez a később oly gyakori verbum a középasszír királyoknál nem kerül a figyelem középpontjába. Ugyanakkor megléte és strukturális elhelyezkedése (mindegyik esetben a hódítás altémája után, de még a pusztítás altémája előtt) arra enged következtetni, hogy az írni köztudatban jelen van az öldöklés képe, kiteljesedése azonban csak későbbi időszakban következik be. Nem közvetlenül, de két királynál is a hódítás altémája után következik a zsákmány altéma (*wabālu, ašû*). Ami pedig teljesen egységes az összes vizsgált középasszír király feliratában, az a *Pusztítás* altémájának strukturális elhelyezkedése a klasszikusnak mondható igékkel (*appul aqqur ašrup*). I. Adad-nērārínál és I. Šulmānu-ašarêdunál ez még csak a *naqāru* és a *šarāpu* megjelenését jelenti (ráadásul az első királynál fordított sorrendben); ez egészül ki I. Tukulti-Ninurtánál a szekvencia legelején a *napālu* igével (bár ő meg az elégetés képeként a *qalû* szót használja), illetve kiegészül a *tāru* igével;

I. Tukulti-apil-Ešarra az első, aki együtt használja a később félelmetes egységbe tömörülő *napālut*, *naqārut* és *šarāput* (ugyanakkor ő is az első helyre illeszti az „elégetés” képét); végül aztán Aššur-bēl-kala ismét megelégszik csak a *šarāpu* ige használatával.

Az egész középasszír korban a *Hódítás* és a *Pusztítás* altémái a legfontosabbak, ezek jelennek meg kivétel nélkül minden egyes vizsgált király feliratában. Úgy tűnik, hogy az egész rendszer keletkezésekor már világos képe volt az írnokoknak az asszír király küldetéséről: ha egyszer ő hadjáratra indul, akkor két dolog biztosan történni fog, meghódítja a célba vett tartományt, illetve elpusztítja azok civilizációs értékeit. A mi zsidó–keresztyén és humanista értékekkel átítatott gondolkodásmódunktól oly távol álló destruktív viselkedési minta – bármilyen furcsa – pozitív értékeket hordozott egy asszír ember számára. Mivel az isteni eredetű civilizáció csak az asszír királyság (a centrum) keretein belül valósulhat meg legitim módon, ezért minden olyan próbálkozás, mely valami hasonlót kíván létrehozni a periféria területén, blaszfémiával egyenértékű dolog. Ebből adódik a más kultúrákban meglévő, az asszírokéhoz hasonló teljesítmények fordított értékelése. Az asszír civilizációs aktus pozitív, ugyanez az ellenség területén negatív értékű; minden a periféria felől érkező támadás és rombolás negatív, ugyanez az asszír király megvalósításában pozitív értékű. Ez a szigorú bináris logika végigkíséri tehát az asszír királyfeliratokat a hadjáratleírás narrálásának megjelenésétől kezdve egészen a birodalom utolsó uralkodóiig. Az ideológia kidolgozását az újasszír kor második felétől, a szargonida királyoktól kezdődően az írkokok művészi szintre emelik.³⁴⁷

I. Tukulti-apil-Ešarra a hódítást a terror letaglózó kiárasztásával zárja: *melam Aššur bēlīja išhupšunuti* „uram, Aššur melammuja elárasztotta őket”.

A *Hódítás* témájára válaszolva három esetben találkozunk valamiféle ellenséges reakcióval. I. Tukulti-Ninurta és I. Tukulti-apil-Ešarra esetében olvasunk az ellenfél ijedelméről (olyan „félelmet” kifejező igék alkalmazásával, mint *šahātu*, *palāhu* vagy *adāru*), az életéért rettegő ellenség képéről (*ana šuzub napšātešunu*). A félelmet ezeknél a királyoknál menekülés követi. Ez a leggyakrabban a *naparšudu* verbum alkalmazásával kerül kifejezésre, de az említett uralkodók közül a második használja a *naprušu* képet is („elrepül”, mint egy madár), illetve az újasszír időben gyakorivá váló *ešēru* ige D-igetörzsi formáját (*muššuru*), amit – lévén a szó jelentésében a „süllyedés” képe húzódik meg – talán az „eliszkol, kereket old” fordítással lehetne a legjobban visszaadni. A hódolat altémája már megjelenik I. Šulmānu-ašarēdunál is. Mind a három király a *kanāšu* verbummal fejezi ki ezt a képet.

³⁴⁷ Lásd e gondolkodásmód legszebb megnyilvánulását II. Šarrukīn 8., Urartu elleni hadjáratleírásában. Niederreiter 2019; Zaccagnini 1981. A bináris gondolkodásról az asszír társadalomban általánosságban lásd Liverani 1995, 2361–2362.

A hadjáratleírások a *Betagolás* témájával záródnak. Egy ízben megjelenik az ellenség soraiból az asszír hadseregbe való besorolás (*šabātu*), illetve a király megkegyelmezésének (*tamû, rašû, rêmu*) képe is. Ezek későbbi királyoknál is föl-föl tűnnek,³⁴⁸ de sose töltenek be túl nagy jelentőséget. Ezeknél sokkal fontosabb a meghódított terület különböző szolgáltatásokkal, robotmunkával és adókkal való megterhelése. A teher „ráhelyezésénél” legtöbbször a *kânu, šakânu* vagy az *emêdu* igék játszanak központi szerepet. Az adó kifejezése pedig az újasszír korból jól ismert *mahâru* verbummal történik, bár itt a szövegezők nem mennek bele egy olyan mikrostrukturális szintbe, ahol részletekbe menően kifejteneék az ajándékok listáját. Nem találkozunk ezüsttel, arannyal, vagy a többi *madattuval*, melyek II. Tukulti-Ninurtától kezdődően oly szépen rendszerbe szerveződnek (IV.3.2. fejezet). I. Adad-nērāri és I. Tukulti-Ninurta is használják ezt a képet, igaz, csak egyszer-egyszer; I. Tukulti-apil-Ešarra azonban már 9 alkalommal hangsúlyozza, az ellenség javai az ő kincstárát gyarapítják. A betagolás altémája is ugyanennél a királynál válik fontossá, amikor arról beszél, hogy a legyőzött országot Asszíriához „visszacsatolta” (*târu*), vagy a birodalomhoz „számolta” (*manû*). Ugyanennek az aktusnak költői kifejezése, amikor az asszír király urának, Aššurnak az arcát „megláttatta” (*dağālu*) az ellenséggel (*pān Aššur bēlīja ušdağilšunuti*). A hadjáratleírás egymásba kapcsolódó képeinek szekvenciáját valamiféle szakrális tevékenység zárja – bár I. Tukulti-Ninurtánál teljesen hiányzik ez az elem, I. Adad-nērāri pedig hátulról a 3. helyre tolja visszább ezt az altémát. Az aktus szertartásossága jól kivehető a korszak első két uralkodójánál, ahol egy különleges fűféle (*kuddimmu* „ballagófű, sófű”) széthintésével (*zarû*) zajlódtott a ceremónia;³⁴⁹ ez a kép később azonban már nem kerül említésre, vagy mert maga a szertartás kiveszett, vagy egyszerűen kikerült a struktúra kötelező elemei közül, és így az írások nem jegyezték föl. Ehelyett csak az isteneknek szánt följajánlás (*qāšu, šarāku*) vagy – ami egyelőre csak Aššur-bēl-kalánál jelenik meg, de később általánosan elterjedté válik – egy emlékmű (*šalmu*) állítása ágyazódik bele a szövegbe: *šalam êpuš lītat šarrūtīja ina qerbišu alṭur* („emlékművet állítottam, királyságom hatalmát ráírtam”). Ezekkel a képekkel zárulnak az középasszír királyfeliratok hadjáratleírásai.

A nyilvánvaló, de csak a részleteket érintő különbségek mellett is jól megfigyelhető, hogy mindegyik középasszír király valamiféle minta alapján strukturálta a szöveget, melyek többé-kevésbé hasonlítanak egymásra. Lehet, hogy egyes esetekben a *Kegyetlenkedés* és a *Kifosztás* altémája megelőzi a hódítás szintaktikai egységét, más esetekben pedig követi azt, még is mindegyik kép egy gócpontban helyezkedik el, amit a *Hódítás*

³⁴⁸ Lásd például II. Šarrukīnnál: RINAP 2, no. 1, 88, 401.

³⁴⁹ AHW I, 499a.

témájának neveztem. Ezt a legtöbb feliratnál az ellenség lázadása, illetve az asszír sereg útja előzi meg, illetve az ellenség reakciója (behódolás vagy menekülés) követi. Mindegyik középasszír királyfelirat az ellenséges tartomány betagolásával zárja a sort, mely részleteiben mutat ugyan némi különbséget (I. Tukulti-Ninurtánál például megelőzi a *Teher* altémája az *Adó* szintaktikai egységét, I. Tukulti-apil-Ešarránál pedig a sorrend megfordul), de mégis a téma egy helyre gyűjti az ide vonatkozó igéket. A szövegek tehát éppoly strukturáltak, mint a jóval több verbummal dolgozó újasszír királyok feliratai; és maga a szerkezet is ugyan azt a mintázatot rajzolja ki (sokszor azonos igékkel), mint a néhány évszázaddal később uralkodó királyok leírásai.

V.4. HANGSÚLYOK

A középasszír királyfeliratok vizsgálata során érdemes az altémák egymáshoz viszonyított hangsúlyait is górcső alá venni a III.1.2. fejezetben lefektetett szabályok alapján. Az alapelv az, hogy a funkcionális igék kategóriáján belül a szövegező hány igegyököt használ, továbbá, hogy ezek közül hányat használ repetitív módon. A kapott érték segítségével lehet kiszámolni, hogy egy altémában használt igegyökök száma hány százaléka az összes igegyöknek, illetve, hogy az altémában előforduló igék száma hány százaléka az összes funkcionális igének (17. ábra). Az altéma összes előforduló igéjének százalékos számát kivontam az altéma igegyökeinek százalékos számából, mely egy arányszámot ad (18. ábra). A standard deviációnak is nevezett érték azt mutatja meg, hogy mely alkalommal használt sok igegyököt kevés referenciával (ebben az esetben az érték mínuszba süllyed) vagy éppen fordítva, kevés igegyököt használt sok alkalommal (ilyenkor az arányszám pluszba emelkedik). A két esetet – az egyszerűbb kezelhetőség, no és némi szimbolizmus kedvéért – „meseszerű” (mínusz érték) és „ritualisztikus” (plusz érték) megnevezésekkel illettem. Ezeket az értékeket egy – a 23. táblázat mintájára – kronologikus táblázatba szerveztem, hogy így összehasonlíthatóvá váljanak a középasszír királyok témáinak hangsúlyai (30. táblázat).

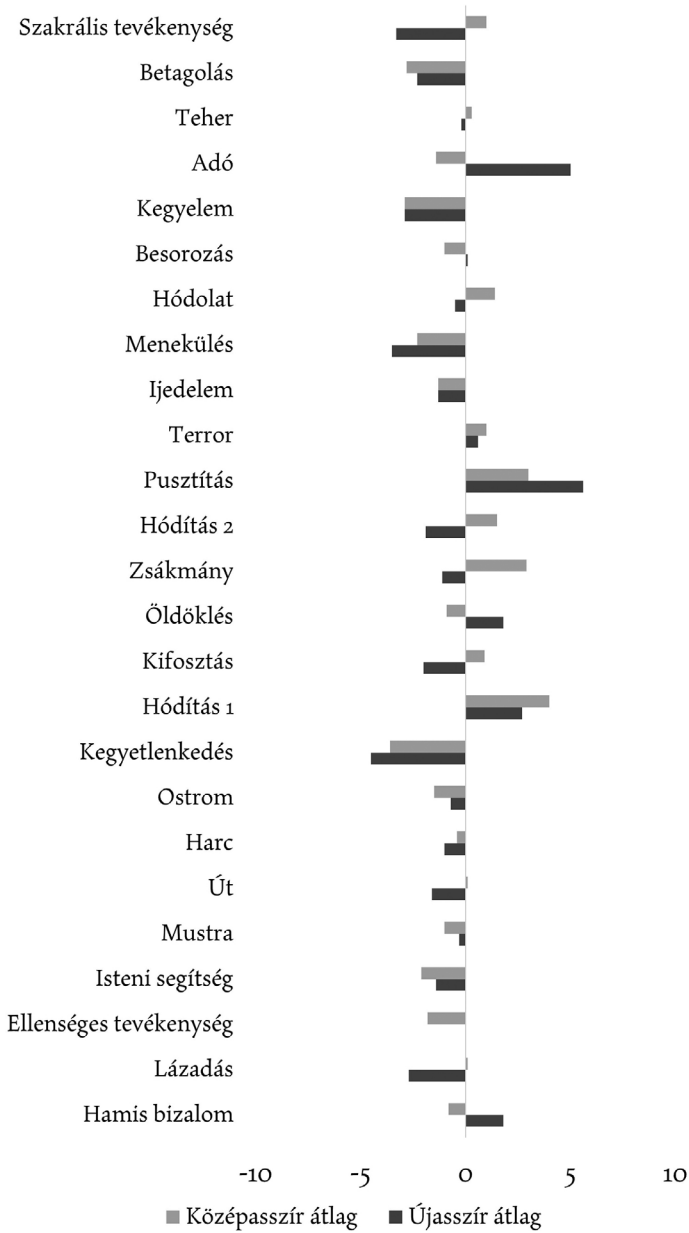
30. táblázat

Altéma	iAn.	iŠaš.	iTN.	iTaE.	Abk.	Átlag
Hamis bizalom				-0,8		-0,8
Lázadás	+1,1	+3	-2	-1,6		0,1
Ellenséges tevékenység	-1,8	-1	-2	-2,5		-1,8
Isteni segítség	-5,3	0	-3	+0,1		-2,1
Mustra	-1,8	-1		+0,8	-1,8	-1
Út		-2	+1	-1	+2,3	+0,1
Harc		-1	-2	+3,1	-1,8	-0,4
Ostrom			-1	-1,6	-1,8	-1,5
Kegyetlenkedés		-2	-3	-4,1	-5,3	-3,6
Hódítás 1	+2,9	+5	+2	+5,6	+4,7	+4
Kifosztás		+1	+6	-0,9	-2,4	+0,9
Öldöklés		-1		-0,8		-0,9
Zsákmány	+4,4			+1,4		+2,9
Hódítás 2	+1,5					+1,5
Pusztítás	+2,9	-1	+2	+9,7	+1,5	+3
Terror				+1		+1
Ijedelem			-1	-1,6		-1,3
Menekülés			-2	-2,6		-2,3
Hódolat		+2	+1	+1,3		+1,4
Besorozás		-1				-1
Kegyelem				-2,9		-2,9
Adó	-1,8		-1	-1,4		-1,4
Teher	-1,8	-1	+2	+2		+0,3
Betagolás	-1,8			-3,7		-2,8
Szakrális tevékenység	+1,5	-1		-0,9	+4,4	+1

A hangsúlyok vizsgálatakor ütközik ki leginkább, mennyire kísérletező fázisban vannak még az írások ebben az időperiódusban. Sokkal kevesebb ritualisztikus altéma jelenik meg, mint az Újasszír Birodalom idején. Még nem találták meg a *tupšarruk* minden mondat végén a speciális, csak arra az altémára jellemző verbumot, amely állandó ismétléssel ritualisztikussá változtatná a szövegrészt. Ennek ellenére így is van néhány kiemelkedően ritualisztikus altéma. Elsősorban a *Hódítás* szintaktikai egységét kell említenem, mely egyrésztől mindegyik vizsgált királynál szerepel, másrésztől pedig a deviáció minden esetben pozitív – ráadásul nem is alacsony (átlagosan +4) – értéket mutat. A *kašādu* ige („elér, meghódít”) gyakori használata felelős ezért a jelenségért. Bár csak három királynál,

de mindegyiknél pozitív értéket mutat az ellenség behódolásának képe, éppúgy, mint a két uralkodónál megjelenő *Zsákmány* altémája. Ritualisztikus szintaktikai egységnek kell tekintenünk a *Pusztítás* altémáját is, annak ellenére, hogy I. Šulmānu-ašarēdu értéke -1, mivel az össze többi király deviációja magasan a nulla fölött van (átlag +3). Ez a négy ritualisztikus altéma az újasszír tízhez képest kevésnek tűnik. A négyből pedig csak kettő (a *Hódítás* és a *Pusztítás* szintaktikai egységei) feleltethető meg az újasszír párjával, ami jól látszik a két korszak átlagának összehasonlító diagramján (49. ábra, vö. 34. ábra). Csak ezekben az esetekben szökik magasba minkét színű oszlop.

Mindez – véleményem szerint – nem annyira a hangsúlyok valós eltolódásával függ össze, hanem sokkal inkább azzal, hogy a középasszír kor a későbbi királyok felirataival összevetve jóval rövidebb szövegeket tartalmaz. Ebből adódik, hogy nagyságrendekkel kevesebb ige áll rendelkezésünkre. Így ebben az időszakban nem alkalmazható a nagy számok törvénye, azaz a potenciálisan repetitív funkcionális igék jóval kisebb arányban válnak ténylegesen repetitív igévé. A szavak megjelenésében sokkal nagyobb szerepet játszik a véletlenszerűség, mint a szándékolt tervezettség. Habár már a legtöbb altémában megjelennek azok az igék, melyeket későbbi királyok, mint II. Aššur-nāšir-apli vagy III. Šulmānu-ašarēdu tömegével ismételnék a felirataikban, a középasszír korban ezeknek a szavaknak nem adatott meg ugyanez a lehetőség.

49. ábra

V.5. AZ EREDET KÉRDÉSE

I. Adad-nērārī Annalese úgy áll előttünk, hogy a későbbi újasszír királyfeliratok alapvető tulajdonságai már mind megtalálhatóak benne. Egy olyan ideológiai szótárat használ, melynek több, mint az egynegyede megegyezik II. Aššur-nāšir-apli szókészletével. Ebbe a szótárba olyan igék kerülnek be, amelyek az asszír világnézet szempontjából terheltek, evvel vezetve a közönség – bárhogy is definiáljuk azt – asszociációit. Az asszír ideológiai gépezet azonban nem csak a szavak fölött gyakorol uralmat, hanem annak strukturálása fölött is. Nem csak azt szabályozzák le, hogy mire szabad gondolni, hanem az is, hogy hogyan. Bár itt is vannak eltérések mind az újasszír korhoz képest, mind a középasszír királyok szövegeiben egymáshoz képest, maga az elbeszéltek szerkezetbe való kényszerítése töretlenül jelen van mind a közép-, mind az újasszír kor első felében (sőt, mint ahogyan azt mindjárt látni fogjuk, még azon túl is). Úgy tűnik, hogy I. Adad-nērārī első hadjáratleírásának előlépésével – mintegy a semmiből – megjelenik már a narráció struktúrája is. Joggal vetődik föl a kutatóban a kérdés, hogy vajon mindez honnan ered? Vajon I. Adad-nērārī írnokainak a találmányáról van szó, vagy ők is valahonnan vették a mintát? Milyen hatásokhoz köthető az a rendszer, amely – úgy tűnik – évszázadokig meghatározta az asszír királyfeliratok szerkesztési elveit? Egyszerűen fogalmazva, miért struktúrában beszélnek el a hadi eseményeket az asszír királyfeliratok?

A kutató első gondolata, hogy hasonló jelenségek után kérdezzen vagy az adott kultúra diakrón dimenziójában, vagy az új műfaj szinkrón párhuzamai között. Azt már az V. fejezet bevezetőjében tisztáztuk, hogy az óasszír korban hiába is kutatunk hasonló struktúrákat, egészen egyszerűen azért, mert a Kr. e. 2. évezred első felének asszír királyai nem hadjáratok elbeszélésére használták a királyfeliratokat. A hadi események szórványos említései pedig elégtelenek bármilyen jellegű összehasonlításra. A két korszak (ó- és középasszír) közötti szakadék azt a kérdést is fölveti, hogy jogos-e egyáltalán egy kontinuum kultúráról beszélni? A kérdés megválaszolása nem az én jelenlegi kutatásom feladatköre,³⁵⁰ minden esetre annyi egyértelműen leszögezhető, hogy a középasszír korban megjelenő strukturált hadi narratívák eredetének nyomozásában nem jutunk előrébb, ha visszamegyünk az időben néhány száz évet. Nem ismert I. Adad-nērārī kora előtt hasonlóan szerkesztett szöveg az asszír történelemben, és feltehetően egyáltalán nem is létezett ilyesmi.

A másik lehetőség, ha az asszíron kívüli, I. Adad-nērārī korabeli vagy azt közvetlenül megelőző korszak kultúráit vizsgáljuk, melyek feltehetően valamilyen kapcsolatban

³⁵⁰ Lásd ehhez Faist 2010, 16–17.

állhattak Asszíriával, illetve jelentős hatást gyakoroltak rá. Az első, legkézenfekvőbb jelöltnek Mittani kultúrája jöhet szóba, amely a legnagyobb hatást gyakorolt a közép-passzír gondolkodásmódra mind közigazgatási, mind hadászati és mind mentális síkon.³⁵¹ A probléma azonban az, hogy nem igazán ismerünk mittani királyfeliratokat, melyek segítségül lennének az eredet után való nyomozásban.³⁵² Ennél távolabbi hatást pedig már nem nagyon érdemes feltételezni, mert az olyan nagy írásos kultúrák, mint a hettita (elvileg szóba jöhetne, hiszen ott is ékírásos literalitással van dolgunk) vagy az egyiptomi, csak valamivel I. Adad-nērārī után kerültek Asszíriával intenzív kapcsolatba. Ez a kronológiai differencia pedig megint csak kizárja az eredet visszavezetésének lehetőségét. Még Babilón jöhetne szóba, hiszen Mezopotámia viszonylagos kulturális egysége a folyók összekötő hatásának köszönhetően már ősidők óta megvolt, és már ezt tükrözi Asszíriában az akkád nyelv egy helyi dialektusának a használata is. Csak hogy Babilónban sem ekkor, sem korábban nem strukturálták úgy a királyfeliratokat, ahogyan azt az asszír uralkodóknál láttuk. Ha volt is hatás – és bizonyos területeken nyilvánvalóan volt –, az nem az ideológiai szótár vagy a struktúra területén érkezett Dél-Mezopotámiából, ahol a kassú időszakban a királyfeliratok elsősorban építkezésekről és kultikus eseményekről szóltak. A két civilizáció különbségei azzal függenek össze, hogy – a közeli kulturális rokonság ellenére – a Folyamköz déli és északi felének eltérő koncepciója volt a királyság intézményéről.³⁵³ Ez a fontos különbség pedig eltérő utakba csatornáztatta a királyfeliratok fejlődését.³⁵⁴

I. Adad-nērārī és az őt követő asszír királyok feliratai tehát mind a szinkrón, mind pedig a diakrón vizsgálat szempontjából egyedül állnak a Kr. e. 14. században. Ugyanakkor ha bárhol hasonló szerkezetre lelnénk is, az csak elodázná a probléma megoldását, végső választ azonban nem adna rá. Ha ismernénk is I. Adad-nērārī forrásait, az csak tovább göngyölné a kérdést: vajon az az adott forrás honnan kölcsönözte az ábrázolás illetén formájának ötletét? Az eredetre adott ehhez hasonló válaszok másodlagos jellegűek lennének, és nem árulnák el az asszír királyfeliratok strukturáltságának legvégső okát. A problémát ahhoz a szituációhoz tudnám hasonlítani, mint amikor antropológusok bennszülötteket valamely rítus vagy intézmény eredete felől kérdeznek. A natív válaszok – „a dolgok mindig is így voltak”, vagy „így rendelték az istenek”, vagy „az ősök tanítását követjük” – csupán másodlagos módon magyarázzák meg az adott

³⁵¹ Soden 1963, 134–135.

³⁵² Kuhrt 2005, 160.

³⁵³ Pongratz-Liesten 1994, 9–12.

³⁵⁴ A hatás a Kr. e. 1. évezredben megfordul, és épp az asszír királyfeliratok hadi narratívái szivárognak be a babilóni királyfeliratok témáiba. Liverani 1995, 2359.

jelenség eredetét. Ezek a válaszok kielégítik az adott kultúra egyénének kíváncsiságát, sőt nemegyszer magukat az antropológusokat is, a valódi okok azonban az ember azon általános sajátosságában rejlik, hogy a körülötte lévő világot nem képes másképp, csak formába öntve, strukturáltan fölfogni, leírni és megélni.

Claude Lévi-Strauss (1908–2009) 1949-ben írt cikkében (*Történelem és etnológia*) a nyelv jelenségével világítja meg ezt a problémát:

„a beszélő számára, míg a tudományos nyelvtannal nem találkozik, a nyelv struktúrája ismeretlen, de e struktúra még azután is [hogy a nyelvtant megismerte] az alany tudatán kívül alakítja a beszédet, objektív kategóriáknak tekintett konceptuális keretet kényszerítve a gondolkodásra.”³⁵⁵

A strukturált királyfeliratok jelentik az asszírok számára a „konceptuális keretet”, amely segít az egyén számára, hogy be tudja fogadni a valóság bonyolultságát. Az eredet kérdésénél tehát minden diakrón és szinkrón válasz „másodlagos magyarázat” csupán, hiszen a valós ok nem korábbi előképekben vagy azonoskorú minták hatásában keresendő, hanem magában az emberben; abban ahogyan az fölfogja, formába önti és visszaadja a körülötte elhelyezkedő világot. Csakhogy az egyén – legyen szó az adott kultúra egyik tagjáról vagy a kultúrát elemző tudósról – a legtöbb esetben nincs tudatában annak, hogy társadalma intézményei, mítoszai vagy akár történelmi dokumentumai (királyfeliratai) a valóság tudati szűrőjén átfolyatott lecsapódásai; ezért hát „másodlagos magyarázatokat” keres a jelenségek megokolására. Lévi-Strauss a 20. század elején alkotó német antropológus, Franz Boas (1858–1942) gondolatait hívja segítségül, hogy a „másodlagos magyarázatok” jelenségét megvilágítsa:

„A nyelvi jelenségek és a többi kulturális jelenség között az a lényegi különbség, hogy az előbbiek sohasem emelkednek föl a tiszta tudatig, míg az utóbbiak, bár ugyanolyan tudatalatti eredetűek, gyakran fölbukkannak a tudatos gondolkodás szintjén, ami másodlagos megokolásokhoz és átértelmezésekhez vezet. [...] A nyelvészet nagy előnye e tekintetben az, hogy a nyelv kategóriái teljes egészében tudatalattiak maradnak; ezért kialakulásuk folyamata követhető anélkül, hogy csalóka és zavaró módon közbeléphetnének az etnológiában oly gyakori másodlagos értelmezések, amelyek jóvátehetetlenül elhomályosíthatják a gondolatok fejlődésének történetét.”³⁵⁶

A nyelvi jelenségeknél nem fordulnak elő a „másodlagos magyarázatok”, mert a rendszer struktúrái – a legtöbb esetben – rejtve maradnak a használója előtt; ezen a tudományos

³⁵⁵ Lévi-Strauss 2001, 29. Vö. Crystal 1998, 205.

³⁵⁶ Franz Boas 1908-as cikkét idézi (*Handbook of American Indian Languages*) Lévi-Strauss 2001, 29.

lingvisztikai megközelítés sem változtat, hiszen a modern nyelvészet semmilyen befolyással nem rendelkezik – vagy mondjuk úgy, elhanyagolhatóan minimális hatással bír – az emberek világnézetére. Ez pedig – vélekedik Lévi-Strauss – példa értékű az etnológia számára.

„Következésképpen az etnológiában – csakúgy, mint a nyelvészetben – nem az összehasonlítás alapozza meg az általánosítást, hanem fordítva. Ha úgy van, ahogyan gondoljuk, s a szellem tudatalatti tevékenysége abban áll, hogy formákba kényszerít egy tartalmat, s ha ezek a formák minden, ősi és modern, primitív és civilizált szellem számára alapvetően egyformák – amint ezt a beszédben kifejeződő szimbolikus funkció tanulmányozása oly látványosan bizonyítja –, akkor az egy-egy intézmény vagy szokás mélyén ott nyugvó tudatalatti struktúrát kell és elegendő elérnünk ahhoz, hogy más intézményekre és szokásokra is érvényes értelmezési alapelve tegyünk szert, föltéve persze, hogy az elemzést elég messzire vezetjük.”³⁵⁷

Tehát, a szinkrón vagy diakrón összehasonlítások nem az eredet kérdésre adnak választ, hanem arra, hogy térben és időben ugyanazok a tudati szűrők működtek az emberekben, melyek ugyanannak a jelenségnek a kifejlődéséhez vezettek. Ez persze nem zárja ki a kívülről jövő hatások feltételezését, melyek magyarázatot adhatnak a királyfeliratok nyelvére, irodalmi stílusára, az íráshordozók kiválasztására vagy a szövegek társadalmi beágyazottságára (kik szövegezhették, kik olvashatták, ki lehetett a célközönség stb.), de nem adnak választ magára a strukturáltság rendszerére. Így az, hogy I. Adad-nērārī szerkezetbe helyezett hadi narratívája párhuzam nélkül jelenik meg a 14. század elején, arra figyelmeztet, hogy a rendszer eredetét nem a kulturális diffúzió, hanem egy sokkal mélyebb szinten kell keresni.

Úgy vélekedem, hogy a hadi vállalkozások elmesélése egyidős az emberek közötti fizikai konfliktusok történetével, és erre az évezredekig orálisan cirkuláló műfajra a kezdetektől fogva jellemző volt a mesélő világnézetének visszatükrözése. Ilyenformában a narráció mindig behatárolta a szóhasználatot és a struktúrát. A 14. század eleji Asszíriában nem történt más, minthogy ezt a korábban szóban meglevő műfajt beemelte az írásbeliség vonzáskörébe. Az, hogy ez benne is maradt ebben a közegben egészen az birodalom bukásáig, valóban az észak-mezopotámiai hagyománynak és a tekintélyelvűségnek volt köszönhető – legalább is részben, hiszen az asszír királyfeliratok története több dokumentálatlan évtizedet, sőt évszázadot is magában foglal, melyek áthidalására többre volt szükség, mint az írásbeliség tradíciója. Ez a hagyomány

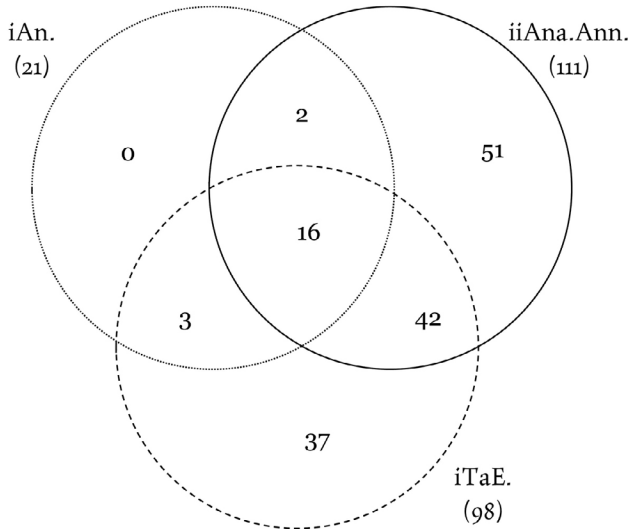
³⁵⁷ Lévi-Strauss 2001, 30.

befagyasztotta azt az általunk megfoghatatlan folyamat, mely mindig is jelen volt az asszír társadalomban, sőt bűvópatakok formájában a hivatalos királyfeliratokkal párhuzamosan – és vele aktív interakcióban – is tovább élt. A harcok és háborúk strukturált elbeszélésének hagyománya tehát minden kultúrában jelen van a szóbeliség szintjén, és bizonyos társadalmakban nem is lépi túl ezt a dimenziót. I. Adad-nērāri írnokainak innovatív szemlélete nem annyira a hadi vállalkozások leírásában rejlett, hanem abban, hogy ezt az orális hagyomány beemelésével teremtették meg. Ilyen formában – egyéb hatásokkal vegyülve ugyan, de – az asszír királyfeliratok betekintést nyújtanak a helyi társadalom szóbeli kultúrájába is.

V.6. ÖSSZEFOGLALÁS A KÖZÉPASSZÍR KIRÁLYFELIRATOK

A középasszír királyfeliratok strukturálásának konvenciója tovább él az újasszír korban is. Ezt bizonyították a közép- és újasszír időszak összehasonlításának adatai. Bár ez a hasonlóság az igék használatában eleinte nem túl látványos, I. Adad-nērāri verbumainak mintegy negyede (27%) azonos II. Aššur-nāšir-apli Annalesének igéivel. Ez az arány fokozatosan változott, ahogyan azt az 5.3. diagram is mutatta, és I. Tukultī-apil-Ešarra uralkodására több, mint háromnegyedére (76%) emelkedett. Ezt az elmozdulást jól szemlélteti az 50. ábra Venn-diagramja. Itt – az 5.3. oszlopdiagramtól eltérően, ahol II. Aššur-nāšir-apli Annaleséből csak az 5 és annál gyakoribb igéket vettem össze százalékos részesedésben a középasszír királyok felirataival – a három királyfelirat összes igéjének számát vetítem bele a csoportokba, hogy kitűnjenek a közös halmazok.

Míg az első vizsgált uralkodónál csak 18 közös találat volt II. Aššur-nāšir-apli Annalesének igéivel (2+16), addig ez a szám I. Tukultī-apil-Ešarra esetében 58-ra emelkedik (42+16). Minél több igét használ tehát egy asszír király, annál közelebb kerül az etalonnak tekintett Kalhūi Annaleshez. Ez pedig arra utal, hogy a középasszír királyfeliratok szókészletének különbözősége nagyrészt annak tudható be, hogy ennek a kornak a királyai még rövid feliratokat készítettek, kevés ige fölhasználásával. Minél kevésbé érvényesül egy szövegben a nagy számok törvénye, annál kisebb az esélye, hogy a potenciális funkcionális igék nagy arányban képviseltetik magukat. Ennek a matematikai torzításnak vagyunk tanúi az legelső középasszír királyfeliratok hadi leírásainál.

50. ábra

Az eltérő szókészlet másik oka a közép- és az újasszír királyfeliratok közötti időbeli távolság. I. Adad-nērārī halála és II. Aššur-nāšir-apli trónra kerülése között majdnem 400 év tátong, ami nyelvtörténeti szempontból nézve nem elhanyagolható időintervallum. Az asszír királyfeliratok nem hasonlíthatóak a mi hagyományos értelemben vett történeti dokumentumainkhoz. Sokkal inkább közelítenek a szóbeliség és a szakralitás világához; és mint ilyen, sokkal ellenállóbbak a nyelv változásaival szemben. Mindazonáltal a két korszak részlegesen eltérő szóhasználatánál nem hagyhatjuk figyelmen kívül ezt a 400 évet. Szófordulatok és kifejezések cseréje más vallási dokumentumokban is tetten érhető egy ilyen majd fél évezredes időintervallumban.³⁵⁸ 400 év alatt a nyelv

³⁵⁸ Akár magyar példával is megvilágíthatjuk ezt a jelenséget. Az 1590-ben kiadásra került eredeti Vizsolyi Biblia és a kicsivel több mint 400 évvel később revideált Károli-fordítás (2014) kétségtelenül vallási szövegnek számít. A két kiadás szóhasználatban jelentősen eltér egymástól. A változás jóval nagyobb mértékű, mint amit a vizsgált asszír királyfeliratoknál látunk. Ennek okait az eltérő kulturális (európai) és vallási (protestáns) beágyazottságban kell keresnünk. Álljon itt két illusztratív példa:

	1590	2014
Ex 20,15	Ne orozz!	Ne lopj!
Mt 15,28	Akkor felelvén Jézus monda: ó asszonyi állat, nagy az te hitöd. Légyen az te kívánságod szerint.	Ekkor Jézus azt mondta neki: Asszony, nagy a te hited! Legyen neked a te akaratod szerint.

rengeteget változik, mely az olyan hivatalos és szakrális jellegű szövegeket, mint az asszír királyfeliratok, sem hagy érintetlenül.

A közép- és az újasszír korszak szövegeinek szóhasználatához hasonlóan, az altémák hangsúlyozásában is megfigyelhető egyfajta eltolódás a két időintervallumot összehasonlítva. Míg az újasszír időszak első felének királyfelirataiban erősen „ritualisztikus” hangsúlyt kapnak az *Út* téma bizonyos altémái (*Indulás, Érkezés*), a *Hódítás*, az *Öldöklés*, a *Kifosztás*, a *Pusztítás*, vagy az *Adó* szintaktikai egységei (34. ábra), addig csak a *Hódítás* és a *Pusztítás* területén tapasztalhatjuk ugyan ezt a középasszír szövegekben (48. ábra). Ennél a jelenségnél is hivatkozhatunk a kevés ígére, illetve a nyelv változásaira – és valószínűleg fontos szerepet játszottak ezek is. Mindemellett azért jól látszik az is, hogy a rendszernek ez a része még nem kristályosodott ki a középasszír korban.

A rövid szövegek, az alacsony számú ígehasználat sokban gátolja a középasszír királyfeliratok vizsgálatának hatékonyságát – legfőképp, ha a gazdag újasszír anyaggal hasonlítjuk össze a lehetőségeket. Az eredet kérdését kutatva mégis két – filológiailag nehezen megfogható, de – antropológiailag fontos megállapítás vonható le a statisztikai elemzésekből. Először is megvilágította azt az emberi jelenséget, miszerint a valóság az egyén számára csak egy konceptuális keret, egy tudati szűrő által fogható föl. Ez a szűrő automatikusan strukturálja az érzékelt realitást. Minden szóbeli elbeszélésnél kimutathatók a szerkesztésnek e tudatalatti megnyilvánulásai, és ilyen szervezettséget láttunk I. Adad-nērārītól kezdődően az összes középasszír királyfelirat hadi eseményeinek elbeszélésénél is. Ez vezetett a második következtetéshez, miszerint a háborús narrációkat az asszír írnokok a társadalom szóbeli szektorából emelték be és tették írásos tradícióvá. Így világít be – paradox módon – az asszír literalitás a közvetlenül számunkra már nem vizsgálható asszír oralitásba.

A rendszer kiteljesedése a Kr. e. 8. században

VI.1. A KR. E. 8. SZÁZAD ÚJASSZÍR TÖRTÉNELMI KONTEXTUSA

Utolsó történelmi korszakunk, amellyel – egyfajta kitekintésként – a könyvem foglalkozik, az az Újasszír Birodalom 8. századi története, ezen belül is a korszak két legfontosabb uralkodója, III. Tukultī-apil-Ešarra (Kr. e. 745–727) és II. Šarrukīn (Kr. e. 722–705), illetve az ő királyfelirataik. Az asszír történelem e két meghatározó alakját több mint fél évszázados válság előzte meg. A krízis azonban most más jellegű volt, mint amit a Középasszír Birodalom összeomlása után megfigyelhettünk. Akkor ugyanis – két jól elkülöníthető fázisban – az asszír fennhatóság teljesen az állam magterületére, az Aššur-Ninive-Arbail háromszögbe szorult vissza. A 8. században ez nem ismétlődött meg. A Kalḫuban székelő királyi családban zavartalanul és legitim módon száll az uralom apáról fiúra, majd a fiatalabb testvérekre. III. Adad-nērārīt (Kr. e. 811–783) fia, IV. Šulmānu-ašarēdu (Kr. e. 783–773) követi a trónon, akitől két öccse örökli a trónt, elsőként III. Aššur-dān (Kr. e. 773–754), majd V. Aššur-nērārī (Kr. e. 754–746).

A problémamentes örökség mellett azonban ezek a királyok alig állítatnak királyfeliratokat. IV. Šulmānu-ašarēdu esetében három (A.o.105.1–3), testvéreinél pedig csak egy-egy (A.o.106.1, A.o.106.1) szöveget ismerünk – legalábbis ami közvetlenül az ő nevükhöz köthető. Ez a visszaesés már önmagában is figyelmeztető jel, valami nagyon megváltozott II. Aššur-nāšir-apli és III. Šulmānu-ašarēdu birodalmához képest. Mindemellett a magterületet semmilyen ellenséges akció nem fenyegeti. Az Aššur-Ninive-Arbail háromszöget a 9. századi királyok által meghódított tartományok gyűréje veszi körül, és ezek a válság ideje alatt is hathatós védelmet biztosítanak. Ezen tartományok élén álló helytartók azonban önállóan látszanak cselekedni. Ennek a viszonylagos függetlenedésnek két jellemzője van. Egyrésztől számos formában kifejezésre juttatják a központtól való ideológiai elszakadásukat, feliratokat emelnek (a Kalḫuban székelő király megemlézése nélkül), városokat alapítanak (melyeket saját magukról neveznek el),

hadjáratokat vezetnek Asszíria ellenségei ellen, önállóan tárgyalnak és szerződéseket kötnek, a rájuk bízott terület gazdasági fellendítésével dicsekszenek. Röviden szólva úgy viselkednek, mintha maguk is királyok lennének. Másrészt a nagyhatalmú tisztviselők nem törtek királyi hatalomra, ami egy bizonyos fokú lojalitásról tesz tanúbizonyságot,³⁵⁹ így meg kell állapítani, a válság hosszú évtizedei alatt sem esett szét a birodalom, hanem megőrizte bizonyos fokú integritását.

A folyamatok a Kr. e. 9. századra vagy még korábbra nyúlnak vissza, ahol – ahogy azt II. Aššur-nāšir-apli uralkodása esetében részletesen bemutatam – a birodalmon belüli helytartók „kettős identitással” szolgálták a központot. A Kr. e. 9. századi közepén Sikān városában székelő Hadad-jis’ī például Kalhu szemében asszír helytartó volt (*šaknu*), ugyanakkor alattvalói királyként tekintettek rá (*melek*). Ez a kettősség hagyományozódott tovább a Kr. e. 8. század első felére is. Csakhogy, míg II. Aššur-nāšir-apli és III. Šulmānu-ašarēdu alatt a központtól való függőség volt az erősebb, addig III. Adad-nērāri és fiai alatt a függetlenség vált dominánssá. Jó példa erre Sūhu dinasztiájának esete (az Eufrátesz középső folyása, a Hábúr torkolattól délkeletre). Kudurru Kr. e. 878-ban föllázadt II. Aššur-nāšir-apli ellen, de mivel vereséget szenvedett, folyóba ugorva menekült el a megtorlás elől (3. kép). Az eset különlegessége, hogy Kudurrut *šaknunak*, azaz Asszíria által kinevezett helytartónak nevezi a király Annalese (RIMA 2, A.o.101.1, iii 17–18). Lázadása viszont arról tanúskodik, hogy önmagára királyként (*melek*) tekintett. Nem tudunk többet Kudurru sorsáról, de feltételezhető, hogy kettős státuszát megtartva nemcsak ő, hanem utódai is folyamatosan regnálhattak Sūhuban. Míg azonban a Kr. e. 878-as incidenst követően hűséges adófizetők maradtak a tartomány „helytartói”, addig a Kr. e. 8. század első felére, Šamaš-rēša-ušur és fia Ninurta-kudurrī-ušur idejére a terület – *de facto* legalább is – függetlenítette magát a központtól. Ninurta-kudurrī-ušur arról számol be feliratában, hogyan segítette meg Lāqē és Rašapu helytartóit az arámiakkal szemben (a szomszédok Ninurta-kudurrī-ušur lábát csókolják a tárgyalás elején, kifejezve alárendeltségüket). Sūhu *šaknu/melekje* Sama’gamnit, az arámiak vezérért elfogta, megnyúzta és saját városában közszemlére kitette. A lábcsök fogadása, a hadjárat vezetése, az ellenséges vezér kivégzése és közszemlére állítása – mind olyan aktusok, melyek elviekben az asszír királyt illették volna. Ninurta-kudurrī-ušur azzal is eldicsekszik, hogyan fosztott ki egy Témából és Šabából érkező karavánt (RIMB S.o.1002.2, iv26b’–38a’). Találón foglalja össze Andreas Fuchs a politikai szituációt:

³⁵⁹ A válság eme pozitív dimenzióját hangsúlyozza Blocher 2001; Kuhrt 2005, 234–325; valamint Niederreiter 2011.

„Das Versagen der Reichsspitze und die unklar gewordenen Zuständigkeiten erschwerten den Schutz des offenen Landes vor räuberischen Überfällen und lieferten Reisende und Kaufleute den Erpressungen örtlicher Machthaber aus. In einem hierarchisch gegliederten, autoritären System wie dem assyrischen lautet der Ausfall der Zentralmacht eben nicht den Beginn bürgerlicher Freiheit ein, sondern ihr Wegfall ersetzt lediglich die Launen eines einzigen Herrschers durch die noch viel unberechenbarere Willkür zahlreicher kleiner Lokalpotentaten.”³⁶⁰

Nem a politikájában különbözött Ninurta-kudurri-ušur a Kr. e. 9. századi elődeihez képest, hanem a központ hatalomérvényesítési képessége változott meg. Ezekért a tettekért egy évszázaddal korábban mint lázadó, neki is menekülnie kellett volna Sühüből, most azonban semmi következményről nem tudunk.

Számos ilyen „kiskirály” hatalmaskodásáról van tudomásunk a korszakból, de kétségtelenül a legerősebb mind közül a *turtānu*, Šamši-ilu volt. Šamši-ilu fölemelkedése már III. Adad-nērārī uralkodása alatt megkezdődött. A Pazarcik-sztélé (RIMA 3, A.o.104.3, lásd 14. kép), amit a király még Kr. e. 805-ben állított a Gurgum és Kummuhi közötti határ kijelölésére, még nem említi a *turtānut*, maga mellett viszont egyenrangú partnerként szerepel Šammu-rāmat, az édesanyja, ami egyedülálló, és igen szokatlan egy olyan erősen patriarchális társadalomban, mint az asszír.

A Kr. e. 780-as évek közepe táján fölállított Antakya-sztélé (RIMA 3, A.o.104.2) feliratán azonban a szövegező Šamši-ilut már politikai főszereplőként tüntette föl a király mellett. A *turtānu* vezeti a hadjáratokat, és garantálja a békét. Még egy évtizeddel később, IV. Šulmānu-ašarēdu uralkodása alatt a Pazarcik-sztélé másik felére is felirat került (14. kép), ezúttal azonban a királynak semmi szerepet nem juttat az írnok (RIMA 3, A.o.105.1). Ennél már csak Til-Barsip-i felirataiban megy messzebb Šamši-ilu (RIMA 3, A.o.104.2010–2011), ahol egyáltalán nem tesz említést a regnáló királyról, Urartu elleni hadjáratával dicsekszik, valamint nem nevezi meg provinciális hatáskörét (amit korábbi *turtānuk* mindig megjelöltek), utalva arra, hogy minden belpolitikai ügy hozzá tartozik. A felirat röviden szólva olyan, mintha egy asszír király fogalmaztatta volna – csak hogy nem így volt.

A hatalmához görcsösen ragaszkodó Šamši-ilu autokrata uralmának második felében egyre több válságtünet jelentkezett a birodalomban. Kr. e. 765-ben járvány pusztított

³⁶⁰ „A birodalmi vezetés kudarca és a tisztázatlan felelősségi körök megnehezítették a nyílt vidék védelmét a rabló portyáktól, és kiszolgáltatták az utazókat és kereskedőket a helyi hatalmasság önkényének. Egy hierarchikusan felépített, tekintélyelvű rendszerben, mint amilyen az asszír rendszer, a központi hatalom elvesztése nem jelenti a polgári szabadság kezdetét, hanem egyetlen uralkodó szeszélyeit egyszerűen számos kisebb helyi hatalmasság még kiszámíthatatlanabb önkénye váltja fel” (a szerző fordítása), Fuchs 2008, 92.

14. kép. A Pazarcik-sztélé (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kahramanmaras_Museum_Keilschrift_G%C3%B6zl%C3%BCg%C3%B6l.jpg)

az országban, 763-ban napfogyatkozást észleltek.³⁶¹ Mindezeket a korabeli emberek könnyen azonosíthatták az istenek haragjával. A napfogyatkozást követően lázadás tört ki a birodalom több pontján, amit Šamši-ilunak csak Kr. e. 758-ban sikerült maradéktalanul fölszámolnia. Ráadásul a nagyhatalmú *turtānu* Kr. e. 754-ben az urartui királytól, II. Sarduritól is vereséget szenvedett. Ebben a milióben ragadta magához a hatalmat III. Tukulti-apil-Ešarra.

III. Tukulti-apil-Ešarra származásában,³⁶² trónra kerülésének körülményeiben,³⁶³ valamint uralkodásának rekonstrukciójában sok a homályos elem. Annalesének mintegy kétharmada elveszett (15. kép); ugyanakkor olyan külső (Babilóni krónika, Biblia) és belső (intenzív levelezés a centrum és a periféria között) források jelennek meg, melyek új perspektívát nyitnak az asszír királyok uralkodásának – eddig olyannyira egyoldalú, csak a királyfeliratokra támaszkodó – értelmezésében. Nem tudni pontosan, mi volt III. Tukulti-apil-Ešarra erejének a forrása, amely közvetlenül trónra lépésétől jellemezte őt, de amit látunk, az az, hogy a nagyhatalmú helytartók letűnnek a színről, sőt Šamši-ilu és Nergal-ēreš neveit kikaparták a feliratokból.³⁶⁴ Ezt a célt szolgálta a provinciák kisebb egységekre osztása is, melyek élére nem az asszír előkelő családok sarjai, hanem legtöbbször királyhoz hű eunuchok kerültek – bár ez inkább egy hosszabb folyamat része lehetett, mint egyetlen tollvonásé.³⁶⁵ Biztos hatalomról árulkodik továbbá az is, hogy közvetlenül trónra lépésének évében képes volt hadjáratot vezetni Babilónia északi részébe. A Kr. e. 743. év nagy eseménye pedig az urartui

³⁶¹ Millard 1994, 58.

³⁶² A RINAP 1, Tiglath-Pileser III, 58-as szövege a 38 évvel korábban meghalt III. Adad-nērārīt nevezi meg III. Tukulti-apil-Ešarra édesapjának. Az Asszír királylista azonban elődje, V. Aššur-nērārī fiaként jelöli meg a királyt (Grayson 1980–1983, 115, §76). Annyi talán megközelítő bizonyossággal elmondható, hogy Tukulti-apil-Ešarra a királyi család tagja lehetett. RINAP 1, 12.

³⁶³ A történészek általában arról beszélnek, hogy Šamši-ilu zsarnokságát megelőzve, forradalom tört ki Kalhuban, melynek az élére egy Pūl nevű, a királyi családból származó előkelő lépett; Pūl a körülményeket kihasználva ragadta magához a hatalmat, majd fölvette a Tukulti-apil-Ešarra (Ešarra fia [értsd Aššur] a segítségem) uralkodói nevet (Saggs 1984, 83–84). Paul Garelli értelmezése szerint éppen Šamši-ilu robbantotta ki a lázadást, mert az előkelők V. Aššur-nērārīt arra kényszerítettek, szakítson az öreg *turtānu*-val; Tukulti-apil-Ešarra épp a lázadás leverője volt, nem pedig a résztvevője (Garelli 1991, 48). De tekinthetjük Tukulti-apil-Ešarrát egyenesen a forradalom kirobbantójának is (Zawadzki 1994). Az sem világos, mi történt V. Aššur-nērārīval, Tukulti-apil-Ešarra apjával és/vagy elődjével. Talán a forradalom áldozata lett? Vagy – ahogyan egyesek feltételezik – még egy évig tartani tudta magát a birodalom valamelyik pontján? Mayer 1998, 545.

³⁶⁴ Andreas Fuchs a Til-Barsipban talált névtelen eunuch összetört szobrát (Roobaert 1996) is a nép haragjától összetört Šamši-ilunak véli. Fuchs 2008, 97.

³⁶⁵ Radner 2006–2008, 56–63.

király, II. Sarduri (Kr. e. 765–733) feletti győzelem volt; három év ostrom után, Kr. e. 740-ben az anatóliai király legerősebb szíriai támasza, Arpad városa is megadta magát. A győzelmek megteremtették az alapját annak, hogy az asszír expanzió meginduljunk Palesztina felé. III. Tukulti-apil-Ešarra Kr. e. 734-re – az asszír történelemben először – elérte Egyiptom határát, és a környező népeket (Júda, Ammon, Moáb, Edom) adófizetésre kötelezte. A király utolsó nagy feladata a babilóni kérdés megoldása volt. A káld Bīt-Amukāni törzs vezetője, Mukīn-zēri betört ugyanis a déli mocsaras vidékekről, és elfoglalta az „Istenek kapuját”. Hosszas harcok után – melyeket nem csak Kalhú szövegekből, hanem korabeli nippuri levelekből is ismerünk³⁶⁶ – Kr. e. 729-ben az asszír király győzelmet aratott a káldok fölött, és maga ült a babilóni trónra. Tiszteletét a nagy múltú város kultúrája felé úgy fejezte ki, hogy kétszer is részt vett a város *akītu*-ünnepségén.³⁶⁷

15. kép. III. Tukulti-apil-Ešarra annalesének egyik kőpanelje (Kessler 1991, 136. nyomán)

III. Tukulti-apil-Ešarra fia, V. Šulmānu-ašarēdu (Kr. e. 727–722) túl rövid ideig uralkodott ahhoz, hogy – néhány apró feliratos bronz oroszlánt leszámítva, melyeket súlymértékként használtak (RINAP 1, Shalmaneser V, 1–9) – feliratot hagyjon hátra maga után. A Bibliából azonban tudjuk, hogy ő volt az, aki Izrael fővárosát, Samáriát három évi ostrom után bevette, majd utána a lakosságot deportálta (2Kir 17, 1–6).

³⁶⁶ Cole 1996, no. 6, 16–18, 21–2, 97.

³⁶⁷ Frahm 2017, 77–78.

Utóda, II. Šarrukīn (Kr. e. 722–705) azonban magának tulajdonította a dicsőséget. Joggal vetődik föl a kérdés, miért? Itt is – csakúgy, mint III. Tukulti-apil-Ešarra trónra lépése kapcsán – sötétben tapogatózunk. Ki volt ez a II. Šarrukīn? Vajon trónbitorló „outsider”³⁶⁸ vagy III. Tukulti-apil-Ešarra fiaként az asszír királyi trón teljesen jogos várományosa,³⁶⁹ esetleg egyszerre minkettő?³⁷⁰ Annyi bizonyos, hogy közvetlenül trónra lépését követően mind belföldön, mind külföldön zavargások rázták meg a birodalmat. A belpolitikai nyugtalanság okául Šarrukīn elődjét (bátyját?) tette felelőssé, aki – sem az ősi hagyományokat, sem pedig Aššur istent nem tisztelve – adót és robotmunkát követelt meg Aššur város lakóitól:

„[Kegyesen néztem] Baltilra (Aššurra). Az ősi város, melyet különös védelem övez, az elsődleges kultuszközpont, amit az ura, Aššur isten a (négy) égtájból választott ki, a [királyság] összekötője; (a város), amelynek nincs riválisa, amelyik már réges-rég óta nem ismeri az (állami) közmunkát és a robotmunkát. [V. Šulmānu-ašarēdu], aki az egész királyságot megveti, eme várost kezével tönkretette és [...] fáradtságos (állami) közmunkát és robotmunkát rótt rájuk, és alacsony osztályba taszította őket. Az istenek Enlilje szíve haragjában megdöntötte uralmát. Nekem, Šarrukīnnak, a királynak [...], fölemelte fejem, hogy a jogart, a trónt és a koronát megragadjam. Azért, hogy trónom stabil és uralmam biztos legyen, mentességeteket [megerősítettem], [...] hogy Ešarra közelében legyek, hogy szívem (hosszú) életű [legyen], az említett városlakóknak fölmentést hoztam. Az (állami) közmunkától, robotmunkától és az ország adószedésétől, a rikkancs lármájától, a kikötők és révek [adójától ...], Asszíria össze templomát megszabadítottam.”³⁷¹

Az erősen vallásos nyelvezet mögött komoly belső politikai feszültségeket sejteni.³⁷² A külpolitikában délen volt a legaggasztóbb a helyzet, ahol a korábban Asszíriával szövetséges Bīt-Jakīni törzsfő, Marduk-apla-iddina elfoglalta a babilóni trónt, Elámmal szövetséget kötött és támadólag lépett fel Asszíriával szemben. II. Šarrukīn és az elámi Humban-nikaš seregei Dēr városánál csaptak össze (Kr. e. 720). Habár Marduk-apla-iddina késve érkezett a csataterre, az asszírok nem értek el átütő sikert – ha elérték egyáltalán valamit. II. Šarrukīn fényes győzelemről számol be (RINAP 2, no. 1, 18–20; no. 7, 23), de a Babilóni krónika asszír vereségről tudósít (ABC 1, 73, 33–35), így a csata kimenetelének értelmezésében a kutatók egyéni ízlésük szerint részesíthetik az egyik

³⁶⁸ Soden 1954, 94; Labat 1967, 59; Frahm 1997, 1–2; Edzard 2004, 207–208; Frahm 2017, 180.

³⁶⁹ Unger 1933; Weidner 1933–1934, 79; Chamaza 1992a; Thomas 1993; Mayer 1995, 316–319; 1998, 545–547; Cancik-Kirschbaum 2003, 67–68.

³⁷⁰ Fuchs 2009b, 53.

³⁷¹ RINAP 2, no. 89, 29–40; vö. Saggs 1975, 14–17, 27–40.

³⁷² II. Šarrukīn parancsára 6300 „bűnös asszír” deportálnak Hamathba – erről számol be egy sztélfelirat. Hawkins 2004, 160, 5.

vagy a másik dokumentumot hitelesebbnek.³⁷³ Még ugyanebben az évben azonban az asszírok Raphiánál (Palesztina déli határánál) legyőzték az egyiptomi sereget, s ezzel megkezdődött Šarrukīn sikersorozata. A következő években sorra behódoltatta a szír, kisázsiai, iráni fejedelmeket. Kr. e. 716 és 713 között az urartui probléma megoldásán dolgozott, melynek része volt az I.1.2. fejezetben tudománytörténeti szempontból már részletesen tárgyalt 8. hadjárat (Kr. e. 714). Ennek köszönhetően sikerült I. Rusa zagroszi uralmát teljesen megtörnie. Tíz év után fordult Šarrukīn ismét déli irányba, Kr. e. 710-ben bevette Babilónt, és – ahogyan III. Tukulti-apil-Ešarra – babilóni királlyá koronáztatta magát. Egy évvel később Dūr-Jakīnt is bevette, Marduk-apla-iddínának a déli mocsarakban kellett menedéket keresnie.

Uralkodása utolsó éveiben az asszír király főleg az új főváros – Dūr-Šarrukīn – kiépítésén dolgozott. A munkálatok már Kr. e. 717-ben elkezdődtek, de a város ünnepélyes felavatására csak Kr. e. 707-ben került sor. Birodalma mindegyik pontjáról hozatott mesterembereket és munkásokat, akik a libanoni cédrusfák fölhasználásával egy gigantikus metropoliszt építettek a királynak. Palotájának egyik termében így imádkozik Šarrukīn Aššur istenhez:

„Aššur, az istenek atyja bizalommal tekintsen a városra (Dūr-Šarrukīnra), és erre a palotára – szívem hűsége választottjára – tiszta és igaz tekintetével; és parancsolja, hogy a beláthatatlan jövőig lakott legyen. Szájából (ez a parancs) jöjjön. Egy védő Šēdu és egy óvó isten éjjel és nappal időzzön benne, és ne hagyják el. Az ő parancsára az építő fejedelem sokáig éljen, nagyon magas kort éljen meg, és hosszú napokat érjen el. Nekem, Šarrukīnnak, aki a palotában lakik, (Aššur isten) ahogy meghatározza a sorsomat (ezt adja): lelkembe életet, hosszú napokat, testembe egészséget, szívembe örömet és vidám kedélyt; tiszta szájából az a parancs jöjjön ki.”³⁷⁴

Šarrukīn imádsága azonban nem hallgattatott meg. Utolsó vállalkozása, egy Tabal elleni hadjárata végzetes következménnyel járt. Az asszír epónümosz-krónika tömören ír a Kr. e. 705. évi eseményről: „a király a kulummai Qurdi ellen vonult, a király megöletett, a király haditáborá megghódítatott.”³⁷⁵ Egy későbbi – az unoka, Aššur-aḫ-iddina (Kr. e. 680–669) korából fennmaradt – dokumentumból azt is megtudjuk, hogy a király te-

³⁷³ Asszír vereség mellett érvel: Grayson 1965, 340–342. Asszír győzelem mellett érvel: Mayer 1995, 322–323. Döntetlen csataként ítéli meg a helyzetet: Fuchs 2009b, 54; Frahm 2017, 181.

³⁷⁴ RINAP 2, no. 8, 69–80.

³⁷⁵ Millard 1994, 48, 60, 8–10.

metetlenül maradt a csatatéren.³⁷⁶ A próféta így kommentálja a történelmi eseményt: „Jaj, leestél az égről, fényes hajnalcsillag! Lehulltál a földre, népek legyőzője!” (Ézs 14,12)³⁷⁷

Bár a mondás, miszerint „a történelem ismétli önmagát”, csak az emberi agy konceptuális játéka csupán, nehéz szótlanul elmenni Paul Garelli azon megfigyelése mellett, miszerint III. Tukulti-apil-Ešarra és II. Šarrukīn uralkodása között meglepő hasonlóságok állnak fenn (31. táblázat).³⁷⁸

31. táblázat

		III. Tukulti-apil-Ešarra	II. Šarrukīn
1.	Származás	Bizonytalan	
	Trónra kerülés	Trónbitorlóként	
	Név	Fölvett trónnév	
	Támogatottság	Kalĥu hagyományos elitjének a támogatása	Aššur hagyományos elitjének a támogatása
2.	Babilón 1	Első hadjárata Babilónba vezette (745) – siker	Első hadjárata Babilónba vezette (720) – kudarc
	Urartu	Urartu kikapcsolása nyugaton (743–740)	Urartu kikapcsolása keleten (716–713)
	Babilón 2	Mukīn-zēri legyőzése (729)	Marduk-apla-iddina legyőzése (710–709)
		Babilón királya (729)	Babilón királya (710)
3.	Adminisztráció	Provinciarendszer kiépítése	
		Állandó hadsereg	
		Intenzív deportálások	
		Intenzív levelezés központ és periféria között	

Emellett persze számos különbözőséget is föl lehetne sorolni – kezdve az új főváros alapításától egészen a halál formájáig –, de a párhuzamok mindenképpen elgondolkodtatóak. Úgy tűnik, hogy a Kr. e. 8. század második felében az Asszír Birodalom története mindkét királynak hasonló történelmi szituációt teremtett. Egyrésztől mindkét királynak távolságot kellett tartania elődjének/elődjeinek politikájától (származás, trónra kerülés kérdése), és ez jól megnyilvánul az adminisztrációs intézkedésekben is; másrésztől kötniük kellett magukat egy az elődjénél/elődjeiknél még régebbi tradícióhoz, amit az ősi asszír városoknak nyújtott kedvezményekben tudtak elérni. Ezzel azonban együtt jártak a politikai tisztogatások, amelyre először II. Šarrukīnnál talá-

³⁷⁶ Tadmor – Landsberger – Parpola 1989, 10–11, 7–9.

³⁷⁷ Árvai 2007.

³⁷⁸ Garelli 1991, 46.

lunk példát, de talán már III. Tukulti-apil-Ešarra is élt vele. Ezek az esetek a Kr. e. 7. században megismétlődtek,³⁷⁹ ami baljós előmenetelt sejtetett a Birodalom sorsának kimenetelére nézve.

A külpolitika területén is mindkét uralkodó ugyanazokkal a problémákkal szembesült, és hasonló megoldási stratégiák mentén operált. III. Tukulti-apil-Ešarra és II. Šarrukīn politikája hosszú távon vegyes eredményeket hozott. Külpolitikában az Urartu feletti (nyugati és keleti) győzelem tartósnak bizonyult ugyan, mert az eddig oly félelmetes északi rivális nem jelentett többé veszélyt az Asszír Birodalomra nézve; ugyanakkor Urartu kikapcsolása új államalakulat létrejöttét eredményezte Iránban (Média), mely 100 év múlva Asszíria legveszélyesebb ellenfelévé női ki magát. A babilóni probléma kezelése is csak rövidtávú megoldásnak bizonyult. A déli helyzet folyamatos fejtörést okozott a Kr. e. 7. századi asszír királyoknak, és végül épp a kérdés elégtelen megoldása vezetett az Asszír Birodalom bukásához (Újbabilóni Birodalom).

Hosszú távon az is a Birodalom forrásainak a fölemésztéséhez járult hozzá, hogy III. Tukulti-apil-Ešarra és II. Šarrukīn – támogatásuk biztosítása érdekében – adó- és robotmentességet biztosítottak az ősi asszír városok számára. Így a Kr. e. 7. században az Asszír Birodalom a Kr. u. 3–4. századi Római Birodalomhoz kezdett hasonlítani, ahol a központ – Itália – a provinciák minden forrását fölemészti, ugyanakkor érdemben nem járul hozzá saját gazdasági növekedéséhez. A késő ókorban ez a Birodalom súlypontjának az eltolódását, Bizánc létrejöttét és a Nyugatrómai Birodalom bukását eredményezte, és Asszíriában is a Birodalom összeroppanásához vezetett. Forrásokra ugyanis az állandó hadsereg és a megnövekedett adminisztráció fönntartásához egyre nagyobb szükség lett volna. Ezeket egy darabig a hadjáratokból befolyó hatalmas zsákmány fedezte, ami viszont folytonos háborúskodásra ítélte a Birodalmat. A deportációk azt a célt szolgálták, hogy az identitásukat veszített emberek lázadásra való hajlandóságát csökkentsék, illetve, hogy olcsó munkaerőt biztosítsanak a Birodalom különböző pontjain. Ez a politika is csak rövidtávon volt gyümölcsöző, mert bár olyan fővárosok épültek az utolsó 100 évben, mint Dūr-Šarrukīn és Ninive, a központ iránti gyűlöletet azonban nemhogy csökkentette, hanem még inkább növelte.³⁸⁰ III. Tukulti-apil-Ešarra és II. Šarrukīn tehát – felirataik alapján – rendkívül sikeres uralkodóknak tűnnek az asszír történelemben, politikájuk azonban elindított, vagy fölerősített olyan folyamatokat, melyek ördögi körbe kényszerítették a Birodalmat. Mindez – amennyire ez a hiányos források tanulságaiból levonható – hosszú távon az Asszír Birodalom bukásához vezetett.³⁸¹

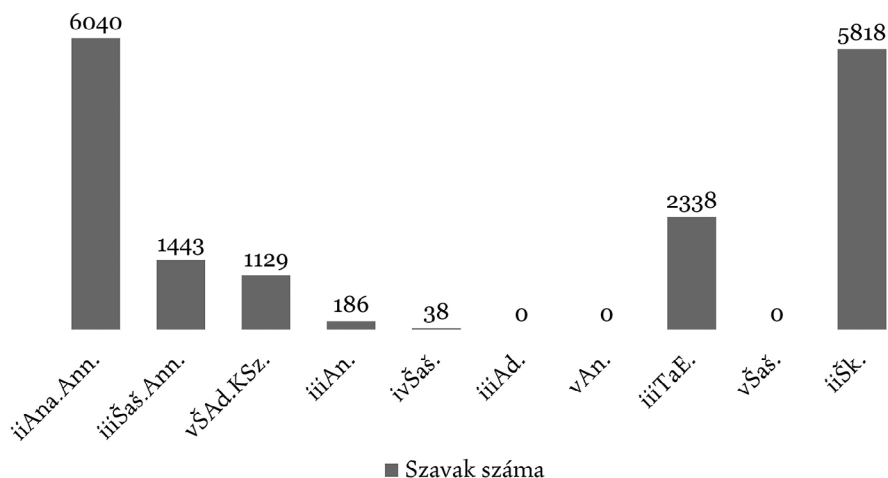
³⁷⁹ Vér 2011.

³⁸⁰ Radner 2014, 110.

³⁸¹ Liverani 2001; Frahm 2017, 191–193.

VI.2. SZÓHASZNÁLAT

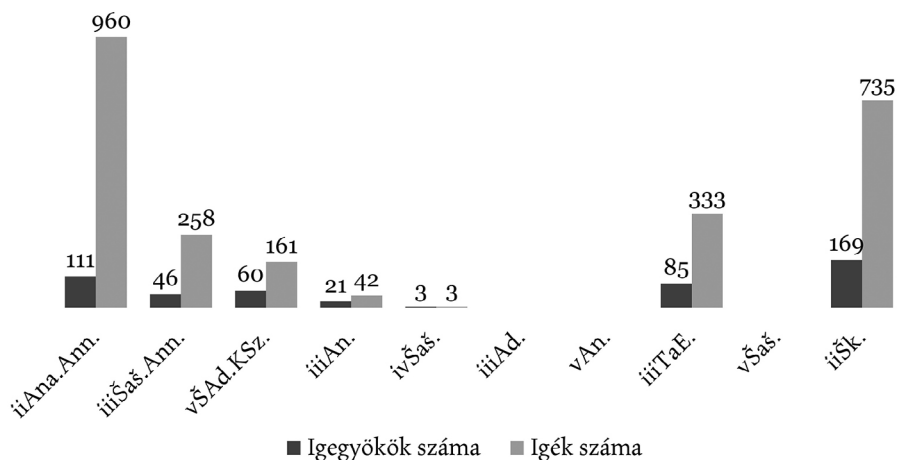
A III. Adad-nīrāri uralkodása alatt elkezdődő, és fiai alatt kibontakozó válság, majd a Kr. e. 745 utáni hirtelen felemelkedés a királyfeliratok szöveggépződésében is lecsapódott. A 51. ábra a szövegek hadjáratleírásaiban használt szavak számát mutatja be II. Aššur-nāši-apli Annalesétől egészen II. Šarrukīn Annaleséig.

51. ábra

A „kád-alakzat”, amit a válság előtti, a válság korabeli és a válság utáni királyfeliratok szavainak a száma kirajzol, természetsszerűleg képződik le a feliratok igegyökeinek és összes igéinek a számában is (52. ábra, lásd a következő oldalon).

A két diagram jól szemlélteti II. Aššur-nāšir-apli dicsőségét, a fokozatos hanyatlást, majd a feltámadást III. Tukultī-apil-Ešarra uralkodásánál és – néhány éves intermezzo (Kr. e. 727–722) után – az újabb fénykort II. Šarrukīnnál. III. Tukultī-apil-Ešarra minden tekintetben túlszárnyalja III. Šulmānu-ašarēdut; Aššur-nāšir-apli fia 46 igegyököt használ Annalesében, aminek majdnem kétszeresét találjuk III. Tukultī-apil-Ešarránál (85). II. Šarrukīn is ugyan ebben a kategóriában előzi meg a sor elején álló II. Aššur-nāšir-aplit; a kalhūi Annales 111 igegyököt használ, dūr-šarrukīni párja pedig 169-et. Mindemellett az is megjegyzendő, hogy a szavak számában még Šarrukīnnak sem sikerült túlszárnyalnia Aššur-nāšir-aplit, pedig a felirata hossza (5818 szó) majdnem eléri a kalhūi Annalest (6040 szó).

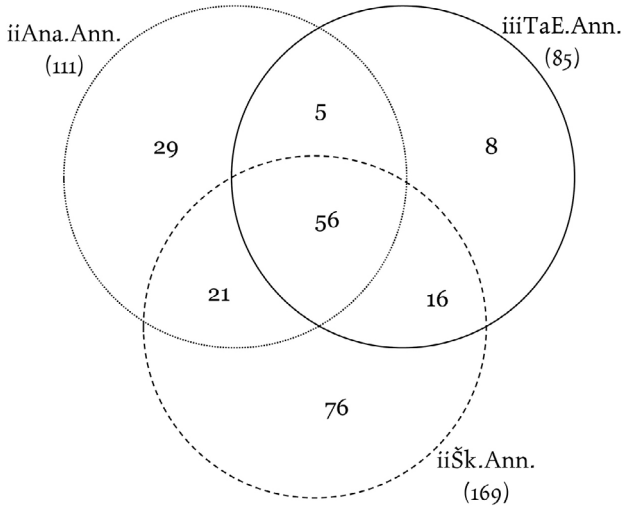
52. ábra

Egy Venn-diagram erejéig érdemes még néhány szót szólni a „kád” két szélén elhelyezkedő királyok által használt igegyökökről. Az, hogy ki milyen szavakat használ a felirataiban, az az általa használt ideológiai szótárat határozza meg. Ezért az igegyökök összehasonlítása bizonyos fokig az ideológia változását tükrözheti vissza. Ebben a tekintetben érdekes fejleményeket figyelhetünk meg a 9. század első és a 8. század második felét vizsgálva. Venn-diagramra vetítve a három király által használt gyököket (53. ábra), elsőre szembetűnik, hogy III. Tukulti-apil-Ešarra mindössze 8 olyan igét használ, mely a sajátja, és a többi király számára idegen. II. Aššur-nāšir-aplit valamivel többet (29), de II. Šarrukīn a maga 76 önálló verbumával messze kimagaslik a másik kettő közül.

A történelmi eseményekre alapozva azt gondolnánk, hogy a két Kr. e. 8. századi király szóhasználata közelebb áll egymáshoz, de a statisztika azt mutatja, hogy III. Tukulti-apil-Ešarra szövege inkább hasonlít az egy évszázaddal korábbi Annales-re, mint az utána következőre. Bár III. Tukulti-apil-Ešarrát hagyományosan a nagy reformer királyként szokták emlegetni,³⁸² a királyfeliratok ideológiáját tekintve inkább tartozik az Újasszír Birodalom első feléhez, mint a másodikhoz. II. Šarrukīn a maga 76 önálló igéjével jócskán megvastagította az asszír ideológiai szótárat, ugyanakkor a régi szavak megtartására is figyelt (77 közös igéje van Aššur-nāšir-aplival és 72 Tukulti-apil-Ešarrával). A folyamat valószínűleg folytatódik az őt követő uralkodóknál is, de ez, és a jelenség okainak meghatározása további vizsgáldást tennének szükségessé.

³⁸² Roaf 1998, 179.

A nagy számok törvénye – mellyel olyannyira híjával voltunk a válság királyai alatt – ismét jól alkalmazható III. Tukultī-apil-Ešarra és II. Šarrukīn Annaleseire. Százalékos értékben jól kimutatható, hogy egy-egy igegyök milyen helyet foglal el az összes igegyök arányában. Mivel azonban Aššur-nāšir-aplínál még számos ige nem található meg, ami a Kr. e. 8. század végi királyoknál igen, ezért a csökkenő sorrend helyett (19. táblázat listázási elve) egyszerűen ábécé sorrendbe rendezem a verbumokat (32. táblázat, vö. 28. táblázat, lásd a következő oldalakon).

53. ábra

32. táblázat³⁸³

Akkád igék	Jelentés	iiAna. Ann.	iiiTaE. Ann.	iiŠk. Ann.	Átlag
<i>abāku</i>	elhurcol			0,4%	0,4%
<i>abātu</i>	elpusztít	0,1%	0,3%	0,1%	0,2%
<i>adāru</i>	fél	0,3%		1,4%	1,4%
<i>aḥāzu</i>	elvesz		0,1%	0,1%	0,1%
<i>akālu</i>	eszik	0,7%		0,1%	0,1%
<i>alādu</i>	nemz, szül		0,3%		0,3%
<i>alāku</i>	megy	2,5%	3,0%	3,3%	3,2%
<i>alālu</i>	főlakaszt; Š ujjong	0,3%			
<i>amāru</i>	lát	0,1%	1,5%	1,1%	1,3%
<i>arādu</i>	leereszkedik	1,9%	0,6%	0,1%	0,4%
<i>arāḥu</i>	siet			0,1%	0,1%
<i>arū</i>	vezet		0,3%	0,3%	0,3%
<i>āru</i>	megközelít			1,0%	1,0%
<i>ašābu</i>	leül	1,6%	4,5%	3,7%	4,1%
<i>ašāru</i>	lesüllyed	0,4%	1,2%	0,3%	0,8%
<i>ašū</i>	kimegy	0,7%	0,3%	1,1%	0,7%
<i>atāru</i>	túl nagyknak lenni	0,2%		0,3%	0,3%
<i>atmū</i>	beszél			0,1%	0,1%
<i>atū</i>	megtalál			0,1%	0,1%
<i>balālu</i>	öntöz, locsol; elkever			0,3%	0,3%
<i>balāṭu</i>	él	0,1%		0,1%	0,1%
<i>banū</i>	épfít, teremt	0,2%		0,4%	0,4%
<i>barū</i>	néz, bámul			0,1%	0,1%
<i>bašū</i>	létezik	0,1%		0,5%	0,5%
<i>baṭālu</i>	főlhagy			0,1%	0,1%
<i>batāqu</i>	letép, átvág	0,5%	0,3%	0,4%	0,4%
<i>bēlu</i>	ural	0,4%	0,3%	0,4%	0,4%
<i>biātu</i>	virraszt	2,4%			
<i>dabābu</i>	beszél			0,7%	0,7%
<i>daḡālu</i>	(rá)pillant	0,1%	0,3%	0,5%	0,4%
<i>dāku</i>	megöl	3,0%	4,2%	0,8%	2,5%
<i>dālu</i>	bolyong	0,1%	0,3%		0,3%
<i>danānu</i>	erősnek lenni			0,7%	0,7%
<i>daqāqu</i>	aprónak, finom- nak lenni			0,1%	0,1%

³⁸³ Az átlag iiiTaE. és iiŠk. felirataira vonatkozik.

Akkád igék	Jelentés	iiAna. Ann.	iiiTaE. Ann.	iiŠk. Ann.	Átlag
<i>dekú</i>	fölállít	0,6%	0,3%	0,5%	0,4%
<i>ebēru</i>	átkel	1,9%	0,3%	0,3%	0,3%
<i>edú</i>	tud			0,3%	0,3%
<i>ekēmu</i>	elvesz	0,2%	0,9%	1,1%	1,0%
<i>elēlu</i>	megtisztul/-szabadul	0,1%			
<i>elēšu</i>	dagad, duz- zad; ujjong			0,3%	0,3%
<i>elú</i>	fölmegy	1,1%	2,7%	1,0%	1,9%
<i>emēdu</i>	nekidönt	0,3%	0,9%	1,1%	1,0%
<i>emú</i>	vmivé válik			0,3%	0,3%
<i>epēšu</i>	csinál	1,8%	3,3%	2,9%	3,1%
<i>erēbu</i>	belép	1,4%	1,2%	2,0%	1,6%
<i>erēšu</i>	kíván, követel			0,3%	0,3%
<i>ešēdu</i>	arat	0,3%			
<i>esēru</i>	körülzár	0,2%	0,3%	0,1%	0,2%
<i>esēru</i>	rendben van			0,4%	0,4%
<i>etēqu</i>	átmegy	0,4%	0,3%	0,4%	0,4%
<i>eṭēru</i>	megment			0,3%	0,3%
<i>ezēbu</i>	elhagy	1,0%	1,5%	1,1%	1,3%
<i>ezēzu</i>	haragszik	0,1%			
<i>gamāru</i>	befejez	1,8%			
<i>garāru / qarāru</i>	összegörnyed	0,4%			
<i>ḫabābu</i>	mormol; ciritel, csicsereg		0,3%		0,3%
<i>ḫabātu</i>	kirabol			0,1%	0,1%
<i>ḫalāpu</i>	becsúszik	0,5%		0,1%	0,1%
<i>ḫalāqu</i>	eltűnik, elmenekül		0,3%		0,3%
<i>ḫarādu</i>	elsivatagosodik			0,1%	0,1%
<i>ḫaṭú</i>	vétkezik, bűnt követ el			0,4%	0,4%
<i>ḫepú</i>	széttör	0,1%		0,1%	0,1%
<i>ḫerú</i>	kiás		0,3%	0,1%	0,2%
<i>ḫiāṭu</i>	őríz, lemér, leellenőríz	0,1%			
<i>išú</i>	birtokol	0,3%	0,6%	0,3%	0,5%
<i>izuzzu</i>	áll	0,8%	0,6%	0,5%	0,6%
<i>kabāsu</i>	tapos	0,1%		0,1%	0,1%
<i>kalú</i>	visszatart	0,1%		0,4%	0,4%

Akkád igék	Jelentés	iiAna. Ann.	iiiTaE. Ann.	iiŠk. Ann.	Átlag
<i>kanāšu</i>	behődöl	0,3%	0,6%	0,4%	0,5%
<i>kānu</i>	igaznak lenni	0,1%	0,9%	0,5%	0,7%
<i>kapādu</i>	törekszik, tervez			0,1%	0,1%
<i>kapāpu</i>	meghajol			0,1%	0,1%
<i>kašādu</i>	meghódít	4,0%	7,8%	4,8%	6,3%
<i>kasāru</i>	(le)gátol			0,1%	0,1%
<i>kašāru</i>	restaurál		0,3%		0,3%
<i>kašāru</i>	összegyűjt	0,1%	0,3%	1,1%	0,7%
<i>kašātu</i>	levág			0,3%	0,3%
<i>kāšu</i>	megnyúz	0,5%		0,3%	
<i>kāšu</i>	elkésik	0,2%			0,3%
<i>katāmu</i>	beborít			0,4%	0,4%
<i>kullumu</i>	D meglátat, mutat			0,3%	0,3%
<i>lamú</i>	megostromol, körülvesz	1,3%	0,9%	1,1%	1,0%
<i>leqú</i>	elvesz		1,8%	0,3%	1,1%
<i>magāgu</i>	kinyúl, kidug, kiterjed	0,2%			
<i>magāru</i>	beleegyezik			0,1%	0,1%
<i>maḥāru</i>	fogad	4,3%	2,4%	2,6%	2,5%
<i>maḥāšu</i>	megüt	0,4%	0,3%	0,4%	0,4%
<i>malāku</i>	tanácsol		0,3%	0,1%	0,2%
<i>malú</i>	tele van	0,2%	0,3%	0,3%	0,3%
<i>manú</i>	számol	0,2%	3,6%	2,4%	3,0%
<i>maqātu</i>	ledönt	2,0%	0,3%	1,1%	0,7%
<i>marāru</i>	keserűvé válik			0,1%	0,1%
<i>mesú</i>	megtisztít	0,1%			
<i>mēšu</i>	megvet, lenéz			0,3%	0,3%
<i>nabalkutu</i>	áthág	1,1%	0,9%	0,5%	0,7%
<i>nabú</i>	megnevez, elhív	0,4%	0,6%	0,4%	0,5%
<i>nābutu</i>	menekül			0,3%	0,3%
<i>nadānu</i>	ad	0,1%		1,8%	1,8%
<i>nadú</i>	lefektet	0,7%	1,2%	1,1%	1,2%
<i>nakāmu</i>	fölhalmoz			0,1%	0,1%
<i>nakāru</i>	ellenséges lenni	0,2%		0,7%	0,7%
<i>nakāsu</i>	levág	1,0%	0,6%	0,4%	0,5%
<i>namāšu</i>	elindul	5,5%			
<i>napalsuḫu</i>	leguggol, térdre esik			0,1%	0,1%

Akkád igék	Jelentés	iiAna. Ann.	iiiTaE. Ann.	iiŠk. Ann.	Átlag
<i>napālu</i>	elpusztít	2,8%	3,3%	0,8%	2,1%
<i>naparkū</i>	(munkát) abbahagy			0,3%	0,3%
<i>naparšudu</i>	elmenekül	0,5%	1,2%	1,1%	1,2%
<i>napāšu</i>	ellök, széttör	0,4%		0,1%	0,1%
<i>naprušu</i>	repül	0,1%	0,9%	0,4%	0,7%
<i>naqāru</i>	ledönt, kikapar	2,8%	3,3%	0,7%	2,0%
<i>naqū</i>	kiönt, áldoz		0,6%	0,4%	0,5%
<i>nasāhu</i>	kitép	0,6%		1,2%	1,2%
<i>našāku</i>	laposan lever	0,1%			
<i>nasāqu</i>	kiválaszt	0,6%			
<i>našāru</i>	őríz, véd			0,1%	0,5%
<i>našāqu</i>	megcsókol		0,6%	0,3%	0,1%
<i>našū</i>	visz	0,2%	0,6%	2,4%	1,5%
<i>naṭālu</i>	néz			0,1%	0,1%
<i>nēru</i>	leüt, megöl			0,1%	0,1%
<i>pādu</i>	bezár, fogságba ejt			0,1%	0,1%
<i>paḥāru</i>	összegyülekezik		0,6%	0,7%	0,7%
<i>palāhu</i>	fél	0,6%	0,6%		0,6%
<i>parāru</i>	felvált	0,3%		0,1%	0,1%
<i>parāsu</i>	elválaszt		0,3%	0,3%	0,3%
<i>parā'u</i>	átvág, levág		0,3%		0,3%
<i>pasālu</i>	elfordul, megfordul			0,1%	0,1%
<i>paṭāru</i>	földold		0,3%	0,1%	0,2%
<i>petū</i>	kinyit			0,8%	0,8%
<i>qabū</i>	parancsol	0,4%	0,9%	1,0%	1,0%
<i>qamū</i>	megpirít		0,6%	0,4%	0,5%
<i>qāpu</i>	fölállít, karóba húz	0,1%			
<i>qarānu</i>	fölhalmoz			0,1%	0,1%
<i>qatū</i>	végéhez közeledik			0,1%	0,1%
<i>qerēbu</i>	közeledik	2,3%			
<i>qerū</i>	meghív			0,1%	0,1%
<i>qiāšu</i>	ajándékoz	0,1%	0,3%	0,1%	0,2%
<i>rabāšu</i>	táborozik, elhelyezkedik			0,3%	0,3%
<i>rabū</i>	nagynak lenni	0,2%		0,5%	0,5%
<i>radādu</i>	üldöz			0,4%	0,4%
<i>raḥāšu</i>	eláraszt, elönt		0,3%	0,1%	0,1%
<i>raḥāšu</i>	megmozdul			0,1%	0,2%

Akkád igék	Jelentés	iiAna. Ann.	iiiTaE. Ann.	iiŠk. Ann.	Átlag
<i>rakābu</i>	lovagol			0,3%	0,3%
<i>rakāsu</i>	összeköt		0,6%	0,4%	0,5%
<i>ramú</i>	dob		1,2%	0,5%	0,9%
<i>rapādu</i>	(körbe)fut			0,1%	0,1%
<i>rapāšu</i>	szélesnek lenni			0,1%	0,1%
<i>rašāpu</i>	föhlalmoz	1,0%	0,3%		0,3%
<i>rašú</i>	megkap, megszerez			0,7%	0,7%
<i>redú</i>	elkísér	0,2%	0,6%	0,8%	0,7%
<i>rēšu</i>	segít	0,2%			
<i>retú</i>	megerősít	0,1%			
<i>šabātu</i>	megragad	7,9%	3,3%	3,5%	3,4%
<i>šadādu</i>	húz			0,1%	0,1%
<i>šaḡāmu</i>	üvölt	0,2%			
<i>saḡāpu</i>	ledönt	0,6%	0,3%	0,7%	0,1%
<i>saḡāru</i>	időzik, tartózkodik	0,2%		0,1%	0,5%
<i>saḡālu</i>	átfúr			0,1%	0,1%
<i>šaḡātu</i>	fél, szégyell			0,3%	0,3%
<i>sakālu</i>	(titokban) elsajátít, megszerez			0,1%	0,1%
<i>šakānu</i>	elhelyez	7,4%	3,6%	4,4%	4,0%
<i>salāḡu</i>	locsol, öntöz			0,1%	0,1%
<i>šalālu</i>	kifoszt	3,1%	7,5%	2,9%	5,2%
<i>šalāmu</i>	épnak, egészségesnek lenni			0,3%	0,3%
<i>šalā'u</i>	ledob		0,3%	0,3%	0,3%
<i>šāmu</i>	vásárol			0,1%	0,1%
<i>šanú</i>	megváltozik			0,3%	0,3%
<i>šapālu</i>	alacsonyok lenni	0,1%		0,1%	0,1%
<i>sapānu</i>	lehengerel			0,1%	0,1%
<i>šapāru</i>	küld, ír			2,0%	0,1%
<i>sapāḡu</i>	szétszór, szétosztat			0,1%	2,0%
<i>saqālu</i>	elvesz	0,1%			
<i>šaḡāru</i>	átfúr			0,1%	0,1%
<i>šaḡú</i>	magasnak lenni			0,1%	0,1%
<i>šarāḡu</i>	büszkének lenni	0,4%			
<i>šarāḡu</i>	küld			0,1%	0,1%
<i>šarāku</i>	ajándékoz	0,1%		0,1%	0,1%
<i>šarāpu</i>	eléget	4,1%	3,3%	1,0%	2,2%

Akkád igék	Jelentés	iiAna. Ann.	iiiTaE. Ann.	iiŠk. Ann.	Átlag
šarāpu	éget	0,4%	0,3%		0,3%
šarātu	darabokra tép			0,1%	0,1%
šaṭāru	ír	0,7%	0,6%	0,3%	0,5%
šātu	vonszol, húz		0,3%	0,3%	0,3%
šá'u / sé'u	repül	0,4%			
šebēru	széttör		0,3%		0,3%
šemū	hall		3,0%	1,6%	2,3%
šē'u	visszaver/-utasít	0,2%			
šuklutu	befejez	0,2%	0,3%		0,3%
šuqallulu	lóg, lebeg	0,2%			0,3%
šullū	fölhív			0,3%	
šurrū	megkezd	0,1%			
šutlumu	odaad			0,1%	0,1%
tabāku	kiönt	0,9%		0,4%	0,4%
takālu	bízik	1,3%	1,5%	0,7%	1,1%
tamāḫu	megfog	0,2%			
taqānu	rendezettnek, biztosítottnak lenni			0,3%	0,3%
ṭarādu	küld			0,1%	0,1%
tarāku	kopog, zörget			0,3%	0,3%
tarāšu	kinyújt; küld	0,1%	0,3%	0,1%	0,2%
tāru	megfordul	2,8%	1,8%	2,4%	2,1%
tebū	fönláll	0,3%	0,3%	0,3%	0,3%
ṭebū	lesüllyed	0,1%			
ṭeḫū	közel lép, közeledik	0,4%			
ṭiābu	jónak lenni			0,1%	0,1%
utnēnu	fohászkodik, imádkozik			0,1%	0,1%
wabālu	visz	1,3%	1,2%	1,0%	1,1%
zakāru	kimond, megnevez			0,4%	0,4%
zanānu	esik		0,3%		0,3%
zānu	felszereltnek/feldí- szítettnek lenni		0,3%		0,3%
zaqāpu	karót állít	0,7%			
zaqāru	kiemelkedik; magasra épít			0,1%	0,1%
zāzu	eloszt, osztozik			0,1%	0,1%
zēru	gyűlöl, megvet			0,3%	0,3%

Ennek a terjedelmes táblázatnak még a részleges diagramra vetítése is a főntebb már említett probléma miatt bonyolult. Šarrukīnnál több igegyök szerepel, mint II. Aššur-nāšir-aplinál.

A verbumok értékei átlagosan csökkenő tendenciát mutatnak a három királynál. Egy *šarāpu* vagy *maqātu* ige mindegyiknél hangsúlyos szerepet játszik, és egy *etēqu* vagy *bēlu* pedig semelyiknél nem fontos. Emellett azonban komoly különbségek is jelentkeznek. Ezek közül a legfontosabb az újjaszír kor első felében klasszikusnak számító mozgást kifejező igék egy csokra (*namāšu*, *qerēbu*, *biātu*), amely teljesen hiányzik a Kr. e. 8. század második felében keletkezett feliratokból. Erre nehéz magyarázatot találni, mert az útleírás strukturális eleme továbbra is megmarad. Eltűnik ugyanakkor a meghódított tartományokban folytatott toborzást kifejező *nasāqu* ige is, holott a képi ábrázolásokban ettől a kortól kezdve jelennek meg idegen kontingensek az asszír hadseregben.³⁸⁴ A fenomenén tehát jelen van ugyan, de kifejezése új csatornákat keres. Továbbá a kivégzések egy korábban jól ismert formáját, a karóba húzás (*zaqāpu*) aktusát sem használják a Kr. e. 8. század második felének írnokai, bár II. Aššur-nāšir-aplitól egészen III. Adad-nērārīg folyamatosan népszerű jelenet volt a hadjáratleírásokban, és később sem vesztett ki a palotareliefek szcenárióiból.³⁸⁵

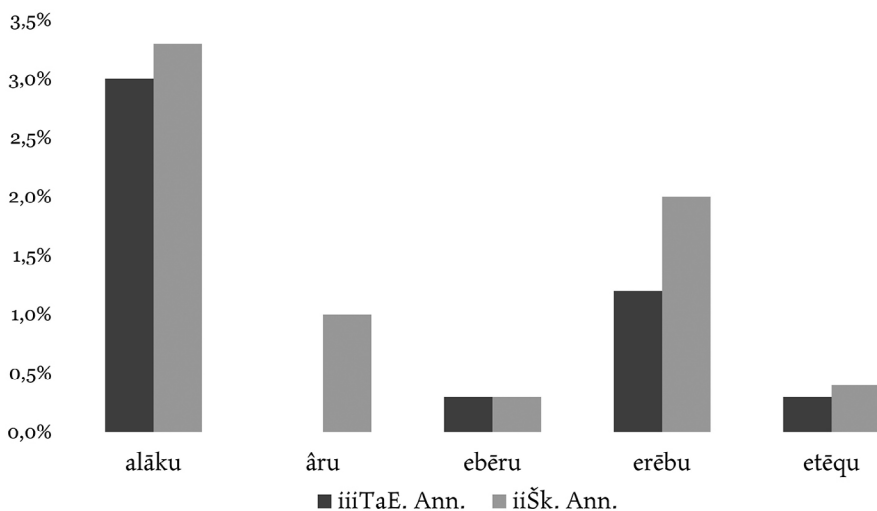
Az ideológiai szótár tehát nemcsak bővült, ahogyan azt II. Šarrukīn kapcsán főntebb megállapítottuk, hanem – kisebb mértékben ugyan, de – szűkült is. A témák és altémák természetesen továbbra is megmaradtak, csak éppen egyszerűsödtek, vagy átalakultak. Így a mozgás képét legtöbbször egy *alāku* igével fejezi ki a Kr. e. 8. század második felében alkotó író (kisebb számban más verbumokat is használ, lásd 54. ábra). Nem bajlódik a haladás részleteivel, az indulással (*namāšu*), közeledéssel (*qerēbu*),³⁸⁶ sem az út hosszának érzékeltetésével a letáborozás használatán keresztül, hanem egyszerűen

³⁸⁴ Reade 1972, 104–107; vö. Dalley 1985, valamint Dezső 2006a, 101–102.

³⁸⁵ Albenda 1986, Pl. 112.

³⁸⁶ Bár nem tartozik közvetlenül a vizsgált királyfeliratok sorába, de mégis szükséges ennél a pontnál megemlíteni, hogy mindkét ige újból előjön II. Šarrukīn ún. *Istenlevelében* (*Gottesbrief*), amely a király Urartu elleni Kr. e. 714-es hadjáratát írja le (I.1.2. fejezet, Niederreiter 2019), ráadásul igen magas arányban. A *namāšu* 12-szer szerepel a szövegben (a szöveg által használt 605 igéből ez 1,9%), a *qerēbu* pedig 13-szor (2,2%). Ha azt vesszük, hogy ezeket csak a multifunkcionális *šabātu* verbum (3,1%) előzi meg, illetve a percepció igéje (*amāru* 2,2%) éri el, akkor ki kell jelentenünk, hogy az Aššurnak intézett levél két kizárólag az asszír sereg mozgását megjelenítő igéje a legfontosabbak a szövegben. Miért van az, hogy a korábban klasszikusnak számító verbumokat Šarrukīn írnokai a khorszabadi feliratokban teljesen elhanyagolják (az Annaleshez hasonlóan hiányzik a Nagy Díszfelirattól [*Große Prunkinschrift*] épp úgy, mint a királyi palota XIV. termében található felirattól, az ún. Kis Díszfelirattól [*Kleine Prunkinschrift*]), ugyanakkor az *Istenlevélben* ilyen prominens pozícióba juttatják? A megoldás részben a szövegek eltérő funkciójában rejtőzhet, de egy kimerítő válaszhoz további komparatív kutatásra lenne szükség.

csak a mozgás tényét közli a *tuššarru*. A besorozás szóhasználata átalakul, eltűnik az eddig következetesen használt technikus terminus, és helyét több, multifunkcionális ige használata váltja föl, amint amilyen a *šabātu* vagy a specifikusabb, de még mindig diffúz *kašāru*.³⁸⁷ Mindebből jól kitűnik, hogy komoly változások álltak be az asszír királyfeliratok szövegezésébe a válság előtti időszakhoz képest.

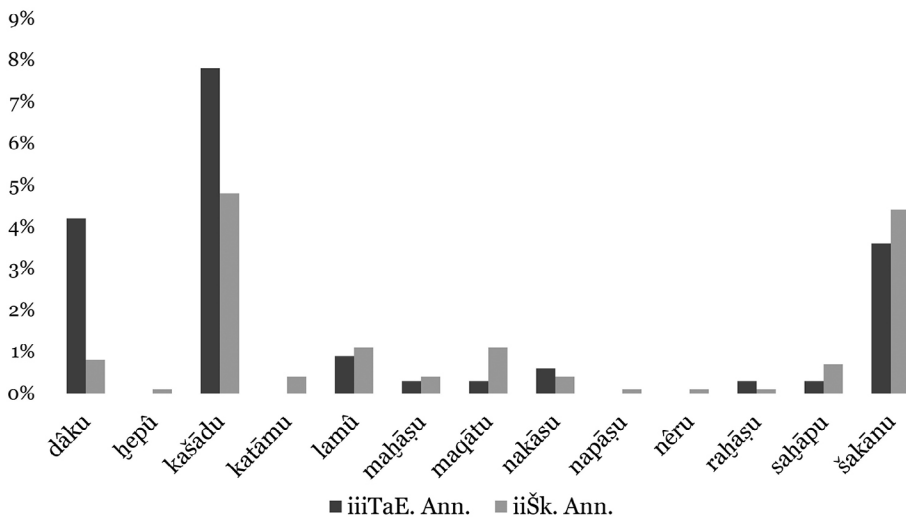
54. ábra

A hódítás témájában a jól ismert és konvencionálisnak számító igékhez, mint a mézszárlás *dākuja*, az ostrom *lamúja* vagy a hódítás *kašāduja*, olyan – ebben a kontextusban korábban idegen – szavak is társulnak Šarrukinnál, mint *hepû* „széttör”, *katāmu* „beborít”, vagy *nēru* „megöl, leüt” (55. ábra).

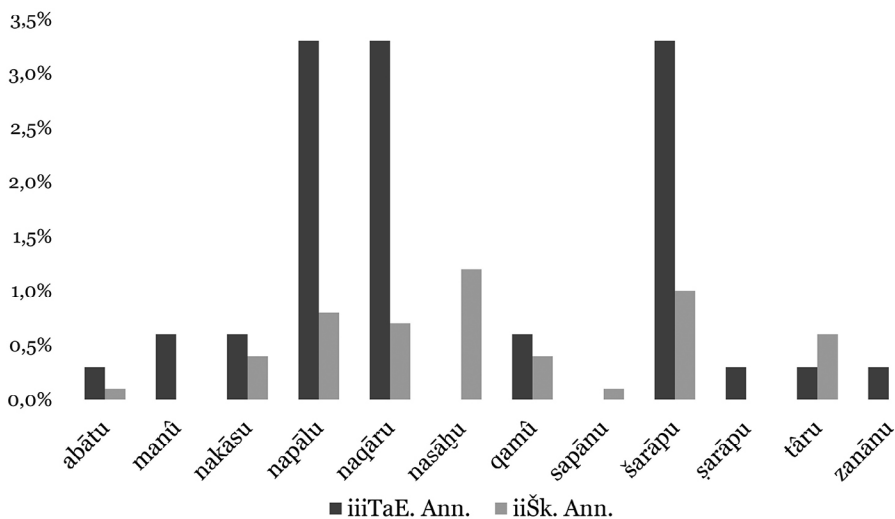
A khorszabadi király újításai mellett érdemes megfigyelni azt is, hogy a klasszikusnak mondható speciális technikus terminusok, mint az „öklést” megjelenítő *dāku* és a „hódítást” kifejező *kašādu* nagyobb értéket mutatnak III. Tukultī-apil-Ešarránál, mint utódánál. A hódítás alapszava III. Tukultī-apil-Ešarra Annalesében 7,8%-ot foglal el a szöveg igéiben, ami messze meghaladja például II. Aššur-nāšir-apli 4%-át, és még mindig másfélszer nagyobb, mint II. Šarrukin 4,8%-a. A különbség a *dāku* igénél még látványosabb, ahol több, mint ötször nagyobb Tukultī-apil-Ešarra értéke (4,2%),

³⁸⁷ Példa a *šabātu* használatára II. Šarrukinnál: *ina muḫḫi 3 šābī ištēn šābšunu ašbat* (RINAP 2, no. 2, 321-322); ugyanabban a szövegben azonban többször előfordul a *kašāru* használata is: *50 narkabtu [...] ina libbišunu akšurma* (RINAP 2, no. 1, 75). III. Tukultī-apil-Ešarra Annalesé nem használja a sorozás képét.

mint khorszabadi kollégájáé (0,8%). Mindebből úgy tűnik, hogy habár egymás után uralkodtak (nem számítva V. Šulmānu-ašarēdu elemzésem szempontjából irreleváns 5 éves intermezzóját), mégis írnoaik a királyfeliratok szövegezésében – valamint a hangsúlyokban – eltérő megoldásokat alkalmaztak. Még látványosabban mutatkozik meg ez a *Pusztítás* altémájának összehasonlításában (56. ábra).

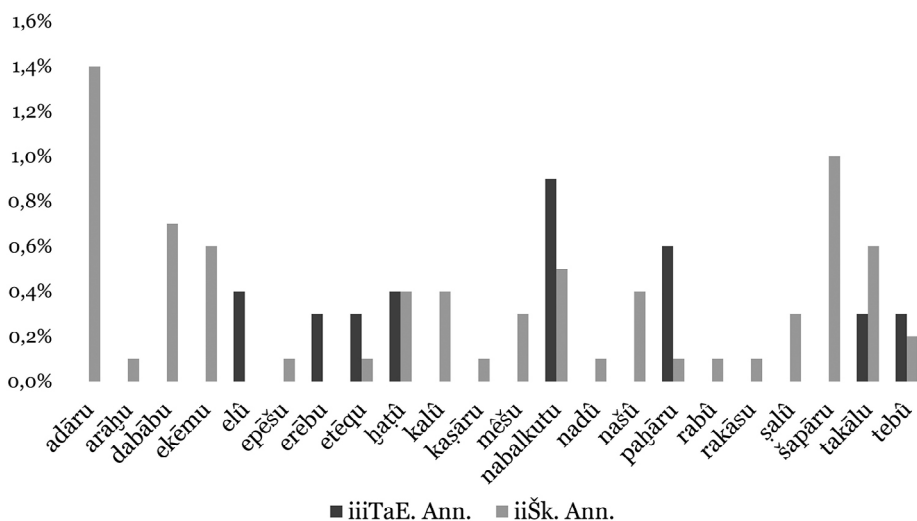
55. ábra

56. ábra

Amit elsőre meg kell állapítani, hogy a korábban egységesnek mutatkozó altéma, amely a legtöbb esetben három egymás után következő igét foglalt magába (*appul aqqur ina išātu ašrup*), és melyet olykor kiegészített a *tāru* verbum (abban az értelemben, hogy a várost/régiót a káoszba „fordította vissza” a király), jelen van ugyan még, de számos más fogalommal egészül ki. Ilyen a Kr. e. 8. század második felében az *abātu* („elpusztít”), a *nakāsu* („levág” [kert fáit]), a *qamū* („megéget”). De III. Tukultī-apil-Ešarra és II. Šarrukīn is külön utakon jár bizonyos igék használatával. Csak az előbbi alkalmazza a *manū* (földdel „egyenlővé tesz”), vagy a *zanānu* („[tűz]esőt rábocsát”) képeket; a *nasāhu* („kitép”) és *sapānu* („lehengerel”) igék pedig az utóbbi írnokei sajátja. A leghangsúlyosabb eltérés azonban a klasszikus pusztításhármasság háttérbe szorulása Šarrukīnnál. A *napālu* („ledönt”) a khorszabadi *Annales*ben a kalhūi ¼-e (iiiTaE. 3,3%, iiŠk. 0,8%); a *naqāru* („kikapar”) esetében ez az arány majdnem h (iiiTaE. 3,3%, iiŠk. 0,7%); a *šarāpu* („eléget”) verbumnál pedig több, mint ⅓ a különbség (iiiTaE. 3,3%, iiŠk. 1%). Ebben a tekintetben Tukultī-apil-Ešarra egyértelműen elődeihez igazodik, míg Šarrukīn szakítani próbál a korábbi konvenciókkal, vagy legalább is távolságot tart a korábban oly népszerű kifejezési alakzatoktól.

A betagolás témájában a szóhasználat szempontjából alig hoz újat a Kr. e. 8. század második fele. Amiről azonban még nem szóltam, de mindenképpen említésre méltó, az a hadjáratleírások elején szereplő ellenséges tevékenység (57. ábra).

57. ábra

III. Tukulti-apil-Ešarra írnokai azokat az igéket mozgatták meg, amelyek a Kr. e. 9. századi királyoknál is megszokottak voltak. Ezek a következők: a hamis „bizakodás” (*tabāku*) a körülményekben, szövegségesben vagy a saját várfalban, serege erősségében; a „lázadás” klasszikus kifejezései (*nabalkutu*, *etēqu*); illetve az ellenség mozgását kifejező igék (*elū*, *erēbu*). II. Šarrukīn *ṭupšarrui* azonban – a régi kifejezések nagy részének megtartása mellett – egy sor, eddig ilyen kontextusban nem használt igét emelnek be a szövegbe. Ezek közül a legfontosabb az *adāru* tagadó formában (*lā ādir zikri ilānu rabūti* „a nagy isteneknek parancsát nem tisztelő”); az istenek akaratának a „megvetése” (*mēšu*); adó visszatartása, nemcsak a már megszokott *kalū* használatával, hanem a *našū* tagadó alakjában (*biltu lā iššū* „adót nem hozott”); a „hamisság” (*šarrātu*), „ellenségeskedés” (*zērātu*) „írása” (*šapāru*), „beszélése” (*dabābu*), illetve „cselekvése” (*epēšu*). Olybá tűnik, Šarrukīn írnokai az ellenség karakterizálásánál teljesen föllazították a korábban sokkal egységesebb képet. Ez a jelenség nem csak az igék számának a fölszaporításánál tükröződik. Első ízben jelennek meg az asszír királyfeliratokban anekdotisztikus elemek, elsősorban az ellenfél kigúnyolásának céljából. Arról értesülünk, hogy hogyan menekül pánikszerűen Rusa, az urartui király, miután hírt kap serege pusztulásáról, majd hogyan „szúrja szíven magát karddal, mint egy disznó” (*patar ramānišu kīma šaḥī libbāšu išḫulma*).³⁸⁸ Arról is olvashatunk, hogy a babilóni király, Marduk-apla-idinna a gonosz gallû démon mása (*hiriš gallī lemni*), akit neve ellenére gyűlöl istene, Marduk, és helyette Šarrukīnt választotta ki, hogy áldozzon Sumer és Akkád isteneinek, sőt, hogy levevényelje az *akītu*-ünnepséget.³⁸⁹ Ez csak két példa az írkokok számos hasonló megnyilvánulásából.³⁹⁰ Az ellenség becsúszása, gyalázása, nevetségessé tétele feltehetően mindig jelen volt az asszír ideológiában. Ez a hagyomány II. Šarrukīnnál kapott azonban első ízben széles teret a királyfeliratokban.

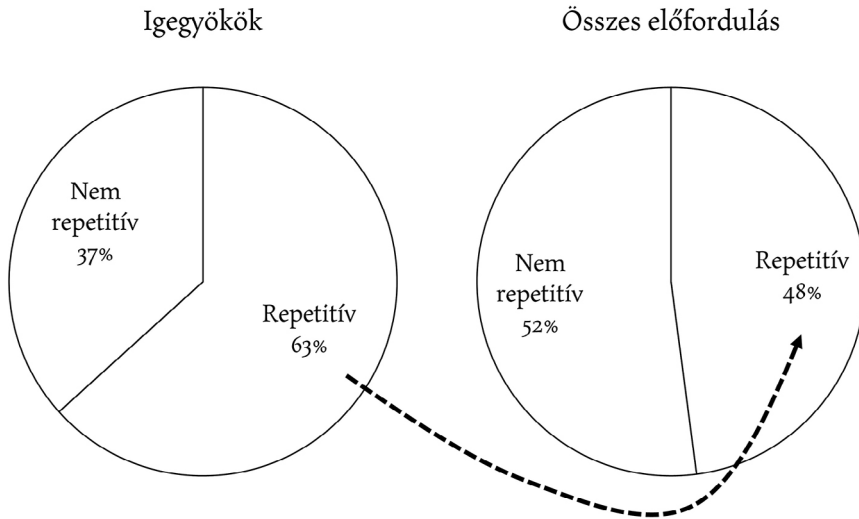
Az ellenség újszerű ábrázolása – ahogyan azt Šarrukīnnál megfigyelhettük – nemcsak a királyfeliratok szóhasználatának konvencionális kereteit feszítette szét a Kr. e. 8. század végén, hanem a szövegek megszokott szerkezetét is. Ez a többi témát és altémát is érinti. Rengeteg új szó kerül a szövegekbe, melyek struktúrába való elhelyezése – nem lévén korábbi minta – meglehetősen nehézkes. Egészen pontosan 352 igét lehetett II. Šarrukīn Annalesében a jól ismert gyöngyfüzér valamelyik pontjára fölfűzni. Ez a mennyiség az összes ige (735) 47,9%-a – tehát a repetitív igék még csak a cselekmény felét se uralják. Ez azt jelenti, hogy a khorszabadi királynál első ízben borul föl a funkcionális igék és a non-funkcionális igék aránya. Korábban, de még

³⁸⁸ RINAP 2, no. 1, 165.

³⁸⁹ RINAP 2, no. 1, 265–271; no. 2, 370–371.

³⁹⁰ Vö. Fuchs 1994, 334³⁶⁵.

III. Tukulti-apil-Ešarránál is, a funkcionális és repetitív igék csak kis részt foglaltak el a szöveg által használt igeigyökök számából, de ezek – minden előfordulást számba véve – dominálták a cselekmény nagy részét. Šarrukīnnál ezek az arányok azonban fejetetejükre állnak (58. ábra, vö. 14. ábra).

58. ábra

II. Aššur-nāšir-aplínál a repetitív igeigyökök aránya jóval 50% alatt volt (39%), és ez a kevés ige elárasztotta az elbeszélés 85%-át. Kevés ige uralta a narráció nagy részét. II. Šarrukīnig – ha nem is pontosan ezekkel a számadatokkal – minden királyfelirat ehhez hasonló arányban használta a repetitív és non-repetitív igéket. A 58. ábra azonban azt mutatja, hogy az igeigyökök több, mint a fele (63%) repetitív, de mindez csak a cselekmény 48% százalékát teszi ki.

Ezen a ponton érdemes továbblépni, és megvizsgálni, hogy mi maradt és mi változott a királyfeliratok strukturálásából a Kr. e. 9. századhoz képest.

VI.3. STRUKTÚRA

Ahogy azt a középasszír és az újasszír kor első felének királyainál láttuk, III. Tukulti-apil-Ešarra és II. Šarrukīn Annaleseiben szereplő hadjáratok is előre megadott szekvenciarendben fűzik fel jeleneteiket. Ez azt jelenti, hogy az események ábrázolása elsősorban nem a valóság kronológiájához igazodik, hanem a témák és altémák fölfűzésének konvencionális szabályaihoz. Tukulti-apil-Ešarra jól betagozódik ebbe a hagyományba, és bár a khorsabadi uralkodó írnokei feszegetik a rendszer adta lehetőségek határait, Šarrukīn Annalesének a szövege még így is a korábbi uralkodókhhoz hasonló szerkezetbe illeszkedik (33. táblázat).

Az istenek bátorításával (*takālu* D) kezdődik számos Tukulti-apil-Ešarra hadjárata, amit a hagyományos menetelés (*alāku*) követ. Šarrukīn azonban az ellenség tevékenységével kezdi a szekvenciasort, ami önmagában még nem is lenne furcsa, mert más királyoknál is előfordul, hogy az asszír sereg mozgását az ellenfél lázadása előzi meg (ezt láthatjuk II. Aššur-nāšir-aplinál és V. Šamši-Adadnál, illetve majdnem az össze középasszír királynál is). A legnagyobb eltérés Tukulti-apil-Ešarra és Šarrukīn között nem a téma elhelyezésében, hanem a témán belüli altémák ábrázolásában mutatkozik meg – ahogy azt már a szóhasználat kapcsán is érzékelhettük. Tukulti-apil-Ešarra a fölfuvalkodottság képét jól ismert igékkel ábrázolja (*nabalkutu*, *etēqu*), utána rögtön az ellenséges csapatok mozgására (*paḥāru* „összegyülekezik”, *elū* „fölmegy”, *erēbu* „bemegy”) tér rá, amit az asszír király hatalmának az észlelése követ (*amāru* „lát”, *šemū* „hall”), ami félelmet (*palāḫu*) és menekülést (*muššuru* „elmenekül”, *šabātu* „megragad”) hegyet/várat) vált ki belőlük. Ezzel szemben khorsabadi utóda sokkal szélesebb spektrumát hozza mind az altémáknak, mind az azokat kifejező igéknek. A fölfuvalkodás elsősorban az istenek semmibevételében nyilvánul meg (*mēšu* „megvet”, *lā adāru* „nem féli” az isteneket, *šalū* Aššur igáját „ledobja”, *etēqu* az isteneknek tett esküt „áthágja”), de megmutatkozhat a királlyal szembeni „vétkezésben” is (*haṭū*, egyébként Tukulti-apil-Ešarra is használja). Aztán következik a hamis bizalom altémája, ami jól ismert korábbi időkből is (*takālu* szövetségesbe/körülményekbe/saját hadseregébe „bízik”). Még az adó visszatartása sem idegen, bár a hagyományos *kalū* „visszatart” mellett megjelenik egy eddig még nem használt kifejezés is, *lā našū* „nem hoz (ajándékot/adót)”. Szerteágazó képet mutat az ellenséges haderő mozgósítása is. A harcra való összegyűlést két ige is kifejezheti (*kašāru* és *paḥāru*), találkozunk az ellenséges hódítás képével (*ekēmu* „elvesz”) vagy az ellenséghez való csatlakozás megörökítésével is (*rakāsu*). A mozgósítás után következik az ellenség gonosz tetteinek a kivitelezése, a „hamisság” (*šarrātu*) vagy „ellenségeskedés” (*zērātu*) „írása” (*šapāru*), „beszélése” (*dabābu*), illetve „cselekvése” (*epēšu*).

33. táblázat

Témák	Altémák		
	II. Aššur-nāhir-apli	III. Tukultī-apil-Ešarra	II. Šarrukīn
Mozgás		Isteni bátorítás	
		Mozgás	
Ellenség 1		Fölfuvalkodottság	Fölfuvalkodottság
			Hamis bizalom
			Adó visszatartása
		Mozgósítás	Mozgósítás
			Gonoszság
	Lázadás		Lázadás
		Percepció	
		Félelem	
Mozgás		Menekülés	
	Isteni segítség		Isteni segítség
	Mustra		Mustra
	Indulás		
	Mozgás		Mozgás
Ellenség 2	Érkezés		
	Hamis bizalom		
			Percepció
Hódítás		Üldözés	
	Ostrom		
	Harc	Harc	Harc
		Ostrom	Ostrom
	Hódítás	Hódítás	Hódítás
		Terror	Terror
	Öldöklés	Öldöklés	
	Kifosztás	Kifosztás	Kifosztás
			Öldöklés
	Kegyetlenkedés	Kegyetlenkedés	Kegyetlenkedés
	Zsákmány	Zsákmány	
	Pusztítás	Pusztítás	Pusztítás
			Zsákmány
Ellenség 3	Terror		Félelem
	Ijedelem	Ijedelem	Ijedelem
	Menekülés	Menekülés 2	Menekülés
	Hódolat	Hódolat	Hódolat

Betagolás			Kegyelem
	Deportálás		Deportálás
	Táborozás		
			Sorozás
		Újjáépítés	Újjáépítés
		Letelepítés	Letelepítés
		Csatolás	Csatolás
	Adó		
	Teher	Teher	Teher
			Nevezés
		Adó	Adó
	Sorozás		
	Szagrális	Szagrális	Szagrális

A témát a lázadás jól ismert igéje zárja (*nabalkutu*), ami azért érdekes, mert a korábbi esetekben ezzel kezdődött az ellenséges tevékenység bemutatása. A *Mozgás* témája Šarrukīnnál nagyjából Tukultī-apil-Ešarra példáját követi, kiegészülve a seregszemle (*dekū*) képével. Majd ezután következik a khorsabadi uralkodónál az, ami Tukultī-apil-Ešarra esetében egybeolvadt az ellenség első tevékenységének a témájával, nevezetesen a *Percepció* altémájával. A szóhasználat ebben a tekintetben teljesen megegyezik a két királynál (*amāru*, *šemū*). Szórványosan volt már példa korábban is az asszír sereg közeledtének az észlelésére: I. Tukultī-apil-Ešarránál az asszír sereg tetteinek a meghallása (*šemū*) jelenik meg egyszer; II. Tukultī-Ninurta, II. Aššur-nāšir-apli és III. Šulmānu-ašarēdu pedig följegyzi az ellenség félelmét, amint meglátják (*amāru*) az asszír hadak közeledtét. A kettő ilyen intenzív és strukturáltan beágyazott formában való alkalmazása azonban először a 8. század végi két királynál jelenik meg.³⁹¹

A *Hódítás* témája is jól párhuzamozható a két Kr. e. 8. század végi király Annalésének szerkezetében, bár az *Üldözés* altémája nem található meg Šarrukīnnál, ami Tukultī-apil-Ešarránál az ellenség menekülésére következő válaszreakció (*arādu* „utánamegy”, *redū* „üldöz”). Ezt követően azonban mindkét király ugyanazokat az altémákat építi bele a hadjáratok szerkezetébe, de Šarrukīn sokkal több kifejezést használ. Ami mindkettőnél egyezik az a harc esetében a *šakānu* („vereséget mér valakire”) és a *maḥāšu* („megver”) igék, az ostrom *lamū*-ja („körülvesz”), a hódítás klasszikus *kašāduja*

³⁹¹ A *Percepció* altémája II. Šarrukīn *Istenlevelében* (*Gottesbrief*) a legkidolgozottabb. Ott az ellenség a szerkezetbe beleágyazva 13 esetben „látja” (*amāru*) meg a közeledő asszírokat (az előforduló igék 2,2%, ezt pedig egyedül a multifunkcionális *šabātu* előzi csak meg a maga 3,1%-val), és – ugyanígy a struktúra szabályaihoz illeszkedve – 8 referencia (1,3%) található az asszír dicső tettek „meghallásáról” (*šemū*).

(„meghódít”), a terror érzékeltetése kapcsán a *sahāpu* („lever”) kifejezés, az öldöklésnél a *dāku* („megöl”) és a kifosztásnál a *šalālu* („kifoszt”) verbumok. A harcnál azonban II. Šarrukīnnek még jócskán akad mondanivalója. Beépíti a *maqātu* („lever”), a *katāmu* („beborít”, mint a sáskajárás), a *hepū* („szétver”) és a *rasābu* („leüt”) kifejezéseket is. A *Kegyetlenkedés* altémájánál épp fordított a helyzet. A khorszabadi uralkodó alig szentel rá figyelmet, mindössze egy igét, az ellenség vezetőjének a „megnyúzását” (*kāšu*) építi bele a pozícióba. Tukulti-apil-Ešarra azonban – elődjei mintáját követve – öt verbumot is fölhasznál ennél az altémánál: az ellenség hulláival „megtölti” (*malū*) a szakadékokat, „karóba húz” (*elū Š*), „levágja” (*nakāsu*, *batāqu*) a végtagokat, és a kiontott vér „tűzvörösre színezi” (*šarāpu*) a környéket. A *Hódítás* témáját Tukulti-apil-Ešarránál a *Zsákmány* és a *Pusztítás* szintaktikai egységei zárják; Šarrukīn ezt a két elemet megcseréli. A *Zsákmány* leltározását mindkét királynál a *manū* „számol” ige fejezi ki, bár Tukulti-apil-Ešarránál fontosabbak a *leqū* „elvesz” és a *šabātu* „megragad” kifejezések. A 56. ábra kapcsán már említettem, hogy a *Pusztítás* altémájánál Tukulti-apil-Ešarra messzemenőig ragaszkodik a megszokott kifejezésekhez (*napālu* „ledönt”, *naqāru* „kikapar”, *šarāpu* „eléget”). Ezek az igék a khorszabadi királynál is megtalálhatók ugyan, de – szokatlan módon – egy sor másik igét is beemel. A *tāru* ige még illeszkedne is a korábbi hagyományokhoz (káoszba „fordít”); de a kertek „kivágásának” (*kašātu*, *nakāsu*) képe új jelenség;³⁹² ahogyan *šarāpu* szinonimával (*qamū*) való helyettesítése is; megjelenik továbbá az alapok „lerombolása” is (*nasāḫū*).

A *Félelem* szintaktikai egysége (*palāḫū*) III. Tukulti-apil-Ešarránál az ellenség első tevékenységéhez köthető, ugyanezt II. Šarrukīn a második ellenséges reakcióhoz kapcsolja. Ezt leszámítva azonban párhuzamosan rendezik el mindkét király írnokai a témán belüli egységeket: *Ijedelem* (*ana šuzub* „hogyan életét mentse...”), *Menekülés* (*naparšudu*) vagy *Hódolat* (*kanāšu* „hódol”, *šabātu* a király lábát „megragadja” és *našāqu* „megcsókolja” azt). A khorszabadi uralkodó azonban a *Menekülés* altémájánál nem elégszik meg egy kifejezéssel, és ahogy a korábbi szintaktikai egységeknél már láttuk, számos – korábban ebben a kontextusban csak ritkán alkalmazott – igét épít bele az altémába. Ide tartoznak a *naparšudu* rokon értelmű szavai (*nābutu*, *naprušu*) vagy a menekülés irányát érzékeltető kifejezések (*elū* „fölmenekül” a hegyre, *ašū* „kimenekül” a várából, *erēbu* „bemenekül” a várába).

³⁹² Az ellenséges civilizáció jelképének számító kertek lerombolása II. Šarrukīn *Istenlevelében* (*Gottesbrief*) válik erősen ritualisztikus tevékenységgé. A *kašātu* kifejezés 6-szor (az összes ige 1%-a), a *nakāsu* pedig 5-ször (0,8%) szerepel a Kr. e. 714-es hadjáratleírásban. A témához lásd Zaccagnini 1981.

A Betagolás témája ismét hasonló szerkezetű mindkét Kr. e. 8. századi királynál: újjáépítés (*ālu ana eššūti ašbat/ušepiš* „a várost megújítottam”); letelepítés (*ašābu* „leültet”); csatolás (*manū* és *tāru* Asszíriához „csatol”, *šakānu* helytartót „kinevez”); teher kivetése (*emēdu* és *kānu* adó/iga „kivetése”); adó és ajándékok fogadása (*maḥāru*); végül pedig szakrális tevékenység (*naqū* „áldoz”), valamint a *šalmu* állításával kapcsolatos igék (*izuzzu* „állít”, *epēšu* „csinál”, *šaṭāru* hősi tetteket „fölrír”). II. Šarrukīn csak annyiban egészíti ki a sort, hogy a városok újjáépítése elé helyezi a deportálás (*nasāhu* „kitép”, *leqū* „elvesz”, *wabālu* „elhurcol”) és a sorozás (*kašāru* „összegyűjt”) igéit, illetve „elnevezi” (*nabū*, *zakāru*) az elfoglalt és újjáépített városokat. Míg a hódítás szintaktikai egységei a régió káoszba döntését tekintik célnak, addig a betagolás altémái a centrum kiterjesztését, a rend helyreállítását szolgálják. Ebben a keretben értelmezendő a városok újjáépítése, új lakossággal és új névvel való ellátása.

III. Tukultī-apil-Ešarra és II. Šarrukīn Annaleseiben felsorolt hadjáratok – korábbi formáknak megfelelően – egy strukturált szekvenciarendbe szerveződnek. A két király közötti különbségek azonban már az első témában megnyilvánulnak. Tukultī-apil-Ešarránál az asszír sereg mozgásával, Šarrukīnnál pedig az ellenség fölfuvalkodottságával kezdődik az események fölfűzése. Ráadásul az utóbbi – mind altémákban, mind pedig szóhasználatban – olyan részletgazdag (hübrisz, hamis bizalom, az adó megtagadása, gonosz tettek cselekvése, lázadás), hogy egyetlen korábbi asszír uralkodó felirata sem hasonlítható hozzá. A hódítás témájától kezdve, az ellenséges reakciókon keresztül, egészen a betagolás szintaktikai egységeiig nagyjából párhuzamosan haladnak a két király altémái, a khorszabadi király azonban a legtöbb esetben gazdagabb szókincset használ, és ez idáig még nem vagy alig használt igéket is beépít a cselekményszálba. Így tehát a két király hasonló feliratszerkesztési elvei mellett mindenképpen megállapítható, hogy III. Tukultī-apil-Ešarra Annalese jobban hasonlít a Kr. e. 8. századi királyok felirataira, mint II. Šarrukīné. A khorszabadi uralkodó nemcsak új fővárost alapít, hanem a hadjáratleírásaiban is egészen új utakat keres.³⁹³ Némileg lazulni látszanak a szerkezet adta lehetőségek szigorú szabályai, mindazonáltal ő sem szakad el az események gyöngyfűzészerű ábrázolásától.

³⁹³ II. Šarrukīn teljes korpuszanyagában található stilisztikai újításokról lásd Renger 1986 és 1990.

VI.4. HANGSÚLYOK

Az szintaktikai egységek hangsúlyainak vizsgálata megmutatja, hogy mely témák igéit használja ritualisztikusan a szövegező, és melyek hajlanak inkább egyfajta meseszerű elbeszélésbe. A ritualisztikus egységekben kevés igegyököt találunk, mint például III. Tukultī-apil-Ešarra Annalesének *Öldöklés* altémájában (*dāku* „megöl”); ugyanakkor ezt az igegyököt sok hadjáratnál alkalmazza a szövegező, az előző példánál maradvá összesen 15 alkalommal; ebben az esetben a standard deviáció értéke +4,5. Ugyanez az altéma II. Šarrukīnnál meseszerű, mivel több igegyököt sűrít bele az ennél a strukturális egységnél elhelyezkedő szintaktikai egységbe (*dāku*, *nēru* „megöl”, *napāšu* „lemészárol” és *nakāsu* „levág”, összesen tehát négyet); ugyanakkor ezeket nem használja túl gyakran (példánk esetébe mindössze 8-szor); ilyen esetekben a standard deviáció mínusz értékbe süllyed (-0,6). Ezeket az értékeket a 23. és a 30. táblázathoz hasonlóan a 8. század második felében uralkodó királyok esetén is meg lehet állapítani (34. táblázat, lásd a következő oldalon). Az összehasonlíthatóság kedvéért egyszerűsítettem a 33. táblázat szerkezetét.

A Kr. e. 9. századhoz képest változatlanul ritualisztikusak a Kr. e. 8. század végén is a *Hódítás*, a *Kifosztás* és az *Adó* altémái. A hódításhoz kapcsolódó ige (*kašādu*) I. Adad-nērārī óta töretlenül fölfelé görbíti a standard deviációt. Majdnem ugyanilyen régi hagyományokra vezethető vissza a *Kifosztás šalālu* verbuma (első megjelenés I. Šulmānu-ašarēdunál van). Az *Adó fogadásának* altémája (*maḥāru*) pedig az újasszír kor első felében gyökeredzik (II. Adad-nērārī óta töretlen az ige népszerűsége). A letelepítés és a csatolás szintaktikai egységei megközelítőleg hasonló mértékben mutatnak pozitív elhajlást mindkét 8. század végi uralkodónál, ami az *ašābu* („leültet”) és a *šakānu* (tartományi helytartót „kirendel”), *tāru* (Asszíriához „visszacsatol”), valamint a *manū* (Asszíriához „számol”) igék számos használatának köszönhető.

Bizonyos esetekben azonban III. Tukultī-apil-Ešarra és II. Aššur-nāšir-apli értékei közelebb állnak egymáshoz (pedig uralkodásuk között 114 év tátong), mint a Tukultī-apil-Ešarrához időben közelebb álló II. Šarrukīn (akik pedig 5 év különbséggel váltották egymást Asszíria trónján). Ritualisztikus kategóriában kettő ilyen is található: az egyik az *öldöklés* altémája, ahol a *dāku* repetitív használata eredményez pozitív arányszámot, míg Šarrukīn a „megöl” ige mellé további három – jelentésben közel álló – igét is beépít az altémába (*napāšu*, *nakāsu*, *nēru*); valamint ide tartozik még a pusztítás szintaktikai egysége, ahol a khorszabadi király egy sor ezidáig nem használt verbummal (*qamū*, *sapānu*, *kašātu*, *nakāsu*) hígítja föl a korábban oly egységes háromigés kifejezést (*appul aqqur ina išātu ašrup*).

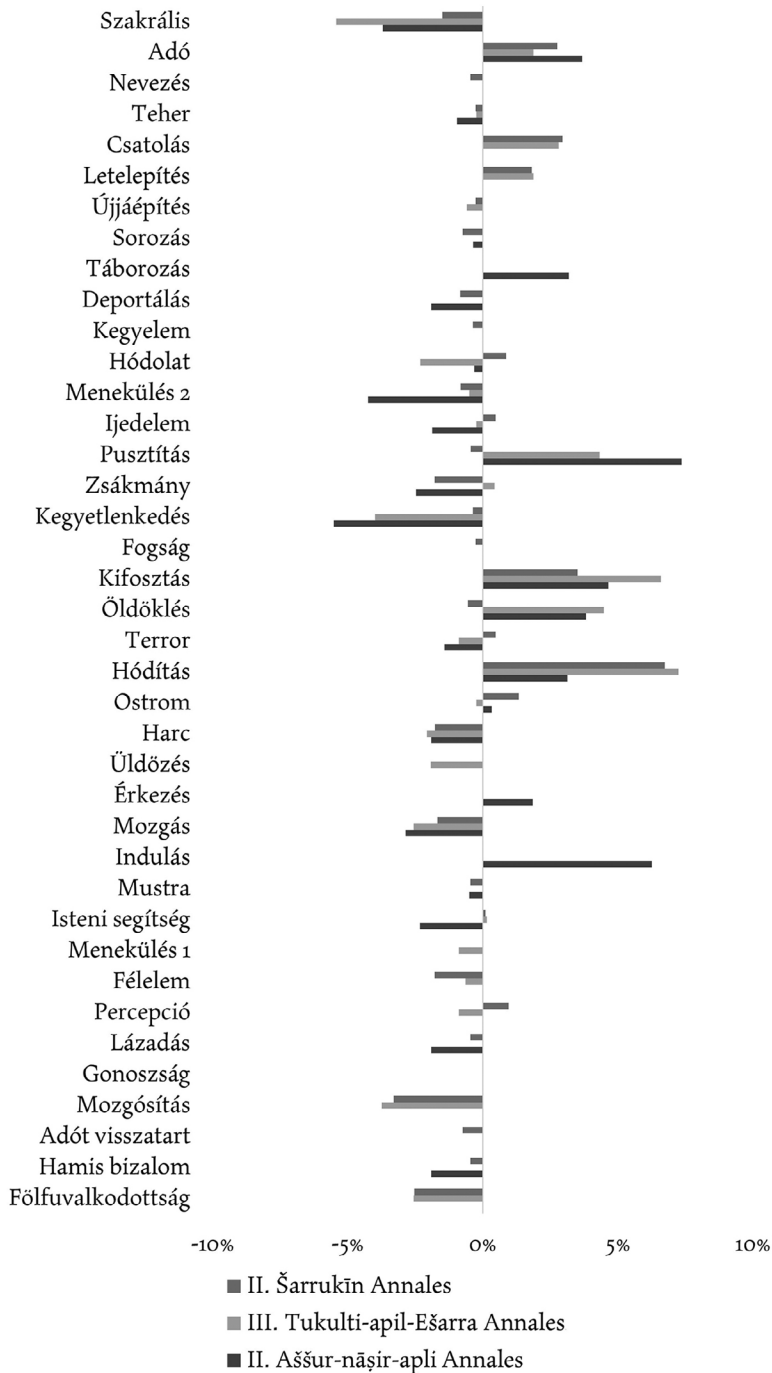
34. táblázat

Altémák	II. Aššur-nāšir-apli Annales	III. Tukulti-apil- Ešarra Annales	II. Šarrukīn Annales
Fölfuvalkodottság		-2,6	-2,5
Hamis bizalom	-1,9		-0,5
Adót visszatart			-0,8
Mozgósítás		-3,7	-3,3
Gonoszság			+0,01
Lázadás	-1,9		-0,5
Percepció		-0,9	+1,0
Félelem		-0,6	-1,8
Menekülés 1		-0,9	
Isteni segítség	-2,3	+0,1	+0,1
Mustra	-0,5		-0,5
Indulás	+6,2		
Mozgás	-2,9	-2,6	-1,7
Érkezés	+1,8		
Üldözés		-1,9	
Harc	-1,9	-2,1	-1,8
Ostrom	+0,3	-0,2	+1,3
Hódítás	+3,1	+7,2	+6,7
Terror	-1,4	-0,9	+0,5
Öldöklés	+3,8	+4,5	-1,5
Kifosztás	+4,6	+6,6	+3,5
Fogság			-0,3
Kegyetlenkedés	-5,5	-4,0	-0,4
Zsákmány	-2,5	+0,4	-1,8
Pusztítás	+7,4	+4,3	-0,4
Ijedelem	-1,9	-0,2	+0,5
Menekülés 2	-4,3	-0,5	-0,8
Hódolat	-0,3	-2,3	+0,9
Kegyelem			-0,4
Deportálás	-1,9		-0,8
Táborozás	+3,2		
Sorozás	-0,4		-0,8
Újjáépítés		-0,6	-0,3
Letelepítés		+1,9	+1,8
Csatolás		+2,8	+3,0
Teher	-1,0	-0,2	-0,3
Nevezés			-0,5
Adó	+3,7	+1,9	+2,7
Szakrális	-3,7	-5,4	-1,5

Az a jelenség, hogy III. Tukulti-apil-Ešarra közelebb áll elődeihez, mint II. Šarrukīn-hoz, a meseszerű altémák esetében is tetten érhető. Azzal például, hogy a khorszabadi király elsősorban az *alāku* igét preferálja a *Mozgás* altémájában, közelebb áll a zéró pont-hoz (-1,7), mint az elődjei (-2,9, -2,6), akiknél itt számos más ige is felhasználásra kerül (*erēbu*, *ebēru*, *šabātu* stb.). Még látványosabban nyilvánul meg e jelenség a *Kegyetlenkedés* altémájában. Mind II. Aššur-nāšir-apli (-5,5), mind pedig III. Tukulti-apil-Ešarra (-4) kedvüket lelik az ellenség különböző halálnemének részletezésében, ugyanakkor II. Šarrukīn visszafogottan mindössze egyetlen szót alkalmaz ennél a képnél (*kāšu* „megnyúz”), azt is csak két alkalommal (-0,4). A *Terror* altémájánál a khorszabadi szöveg igéi pozitív deviációt eredményeznek (+0,5), mivel csak a *saḫāpu* „lever” ige szerepel a kínálatban, ezt azonban 5 hadjáratleírásnál alkalmazza; a korábbi feliratok ennél cizelláltabban fejezik ki magukat, Tukulti-apil-Ešarra hozzáveszi még a *raḫāšu* (terrorral „elönt”, standard deviáció: -0,9), Aššur-nāšir-apli pedig az előző szóhoz hasonló jelentésű *tabāku* kifejezést (-1,4).

Egy ízben fordul elő, hogy II. Šarrukīn altémája (+1,3) II. Aššur-nāšir-apli elhajlásával (+0,3) megegyezően pozitív értéket mutat, mégpedig az ostrom szintaktikai egységénél. Itt viszont III. Tukulti-apil-Ešarra oldja meg ezt a kérdést meseszerűen (-0,2). A számokból leolvasható kép azonban csalóka, mert mind a három uralkodó egyetlen igét épít bele az altémába (*lamū* „körülvesz, megostromol”), tehát elviekben adottak a körülmények, hogy mindegyik esetben egy ritualisztikus ábrázolás alakuljon ki, csak épp az alkalmazások száma tér el egymástól a három feliratban. Tukulti-apil-Ešarra mindössze 3 hadjáratnál használja ezt a képet, míg Šarrukīn 8-szor, Aššur-nāšir-apli pedig 11-szer. A *lamū* ige tipikus példa arra, hogy a potenciálisan repetitív és funkcionális ige hogyan válik bizonyos esetekben ténylegesen repetitív funkcionális igévé (ahogy ezt Aššur-nāšir-apli és Šarrukīn példáján láttuk), más helyzetekben pedig megmarad a non-repetitív funkcionális ige szintjén (Tukulti-apil-Ešarra megoldása). A meseszerű negatívba hajlás ebben az esetben torzító III. Tukulti-apil-Ešarránál. Könnyen elképzelhető – habár jelen helyzetben ez egzakt módon nem bizonyítható –, hogy ha birtokunkba lennének e király Annalesének elveszett részei is (a szöveg mintegy kétharmada), akkor a *lamū* ige számos strukturált előfordulásával találkozánk még, mely valószínűleg a standard deviációt éppúgy a pozitív értékbe emelné, mint ahogyan azt elődjeinél, vagy II. Šarrukīnnál láttuk. Óvatosan tehát kijelenthető, hogy az *Ostrom* altémája III. Tukulti-apil-Ešarra felirataiban is ritualisztikus szintaktikai egység.

A 33. táblázat értékeit diagramra vetítve (59. ábra) látványosan kidomborodnak a közös ritualisztikus egységek (*Hódítás*, *Öldöklés*, *Kifosztás*, *Pusztítás*, *Csatolás* és *Adó*), épp úgy, mint a kimagaslóan meseszerű kifejezési formák (*Fölfuvalkodottság*, az ellenséges se-reg *Mozgósítása*, *Félelem*, *Mozgás*, *Harc*, *Kegyetlenkedés*, *Menekülés* és *Szakraális tevékenység*).

59. ábra

Azt láttuk, hogy II. Šarrukīn sok tekintetben eltér a korábbi megoldásoktól, aminek következtében olykor az a benyomása támad az embernek, hogy III. Tukulti-apil-Ešarra közelebb áll a Kr. e. 8. századi hagyományhoz, mint az utódához. Ezt figyelhettük meg az *Öldöklés*, a *Pusztítás*, a *Mozgás*, a *Kegyetlenkedés* vagy a *Terror* altémáinál. Számszerűsítve azonban a kérdést az az eredmény születik, hogy Tukulti-apil-Ešarra inkább egyfajta köztes láncszem a Kr. e. 8. századi uralkodók és Šarrukīn között. 39 altémát szisztematikusan összehasonlítva ugyanis 14 esetet találni, ahol III. Tukulti-apil-Ešarra inkább II. Aššur-nāšir-aplihoz megoldásaihoz hasonlít. Ez vagy azért van így, mert az értékeik közelebb állnak egymáshoz, mint Šarrukīnéhez (pl. *Öldöklés*); vagy pedig azért, mert bizonyos esetekben csak a khorszabadi Annales hoz egy adott verbumot (pl. egy város elnevezése esetén, *Nevezés*). Ugyanakkor 17 esetet lehet kimutatni, ahol épp az ellenkezője az igaz. Vagy mert Tukulti-apil-Ešarra értékei közelebb állnak Šarrukīnéhoz (pl. *Isteni segítség*); vagy mert Aššur-nāšir-apli egyáltalán nem használja az adott kifejezést (pl. egy meghódított város *Újjáépítése*); de az is a párhuzamosság jele, ha a Kr. e. 8. század végi uralkodók felirataiból hiányzik egy ige, miközben Aššur-nāšir-aplinál megtalálható (pl. a *Mozgás* témáján belül az *Indulás* és az *Érkezés* altémái).

VI.7. ÖSSZEFOGLALÁS

A KR. E. 8. SZÁZAD MÁSODIK FELÉNEK KIRÁLYFELIRATAI

A Kr. e. 8. század második fele az asszír történelemben a nagy átalakulások kora. Ez mondható el politikai szinten, de – a királyfeliratokban használt igék vizsgálata alapján – a hadjáratok ábrázolása alapján is. A szövegben máshova helyeződnek a hangsúlyok, mint korábban. Új – vagy régebben alig használt – szavak kerülnek bele a királyfeliratokba, és ugyanígy fordítva, régi és klasszikusnak mondható kifejezések halványulnak el. Történik ez azonban úgy, hogy bizonyos jelenségek értéke változatlanul megmarad. A hosszú karriert befutott kifejezések, mint a *kašādu*, *šalālu* vagy a *maḥāru* töretlenül jelen vannak III. Tukulti-apil-Ešarra és II. Šarrukīn felirataiban. Ez alapján biztosra vehetjük, hogy a korábbi korok királyfeliratai – valamilyen formában – ismertek voltak a Kr. e. 8. század második felének *tupšarrui* számára is. Hogy ez az ismeret miből táplálkozott, az írnokiskolák tananyagából, ahol esetleg korábbi királyok feliratait is tanulmányozták vagy esetleg a társadalomban cirkuláló szóbeli áthagyományozásból, nehéz pontosan meghatározni. Annyi jelenthető ki fenntartások nélkül, hogy a kapcsolat a válság előtti uralkodókkal mindenképpen megállapítható. Ez jellemzi részben a szókészletet, részben a struktúrát és annak hangsúlyait.

Persze mindez egy egészen új történelmi kontextusban valósul meg, és valószínűleg ez a helyzet eredményezi a számos elhajlást a korábbi formáktól. Olyan új jelenetek kerülnek a szövegekbe, mint például a láb „megcsókolása” (*našāqu*). Az ige azt az aktust takarja, amikor a legyőzött ellenség az asszír király elé járul, alázatosan meghajítja magát, és a hódolat jeléül megcsókolja az uralkodó lábát. A szó teljességgel új, korábban egyik királynál sem fordul elő – legalább is ebben a formában. A „láb megragadásának” (*šēpīja išbat*) képe azonban I. Tukulti-apil-Ešarra óta ismert és folyamatosan alkalmazott kifejezés. Vajon csak a Kr. e. 8. század első felének válsága után jött divatba a lábcsók aktusa? Nehéz lenne erre megfelelő magyarázatot adni. Sokkal valószínűbbnek tartom, hogy a legyőzött ellenség hódolatának Kr. e. 11. század elejétől használatba került, és az újasszír kor első felében folyamatosan alkalmazott képe – kimondatlanul bár, de – magában foglalja az asszír király lábának megcsókolását is (16. kép).³⁹⁴

16. kép. Jéhú, Izrael királya (Kr. e. 841–814) leborul III. Šulmānu-ašarēdu, AsszírIA királya előtt.

Fekete obelisztk, A panel, 2. regiszter (Reade 1998, 62. nyomán)

³⁹⁴ A Fekete obelisztk híres jelenete – az egyetlen alkalom, amikor a héber Biblia egyik királyát (Jéhút, „Omri fiát”) ábrázoláson láthatjuk – jó példa a *šabātu-našāqu* ceremóniára. Bár az izraeli király éppen nem fogja meg és nem csókolja meg az asszír uralkodó lábát. Elképzelhető, hogy a hódolat eme – a királyfeliratokból ismert – aktusa épp megelőzte vagy éppen követte az obelisztken megörökített jelenetet.

Amikor a Kr. e. 8. század második felének írnokai elkezdik használni a *našāqu* igét, nem tesznek mást, mint a királyi ceremóniakon, képi ábrázolásokon és szóbeli elbeszélésekben már régóta jól ismert jelenetet beemelik a hivatalos szövegekbe. Ebből a szempontból nézve filológiailag újszerűen hat az ige, hiszen csak III. Tukultī-apil-Ešarránál válik megfoghatóvá, valójában azonban évszázadok óta ismert volt.

Ez a jelenség húzódnak meg számos más Kr. e. 8. század végi újítás mögött is. Ez pedig azt sejteti, hogy az írkokok elsősorban nem (vagy legalábbis nemcsak) a korábbi királyfeliratok mintájára állították össze szövegeiket, hanem nagymértékben támaszkodhattak más csatornákra is, melynek egyik része épp a szóbeli hagyományozás lehetett. Persze a változások indikátoraként számos ok húzódnak meg még a háttérben, melyekről – főleg ókori társadalmat vizsgálva – sok esetben még csak sejtésünk sem lehet. Elsősorban politikai és ideológiai szempontok tartozhatnak ide, de ennek konkrét mibenlétét nehéz megfogni.

A *našāqu* igéhez hasonlóan újításnak számít a *rabû* D („nagynak lenni”) kifejezés használata is, amit az ellenség fölfuvalkodottságának illusztrálására használtak a szövegezők: *elišunu urabbû* („fölmagasztalta, nagyra tartotta magát”). Vajon korábbi ellenségek nem viselkedtek így az asszírok szemében? Nyilvánvalóan igen, de valamilyen oknál fogva ezt ebben a formában sosem fejezték ki. Az okokat itt is lehetetlen fölgöngyölni.

Korábban már említettem, hogy a *Mozgás* kategóriája leegyszerűsödik a Kr. e. 8. század második felében. Hiányzanak az indulás (*namāšu*) és az érkezés (*qerēbu*) korábban klasszikusnak számító kifejezései. Hogy milyen ideológiai vagy politikai változás generálhatta ezt, nehéz megmondani, már csak azért is, mert II. Šarrukīn *Istenlevele* (az ún. *Gottesbrief*) viszont előszeretettel alkalmazza őket. Mintha valami repedés keletkezett volna a paloták termeinek falára fölvéselt feliratok és a feltehetően fölolvasott *Istenlevél* között. Ugyanebben a témában sikkad el a táborozás korábban oly fontos igéje is (*biātu*), ami ezúttal az Aššur istenhez intézett levéltől is teljesen idegen. Nyilvánvaló, hogy nem az asszír sereg táborozási szokásainak a megváltozása húzódnak meg a hiány mögött. Pontos magyarázatot azonban nem találunk a jelenségre.

A szóhasználatot, a szerkezetet és a hangsúlyokat érintő számos változás mellett, illetve a Kr. e. 9. századi és Kr. e. 8. század második fele között tátongó mintegy két emberöltőnyi válság ellenére két dolog változatlan maradt az asszír királyfeliratok fejlődésében, egyrészt a szavak, a frázisok, és képek repetíciója, másrészt pedig azok rendszerbe szerveződése. Úgy tűnik, hogy maga a forma tartósabb volt, mint a tartalom, amivel föltöltötték. Az, hogy a válság sem szabott gátat a két jelenség továbbélésének, elvezet bennünket a kutatás végső megfontolásaihoz.

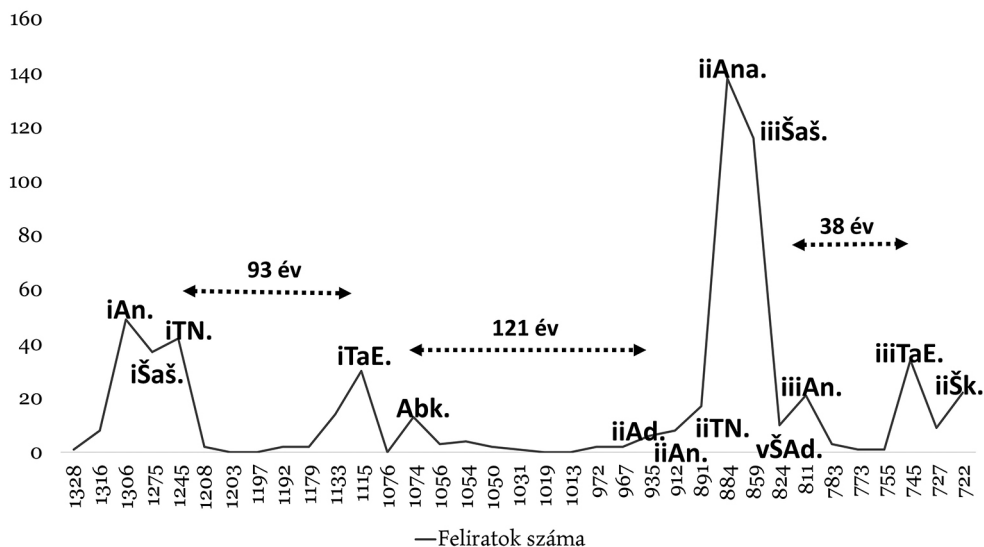
Következtetések

Kutatásomat koncentrikus köröket rajzolva a legbelsőttől a legnagyobb egységig haladva mutattam be (2. ábra). Elsőként a középben elhelyezkedő, legkevésbé fragmentált, a nagy számok törvénye alapján elemzésre legalkalmasabb asszír királyfeliratot, II. Aššur-nāšir-apli (Kr. e. 884–859) Annalesét vizsgáltam meg (III.1. fejezet). Majd az ott nyert eredményeket ugyanezen király sokkal szélesebb korpuszára terjesztettem ki: Nimrud monolit, Kurkh monolit és Palotakolosszus felirat (III.2. fejezet). A harmadik körbe vontam be az újasszír kor első felének királyfeliratait, mindegyik uralkodótól a leghosszabb, legkevésbé töredezett és elemzésre leginkább alkalmas szöveget kiválasztva (IV. fejezet): II. Aššur-dān (Kr. e. 935–912) Annalesét, II. Adad-nērārī (Kr. e. 912–891) Annalesét, II. Tukultī-Ninurta (Kr. e. 891–884) Annalesét, III. Šulmānu-ašarēdu (Kr. e. 859–824) Annalesét és Kurkh monolitját, V. Šamši-Adad (Kr. e. 824–811) Annalesét, valamint III. Adad-nērārī (Kr. e. 811–783) több Annalesét összevonva. A negyedik körbe tartoznak az újasszír kor első felét időben megelőző, illetve követő királyok feliratai. Az átláthatóság kedvéért azonban e kört ketté bontottam, és külön elemeztem a középasszír kor királyait (V. fejezet): I. Adad-nērārī (Kr. e. 1306–1272) feliratát, I. Šulmānu-ašarēdu (Kr. e. 1274–1245) feliratát, I. Tukultī-Ninurta (Kr. e. 1245–1208) feliratát, I. Tukultī-apil-Ešarra (Kr. e. 1115–1076) és Aššur-bēl-kala Kr. e. 1074–1056) annaleseit. Végül pedig az újasszír kor i.e. 8. századi válságát követő két király szövegeit vizsgáltam meg (VI. fejezet): III. Tukultī-apil-Ešarra (Kr. e. 745–727) és II. Šarrukīn (Kr. e. 722–705) annalesét.³⁹⁵

A bemutatás sorrendje egy induktív logikai szekvenciára épült, de a fejlődés folyamatai, a szövegek egymásra hatása nyilvánvalóan nem ilyen formában történtek. Miután

³⁹⁵ A királyfeliratok megnevezéseit, rövidítéseit, szövegkiadásait összefoglalóan lásd a 2. táblázatban.

tehát elemzéstechnikai szempontból bejártuk ezeket a koncentrikus köröket, érdemes a vizsgált korpuszt kronológiai horizontból is meg szemlélni. Ehhez egy olyan diagramot szeretnék segítségül hívni, ahol a vizsgált uralkodókat kronologikus sorba helyeztem, és az általuk létrehozott királyfeliratok számát egy vonalgrafikonra vetítettem (60. ábra).

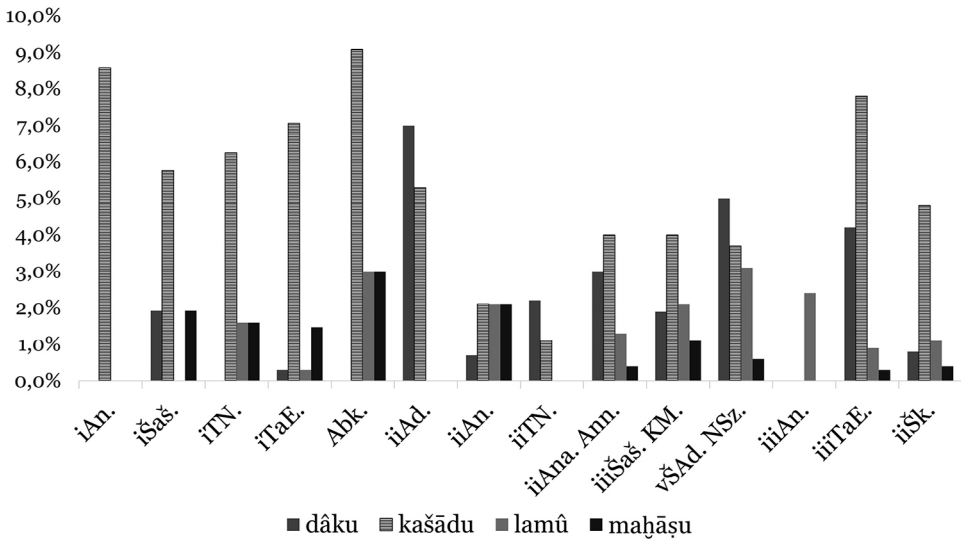
60. ábra

A diagramban föltüntetett vízszintes kétirányú nyilak, fölöttük év megadásával azokat az időintervallumokat jelentik, melyekben – a korszak szegényes dokumentáltsága miatt – nem voltak elemezhető szövegek. Ezeket a periódusokat az asszír királyfeliratok történetének „sötét korszakaiként” definiálhatjuk. Három ilyennel is találkozhatunk: először I. Tukultī-Ninurta halála (Kr. e. 1208) és I. Tukultī-apil-Ešarra trónra lépése (Kr. e. 1115) közötti 93 évet; másodsor Aššur-bēl-kala haláltól (Kr. e. 1056) egészen II. Aššur-dān hatalomra kerüléséig (Kr. e. 935) eltelt 121 évet; végül pedig III. Adad-nērārī halálától (Kr. e. 783) III. Tukultī-apil-Ešarra uzurpációjáig (Kr. e. 745) tartó 38 évet. Vajon ezek a „sötét korok” meg tudták-e akadályozni, hogy a jellegzetes szavak, kifejezések, frázisok, a szövegek tipikus struktúrája, melyek általánosan jelen voltak valamelyik korban, áthagyományozódjanak a hosszabb-rövidebb válságok utáni időszakokra is? Vajon a pangás hosszú évtizedei meg tudták-e törni az asszír királyfeliratok kontinuitását? A kérdés megválaszolásához röviden nézzük át ismét – immáron az egész 600 évet szem előtt tartva – azokat a jól ismert szempontokat, amelyek alapján eddig elemeztem a szövegeket: szókészlet, struktúra, hangsúlyok.

VII.1. AZ ASSZÍR KIRÁLYFELIRATOK 600 ÉVES KONTINUITÁSA

VII.1.1. Szóhasználat

Ha az asszír királyfeliratokra gondolunk, akkor talán legelőször a hódítás képe ötlük a szemünkbe. Ennél a strukturális egységnél az írnokok számos igét alkalmaznak, hogy bemutassák a király hősi tetteit, ilyenek az ostrom (*lamû*), a városbevétel (*kašādu*), a csapásmérés (*maḥāšu*) vagy az öldöklés (*dâku*) kifejezései. Ha ezeket a verbumokat egy minden elemzett királyt magában foglaló diagram horizontális tengelyére vetítjük, akkor rögtön szembetűnik, hogy az igék szinte mindegyik királynál – eltérő arányban ugyan, de – jelen vannak a feliratokban (61. ábra).

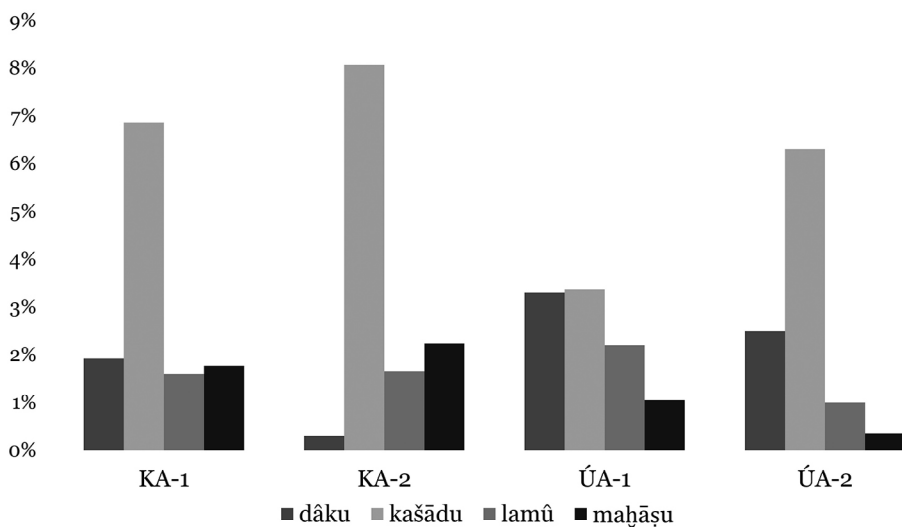

61. ábra

A legnépszerűbb ige természetesen magát a hódítást kifejező *kašādu* technikus terminus, amit egyedül III. Adad-nērārī alatt tűnik el egy rövid időre. A többi verbum bár itt-ott más uralkodónál is üres helyet hagy mag után (*dâku* például nem található a folyamat elején két királynál sem), de egy olyan igével nem találkozunk, amelyik ne lenne jelen mindegyik vizsgált periódusban. Ennek az állításnak az illusztrálására egyszerűsítjük a képet, és a 60. ábra alapján négy nagy korszakot különítünk el a királyfeliratok előállítására alapján:

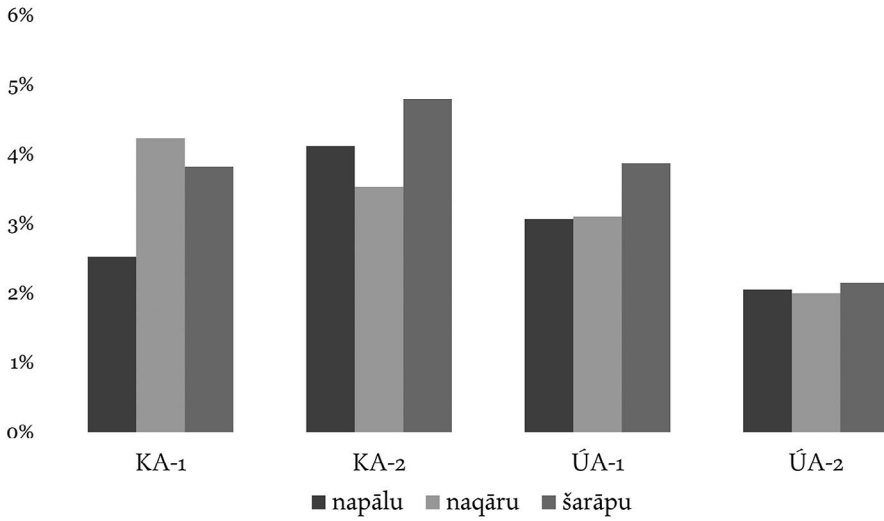
1. A középasszír kor első fele I. Adad-nērārītól I. Tukultī-Ninurtáig (nevezzük KA-1-nek).
2. A középasszír kor második fele, I. Tukultī-apil-Ešarra és Aššur-bēl-kala uralkodása (KA-2).
3. Az újasszír kor első fele II. Aššur-dāntól III. Adad-nērārīig (ÚA-1).
4. Végül pedig a Kr. e. 8. század második felében uralkodó III. Tukultī-apil-Ešarra és II. Šarrukīn regnálása (ÚA-2).

Redukálva a fönti diagramot (az adott korszak királyainak átlagát véve alapul), látványosan kirajzolódik az a jelenség, miszerint a hódítás igéi mindegyik korszakban képviseltetik magukat (62. ábra).

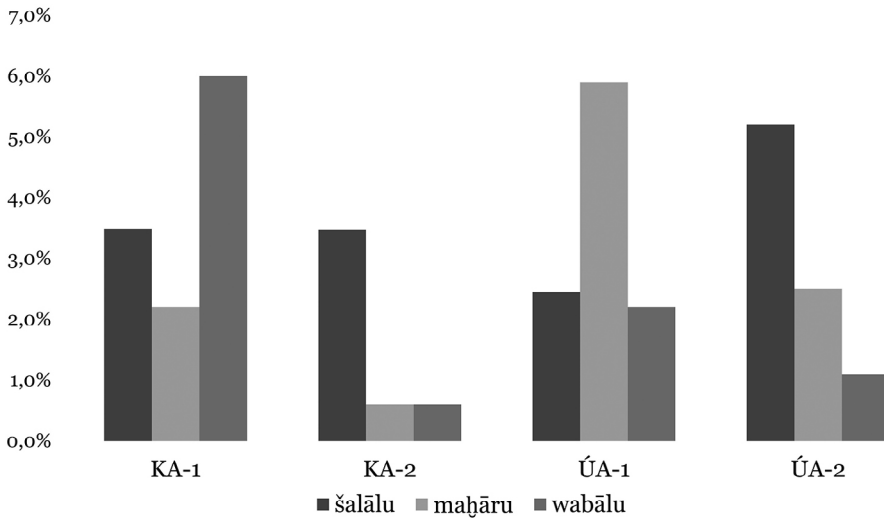
62. ábra

A jelenség más példákön is illusztrálható. Még szintén a *Hódítás* témájához tartozik a pusztítás három klasszikusnak mondható kifejezése (*napālu*, *naqāru*, *šarāpu*). Mindhárom ige folyamatosan jelen van a vizsgált négy időperióduson belül (63. ábra). Az diagramon még annyit érdemes megfigyelni, hogy az átlagosan mindenhol 3% és 4% között mozognak az értékek, addig a Kr. e. 8. század második felében 2% körülire süllyednek vissza az igék részesedési arányai. Jelentőségük valamelyest csökken, de továbbra is képviseltetik magukat a királyfeliratokban.

63. ábra

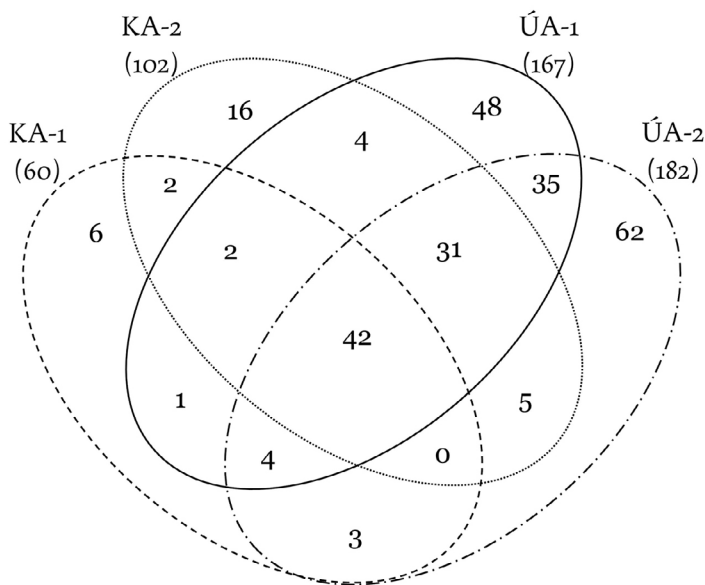
Más altémákon belül is találunk hasonló igéket, melyek mind a négy korszakban jelen voltak. Ha az adó és a zsákmány klasszikus igéit nézzük (*šalālu*, *maḥāru*, *wabālu*), akkor a korábbihoz hasonló eredményt kapunk (64. ábra).

64. ábra

Bár a *šalālu* ige a *Hódítás*, a *maḥāru* és a *wabālu* verbumok pedig a *Betagolás* témájában szerepel (a *wabālu* olykor visszacsúszik a *Hódítás* témájába), a végeredményt tekintve ugyanannak az eseménynek jelenítik meg az agresszív vagy éppen békésebb aspektusát. Itt most minket nem is annyira a struktúrában betöltött helye, hanem sokkal inkább a 600 éves időintervallumban való folyamatos jelenléte érdekel. Ha a *maḥāru* és a *wabālu* igék vissza is esnek I. Tukulī-apil-Ešarra és Aššur-bēl-kala korában (KA-2), nincs olyan korszak, ahol elfeledkeztek volna róla.

A hasonló karriert befutó referenciák még hosszú sora fölhozható volna, hiszen még nem is idéztem be az *Utazás* téma jól ismert igéit (*namāšu*, *alāku*, *erēbu*, *qerēbu*), sem az ellenséges tevékenység klasszikusait (*nabalkutu*, *ezēbu*, *palāḫū*, *elū*). Az eddigi példákból is kiviláglik, hogy a korszakok közötti törések, természetlen időszakok, nem tudták megváltoztatni ezen igék a királyfeliratokban betöltött szerepét. Sok változáson átesett az asszír politika és ideológia a tárgyalt 600 év alatt, és ezek bizonyos fokig lenyomatot is hagytak a szövegek szókészletében, minden korban azonban megvoltak azok a biztos sarokkövek, melyeket nem lehetett elmozdítani, ha királyfelirat szerkesztéséről volt szó (65. ábra).

65. ábra

A négy korszakot magában foglaló Venn-diagram gerincét a mindegyik mezővel érintkező 42 igét tartalmazó közöshalmaz határozza meg. Jelentős még a KA-1 terület kivételével három korszakot magában foglaló 31 verbum is, ahogyan az ÚA-1 és ÚA-2

35 referenciája is. A korszakok önálló halmazainak folyamatos növekedése (KA-1 6, KA-2 16, ÚA-1 48 és ÚA-2 62) azt bizonyítja, hogy az asszír ideológiai szótár a szövegek terjedelmével együtt növekedett. Vagy némileg átfogalmazva, minél hosszabb egy asszír királyfelirat, annál többet mutat meg az asszírok ideológiailag terhelt szókincséből. Mint azt azonban már többször is láttuk, a szóképzlet különbözőségei ellenére is erősek a korszakok közötti strukturális összetartó kapcsolatok.

VII.1.2. Struktúra

A fent fölvezetett kontinuitásból arra a következtetésre is juthatnánk, hogy ezek voltak egy háború menetét legjobban kifejező szavak. Nem technikus terminusokról van szó, hanem egyszerűen arról, hogy máshogy ezek az események bajosan lennének kifejezhetőek. Végképp is, milyen szót használjon egy ember egy várostromra és a hódításra, mint az „ostrom” (*lamú*) és „hódítás” (*kašādu*) szavait? Csakhogy az asszír királyfeliratok elkészítése nem állt meg ezen a szinten. A rendelkezésre álló kifejezéseket strukturált formába öntötte. Ezek a szerkezetek megegyeztek egy király uralkodása alatt keletkezett szövegeknél, hasonlítottak az egy korszakban született dokumentumoknál, és ez a szoros rokonság fönnállt az egész 600 éves időperiódus alatt.

Az asszír királyfeliratok általában a következőképpen strukturálódnak:

1. A legtöbb esetben az ellenség tevékenységével kezdődnek a hadjáratok: adó megtagadása, lázadás, szövetségesben/körülményekben/saját várában való hamis bizalom.
2. Az erre adott válaszreakció az asszír király útra kelése: valamelyik isten segítségül hívása (a legtöbb esetben Aššur), seregszemle, indulás, utazás, közeledés. Olykor a két elem fölcserélődik, először van az asszír sereg indulása, és aztán mutatja be a szövegező az ellenség lázadását. Az olyan gazdag királyfeliratoknál, mint II. Aššur-nāšir-apli Annalese vagy II. Šarrukīn Annalese az ellenséges tevékenység duplázódik: az első az asszír király útra kelése előtt szerepel, a második utána (jelezve az asszír közeledés érzékelését, illetve azt a fölfuvalkodott lelkületet, ami még a fenyegetettség ellenére is jellemzi őket).
3. A hadjáratok harmadik nagy egysége a *Hódítás* témája. Ebben az ostromon, hódításon, győzelmeken kívül olyan egységekkel is találkozunk – a kegyetlenkedés módzataival –, melyek nagyban befolyásolták az asszír királyokról alkotott negatív általános véleményt (öldöklés, kivégzések, terror). A legtöbb király azt se felejtí el megemlíteni, hogyan fosztotta ki az ellenséges tartományt.

4. A legtöbb esetben az ellenség hódításra adott reakciója követi a pusztításokat. A szövegező ilyenkor vagy a félelem és a menekülés ígét használja, vagy a behódolás kifejezéseit (az asszír király lábának megragadása [és megcsókolása – teszük hozzá az ÚK-2 királyai]).
5. Egy hadjárat szekvenciasorának utolsó eleme a meghódított tartomány integrálása szokott lenni: deportálás/letelepítés, adó kivetése, végül pedig a terület szakrális birtokbavétele (*šalmu* állítása, áldozat bemutatása).

Ezekből az elemekből I. Adad-nērārī szövegében már négy megtalálható, ő még nem hozza a 4-es témát, az ellenség hódoltatását. Utódánál, I. Šulmānu-ašarēdunál azonban már jelen van mind az öt téma, és ettől kezdve folyamatosan ismétlődnek a különböző királyok alatt. A hadjáratokat nem lehetett máshogy megfogalmazni, csak úgy, hogy ezt az öt egységet, ebben a sorrendben öntötték formába.

Ismét csak egy erős kontinuitásnak vagyunk a struktúra legfelső szintjén tanúi. Persze az imént fölvetett ellenvetést erre a helyzetre is át lehet fogalmazni: Egy hadjáratnak ez a természetes lefolyása. Egy *casus bellivel* indul, amit a hadjárat útja, majd az összecsapás követ, az elbeszélés teljesen logikusan folytatódik a győztes fél kegyetlenkedésével, az ellenség menekülésével, végül pedig a hódító integrálja az elfoglalt régiót. Nincs tehát abban semmi különös, hogy a királyfeliratok a fönt fölvezolt rendszerben beszélnek el a hadjárataikat. Habár már ezen a ponton is vitatkozhatnék az ellenvetéssel, hiszen a valóságban végtelen variációs lehetősége van egy háború lefolyásának, mégis tegyük félre egyelőre ezt az érvet, és nézzünk meg közelebbről egy konkrét témát. A sémában 3-mal jelölt elem ugyanis tovább bontható, kisebb alegységekre, ún. altémákra, melynek strukturált felépítése ismét szoros azonosságot mutat az egész vizsgált időszakon belül. Márpedig igen furcsa jelenség lenne, hogy a hódítások 600 éven keresztül minden asszír király alatt ugyan abban az egymásutániségben zajlottak. Vizsgáljuk meg közelebbről a *Hódítás* témáját, hogy hogyan rendeződnek benne a szerkezeti elemek.

Ha néhány, csak igen ritkán előforduló szintaktikai egységet elhagyunk (ilyen az üldözés, vagy az ellenség özönvízzel való elárasztása), akkor 9 altémát találunk a *Hódítás* témáján belül. Ezek a következők:

1. Harc (*maḥāšu, šakānu*);
2. Ostrom (*lamû*);
3. Hódítás (*kašādu*);
4. Öldöklés (*dāku*);
5. Kifosztás (*šalālu*);
6. Kegyetlenség (számos ige, például *kāšu, zaqāpu*);

7. Pusztítás (*napālu, naqāru, šarāpu*);
8. Zsákmány (*našû, wabālu*);
9. Terror (*sahāpu, tabāku*).

Ha ezeket az altémákat egy-egy papírcetlire írjuk, és egy királyfelirat olvasása közben az előfordulásuknak megfelelően egymás alá rendezzük őket, akkor azt tapasztaljuk, hogy a papírcetlik sorszáma – többé-kevésbé – folyamatosan emelkedik. Ha mind a 14 vizsgált király esetében meg tesszük ezt, akkor a 35. táblázathoz hasonló formációt kapunk:

35. táblázat

iAn.	iŠaš.	iTN.	iTaE.	Abk.	iiAd.	iiAn.	iiTN.	iiAna. Ann.	iiiŠaš. KM.	vŠA. NSz.	iiiAn.	iii- TaE.	iiŠk.
	1.	1.	1.	1.		2.		2.	2.	2.	2.	1.	1.
		2.	2.	2.		1.	1.	1.	1.	1.		2.	2.
3.	3.			3.		3.	3.	3.	3.	3.		3.	3.
	4.	6.	6.	4.	4.	4.	4.	4.	4.	4.		9.	9.
			3.		5.	5.	5.	5.	5.			4.	5.
7.	7.	7.	5.	7.	7.	6.	6.	6.	6.	6.	6.	5.	4.
	6.		4.	6.	6.	7.	7.	7.	7.	7.		6.	6.
			7.			8.	8.	8.			8.	8.	7.
			9.				9.	9.	9.	9.	9.	7.	8.
0%	20%	0%	25%	16,7%	33,3%	12,5%	0%	11,1%	12,5%	14,3%	0%	22%	25%

A képzeletbeli cetlik II. Tukultī-Ninurta esetében szépen egyenletesen emelkednek, minden zavaró tényező nélkül. A legtöbb királynál azonban nem ilyen tökéletes a sorozat. Az altémák általam fölállított sorrendje képzeletbeli, az alapján állítottam össze, ahogyan átlagosan a legtöbb királyfelirat fölépül. Ezt a listát azonban egy *tušarru* sem ismerte, helyette saját kútfőből dolgozott, mely nem adta vissza ilyen mérnöki precizitással a szintaktikai egységek szekvenciáját. Az utolsó sorban föltüntettem az egyes sorozatok „hibaszázalékát” is, ami átlagosan 13,8%. Elmondható tehát, hogy nagyjából minden királyfeliratot készítő írnok az általam összeállított listához hasonló előképből dolgozott. Az eltérések néhol szabályosságot mutatnak. Az újasszír kor első felében például rendre a 2. altémával (*Ostrom*) kezdődik a *Hódítás* témája, a kor második felében pedig a 9. szintaktikai egység (*Terror*) – ami elvileg a katonai akciók végén kellene szerepeljen – szokatlan módon a 3. altéma után ékelődik be a cselekményszálba. A *Terror* előre kerülése nehezen magyarázható, de a *Hódítás* és *Ostrom* altémáinak váltakozása mögött egyszerű indok húzódhat meg. Értelmezhetjük úgy is a két szintaktikai egységet,

mint egy egészet. Ahogyan a pusztítás három igéjét (*napālu, naqāru, šarāpu*) se szedtem szét három különálló altémává, úgy értelmezhetnénk a *Hódítás* altémáját is olyan egységes mondatként, amely két igét használ (*lamû* és *kašādu*). Ahogyan a pusztítás igéinek sorrendje is variálódott az idők során, úgy variálódhat ezen újólágg bevezetett *Hódítás* altémájának két igéje. A probléma tehát inkább metodológiai, megoldása attól függ, hogy hol húzom meg két altéma közötti határt.

Összességében tehát az állapítható meg, hogy az évszázadok során keletkezett királyfeliratok struktúrái – ahogy például I. Šulmānu-ašarēdunál (KA-1), Aššur-bēl-kalánál (KA-2), II. Aššur-nāšir-aplínál (ÚA-1) vagy III. Tukultī-apil-Ešarránál (ÚA-2) látjuk – túlságosan sok hasonlóságot mutatnak ahhoz, hogy a jelenséget csupán a véletlennek tulajdonítsuk. Ha alaposan áttanulmányozzuk a különböző királyfeliratok szerkesztési mintáit, akkor – minden kivétel ellenére – azt láthatjuk, hogy ezen a területen a leglátványosabb a szövegek 600 éves kontinuitása.

VII.1.3. Hangsúlyok

Miután kiemeltük az asszír királyfeliratok szókészletében és struktúrájában jelen levő hat évszázados folytonosságot, vessünk néhány pillantást az altémák hangsúlyozásának kérdésére. Kiválasztottam azokat a fontosabb altémákat, melyek ebből a megközelítésből említésre érdemesek, és az összes elemzett király standard deviációját begyűjtöttem egy kronologikus táblázatba (36. táblázat).

36. táblázat

	iAn.	iŠaš.	iiTN.	iiTaE.	Abk.	iiAd.	iiAn.	iiTN.	iiAna. Ann.	iiiŠaš. KM.	vŠA. NSz.	iiiAn.	iiiTaE.	iiŠk.	Átlag
Indulás							+4,7	+18,4	+6,6	+8,3		+7,6			+9,1
Út		-2	+1	-1	+2,3	-2,4	+11,4	-18,1	-6,4	-5,5	+0,6	+0,8	-2,6	-1,7	-1,8
Érkezés								+3,9	+2	+6,5					+4,1
Ostrom			-1	-1,6	-1,8		-0,9		+0,4	+1,1	+1,8	-3,8	-0,2	+1,3	-0,5
Hódítás	+2,9	+5	+2	+5,6	+4,7		-1,9	-2,5	+3,1	+3,1	+2,5		+7,2	+6,7	+3,2
Öldöklés		-1		-0,8		+4	-1,3	-2,5	+3,7	+1,4	+2,8		+4,5	-1,5	+0,9
Kifosztás		+1	+6	-0,9	-2,4	+1,9		-1,2	+4,8	-2,2			+6,6	+3,5	+1,7
Pusztítás	+2,9	-1	+2	+9,7	+1,5	+7,8	-2,9	-4,9	+8	+4,8	+16,8		+4,3	-0,4	+3,7
Adó	-1,8		-1	-1,4			+8,6	+2,2	+3,8	+3,4	+1,8	+11,7	+1,9	+2,7	+2,9

Érdemes az első három altémát, mint az *Út* témájának leggyakoribb komponenseit közösen kielemezni. Az *Indulás* szintaktikai egysége (*namāšu*) minden előfordulásánál magas, csakhogy nem ismert az Újasszír Birodalom első fele előtt és után (legalább is az elemzett királyfeliratokban). Ugyan ez a helyzet az *Érkezés* altémájával is (*qerēbu*). Ritualisztikusan magas, de csak három újasszír királynál használatos. A kettő közé ékelődő *Út* altémája pedig majdnem az összes előfordulásban negatív standard deviációt mutat. Talán volt az asszír hadsereg indulásakor valamilyen vallási ceremónia a Kr. e. 9. században, melynek emlékét őrizné az *Indulás* altémájának ritualisztikus ábrázolása? Vér Ádám felveti ennek lehetőségét,³⁹⁶ és a téma további kutatás tárgya lehetne. Ami bizonyos azonban, hogy az asszírok nagy kedvüket lelték a hadi vállalkozások útjainak színes ábrázolásában, egy egész csokor igét szenteltek ennek az altémának (kezdve a legkézenfekvőbb *alākutól* az *erēbun* és hasonló verbumokon keresztül egészen a ritkábban előforduló *arādu* igéig). Nem véletlen tehát, hogy a szintaktikai egység átlaga az altéma meseszerűségére utal (-1,8).

Az *Ostrom* egysége is elgondolkodtató, főleg, ha összevonnjuk a *Hódítás* altémájával, ahogyan azt fentebb a strukturális megfontolásoknál a 35. táblázat kapcsán fölvettem. Hogy lehet, hogy az ilyen két szorosan egymásba fonódó mondatnál az egyik átlaga meseszerű (-1,8), a másik pedig ritualisztikus (+4,1) eredményt mutat? Ha végigbongésszük a *lamû* referenciáit, akkor azt látjuk, hogy strukturálisan nem kapcsolódnak más jelenethez, kizárólag a hódítás összefüggésében fordulnak elő. Előfordulásuk azonban a legtöbb uralkodónál ritka, Aššur-bél-kaláig minden király csak egyszer használja, és ugyan ez a helyzet III. Adad-nērārínál is. Ahol gyakrabban előfordul, például II. Aššur-nāšir-apli és az őt követő két uralkodónál vagy II. Šarrukīnnál, a standard deviáció pozitív értékbe emelkedik. A *lamû* ige tehát tipikus példája annak, hogyan határozták meg az írások egy ige sorsát az alkalmazás véletlenszerűsége folytán. Tehették volna bár, de még sem használták gyakrabban (legalább is az elemzett királyfeliratokban). Ehhez járul még hozzá a szövegek töredezettsége is (ahogyan azt III. Tukulti-apil-Ešarra esetében már említettem), ami akadályozhatja az ige standard deviációja átlagának pozitívba emelkedését. A potenciálisan funkcionális *lamû* ige csak kevés alkalommal adatott meg, hogy ténylegesen funkcionális és repetitív ige legyen. A struktúra és *kašādu* verbumhoz való szoros kapcsolódása alapján mégis a ritualisztikus igék sorába kell sorolnunk.

Az öldöklés altémája csak az Újasszír Birodalomban válik ritualisztikussá, bár a *dáku* ritka előfordulása a korábbi korszakokból könnyen lehet, hogy a *lamû* ige sorsával

³⁹⁶ Vér 2018b, 20⁴.

mutat rokonságot. Később azonban az egyik legkedveltebb ritualisztikus igévé válik a kifejezés, ami nem véletlen, hiszen a háború és az ellenség lemészárlása az asszírok szemében nem bűnnek, hanem a kozmosz rendjének megfelelően való cselekvésnek számított. A kifosztás és a pusztítás igéi azonban már a legkorábbi időktől ritualisztikus tematikát öltenek magukra, és ezt – kisebb-nagyobb kilengésekkel – meg is őrzik egészen a Kr. e. 8. század végéig. Ideológiai tekintetben ugyan az vonatkozik ezekre az igékre, mint amit a *dāku* kapcsán megemlítettem. A periféria jogtalanul bitorol anyagi javakat, melyeket el kell kobozni tőle (*šalālu*); illetve jogtalanul építi ki civilizációját, melyet ezért káoszba kell dönteni (*appul aqqur ina išāti ašrup*). Az asszír király az ellenség legyőzésével az Anzû-mítosz képeit ismétli meg. Ahogyan az ősi időben Ninurta legyőzte az ősellenséget, úgy győzi le az asszír uralkodó is azokat az ellenfeleket, akik a gonosz megtestesítői.³⁹⁷

A 36. táblázat utolsó sora az adó ritualisztikus bemutatásáról szól. II. Adad-nērārī-tól kezdve folyamatosan pozitív a standardhoz viszonyított deviációja. Az itt használt klasszikusnak mondható *maḥāru* kifejezés megtalálható ugyan a középasszír kor első felében is, de csak egy-egy referenciával. Jelentősége azonban valószínűleg már akkor is ismert lehetett; később pedig annyira fölértékelődött, hogy az altémán belül egy egész kis mikrovilág bontakozott ki. A *maḥāru* verbum II. Tukultī-Ninurtától kezdve egy olyan egyre bővülő mondatnak lett a zárószava, melyet strukturálisan kategóriákra és alkategóriákra lehet bontani. A király színe elé hozott ajándékok elhelyezése egész ceremóniát foglalhatott magában – legalább is ezt sugallják a királyfeliratok erre vonatkozó részei. Először a nagytestű állatokat, a fényesre csutakolt lovakat, öszvéreket vezették a király elé. Aztán a díszes szekereket mutatták be neki. Kosarakba hozhatták a különböző fémeket: ezüstöt, aranyat, ónt, bronzot és vasat (szigorúan csak ebben a sorrendben). Bemutatták a királynak a díszesen megmunkált bronztárgyakat. Majd következtek a különböző színben pompázó ruhák. Az uralkodó végignézhette, ahogy a legyőzött nép pásztoraik bemutatják neki nyájaiak legjavát: birkát, marhát, szamarat. Végül pedig nagyfürtű szőlőket vittek el a király elé. Ha nem is pontosan így zajlott az adók fogadása, a ritualisztikus *maḥāru* igéhez kapcsolódó kategóriák és alkategóriák mikrostrukturája ehhez hasonló ceremoniális szertartásosságot sejtet.

A kategóriák és alkategóriák ilyen gazdag kifejtése csak az újasszír kor első felében ragadható meg egyértelműen. Általánosításokban jelen van azonban már a középasszír korban is, némileg átrendeződve pedig a 8. század második felétől se idegen. Mindegyik perióduson átívelő összekötő ige marad azonban a *maḥāru* tipikusan ritualisztikus igéje.

³⁹⁷ A témáról lásd bővebben az I.3.3. fejezetet.

Föltételezhető, hogy a zsákmány/ajándék determinált sorrendű bemutatása a királynak sokkal régebbi, mint ahogyan az filológiailag tetten érhető. Talán már az első *maḥāru* ige föltűnése (azaz I. Adad-nērārī kora) a ceremónia meglétére utal. Ez az esemény hosszú ideig jelen lehetett, illetve szóban cirkulálhatott évszázadokon keresztül, hogy aztán a 9. század fordulóján végre a királyfeliratokban is aktualizálásra kerüljön. Elképzelhető tehát, hogy a *maḥāru* ige köré csoportosuló kategóriák és alkategóriák egy régi szóbeli hagyomány írásos rögzülései. Itt nem beszélhetünk ugyan bizonyítható 600 éves kontinuitásról, de feltételezhetően hosszabb tradícióról van szó, mint amire a királyfeliratok tényszerű adataiból következtethetünk. A *maḥāru* 600 éves ritualisztikus jelenléte a szövegekben azonban vitathatatlan.

VII.2. AZ ASSZÍR KIRÁLYFELIRATOK ORÁLIS HÁTTERE

VII.2.1. Az oralitás diakrón dimenziója

A szókészlet, a struktúra és a ritualisztikus hangsúlyok hat évszázadot átölelő kontinuitását figyelmünk középpontjában tartva, joggal merülhetnek fel a következő kérdések: Hogy lehetséges az, hogy azokban a „sötét korokban”, melyekből nincs tudomásunk királyfeliratot készítő írnoki tevékenységről, nem veszett el a királyfeliratok készítéstechnikai tudása? Miért van az, hogy bizonyos jellegzetességek a válságokat követően is töretlenül visszatérnek az uralkodó hivatalos dokumentumainak készítésekor? Hogyhogy nem voltak képesek megtörni a hosszú terméketlen időszakok bizonyos szóhasználatra, struktúrára és hangsúlyokra vonatkozó írnoki tradíciókat?

A kérdésekre többféle válasz adható. Kézenfekvőnek tűnik, hogy a válságokat követő írnokok ismerték elődjeik munkáit, és ezeket figyelembe véve készítették el az új virágkor királyfeliratait. A vizsgált feliratok legalább négy különböző helyről kerültek elő, Aššur, Kalḫu, Kurkh és Dūr-Šarrukīn. A szövegek nyelvezetében nincs kimutatható földrajzi differenciálódás. Ráadásul egy városon belül is különböző helyeken készültek a feliratok. Mind II. Aššur-nāšir-apli, mind III. Šulmānu-ašarēdu, mind pedig III. Tukulti-apil-Ešarra Kalḫuban építettek palotát és díszítették reliefekkel és feliratokkal, de Aššur-nāšir-apli a citadella északnyugati palotáját, Tukulti-apil-Ešarra az ún. centrális palotát használta e célból, Šulmānu-ašarēdu pedig a fellegváron kívül, a város délkeleti szegletében építkezett (bár tőle innen nem használtam elemzendő feliratot). Elképzelhető, hogy a *tuṣšarruk*nak bejárásuk lehetett a különböző palotákba, és talán voltak olyanok, akik ismerték a korábbi királyok feliratainak a szövegét, de az már

nehezebben igazolható, hogy azokat mintának használták. Erre legjobb bizonyíték a dokumentumok komplex strukturáltsága. Ha az egyik írnok egyszer át is olvasta a „sötét kor” előtti királyok feliratait, képtelen lehetett megjegyezni a rendszer bonyolult működési elveit – hacsak memóriája nem kapott más jellegű információátrolótól támogatást. Ez lehetett például egy hordozható méretű agyagtábla, ahol a rendszer szerkezete vázlatosan, esetleg címszavakban le volt fektetve. Ezt akkor is használhatta, amikor a saját királyának a feliratát készítette, sőt talán már az iskolapadban is ismerhetett hasonlót. Ilyen dokumentum azonban régészetileg nem igazolható. Nem rendelkezünk királyfelirat-vázlatokkal. Ezt az elképzelést már csak a rendszer összetettsége is életképtelenné teszi. Rendkívül bonyolult táblázatokra lett volna szükség, amely föl se fért volna egy agyagtáblára. Ugyanezen oknál fogva vetném én el a királyfelirat gyártásának ilyen jellegű iskolai elsajátítását is. Ha gyakorolták is a nebulók az ilyen jellegű szövegek szerkesztését, az nem egy írásosan rögzített előformából történt.

Én személy szerint valószínűbbnek tartok egy a korban sokkal tartósabb memóriátámogató segítségül hívását, a szóban cirkuláló hagyományt. Ebbe beleágyazódva beszéltek az emberek a király hadjáratairól, ez alapján diktálhatta le a tanár a gyakorlatokat a diákoknak, és ez alapján készültek a királyfeliratok is. Ha ez így volt, könnyen megválaszolást nyernek a gondolatmenet kiinduló kérdései is. A „sötét korok” írásos terméketlensége azért nem tudott gátat szabni a királyfeliratok strukturális rendszerének, mert a hagyomány orálisan vészelte át a válságos évtizedeket, évszázadokat. Sőt – ahogyan azt az V.5. fejezetben már kifejtettem – a rendszer eleve a szóbeliségből merítve került bele az írásos tradícióba.

Az egész asszír társadalmat – mint minden ókori, sőt mi több premodern társadalmat – az adatközvetítés szempontjából a szóbeliség határozta meg. A legtöbb ember – anélkül, hogy bármiféle részarány megállapítható volna – híjával volt az írni-olvasni tudásnak. Ez nemcsak az írásrendszer bonyolultságának volt köszönhető (más és sokkal egyszerűbb írásrendszereket használó társadalmak esetén is magas volt az analfabétizmus az ókorban),³⁹⁸ hanem az elsajátításának társadalmi szempontból elitista jellege okán is. A közoktatás jelensége – az emberiség történetének e modern vívmánya – teljességgel idegen volt az ókori közel-keleti kultúráktól. Az írni-olvasni tudás egy szűk réteg számára volt csak elérhető. E társadalmi határok figyelmen kívül hagyása bűnnek számított. Ismeretes például egy történet, miszerint egy aranyötvös titokban tanárt

³⁹⁸ Lásd például – az asszír királyokhoz képest sokkal későbbi – Jézus korának judaizmusát. Dunn 2014, 27–28. Nem véletlen az Újszövetség oly sokszor visszatérő mondata – „aki hallja” (pl. Mt 7,24, 26; Jel 1,3) – sem, ami a korabeli zsidóság szóbeliségére való utaltságát jelzi.

fogadott a fiának; a dolog azonban kiderült, amiért elítélték az apát.³⁹⁹ Az ékírásos írni-olvasni tudás elitista jellege különösen fölerősödött a Kr. e. 1. évezredben, amikor forgalomba kerültek az alfabetikus írásrendszerek. Ezeket ugyanis – az ékírásos rendszerhez képest – sokkal könnyebb volt megtanulni, gyorsabban lehetett írni, helyigénye is lényegesen kevesebb volt, és az íráshordozót (pergamen, papirusz) is praktikusabban lehetett kezelni. A mezopotámiai írnokok képességüket titkos tudásként kezdték értelmezni, melynek ismeretét nem kiterjeszteni kell a társadalom más rétegeire, hanem sokkal inkább óvni és őrizni tőlük.⁴⁰⁰ Mindezek ellenére maguk a *ṭupšarruk* is a szóbeli társadalom hatása alatt álltak, az ő memóriájuk is azokat a dolgokat tárolták, melyek a környezetükben redundáns módon ismétlődtek. Így a hadjáratleírások hátteréül azok a szóbeli elbeszélések szolgáltak, melyeket már gyerekkorukban az apjuktól, iskolás korukban a tanítómesterüktől, felnőtt korukban pedig a királyhoz és a hadsereghez kötődő személyzettől hallottak. Ha olvasták is korábbi, „sötét kor” előtti királyok feliratait, azok csak megerősítették őket abban, hogy a világ régen is úgy épült föl, ahogyan most. A válság előtti dokumentumok saját munkájuk igazolását, de nem forrását jelenthették.

VII.2.2. Az oralitás szinkrón dimenziója

Ha valóban létezett egy szóbeli hagyomány, amely rögzítette az asszír királyfeliratok hadjáratleírásainak mikéntjét, akkor ez valamilyen formában megjelenhetett a korabeli Közel-Kelet Mezopotámián kívüli kultúráiban is. A legterjedelmesebb korabeli dokumentum, amely számos utalást is tartalmaz az asszír civilizációra, az a héber Biblia, az Ószövetség.

Vannak bizonyos igék, melyek gyökei – lévén egyazon nyelvcsalád két tagjáról van szó – azonosak a héberben és az akkádban. Ilyen például az asszír királyfeliratokban a *Hódítás* témájánál előszeretettel használt *maḥāṣu* („megüt”) héber *mḥš* („szétvagdal, összezúz”) megfelelője. A bibliai kifejezés referenciái – az akkádhhoz hasonlóan – szintén háborús kontextushoz köthetők. A legtöbb esetben Isten harcol népéért: „*Isten hozta ki Egyiptomból, olyan az ereje, mint a bivaly szarva. Megemészti az ellenséges népeket, szétmorzsolja csontjaikat, összetöri nyilait*” (Deut 24,8). De ezt az igét használja Debóra prófétaasszony is, mikor Sisera haláláról énekel: „*Kezével a cövekért nyúlt, jobbjaival a súlyos*

³⁹⁹ SAA 16, 65. Vö. Charpin 2010, 51.

⁴⁰⁰ Van der Toorn 2007.

kalapácsért. *Lesújtott vele Siserára, szétzúzta a fejét, betörte, átfúrta halántékát*” (Bír 5,26).⁴⁰¹ Az akkád *šalālu* („kifoszt”) héber megfelelője (*šll*) egy ízben éppen Asszíriával összefüggésben hangzik el: „*Jaj Asszíriának, haragom botjának, melynek kezében van dühömnök vesszeje! Elvetemült nemzet ellen küldöm, az ellen a nép ellen rendelem, amelyre haragszom, hogy zsákmányt raboljon, prédát szerezzen, és eltapossa, mint az utca sarát*” (Ézs 10,5–6). Ezek a kapcsolódási pontok azonban nem bizonyító erejűek, csupán annyit árulnak el, hogy – rokon nyelvek lévén – ugyanarra az élethelyzetre ugyanazokat a szavakat használják. A héber Biblia harci jeleneteinek szóhasználatának és az akkád királyfeliratok szókészletének összehasonlítása további és alaposabb vizsgálatot igényelne, hogy ennél több kijelenthető legyen.

Sokkal gyümölcsözőbb, ha a strukturális témák felé fordulunk. Az asszír királyfeliratok *maḥāru* igével záródó szintaktikai egysége (*Adó* altéma) – ahogyan azt a IV.3.2. fejezetben részletesen kifejtettem – kategóriákra és alkategóriákra oszlik. Ezen belül érdemes elidőzni a fémek felsorolására, ami II. Aššur-nāšir-apli és III. Šulmānu-ašarēdu esetében mindig, II. Tukulti-Ninurta esetében az előfordulások 42,9%-ban (7 referenciából 3-szor) a következő – elsőre meglepő – sorrendben történik: ezüst (*kašpu*) és arany (*hurāšu*). Ezek után következik (ha következik egyáltalán, mert sok esetben kihagyja ezeket az elemeket a szövegező) az ón, a bronz és a vas. Kicsivel később pedig, már egy másik alkategóriába lépve a kétféle ruhanemű (tarka ruha, len ruha) felsorolásával találkozunk. A gondolatmenet fókuszában azonban most maradjon egyelőre az ezüst–arany páros. Nehéz magyarázatot találni arra a jelenségre, hogy a három említett király vizsgált szövegeinek 32 referenciájából miért használja 28 esetben (87,5%) az ezüstöt a sorozat indításaként (66. ábra)? Hiszen akkor éppúgy, mint ma az arany értékesebb fémnek számított az ezüsthöz. A magyarázat talán abban a gyakorlatban keresendő, miszerint Mezopotámiában a hétköznapi forgalomban, adás-vételekben és a legtöbb gazdasági tranzakcióban az ezüst játszotta az értékmérő és a fizető szerepet – de mindez csak puhatolódzás.⁴⁰² Még meglepőbb, hogy a Bibliától sem idegen az ezüst–arany sorrendiség. A következőkben az ezüstnek az aranyhoz való kapcsolódásának összes ószövetségi referenciáját láthatjuk (37. táblázat).

⁴⁰¹ További harci referenciák a *mḥš* verbumra: Num 24,17; Deut 33,11; 2Sám 22,39; Jób 26,12; Ps 18,38; 110,5–6; Ézs 30,26.

⁴⁰² Vö. Vargyas 2010, 26–29. Az ezüst jelentőségét az újbabilóni és perzsa korban lásd Csabai 2014.

37. táblázat

	Ige	Arany 1	Ezüst	Arany 2	Réz	Vas	Ón	Ruha
1.	Gen 13,2		ezüst	arany				
2.	Gen 24,35		ezüst	arany				
3.	Gen 24,53		ezüst	arany				ruha
4.	Gen 44,8		ezüst	arany				
5.	Ex 3,22		ezüst	arany				ruha
6.	Ex 11,2		ezüst	arany				
7.	Ex 12,35		ezüst	arany				ruha
8.	Ex 20,23		ezüst	arany				
9.	Ex 25,3	arany	ezüst		réz			
10.	Ex 31,4	arany	ezüst		réz			
11.	Ex 35,5	arany	ezüst		réz			
12.	Ex 35,32	arany	ezüst		réz			
13.	Num 22,18	arany	ezüst					
14.	Num 24,13		ezüst	arany				
15.	Num 31,22	arany	ezüst		réz	vas	ón	
16.	Deut 7,25		ezüst	arany				
17.	Deut 8,13		ezüst	arany				
18.	Deut 17,17		ezüst	arany				
19.	Duet 29,17		ezüst	arany				
20.	Józs 6,19		ezüst	arany	réz	vas		
21.	Józs 7,21		ezüst	arany				
22.	Józs 7,24		ezüst	arany				
23.	Józs 22,8		ezüst	arany	réz	vas		ruha
24.	2Sám 8,10	arany	ezüst		réz			
25.	2Sám 8,11		ezüst	arany				
26.	2Sám 21,4		ezüst	arany				
27.	1Kir 7,51		ezüst	arany				
28.	1Kir 10,22	arany	ezüst					
29.	1Kir 10,25		ezüst	arany				ruha
30.	1Kir 15,15		ezüst	arany				
31.	1Kir 15,18		ezüst	arany				
32.	1Kir 15,19		ezüst	arany				
33.	1Kir 20,3		ezüst	arany				
34.	1Kir 20,5		ezüst	arany				
35.	1Kir 20,7		ezüst	arany				
36.	2Kir 5,5		ezüst	arany				ruha
37.	2Kir 7,8		ezüst	arany				ruha

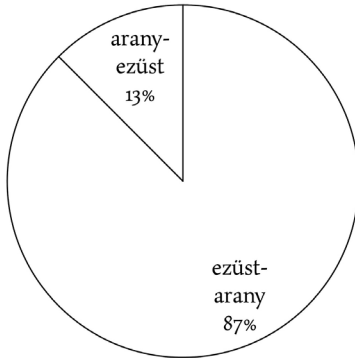
	Ige	Arany 1	Ezüst	Arany 2	Réz	Vas	Ón	Ruha
38.	2Kir 10,25		ezüst	arany				
39.	2Kir 16,8		ezüst	arany				
40.	2Kir 18,14		ezüst	arany				
41.	2Kir 20,13		ezüst	arany				
42.	2Kir 23,33		ezüst	arany				
43.	2Kir 23,35a		ezüst	arany				
44.	2Kir 23,35b		ezüst	arany				
45.	2Kir 25,15	arany	ezüst					
46.	1Krón 18,10		ezüst	arany	réz			
47.	1Krón 18,11		ezüst	arany				
48.	1Krón 22,14	arany	ezüst		réz	vas		
49.	1Krón 22,16	arany	ezüst		réz	vas		
50.	1Krón 28,14	arany	ezüst					
51.	1Krón 28,15	arany	ezüst					
52.	1Krón 28,16	arany	ezüst					
53.	1Krón 28,17	arany	ezüst					
54.	1Krón 29,2	arany	ezüst					
55.	1Krón 29,3	arany	ezüst					
56.	1Krón 29,4	arany	ezüst					
57.	1Krón 29,5	arany	ezüst					
58.	1Krón 29,7	arany	ezüst		réz	vas		
59.	1Krón 36,3		ezüst	arany				
60.	2Krón 1,15		ezüst	arany				
61.	2Krón 2,6	arany	ezüst		réz	vas		
62.	2Krón 2,13	arany	ezüst		réz	vas		
63.	2Krón 5,1		ezüst	arany				
64.	2Krón 9,14	arany	ezüst					
65.	2Krón 9,20	arany	ezüst					
66.	2Krón 9,21	arany	ezüst					
67.	2Krón 9,24		ezüst	arany				ruha
68.	2Krón 15,18		ezüst	arany				
69.	2Krón 16,2		ezüst	arany				
70.	2Krón 16,3		ezüst	arany				
71.	2Krón 21,3		ezüst	arany				
72.	2Krón 24,14	arany	ezüst					
73.	2Krón 25,24	arany	ezüst					
74.	2Krón 32,27		ezüst	arany				
75.	2Krón 36,3		ezüst	arany				
76.	Ezsd 1,4		ezüst	arany				

	Ige	Arany 1	Ezüst	Arany 2	Réz	Vas	Ón	Ruha
77.	Ezsd 1,6		ezüst	arany				
78.	Ezsd 1,9	arany	ezüst					
79.	Ezsd 1,10	arany	ezüst					
80.	Ezsd 1,11	arany	ezüst					
81.	Ezsd 2,69	arany	ezüst					ruha
82.	Ezsd 5,1	arany	ezüst					
83.	Ezsd 6,5	arany	ezüst					
84.	Ezsd 7,15		ezüst	arany				
85.	Ezsd 7,16		ezüst	arany				
86.	Ezsd 7,18		ezüst	arany				
87.	Ezsd 8,25		ezüst	arany				
88.	Ezsd 8,26		ezüst	arany				
89.	Ezsd 8,28		ezüst	arany				
90.	Ezsd 8,30		ezüst	arany				
91.	Ezsd 8,33		ezüst	arany				
92.	Neh 7,72	arany	ezüst					ruha
93.	Jób 28,1		ezüst	arany				
94.	Jób 28,15	arany	ezüst					
95.	Ps 68,14		ezüst	arany				
96.	Ps 105,37		ezüst	arany				
97.	Ps 115,4		ezüst	arany				
98.	Ps 119,72	arany	ezüst					
99.	Ps 135,15		ezüst	arany				
100.	Péld 3,14		ezüst	arany				
101.	Péld 16,16	arany	ezüst					
102.	Péld 17,3		ezüst	arany				
103.	Péld 25,11	arany	ezüst					
104.	Péld 27,21		ezüst	arany				
105.	Préd 2,9		ezüst	arany				
106.	Préd 12,8		ezüst	arany				
107.	Énekek 1,11	arany	ezüst					
108.	Énekek 3,10		ezüst	arany				
109.	Ézs 2,7		ezüst	arany				
110.	Ézs 2,20		ezüst	arany				
111.	Ézs 13,17		ezüst	arany				
112.	Ézs 30,22		ezüst	arany				
113.	Ézs 31,7		ezüst	arany				
114.	Ézs 39,2		ezüst	arany				
115.	Ézs 40,19	arany	ezüst					

	Ige	Arany 1	Ezüst	Arany 2	Réz	Vas	Ón	Ruha
116.	Ézs 46,6	arany	ezüst					
117.	Ézs 60,9		ezüst	arany				
118.	Ézs 60,17	arany	ezüst					
119.	Jer 10,9		ezüst	arany				
120.	Jer 52,19	arany	ezüst					
121.	Ez 16,13a		ezüst	arany				
122.	Ez 16,13b		ezüst	arany				
123.	Ez 16,13	arany	ezüst					ruha
124.	Ez 16,17	arany	ezüst					
125.	Ez 22,20		ezüst		réz	vas	ón	
126.	Ez 28,4	arany	ezüst					
127.	Ez 38,13		ezüst	arany				
128.	Dán 2,35		ezüst	arany				
129.	Dán 2,45		ezüst	arany				
130.	Dán 5,2	arany	ezüst					
131.	Dán 5,4	arany	ezüst					
132.	Dán 5,23		ezüst	arany				
133.	Dán 11,8		ezüst	arany				
134.	Dán 11,38	arany	ezüst					
135.	Dán 11,43	arany	ezüst					
136.	Hós 2,7		ezüst	arany				
137.	Jóel 3,5		ezüst	arany				
138.	Náh 2,10		ezüst	arany				
139.	Hab 2,19	arany	ezüst					
140.	Sof 1,18		ezüst	arany				
141.	Hag 2,8		ezüst	arany				
142.	Zak 6,11		ezüst	arany				
143.	Zak 9,3		ezüst	arany				
144.	Zak 13,9		ezüst	arany				
145.	Zak 14,14	arany	ezüst					ruha
146.	Mal 3,3	arany	ezüst					

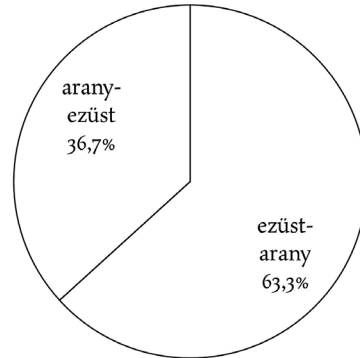
Már az is meglepő, hogy az ezüst–arany kombináció előfordul a Bibliában, hiszen mi alapján kellene ebben a sorrendben következniük egymás után? Még meghökkentőbb az a tény, hogy az asszír királyfeliratokhoz hasonlóan ez a kombináció van túlsúlyban. A 146 referenciából, amikor az arany és az ezüst valamilyen fősorolásban összekapcsolódik, 93 esetben az ezüst van az első helyen (63,3%), és csak 54 előfordulásban fordítva (36,7%, 67. ábra).

Asszír királyfeliratok

66. ábra

Biblia

67. ábra

Vajon mi ennek a furcsa jelenségnek a magyarázata? És mi magyarázza azt, hogy a különleges fenomén nem elszigetelt, hanem mind az asszír királyfeliratokban, mind pedig a Bibliában előfordul? Az első kérdés – úgy vélekedem – nehezen megválaszolható. Talán a pénzhasználat gyakorlatával függhet össze. A második kérdés azonban rátapint az oralitás egyik alapvető jellegzetességére. Véleményem szerint ez csak úgy lehetséges, hogy a korabeli ókori Közel-Keleten az ezüst–arany sorrendiség egyfajta általánosan elterjedt frázis lehetett. Ebből a szempontból teljesen mindegy, hogy a frázis Észak-Mezopotámiából terjedt el nyugatra és délnyugatra vagy Palesztinából északra és északkeletre, mindkét kultúra a szóbeli háttérből, az asszociációs hálók közös halmazából merített.⁴⁰³ Olyan jelenség ez, mint amikor a Kárpát-medence magyar ajkú lakosai azt akarják kifejezni, hogy valaki összevissza beszél: „összehordott tücsköt, bogarat”. Bár semmilyen nyelvtani szabály nem írja elő e frazéma sorrendiségét, sőt maga a kategorizálás is logikátlan (hiszen a tücsök rovar, a bogár viszont a rovarok egyik alfaja), mégsem adja vissza a kép értelmét, ha úgy mondom: „összehordott bogarat, tücsköt”. A sorrendiséget a több évszázados szájhagyomány rögzíti, mind a tücsök–bogár, mind pedig az ezüst–arany példánál. Ez a frázis olyan elterjedt volt térben és időben, hogy még jónéhány Kr. u. 1. századi újszövetségi előfordulás is követi (Csel 3,6; 20,33; 1Pt 1,18). Elgondolkodtató továbbá az a jelenség is, hogy a 37. táblázatban föltűnik olykor a réz, a vas és az ón, sőt néha a ruha eleme is – az asszír királyfeliratok adólistáihoz

⁴⁰³ A „közös asszociációs háló” jelenségére számos módon utalnak a Biblia-tudósok: „cognitive environment”, „intertextual echo”, „common Wortfeld”, „patterns of meaning”, „matrix of associations”, „common conceptual milieu”. Walton 2007, 21.

hasonlóan. Az ószövegségi szakaszok szisztematikus összevetése az asszír királyfeliratokkal további kutatás tárgya lehet még.

A bibliai párhuzamok tehát nem mondanak semmit a kölcsönzés irányáról, de sokat elárulnak a szóbeliség működéséről. Az ókori Közel-Keleten léteznie kellett egy ezüst–arany sorrendiséget használó frazéma, melyet a közembertől a királyig ismeretek és használtak. Amikor a *tuṣšarru* az *Adó* témájához ért, nem tett mást, mint a mindenki által használt frázist beemelte az asszír királyfeliratba. Az, hogy ezt csak II. Tukulti-Ninurta, II. Aššur-nāšir-apli és III. Šulmānu-ašarēdu használta, nem azt jelenti, hogy előtte nem létezett vagy utána megszűnt volna ez a frázis. Egyszerűen arról van szó, hogy az írások előtte és utána nem tartották szükségesnek a szóban cirkuláló frazéma beemelését a királyfeliratba. Maga a frázis azonban – ahogyan arról a bibliai példák tanúskodnak – előtte is, utána is jelen volt az ókori Közel-Kelet közös asszociációs hálójában.⁴⁰⁴

VII.2.3. Az oralitás természete az ókori Közel-Keleten

Az asszír királyfeliratok szerkesztettségének történetét vizsgálva kimondható tehát, hogy a szóbeli tradíció volt az, ami átsegítette a rendszert a válságos időperiódusokban, és ugyanez a hagyomány volt az egész szisztéma eredetének forrása is. Ez az oralitás azonban nemcsak diakrón, hanem szinkrón módon is nyomon követhető. Így feltételezhető, hogy az asszír királyfeliratok valamilyen formában az asszír közönségen túl is ismertek voltak. Csakhogy az információáramlás ezen csatornáin mind térben, mind időben követhetetlen utakon találta meg a maga bonyolult hálózatát. A szóbeliség ilyenformán egy karsztos hegyvidékhez hasonlítható, amelyben a víz láthatatlan utakon szeli keresztül-kasul a hatalmas sziklákat, de a hegy bizonyos pontjain felszínre tör, hogy aztán néhány kilométerrel lejjebb bűvópatakaként újra elnyelje azt a föld. Az asszír királyfeliratot vagy a Bibliát vizsgálva ezeket a föltöréseket és nyílt patakokat láthatjuk, melyek jelzik, hogy létezik a hagyomány, de aztán ezek a vízfolyások eltűnnek a szemünk elől, és létezésükre csak következtethetünk. A bibliai szóhasználat ebben a metaforában egy igen távoli hegyrész kitörése, de ugyan abból a forrásból táplálkozik. Az asszír királyfeliratok hosszabb szakaszokban bukkannak föl, és – a bibliai „karsztrészhez” viszonyítva – rövidebb szakaszokban nyeli el őket a föld. Összesen három ilyen „víznyelőt” azonosíthatunk, az I. Tukulti-Ninurta utáni, az Aššur-bēl-kala utáni, illetve

⁴⁰⁴ A témához bővebben lásd Árvai 2022a, 40–42.

a III. Adad-nērārī utáni hosszabb-rövidebb időszakokat. Itt sokkal jobban nyomon követhető a patak föld alatti útja is, mint a karszthegy más csatornáinál. Maga a jelenség azonban szerteágazóan bonyolult, és tulajdonképpen az egész korabeli Közel-Keletet behálózta.

A jelenség az asszír királyfeliratoktól független esetek kapcsán is igazolható. Jó példa erre a Gilgameš-eposz részlete, Siduri tanácsa a főhősnek.⁴⁰⁵ A szöveg az óbabilóni korból származik (Kr. e. 19–17. század), és valami miatt nem került bele az évezred második felének kanonizációs folyamatába, nem vált a „hagyomány áramának” a részévé. Mégis, ha a jóval később keletkezett Prédikátor könyvével vetjük össze a kocsmárosné tanácsait, meglepő párhuzamokat találunk (38. táblázat):

38. táblázat

Közös témák	Prédikátor 9,7–9	Siduri (Sippar iii,6–13)
Evés	7a ₁ „Azért edd csak örömmel kenyeredet”	6 „ezért hát te, Gilgameš töltsd meg gyomrodát”
Öröm	7a ₂ „és idd jókedvvel borodat”	7-8 „örvendezzel éjjel és nappal / nap mint nap örüljél”
–	7b „mert mindig ez volt Isten jóakarata, hogy ezt tedd”	
–		9 „táncoljál és játsszál éjjel és nappal”
Ruha	8a „Ruhád legyen mindig fehér”	10 „ruhád legyen tiszta”
Fej	8b „és fejedről ne hiányozzék az olaj”	11 „mosd meg fejedet, fürödj meg vízzel”
–		11 „figyeld az ifjút, ki kezdet tartja”
Asszony	9a ₁ „Élvezd az életet feleségeddel együtt, akit szeretsz”	12 „örvendeztesd meg feleségedet az öledben”
–	9a ₂ „amelyet [Isten] adott neked a nap alatt”	
Emberi sors	9b „mert ez jutott neked az életben”	13 „mert ez a sorsa [az emberiségnek]”

A hasonlóságok több kutatót arra a meggyőződésre vezettek, hogy a Prédikátor könyvének írója irodalmi függésben áll a Gilgameš-eposz ezen részével.⁴⁰⁶ Ez azonban véleményem szerint elképzelhetetlen. A két mű között mintegy 1000–1500 év tátong

⁴⁰⁵ George 2003, 278.

⁴⁰⁶ A kölcsönzés gondolatát nem sokkal a Siduri-beszéd napvilágra kerülése után, 1905-ben vetette föl Hubert Grimme (1864–1942) sémi filológus (Grimme 1905). A gondolat azóta is népszerű, így például Bruce William Jones (1957–) is hangsúlyozza (Jones 1990), Timothy Nalin Senapatiratne pedig 2008-ban a doktori disszertációját szentelte az irodalmi függőség bizonyítására (Senapatiratne 2008).

(a Prédikátor könyvének datálása vitatott), és ráadásul a mezopotámiai mű nem került a másolandó szövegek listájára. A Prédikátor könyvének írója idejében már teljesen feledésbe merült Siduri alakja, valamint Gilgameshhez való kötődése. A hasonlóság egészen egyszerűen abból adódik, hogy mindkettő a közös közel-keleti orálisan cirkuláló asszociációs hálóból merít. A halállal farkasszemet néző Prédikátor, és Gilgamesh ugyan arra a végkövetkeztetésre jut, az életet bölcs módon kell élvezni. A hasonlóság tehát nem a két mű közötti kapcsolatról beszél, hanem az ókori Közel-Kelet szóbeli hagyományának szinkrón és diakrón erejéről tanúskodik.⁴⁰⁷

Ebben az átható erejű szóbeliségben születtek az asszír királyfeliratok, és nem tudták kivonni magukat annak hatása alól. Ez érvényes a vizsgált dokumentumok szinkrón és diakrón dimenzióira egyaránt. Így a hadjáratábrázolás hagyománya messze a követhetetlen múlt homályába vész. Ebben a dimenzióban már nem is annyira a kölcsönzés útja a nagy kérdés, hisz az ilyen formában megválaszolhatatlan marad, hanem sokkal inkább a kognitív struktúra mibenléte, amely ebben a formában alakította ki ezeket a hadjáratleírásokat. Miért szerkesztettek az asszír királyfeliratok? Mit árul el a szövegek strukturáltsága a korabeli írástudók és analfabéták gondolkodásmódjáról? Ezekkel a kérdésekkel elérkeztünk témánk utolsó nagy kérdéséhez – az előző metaforát visszaidézve, kiránduljunk el a karszthegység fő forrásvidékéhez.

VII.3. HOGYAN LÁTTA A VILÁGOT EGY ASSZÍR ÍRNOK?

III. Šulmānu-ašarēdu Fekete obeliszkje (RIMA 3, A.o.102.14; 87–91) nemcsak a király és a *turtānuja* hadjáratait jegyzi fel, hanem gazdag képi illusztrálással is szolgál, ahol például Jéhu, Samária királya leborul az asszír uralkodó előtt (16. kép). Az obeliszk négy oldala III. Šulmānu-ašarēdunak hozott ajándékokat mutatja be. Az állatok közül számos jól ismert vonul föl a király előtt, elefánt, kétpúpú teve, ló, majom. A B oldal középső paneljén azonban három különös állat látható (17. kép) a következő felirattal (RIMA 3, A.o.102.89):

madattu ša māt mušri [...] alap nāri sadēja sūsu [...] amhuršu
„Egyiptom adóját [...] vízilovat, orrszarvút, antilopot [...] fogadtam.”

⁴⁰⁷ Árvai 2009, 127–131.

A szöveghez rendelt kép azonban nem úgy adja vissza ezeket az állatokat, ahogyan mi azt elvárnánk. Nem is csoda, hiszen mi számos alkalommal megcsodáltuk ezeket az állatokat fényképeken vagy akár állatkertben; de az a reliefkészítő (talán egy speciális *tuṣṣarru*), akinek feladatba adták a három emlős kifaragását, láthatólag nem tud mit kezdeni a számára ismeretlen élőlényekkel.

17. kép. Fekete-obelisz, részlet. Niederreiter Zoltán felvétele

A zavarban levő mester három szarvasmarhát ábrázol tulajdonképpen, mely a szövegből is visszaköszön, az első állatot ugyanis *alap nāri*, azaz „a folyó marhája” megnevezéssel illeti (ez rímel is egyébként az európai megnevezésekre, csak mi egy másik állattal hozzuk összefüggésbe a „vízilovat”). A művész – a beazonosíthatóság érdekében – különböző attribútumokkal látja el az állatokat, a vízilovat egy körbe érő szarvval, a rinocéroszt egy a homlokán lévő szarvval, az antilopot pedig két meggörbülő csíkozott szarvval. Vajon a mester miért nem vízilószzerűre és orrszarvúszzerűre alakította ki az állatokat? Valószínűleg III. Šulmānu-ašarēdu ajándékai között látott életében először ilyen állatokat, sőt az is elképzelhető, hogy mások elmondásaiból kellett rekonstruálni

azokat.⁴⁰⁸ Akárhogy is volt, a reliefkészítő tudata nem abban a formában ragadta meg a valóságot, ahogyan az önmagában volt, hanem az emlékeiben meglevő képekhez társítva fejezte ki azt. „A rinocérosz (*sadēja*) olyan, mint egy szarvasmarha (*alpu*) – vélekedhetett a művész vagy az, aki elmagyarázta neki –, csak éppen nem kétoldalt, hanem középen van a szarva.” A megfigyelő egy referenciahálót vet ki a valóságra, mely értelmet ad az önmagában értelmetlennek tűnő jelenségeknek. Az orrszarvú egy asszír szemléző számára – nem lévén előképe – önmagában értelmezhetetlen állat, de ha tudata ismert referenciákhoz társítja azt, jelentéssel ruházódik föl.

A Fekete obeliszk jól példázza az asszír írnokok gondolkodási módját. Az asszír királyfeliratok szerkesztésekor nem a valóságot, mint olyat ábrázolta, hanem tudatának filterein átszűrve, saját értékrendszerének hálójában mutatta be azt. Ez a szűrőrendszer első körben kiválogatta azokat a szavakat, melyek az ő felfogása szerint alkalmasak az asszír valóság ábrázolására. Így habár egy ellenséges város elpusztítását számos nyelvtanilag helyes formában lehetne visszaadni, a királyfeliratokban mégis csupán három fixált szó fejezi ki azt (*napālu, naqāru, šarāpu*). Ez a három szó – mintegy referenciaháló – lefedi a valóságot az asszír szemléző számára. Ezzel együtt kizár minden más alternatívát, ami pusztán elméleti alapon éppenséggel szóba jöhetett volna. Bizonyos szavak tehát nem jutnak át a tudati szűrőn, ugyanakkor a fölhasznált igék jelentésspektruma is leszűkül. A *muššuru* ige szótári jelentései például viszonylag széles skálát ölelnek fel („süllyed; elenged, átenged, szabadon enged; elküld”), de a királyfeliratok kontextusában szinte kizárólag az ellenség „menekülésével” van kapcsolatban.⁴⁰⁹ Az írnok tudata kiszűr bizonyos igéket, majd a filteren átjutott verbumokhoz fix asszociációkat társít. A királyfeliratok szókészlete egy olyan szűrőrendszer meglétéről árulkodik, amely nem engedi meg az alternatív gondolkodást. Persze az idő folyamán történnek változások is, bizonyos képek évszázadokig rátapadnak a hozzájuk társított igékhez, mások kimennek a divatból vagy újak születnek, de a jelenség egységesen megvilágítja azt az első kaput, amely csak megszűrve engedi át az érzékelt valóságot. Nevezhetjük ezt *ideológiai filter*nek.

A kiválasztott igék nem spontán módon következnek egymás után, hanem rendszerbe szerveződnek. Szemmel láthatólag létezik a hadjáratoknak egy forgatókönyve, amely az ideológiai filter által átengedett igék köré csoportosuló képeket előre meghatározott sorrendbe strukturálja. Visszaidézve a dolgozatom elején bevezetett gyöngyfűző óvodások metaforáját (II.2.2. fejezet, 11. táblázat), azt mondhatjuk, mintha minden ige egy meghatározott színű gyöngyszem lenne, amelyet a gyerekek egy előre lefektetett

⁴⁰⁸ A *sadēja* kifejezés például hapax legomenon. AHW III, 1586.

⁴⁰⁹ AHW III, 1484–1486.

szabály alapján damilra fűznek: a pirosat mindig a zöld követi és soha nem a citromsárga; megelőzheti, de nem feltétlenül a narancssárga stb. A hasonlatnál maradva, a játékban nem csak a szín, hanem a forma is számít. A gyerekek először a kocka alakú gyöngyszemeket fűzik föl, a színre vonatkozó szabályok alapján; majd a gúla alakú különböző színű szemek következnek; harmadikként a gömbök; végül pedig a henger alakú gyöngyszemek. Ily módon a játszadozó kisgyermek egy olyan füzért hoznak létre, amely mind makrostruktúrájában (a gyöngyök színei és formái alapján), mind mikrostruktúrájában (a gyöngyök molekuláris és atomi szerkezete alapján) összefüggő rendszert alkot. A királyfeliratok a gyöngyfűzérhez hasonló módon épülnek fel. Nagyobb egységek (falak ledöntése, házak elégetése, kertek elpusztítása stb.) meghatározott sorrendben követik egymást (makrostruktúra). A rendszerben lehetőség van egy egység átugrására, de visszalépésre nem. A csoportok további kisebb összetevőkre tagolódnak, legtöbbször szintaktikai egységekre, amelyek ily módon egy – a csak arra a képre jellemző – igével zárulnak. Ahogyan a gyöngyszemek az anyagukat meghatározó atomi rendszerből épülnek föl, ugyanúgy az asszír királyfeliratok mondatai is atomi struktúrára bonthatók (mikrostruktúra). Ennek látványos kifejezője volt az adólisták példája. Ezek a listák mindig ugyanavval az igével (*mahāru*) zárulva egy önálló mondatot alkottak, amelyek egy mikro- és egy makrostruktúra szigorúan meghatározott pozíciójában helyezkedtek el. Maguk a mondatok is „molekulákra” (ló, fém, bronztárgyak stb.) és – szemantikai szempontból – tovább nem bontható atomokra (ezüst, arany, ón stb.) oszthatók. Az asszír királyfeliratokat átható rendszerezés jelensége azt mutatja meg, hogy az ideológiai filteren átengedett szavakat az emberi elme nem ömlesztve, hanem struktúrákon keresztül érzékeli. Mivel ez a szerkezet alkotja a hadjáratleírások cselekményének a vázát, nevezhetjük ezt a fenomént a tudat *narratív filterének*.

A gyöngyfűző óvodás metaforája további párhuzamokat is rejthet magában. Miután a gyermek elkészítette első gyöngysorát, újabb damilokat vehet elő, hogy a korábban már lefektetett szabályok alapján újabb füzéreket hozzon létre. A második, harmadik és a többi fűzér – a játékszabályok tiszteletben tartása mellett – kreatív módon eltérhet az első változattól. Ugyanez történik az asszír királyfeliratokban is. A szekvenciák ismétlése számunkra eddig az ideológiai és narratív filter törvényszerűségeinek felismerését szolgálták, de maga a repetíció is része a jelenségnek. Függetlenül attól, hogy az asszír királyfeliratok – például hangos felolvasás alkalmával – hozzáférhetőek voltak-e a nagyközönség számára vagy sem, az írnokok úgy készítették el a szöveget, mintha az kommunikálható volna. Ebből adódóan a szöveg ismétlései a társadalomban jelen levő kommunikáció redundanciáját tükrözik vissza. Mint ahogyan az oralitással átitatott társadalomban minden információ redundáns, éppen úgy magukban az asszír

királyfeliratokban is az. Ezt nevezhetjük a valóság érzékelés harmadik kapujának, a *kommunikációs filter*nek. Az asszír írnok általa tudatosítja a körülötte érzékelt világot, hogy a számára releváns információkat szakadatlanul megismétli.

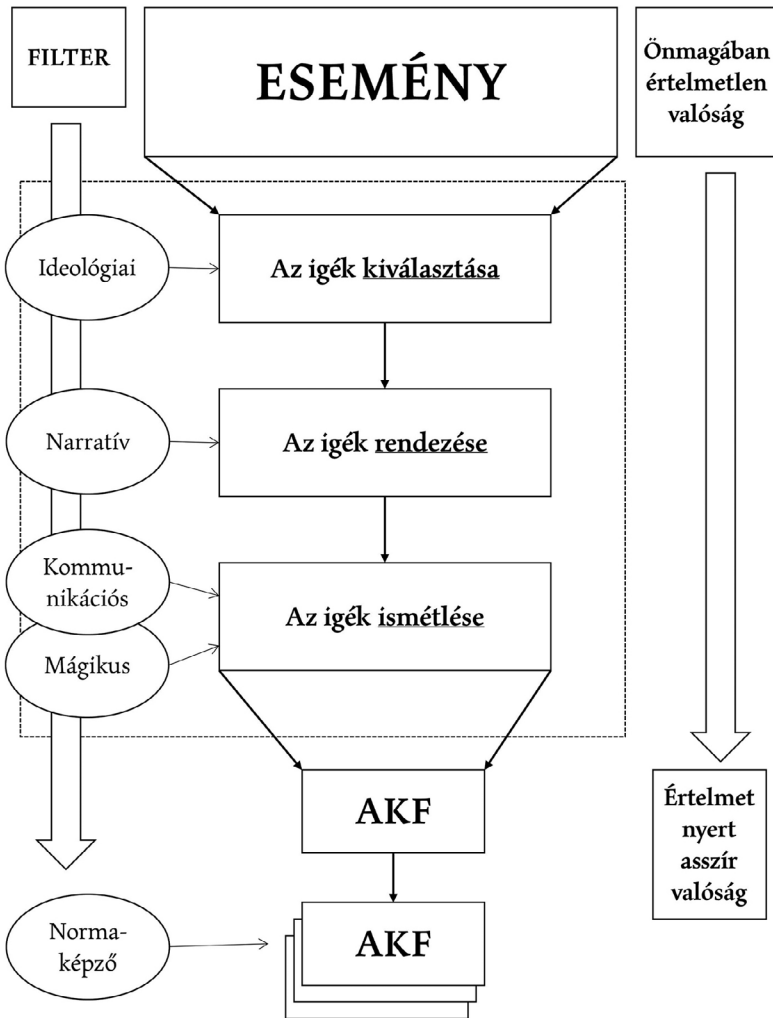
Abból adódóan, hogy az asszír királyfeliratok elsődleges közönsége transzcendens hatalmak voltak, rendelkeztek bizonyos mágikus erővel. Ebben a keretben értelmezhető egyrészt a szövegek hozzáférhetetlensége, másrészt azok vallási ceremóniához való kötődése, harmadrészt pedig a dokumentumok ellenségképe. A fizikai vagy társadalmi szempontból hozzáférhetetlen szövegeknek lehet egy szakrális dimenziója. Ahogyan a szent tér – például egy templom – elkülönül a profán tértől, éppúgy megközelíthetetlenek a hétköznapi érdeklődők számára az asszír királyfeliratok. Ehhez szorosan hozzákapcsolódik másrészt, hogy elhelyezésük feltehetően vallási ceremóniához volt kötve. A balawati kapu bronzfrízén található három jelenet – amelyek egy asszír szikladombormű és felirat fölállításáról, illetve rituális fölavatásáról számolnak be (13. kép) – is erről tanúskodik. Mint ahogyan az ókori Mezopotámiában városok alapítása, épületek emelése nem profán tevékenység, éppen úgy elképzelhető, hogy minden egyes királyfelirat elhelyezését valamiféle vallási ceremónia övezett. Harmadrészt a királyfeliratok háborús beszámolóinak az ellenségképe sokban hasonlít a mágikus rituálék ellenségképeéhez – a küzdelem mindkét esetben démonok ellen zajlik.⁴¹⁰ Ez, ha nem is nyilvánul meg minden esetben explicit módon, jelen van a szövegek azon mitológiai utalásaiban, amelyek az asszír uralkodót az ősellenség legyőzőjeként reprezentálják. Ezekben az intertextuális kapcsolatokban a király Ninurta hadi istenséget testesíti meg, míg a perifériához tartozó politikai vezetők Anzû, Ninurta ellenfelének tulajdonságait veszik magukra. Ha az asszír királyfeliratokat mint az ellenség elleni küzdelem egy mágikus dimenzióját szemléljük, akkor új jelentést kapnak a szövegben szereplő ismétlések. A mágia mint az élet szakrális dimenziójának egy különös kommunikációja, a folyamatos ismétléssel kívánja hatását elérni. Az asszír királyfeliratok esetében ez a kívánt hatás a démonizált ellenség legyőzése. Minél gyakrabban társul a *kašādu* ígéhez az ellenséges város/ország meghódítása, és a *naparšudu* fogalmához az ellenség menekülése, annál biztosabb, hogy az ellenség elmenekül és a király meghódítja az idegen várost/országot. A valóság bemutatását tehát egy negyedik szűrő is befolyásolja, a *mágikus filter*. Az asszír írnok általa, hogy a számára releváns információkat szakadatlanul megismétli, hatást kíván gyakorolni az általa érzékelt világra.

⁴¹⁰ Hozzá kell tenni, hogy nem minden mágikus rituálé démonok ellen irányul. Lásd Walter Farber tipológiai felosztását: Farber 1995, 1895–1899.

Az asszír királyfeliratok keletkezése hasonlít ahhoz az óvodához, ahol a gyerekek évtizedeken keresztül gyöngyöket fűznek. A hosszú idő alatt szükségszerűen változások következnek be a játékban. Bizonyos színek és formák kivesznek, és helyettük új színek és formák kerülnek terítékre, más színek és formák viszont több generáción keresztül is divatban maradnak. Az idő múlása természetesen itt-ott a szekvenciasorok szabályszerűségeiben is változásokat eredményezhet, hiszen már nem emlékezhetnek pontosan az eredetileg lefektetett játékszabályokra. Két dolog azonban még évtizedek múltán is megfigyelhető: (1) a gyöngyszemek ismétlődése, és (2) azok rendszerben való elhelyezkedése. A királyfeliratok történetében is hasonló változásokat hoztak az évszázadok. Néha a hagyományörzés hangsúlya domborodik ki, például V. Šamši-Adad uralkodása alatt, néha pedig az újítás szelleme próbálja szétfeszíteni a kereteket, főleg II. Šarrukín (722–705) és utódai alatt. Két dolog azonban végigkísérte a feliratok történetét: (1) a szavak, a frázisok, a képek repetíciója, és (2) azok rendszerbe szerveződése. Ezek szerint a valóság érzékelésének asszír módja tartósnak bizonyult, és ez a hagyomány mindig kötötte a fiatalabb írnoknemzedéket. Így maga a tradíció is szűrőként funkcionált. Minden írnoktanonc a korábbi királyfeliratok árnyékában nőtt fel, első kézből értesülve arról, hogy mi a valóság értelmezésének helyes módja. Ez az utolsó kapu, a *normaképző filter*, mely ellenőrzést gyakorolt a tudatba érkező információk fölött.

Egy asszír *tupšarru* nem úgy érzékelt a valóságot, ahogyan az önmagában létezik, hiszen az egy kulturális referenciaháló nélkül értelmetlen és zavaros. A múlt eseményeinek értelmezéséhez szükség van kapaszkodókra, eligazítási pontokra. Ezt biztosította az asszír írnok számára tudatának szűrőrendszere, melyen átengedve az eseményt, értelmessé és jelentőségteljessé tette azt (68. ábra).

A rendszer azonban nem csak az asszír írkokok sajátja. Ez a gondolkodási séma hatott át minden asszír identitású egyént, kezdve a királytól és környezetétől, a katonákon, mesterembereken és kereskedőkön keresztül egészen a birodalom utolsó falujának parasztjáig. Sőt mi több, más filterekkel ugyan, de minden ember egy ehhez hasonló rendszer keretei között modellezi az érzékszervei által befogadott valóságot – még akkor is, ha a folyamat működését tudatosítja magában. Ezzel a megállapítással pedig elértünk következtetésem utolsó állomásához. Milyen tanulságokat hordoz mindez a 21. századi ember számára?

68. ábra

VII.4. MI KÖVETKEZIK MINDEBBŐL?

A „múlthoz” mint olyanhoz nemcsak az elmúlt évtizedek, évszázadok jeles politikai eseményei kapcsolódnak, mint például a mohácsi vész (1526) vagy a qarqari ütközet (Kr. e. 853), hanem az olyan „történetietlennek” tűnő jelenségek is, mint egy medve múlt évi csatangelése a Kárpátokban vagy egy falevél tegnapi lehullása az utcánk gesztenyefájáról. Mindegyik példa a múltban történt, így „a múlt megörökítése” éppúgy vonatkozhat elvileg az egyikre, mint a másikra. Csakhogy – ahogyan az agy képtelen minden érzékszervünket érő összes inger befogadására és földolgozására, éppúgy – képtelen a tudatunk minden, a múlt idő homogén folyamában megtörtént eseményt valóban múltként érzékelni. Találó példával világítja meg ezt a problémát a történész Edward Hallet Carr (1892–1982), mikor azt írja:

„Caesar átkelése egy kis folyócskán, a Rubiconon, történelmi tény, az pedig, hogy előtte és utána milliók keltek át a Rubiconon, senkit sem érdekel.”⁴¹¹

Létezik tehát az emberi elmében egy – nem neurológiai, hanem kulturális értelemben vett – szűrőrendszer, amely bizonyos szempontok alapján válogatja ki a múlt eseményeit, és amely ezt a válogatást lineáris módon újraszervezi, történelemnek nevezve azt. Természetesen a legtöbb esetben e rendszer működése nem tudatos, így a válogatás szempontjai és a fölfűzés logikája koronként és térségenként eltérő, a kultúra által eleve meghatározott. Az ember nem támaszthat más szempontokat a múlt rekonstruálására, mint amelyeket szocializációja során elsajátított (még akkor sem, ha ez a szocializáció történetesen egy akadémiai képzést is magában foglal).

Az ókori társadalmak – így az asszírok is – csak kevés forrást hagytak ránk, amelyek alapján tudati jelenségekre következtethetnénk. Segítségünkre van azonban az a jellegzetesség, hogy orális vagy az oralitáshoz közel álló társadalmak kommunikációja az információk redundanciájára épít. A különböző szinteken gyakran megismételt üzenetek körülhatárolják az információ alkotóinak világképét. A birodalom határaiba elhelyezett szikladomborművek, az átkeresztelt meghódított városok, a monumentális főváros, a citadella rajta a kimagasló királyi palotával, a palotadomborművek és a királyfeliratok mind a világról alkotott információk. A vizuális üzenetek maradéktalan megértése azonban csak akkor volna lehetséges, ha nemcsak a jelet, hanem azt az asszociációs hálót is ismernénk, amelyben a jel elhelyezkedett. Csakhogy az ilyen

⁴¹¹ Carr 1995, 11.

asszociációs kapcsolatrendszerek – ellentétben a régészeti leletekkel – hordozóikkal együtt visszafordíthatatlanul elenyésznek. Ha azonban abból indulunk ki, hogy az asszír királyfeliratok belső szerkezetére éppen úgy a jelek redundanciája jellemző, mint ahogyan azt a társadalom kommunikációjának más szektoraiban tapasztaltuk, akkor az ismétlődő elemek kirajzolhatják a valóság érzékelésének asszír kereteit. Erre tettem kísérletet az általam analizált királyfeliratok alapján.

Egy asszír írnok a király hadjáratának eseményeit – akár szemtanúként, akár hallo-
más útján szerezte benyomásait – tudatának szűrőin keresztül érzékelt, és ennek alap-
ján alkotta meg a feliratokat. A politikai *ideológiai filter* kiszűri a hatalom szempontjából
releváns eseményeket, a többire pedig nem fordít figyelmet. Ha az asszír sereg vereséget
sz szenved, akkor ez az információ fönnakad a tudat szűrőjén, és nem kerül be a szöveg-
be. Miután az első kapunál választ kapunk arra kérdésre, hogy mire szabad gondolni,
a második állomás azt szabályozza le, hogy az átengedett információkat hogyan kell
elgondolni (*narratív filter*). Ezek után a valóságból átszűrt és elrendezett információknak
megindul a sokszorosítása (*kommunikációs filter*), amely visszahat az érzékelt valóságra,
mágikus befolyást árasztva rá (*mágikus filter*). Végül pedig a repetíció maga is ismétlődik,
nemcsak a szövegeken belül, hanem a király különböző szövegeiben, illetve az egymást
követő uralkodók felirataiban. A repetíció tehát normát teremt (*normaképző filter*) – el-
sősorban az asszír írnokok, de közvetve az egész asszír társadalom számára. Az asszír
ideológia evvel alternatívák nélküli valóságot, egy változhatatlan világot teremt, amit
az információk repetíciója fagyaszt be. Ebben a világban az asszír király mindig győz,
az ellenség pedig mindig veszít.

Tanulmányom az asszír királyfeliratok egy lehetséges megközelítési módjáról szól.
A tudatban elhelyezkedő szűrőrendszer – ami gondolatmenetem végkifejlete – nem
neurológiai alapú, hanem modell értékű, és maguk az elnevezések is (*narratív filter*,
kommunikációs filter stb.) metaforák csupán. A valóságot mi is csak egyszerűsítéseken
keresztül vagyunk képesek földolgozni, így a modell szerepe nem abban van, hogy a
realitást, mint olyat adja vissza, hanem abban, hogy számunkra érthető kategóriák
szerint újrendezze azt. Fölvázolt modellem értéke annyiban áll, amennyiben az asszír
királyfeliratok jelenségét hatékonyan egyszerűsíti 21. századi közönség számára.

FÜGGELÉK

A KÖZÉP- ÉS ÚJASSZÍR KIRÁLYOK KRONOLÓGIÁJA

Középasszír királyok

I. Aššur-uballiṭ	Kr. e. 1363–1328
Enlil-nērārī	Kr. e. 1328–1318
Arik-dēn-ilī	Kr. e. 1318–1306
I. Adad-nērārī	Kr. e. 1306–1274
I. Šulmānu-ašarēdu	Kr. e. 1274–1245
I. Tukulti-Ninurta	Kr. e. 1245–1208
Aššur-nādin-apli	Kr. e. 1208–1203
III. Aššur-nērārī	Kr. e. 1203–1197
Enlil-kudurrī-ušur	Kr. e. 1197–1192
Ninurta-apil-Ekur	Kr. e. 1192–1179
I. Aššur-dān	Kr. e. 1179–1133
Aššur-rēša-iši	Kr. e. 1133–1115
I. Tukulti-apil-Ešarra	Kr. e. 1115–1076
Ašarēd-apil-Ekur	Kr. e. 1076–1074
Aššur-bēl-kala	Kr. e. 1074–1056
II. Eriba-Adad	Kr. e. 1056–1054
IV. Šamši-Adad	Kr. e. 1054–1050
I. Aššur-nāšir-apli	Kr. e. 1050–1031

Újasszír királyok

II. Aššur-dān	Kr. e. 935–912
II. Adad-nērārī	Kr. e. 912–891
II. Tukulti-Ninurta	Kr. e. 891–884
II. Aššur-nāšir-apli	Kr. e. 884–859
III. Šulmānu-ašarēdu	Kr. e. 859–824
V. Šamši-Adad	Kr. e. 824–811
III. Adad-nērārī	Kr. e. 811–783
IV. Šulmānu-ašarēdu	Kr. e. 783–773
III. Aššur-dān	Kr. e. 773–755
V. Aššur-nērārī	Kr. e. 755–745
III. Tukulti-apil-Ešarra	Kr. e. 745–727
V. Šulmānu-ašarēdu	Kr. e. 727–722
II. Šarrukīn	Kr. e. 722–705
Šin-aḥḥē-eriba	Kr. e. 705–681
Aššur-aḥ-iddina	Kr. e. 981–669
Aššur-bān-apli	Kr. e. 669–631
Aššur-etel-ilāni	Kr. e. 631–627
Šin-šum-lešir	Kr. e. 627
Šin-šar-iškun	Kr. e. 627–612
II. Aššur-uballiṭ	Kr. e. 612–609

Akkádige	Magyar jelentés	iAn.	iŠaš.	iTN.	iTaE.	Abk.	iAd.	iiAn.	iITN.	iiAna.	iiAna. KM.	iiiŠaš. Amn.	iiiŠaš. KM.	vŠAd. KSz.	vŠAd. ASz.	iiiAn.	iii-TaE.	iŠk. Ann.
<i>atmú</i>	beszél																	0,1%
<i>atú</i>	megtalál		1,9%															0,1%
<i>balālu</i>	öntöz, lo-csol; elkever																	0,3%
<i>balātu</i>	él									0,1%								0,1%
<i>banú</i>	épít, teremt								0,4%	0,2%		1,2%						0,4%
<i>barāqu</i>	villámlik, világít								0,4%									
<i>barú</i>	néz, bámul																	0,1%
<i>bašú</i>	létezik									0,1%								0,5%
<i>baṭālu</i>	fölhagy																	0,1%
<i>bataāqu</i>	letép, átvág									0,5%	0,6%						0,3%	0,4%
<i>bá'u</i>	vmi mentén megy			1,6%										0,6%	0,9%			
<i>bēlu</i>	ural	2,9%	1,9%	1,6%	0,6%			0,7%		0,4%		0,4%						0,4%
<i>biātu</i>	virraszt							2,8%	14,9%	2,4%	3,0%							
<i>daḅābu</i>	beszél																	0,7%
<i>daḡālu</i>	(trá)pillant									0,1%								0,5%
<i>dātu</i>	megöl		1,9%		0,3%		7,0%	0,7%	2,2%	3,0%	3,0%	3,5%	1,9%	5,0%	5,7%		4,2%	0,8%
<i>dātu</i>	bolyong									0,1%							0,3%	
<i>dalātu</i>	dicsoít												0,3%					
<i>danānu</i>	erősnek lenni													0,6%	0,9%	2,4%		0,7%
<i>daḡāqu</i>	aprónak, finomnak lenni																	0,1%
<i>dāšu</i>	széttapos; csépel												0,3%					

Akkád ige	Magyar jelentés	iAn.	iŠaš.	iTN.	iTaE.	Abk.	iiAd.	iiAn.	iITN.	iiAna. Ann.	iiAna. KM. Ann.	iiiŠaš. KM. Ann.	vŠAd. KSz.	vŠAd. ASz.	iiiAn.	iii-TaE.	iiŠk. Ann.
<i>gamālu</i>	megkímél				0,3%												
<i>gamāru</i>	befejez									1,8%							
<i>garāru / qarāru</i>	összeg-örnyed								0,4%	0,4%		0,4%					
<i>gerú</i>	fölvonul							0,7%				0,3%					
<i>ḫabābu</i>	mormol; ciripel, csicsereg															0,3%	
<i>ḫabātu</i>	kirabol				0,3%	3,0%	3,5%		0,7%								0,1%
<i>ḫabú</i>	puhának lenni; vizet merít								1,4%								
<i>ḫalāpu</i>	becsúszik						1,8%		0,4%	0,5%	0,6%						0,1%
<i>ḫalāqu</i>	eltűnik, elmenekül											0,3%				0,3%	
<i>ḫarādu</i>	elsivata-gosodik																0,1%
<i>ḫarāšu</i>	levág, lehúz, tisztáz							1,4%									
<i>ḫašāhu</i>	megkiván, vágycakozik								0,4%								
<i>ḫasú</i>	befed				0,3%	3,0%											
<i>ḫatāpu</i>	levág, lemészárol								0,4%								
<i>ḫatú</i>	vétkezik, búnt követ el															0,4%	0,4%
<i>ḫepú</i>	széttör								0,4%	0,1%							0,1%
<i>ḫerú</i>	kiás															0,3%	0,1%

Akkád ige	Magyar jelentés	iAn.	iŠaš.	iTN.	iTaE.	Abk.	iiAd.	iiAn.	iTN.	iiAna. Ann.	iiAna. KM. Ann.	iiiŠaš. KM. Ann.	vŠAd. KSz.	vŠAd. ASz.	iiiAn.	iii-TaE.	iŠk. Ann.
hiātu	őríz, lemér, leellenőriz									0,1%		0,3%					
išú	birtokol				0,3%					0,3%			0,6%	0,9%		0,6%	0,3%
izuzzu	áll			3,1%	0,6%	3,0%			0,7%	0,8%	0,6%	2,1%	0,6%		2,4%	0,6%	0,5%
kabāsu	tapos									0,1%	0,6%						0,1%
kalú	visszatart			1,6%	0,3%		1,8%	3,5%	0,4%	0,1%	0,6%				2,4%		0,4%
kamāru	fölrétegel				0,6%												
kanāšu	behódol		3,8%	3,1%	2,4%					0,3%			1,2%	1,9%	2,4%	0,6%	0,4%
kānu	igaznak lenni			3,1%	3,2%			2,8%		0,1%		0,5%	0,6%		4,8%	0,9%	0,5%
kapādu	törekszik, tervez																0,1%
kapāpu	meghajol																0,1%
kašādu	meghódít	8,6%	5,8%	6,3%	7,1%	9,1%	5,3%	2,1%	1,1%	4,0%	5,4%	8,5%	3,7%	3,8%		7,8%	4,8%
kašāru	(le)gátol											0,3%					0,1%
kašāru	restaurál															0,3%	
kašāru	összegyűjt				0,6%					0,1%			0,6%	0,9%		0,3%	1,1%
kašātu	levág												0,6%	0,9%			0,3%
kāšu	megnyúz					3,0%	1,8%			0,5%	0,6%			0,9%			0,3%
kāšu	elkésik									0,2%							
katiāmu	beborít																0,4%
kullumu	D megláttat, mutat										0,6%						0,3%
lamú	megostromol, körülvesz			1,6%	0,3%	3,0%		2,1%		1,3%	0,6%	1,2%	3,1%	1,9%	2,4%	0,9%	1,1%
látu	körülfog			1,6%													
leqū	elvesz	5,7%	1,9%	1,6%	2,4%				0,7%			0,8%	0,6%	0,9%		1,8%	0,3%

Akkád ige	Magyar jelentés	iAn.	iŠaš.	iTN.	iTaE.	Abk.	iiAd.	iiAn.	iITN.	iiAna. KM.	iiiŠaš. Ann.	iiiŠaš. KM.	vŠAd. KSz.	vŠAd. ASz.	iiiAn.	iii-TaE.	iŠk. Ann.
<i>naāú</i>	lefektet		1,9%		0,3%		1,8%	1,4%		0,7%		0,5%				1,2%	1,1%
<i>naqāšu</i>	megy vmi. felé								0,4%								
<i>nakālu</i>	művészi- nek lenni																
<i>nakāmu</i>	főlhalmoz																0,1%
<i>nakāru</i>	ellenséges- nek lenni	5,7%	1,9%						0,4%	0,2%			0,6%	0,9%			0,7%
<i>nakāsu</i>	levág			1,6%	1,2%				0,4%	1,0%	0,8%	0,8%			2,4%	0,6%	0,4%
<i>namāru</i>	világossá válik; világít																
<i>namāšu</i>	elindul						4,9%		17,4%	5,5%	7,0%	8,0%					
<i>napalsušu</i>	leguggol, térdre esik																0,1%
<i>napālu</i>	elpusztít		1,9%	3,1%	4,1%		5,3%	0,7%	0,7%	2,8%	3,1%	2,7%	6,2%	4,7%		3,3%	0,8%
<i>naparkú</i>	(munkát) abbahagy																0,3%
<i>naparsūdu</i>	elmenekül			1,6%	0,9%		1,8%	0,7%		0,5%		0,6%				1,2%	1,1%
<i>napāsu</i>	előlk, széttör									0,4%							0,1%
<i>naprušu</i>	repül				0,6%					0,1%			0,6%	0,9%		0,9%	0,4%
<i>naqāru</i>	ledönt, kikapar	5,7%	3,8%	3,1%	3,5%		5,3%	0,7%	0,4%	2,8%	3,1%	3,2%	6,2%	4,7%		3,3%	0,7%
<i>nāqu</i>	főlkialt			1,6%													
<i>naqú</i>	kiönt, áldoz							0,7%	0,4%		0,4%	0,5%				0,6%	0,4%
<i>narātu</i>	inog, remeg																
<i>nasāhu</i>	kitép				0,3%		1,8%		0,4%	0,6%	0,4%						1,2%
<i>nasāku</i>	laposan lever									0,1%							

Akkád ige	Magyar jelentés	iAn.	iŠaš.	iTN.	iTaE.	Abk.	iiAd.	iiAn.	iiTN.	iiAna. Ann.	iiAna. KM.	iiiŠaš. Ann.	iiiŠaš. KM.	vŠAd. KSz.	vŠAd. ASz.	iiiAn.	iii-TaE.	iiŠk. Ann.
<i>našāqu</i>	kiválaszt									0,6%	0,6%							
<i>našāru</i>	őríz, véd																	0,1%
<i>našāqu</i>	megcsókol																	0,6%
<i>našú</i>	visz	3,8%	1,6%	1,8%			1,8%		0,4%	0,2%								0,6%
<i>našūlu</i>	néz																	2,4%
<i>našú</i>	megüt			0,3%														0,1%
<i>nēru</i>	leüt, megöl																	
<i>nē'lu</i>	megfordul			0,3%														0,1%
<i>niālu</i>	lefekszik			1,2%														
<i>pādu</i>	bezárt, fogságba ejt													0,6%				0,1%
<i>pašāru</i>	összegyű- lekezik																	0,7%
<i>palālu</i>	fél			0,3%				0,7%		0,6%	1,2%	1,9%	1,6%	1,9%	1,9%			0,6%
<i>palālu</i>	elválaszt, elrekeszt							0,7%										
<i>palāqu</i>	lemészáról	1,9%												0,6%				
<i>parāru</i>	felvált			0,3%						0,3%			0,3%					0,1%
<i>parāsu</i>	elválaszt			0,3%														0,3%
<i>parālu</i>	átvág, levág																	
<i>pasālu</i>	elfordul, megfordul																	0,1%
<i>pašāqu</i>	szűknek/ fáradságos- nak lenni							0,7%										
<i>pašāru</i>	földel			0,3%														0,3%
<i>petū</i>	kinyit		1,9%	0,3%									0,3%					0,8%

Akkád ige	Magyar jelentés	iAn.	iŠaš.	iTN.	iTaE.	Abk.	iiAd.	iiAn.	iITN.	iiAna. Ann.	iiAna. KM. Ann.	iiiŠaš. KM. Ann.	vŠAd. KSz.	vŠAd. ASz.	iiiAn.	iii-TaE.	iŠk. Ann.
<i>rapāqu</i>	összeszögez, (baltával) beüt							0,7%									
<i>rapāšu</i>	szélesnek lenni		0,3%				0,7%										0,1%
<i>rasābu</i>	agyonüt																
<i>rašāpu</i>	föhalmoz		0,6%						0,4%	1,0%	0,6%	1,3%			0,3%		
<i>rašū</i>	megkap, megszerez		0,6%						0,4%								0,7%
<i>redū</i>	elkísér		1,8%					0,7%	2,2%	0,2%		0,4%				0,6%	0,8%
<i>rēmu</i>	megszán		0,6%														
<i>rēšu</i>	segít									0,2%							
<i>retū</i>	megerősít									0,1%							
<i>šabātu</i>	megragad	5,7%	5,8%	1,6%	6,2%	3,0%	1,8%	4,2%	3,6%	7,9%	4,8%	2,9%	3,7%	2,8%	7,1%	3,3%	3,5%
<i>šādu</i>	megfordul; elolvaszt							0,7%									
<i>šadādu</i>	hús																0,1%
<i>šadālu</i>	lépked								0,4%								
<i>šagāmu</i>	üvölt									0,2%	0,6%		0,6%				
<i>šalāpu</i>	ledönt		1,8%						0,4%	0,6%		1,3%	3,1%	2,8%	7,1%	0,3%	0,7%
<i>šalāru</i>	időzik, tartózkodik									0,2%			0,6%	0,9%			0,1%
<i>šalūlu</i>	áfúr																0,1%
<i>šalūtu</i>	fél, szégyell		3,1%														0,3%
<i>sakālu</i>	(titokban) elsajátít, megszerez																0,1%
<i>šakāmu</i>	elhelyez		7,7%	6,3%	3,8%			6,3%	17,0%	7,4%	6,6%	5,0%	5,0%	3,8%		3,6%	4,4%

Akkád ige	Magyar jelentés	iAn.	išš.	iTN.	iTaE.	Abk.	iiAd.	iiAn.	iITN.	iiAna. Ann.	iiAna. KM. Ann.	iiišš. KM. Ann.	iiišš. KM.	všAd. KSz.	všAd. ASz.	iiiAn.	iii-TaE.	išK. Ann.
šarālu	büszkének lenni							0,7%		0,4%								
šarālu	küld																	0,1%
šaraku	ajándékoz		3,1%		0,9%					0,1%			0,5%					0,1%
šarāpu	eléget	5,7%	1,9%		3,5%	6,1%	7,0%	1,4%	1,1%	4,1%	3,6%	3,9%	3,4%	6,2%	4,7%		3,3%	1,0%
šarāpu	éget				0,3%			0,7%		0,4%	0,6%		0,8%	0,6%			0,3%	
šarāqu	ellop							0,7%										
šarātu	darabokra tép																	0,1%
šasú	üvölt				0,3%													
šatāru	ír				0,3%	6,1%				0,7%	0,6%	0,4%	1,6%	0,6%		2,4%	0,6%	0,3%
šātu	vonszol, húz																	
šá'u / šé'u	repül									0,4%	0,6%			0,6%	0,9%		0,3%	0,3%
šebēru	széttör																0,3%	
šebú	jóllakik								0,4%									
šemú	hall				0,3%												3,0%	1,6%
šé'u	visszaver, visszautasít									0,2%								
šube''u	vetődik vmire						0,7%											
šuklutu	befejez									0,2%							0,3%	
šūqallulu	lóg, lebeg									0,2%								
šullú	felhív																	0,3%
šurrú	megkezd									0,1%								
šutlummu	odaad																	0,1%
tabālu	lekaszabol		1,9%															
tabaku	kiönt		1,9%					0,7%	0,4%	0,9%	2,4%	1,2%	0,5%	0,6%				0,4%

Akkád ige	Magyar jelentés	iAn.	iŠaš.	iTN.	iTaE.	Abk.	iiAd.	iiAn.	iITN.	iiAna. Ann.	iiAna. KM.	iiiŠaš. Ann.	iiiŠaš. KM.	vŠAd. KSz.	vŠAd. ASz.	iiiAn.	iii-TaE.	iŠk. Ann.
<i>takālu</i>	bizik	2,9%	1,9%	3,1%	0,3%		1,8%	0,7%		1,3%		1,6%	1,1%	0,6%		2,4%	1,5%	0,7%
<i>tamālu</i>	megfog				0,6%					0,2%								
<i>tamū</i>	esküszik	2,9%		1,6%	0,3%				0,4%									
<i>taqānu</i>	rendeztetnek, biztosított-nak lenni																	0,3%
<i>tarādu</i>	küld		1,9%										0,8%					0,1%
<i>tarāku</i>	kopog, zörgöt																	0,3%
<i>tarāšu</i>	kinyújt; küld									0,1%			0,3%				0,3%	0,1%
<i>tāru</i>	megfordul			4,7%	2,9%			2,1%	1,1%	2,8%	4,8%		1,1%	0,6%	1,9%		1,8%	2,4%
<i>tašū</i>	továbbmegy																	
<i>tēbū</i>	fömláll		1,9%		0,3%					0,3%		1,6%	0,8%	0,6%	0,9%		0,3%	0,3%
<i>tebū</i>	lesüllyed									0,1%								
<i>tebrū</i>	közel lép, közeledik							0,7%		0,4%			0,3%					
<i>tiabu</i>	jónak lenni				0,6%													0,1%
<i>uššū</i>	kiterjeszt				0,6%													
<i>utēnu</i>	főházkodik, imádkozik																	0,1%
<i>wabālu</i>	visz	11,4%	1,9%	4,7%	0,6%		10,5%	2,8%	0,7%	1,3%	0,6%	0,8%	1,6%	0,6%	0,9%		1,2%	1,0%
<i>zabālu</i>	átvisz																	
<i>zakāru</i>	kimond, megnevez																	0,4%
<i>zanānu</i>	esik										0,6%		1,1%				0,3%	

BIBLIOGRÁFIA

Rövidítések

- ABC *Assyrian and Babylonian Chronicles*. Lásd Grayson 1975.
- AHw Soden, Wolfram von: *Akkadisches Handwörterbuch, Band 1-3*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1965–1981.
- AOAT Alter Orient und Altes Testament. Neukirchen–Vluyn, Münster.
- CAD *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago, Volume 1-21*. Chicago: Oriental Institute, 1956–2010.
- GAG Soden, Wolfram von: *Grundriss der Akkadischen Grammatik*. Róma: Pontificium Institutum Biblicum, 1952.
- ÓKTCh Harmatta János (szerk.): *Ókori keleti történeti chrestomathia*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1964.
- PIHANS Publications de l'Institut historique-archéologique néerlandais de Stamboul. Leiden.
- SAA State Archive of Assyria. Helsinki.
- RIMA *The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods, Volume 1-3*. Lásd Grayson 1987, 1991a, 1996.
- RIMB *The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Babylonian Periods, Volume 2*. Lásd Frame 1995.
- RINAP 1 *The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period 1*. Lásd Tadmor – Yamada 2011.
- RINAP 2 *The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period 2*. Lásd Frame 2021.
- RINAP 3/1 *The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period 3/1*. Lásd Grayson, A. Kirk – Novotny, Jamie 2012.
- RINAP 4 *The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period 4*. Lásd Leichty, Erle 2011.

Fölhasznált szakirodalom

AKKERMANS 2006

- Akkermans, Peter M. M. G.: The Fortress of Ili-pada: Middle Assyrian Architecture at Tell Sabi Abyad, Syria. In P. Butterlin – M. Lebeau – J.-Y. Monchambert – J. L. Montero Fenollos – B. Müller (eds.), *Les espaces syro-mésopotamiens: Dimensions de l'expérience humaine au Proche-Orient ancien, Volume d'hommage offert à Jean-Claude Margueron*. Turnhout: Brepols (= Subartu 17), 2006, 201–211.

AKKERMANS 2007

Akkermans, Peter M. M. G.: Saḫīy Abyad, Tell (Sabi Abyad), *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 11 (2007), 476–478.

ALBENDA 1986

Albenda, Pauline: *The Palace of Sargon, King of Assyria. Monumental Wall Reliefs at Dur-Sharrukin, from Original Drawings made at the Time of Their Discovery in 1843-1844 by Botta and Flandin*. Paris: Editions Recherche sur les Civilisations, Synthèse n° 22, 1986.

ARNOLD – WEISBERG 2002

Arnold, Bill T. – Weisberg, David B.: A Centennial Review of Friedrich Delitzsch's „Babel und Bibel” Lectures. *Journal of Biblical Literature* 121/3 (2002), 441–457.

AMIN 2017

Amin, Osama S. M.: The White Obelisk of Ashurnasirpal I. *World History et cetera* 2017. február 16.

ANDRÉ-SALVINI – SALVINI 2020

André-Salvini, Béatrice – Salvini, Mirjo: The Bilingual Stela of Rusa I from Movana (West-Azerbaijan, Iran). *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* 44 (2002), 5–66.

ANNUS 2002

Annus, Amar: *The God Ninurta in the Mythology and Royal Ideology of Ancient Mesopotamia*. State Archives of Assyria Studies 14. Helsinki: Neo-Assyrian Text Corpus Project, 2002.

ARTEMOV 2018

Artemov, Nikita: Demonization of enemies in Mesopotamian literature. A case study in verbal imagery. In Attinger, Pascal – Cavigneaux, Antoine – Mittermayer, Catherine – Novák, Mirko (szerk.), *Text and Image. Proceedings of the 61e Rencontre Assyriologique Internationale, Geneva and Bern, 22–26 June 2015*. Orbis Biblicus et Orientalis 40. Leuven, Paris, Bristol: Peeters, 2018, 33–42.

ÁRVAI 2005

Árvai Tamás: *Propaganda bei Sargon II. von Assyrien*. Diplomarbeit. Graz: Karl-Franzens-Universität Graz, 2005.

ÁRVAI 2007

Árvai Tamás: Az asszír Szargon, a héber Ézsaiás és a legendás Gilgames. *ATF szemle* 2007/1 (2007), 56–77.

ÁRVAI 2009

Árvai Tamás: *A halál jelensége a héber és a mezopotámiai gondolkodásban. A Prédikátor könyve és a Gilgames eposz összehasonlítása a halál problémájának szempontjából*. Pécel: Adventista Teológiai Főiskola, szakdolgozat, 2009.

ÁRVAI 2010

Árva Tamás: Az asszír Münchhausen báró kalandjai. II. Sarrukín egy hadjárata az asszír propaganda szemszögéből. *Ókor* 9/2 (2010), 3–9.

ÁRVAI 2012

Árva Tamás: A repetíció funkciója a Prédikátor könyvében. *Theologiai Szemle* 55 (2012), 68–83.

ÁRVAI 2013

Árva Tamás: Asszír mentális háborúja. *Kutatási Füzetek: A Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskolájának kiadványsorozata* 19 (2013), 13–36.

ÁRVAI 2014A

Árva Tamás: Asszír határain túl. Az ellenség képe az új asszír királyfeliratokban. In Buhály Attila – Reszler Gábor – Szoboszlai György (szerk.), *Falak és választóvonalak a történelemben. A Nyíregyházi Főiskola Történettudományi és Filozófia Intézete által 2012. november 29-30-án rendezett társadalomtudományi konferencia előadásai*. Terminus Könyvek 1. Nyíregyháza: A Nyíregyházi Főiskola Történettudományi és Filozófia Intézete Kiadványai, 15–32.

ÁRVAI 2014B

Árva Tamás: A redundancia információs funkciója az újasszír társadalomban. *Világtörténet* 4 (36) (2014), 27–51.

ÁRVAI 2022A

Árva Tamás: Adó- és zsákmánylisták az Újasszír Birodalom első felének királyfelirataiban. *Belvedere Meridionale*. 34/2 (2022), 33–44.

ÁRVAI 2022B

Árva Tamás: Szóbeliség a Biblia világában. *Adventista Szemle* 15 (2022), 29–41.

ASSMANN 1999

Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest: Atlantisz, 1999.

BACH 2022

Bach, Johannes: Revisiting the Representation of the “Other” in “Sargon’s Eighth Campaign”. In Ludovico Portuese – Marta Pallavidini (eds.), *Ancient Near Eastern Weltanschauungen in Contact and in Contrast Rethinking Ideology and Propaganda in the Ancient Near East*. Münster: Zaphon, 2022, 115–142.

BAGG 1998

Bagg, Ariel M.: Geschichtsschreibung in der Assyriologie. Überlegungen zu W. Mayer, Politik und Kriegskunst der Assyrer. *Die Welt des Orients* 29 (1998), 98–108.

BARNES 1996 [1851]

Barnes, Albert: *Notes on the Old Testament. Isaiah*. Grand Rapids: K.n., 1996 [eredeti kiadás: 1851].

BAR-EFRAT 1980

Bar-Efrat, S.: Some Observations on the Analysis of Structure in Biblical Narrative. *Vetus Testamentum* 30 (1980), 154–173.

BERMANT – WEITZMAN 1986

Bermant, Chaim – Weitzman, Michael: *Ebla: Egy ismeretlen ókori civilizáció*. Budapest: Gondolat, 1986.

BINSBERGEN – WIGGERMANN 1999

Binsbergen, Wim van – Wiggermann, Frans: Magic in History. A Theoretical Perspective, and its Application to Ancient Mesopotamia. In Tzvi Abusch – Karel van der Toorn (eds.), *Mesopotamian Magic. Textual, Historical, and Interpretative Perspectives*. Groningen: Styx Publications, 1999, 3–34.

BLACK – GREEN 1992

Balck, Jeremy – Green, Anthony: *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia. An Illustrated Dictionary*. Austin: University of Texas Press, 1992.

BLEIBTREU 1983

Bleibtreu, Erika: Kulthandlungen im Zeltlager Sanheribs. In Seybold, Irmtraut (Hrsg.), *Meqor Hajjim. Festschrift für Georg Molin zu seinem 75. Geburtstag*. Graz: Styria, 1983, 43–52.

BLOCHER 2001

Blochier, Felix: Assyrische Würdenträger und Gouverneure des 9. und 8. Jh.: eine Neubewertung ihrer Rolle. *Altorientalische Forschungen* 28 (2001), 298–324.

BOHANNAN – GLAZER 2006

Bohannan, Paul – Glazer, Mark: *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Budapest: Panem, 2006².

BORGER 1957–1971

Borger, Rylke: Gottesbrief. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 3 (1957–1971), 575–576.

BORGER 1979

Borger, Rylke: *Babylonisch-assyrische Lesestücke*. *Analecta Orientalia* 54. Rome: Pontificium institutum biblicum, 1979.

BORGER 1996

Borger, Rylke: *Beiträge zum Inschriftwerk Assurbanipals. Die Prismenklassen A, B, C = K, D, E, F, G, H, J und T sowie andere Inschriften*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1996.

BREISACH 2004

Breisach, Ernst: *Historiográfia*. Budapest: Osiris, 2004.

BRENIQUET 2002

Breniquet, Catherine: Animals in Mesopotamian Art. In Collins, Billie Jean (ed.), *A History of the Animal World in the Ancient Near East*. Handbook of oriental studies 64. Brill: Leiden, Boston, Köln, 2002, 145–168.

BRINKMAN 1968

Brinkman, John A.: *A Political History of Post-Kassite Babylonia, 1158–722 B.C.* Rome: Pontificum Institutum Biblicum, 1968.

BURNEY – LANG 1971

Burney, Charles A. – Lang, David Marshall: *The Peoples of the Hills: Ancient Ararat and Caucasus*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1971.

CANCİK-KIRSCHBAUM 2003

Cancik-Kirschbaum, Eva: *Die Assyrer. Geschichte, Gesellschaft, Kultur*. München: C.H. Beck., 2003.

CANCİK-KIRSCHBAUM – GERTZEN 2021

Cancik-Kirschbaum, Eva – Gertzen, Thomas L.: Vorwort. In Uő. (szerk.), *Der Babel-Bibel Streit und die Wissenschaft des Judentums*. Investigatio Orientis 6. Zaphon: Münster, 2021, 7–15.

CARENA 1989

Carena, Omar: *History of the Near Eastern Historiography and its Problems: 1852-1985. Part One: 1852-1945*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 1989.

CAREY 2005

Carey, Brian Todd: Assyrian King Sargon II's Urartu campaign of 714 BC was as sensible as it was ruthless. *Military History* 22/6 (2005), 64, 70–71.

CARR 1995

Carr, Edward Hallet: *Mi a történelem?* Budapest: Osiris, 1995.

CASTELLINO 1969

Castellino, G. R.: Incantation to Utu. *Oriens Antiquus* 8 (1969), 1–57.

CHAMAZA 1992A

Chamaza, Galo W. Vera: Sargon II's Ascent to the Throne: The Political Situation. *State Archives of Assyria, Bulletin* 6 (1992), 21–33.

CHAMAZA 1992B

Chamaza, Galo W. Vera: Syntactical and Stylistical Observations on the Text of the VIIIth Campaign of Sargon II (TCL 3). *State Archives of Assyria, Bulletin* 6 (1992), 109–128.

CHAMAZA 1994

Chamaza, Galo W. Vera: Der VIII. Feldzug Sargons II. Eine Untersuchung zu Politik und historischer Geographie des späten 8. Jhs. v. Chr. (I). *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 27 (1994), 91–118.

CHAMAZA 1995–1996

Chamaza, Galo W. Vera: Der VIII. Feldzug Sargons II. Eine Untersuchung zu Politik und historischer Geographie des späten 8. Jhs. v. Chr. (II). *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 28 (1995–1996), 235–267.

CHARPIN 2010

Charpin, Dominique: *Reading and Writing in Babylon*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press, 2010.

ÇILINGIROĞLU 1976–1977

Çilingiroğlu, Altan. A.: The Eighth Campaign of Sargon II. *Anadolu Araştırmaları* 4-5 (1976–1977), 252–270.

CLINE 2014

Cline, Eric H.: 1177 B.C. *The Year Civilization Collapsed*. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2014.

COLBOW 2000

Colbow, Gudrun: Anbringungsorte Neuassyrischer Felsreliefs – Bedeutsame Räume in der Königspropaganda? *Iranica Antiqua* 35 (2000), 1–19.

COLE 1996

Cole, Steven W.: *The Early Neo-Babylonian Governor's Archive from Nippur*. Oriental Institute Publications 114. Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 1996.

COOPER 1977

Cooper, Jerrold S.: Symmetry and Repetition in Akkadian Narrative. *Journal of the American Oriental Society* 97 (1977), 508–512.

CROSS 2003

Cross, Frank Moore: Paleography and the Date of the Tell Faḫariyeh Bilingual Inscription. In Uő. *Leaves from an Epigrapher's Notebook. Collected Papers in Hebrew and West Semitic Palaeography and Epigraphy*. Harvard Semitic Studies 51. Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns, 2003, 51–60.

CRYSTAL 1998

Crystal, David: *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris, 1998.

CSABAI 2014

Csabai Zoltán: Az ezüst az újbabilóni és kora achaimenida korban. *Ókor* 13/4 (2014), 3–10.

CSABAI – FÖLDI – VÉR 2012

Csabai Zoltán – Földi Zsombor – Vér Ádám: Simon Zsolt, Vorarbeiten zu einer hethitischen Demographie I. Die Einwohnerzahl des hethitischen Reiches anhand der schriftlichen Quellen. *István Hahn Lecturers* 3, Eötvös Loránd University, Department of Ancient History, Budapest, 2011, 82 oldal, 1500 Ft. *Ókor* 12 (2012), 110–112.

CURTIS – TALLIS 2008

Curtis, J. E. – Tallis, E. (szerk.): *The Balawat Gates of Ashurnasirpal II*. London, Oxford, Cambridge: The British Museum Press, 2008.

DALLEY 1985

Dalley, Stephanie: Foreign Chariotry and Cavalry in the Armies of Tiglath-Pileser III and Sargon II. *Iraq* 47 (1985), 31–48.

DANIŞMAZ 2018

Danişmaz, Harun: Political Relations between the Urartian and Assyrian Kingdoms: A Regional Comparison in Areas of Conflict. *Anadolu Araştırmaları* 21 (2018), 105–123.

DASSOW 2014

Dassow, Eva von: Levantine polities under Mittanian hegemony. In Cancik-Kirschbaum, Eva – Brisch, Nicole – Eidem, Jesper (eds), *Constituent, Confederate, and Conquered Space. The Emergence of the Mittani State*. Topoi. Berlin Studies in the Ancient World 17. Berlin: De Gruyter, 2014, 11–32.

DAVIS-FLOYD 2008

Davis-Floyd, Robbie: Rituals. In Darity, William A. (ed.), *International Encyclopedia of the Social Sciences. Volume 7. Rabin, Yitzhak–Sociology, Mirco*. Detroit, New York, London: Macmillan Social Science Library, 2008, 259–264.

DE FILIPPI 1977

De Filippi, W.: *The Royal Inscriptions of Assur-Nāşir-Apli II (883-859 B.C.). A Study of the Chronology of the Calah Inscriptions Together with an Edition of Two of These Texts*. Monographic Journals of the Near East, Assur 1/7, Malibu, California: Undena Publication, 1977, 123–169.

DELLER 1984

Deller, Karlheinz: Ausgewählte neuassyrische Briefe betreffend Urartu zur Zeit Sargon II. In Pecorella, Paulo Emilio – Salvini, Mirjo (eds), *Tra lo Zagros e l'Urmia. Ricerche storiche ed archeologiche nell'Azerbaijan iraniano*. Roma: Edizioni dell' Ateneo, 1984, 97–122.

DELLER 1992

Deller, Karlheinz: Neuassyrische Rituale für den Einsatz der Götterstreitwagen. *Baghdader Mitteilungen* 23 (1992), 341–346.

DEZSŐ 2004

Dezső Tamás: Asszír katonai hírszerzés. In Horváth László – Laczkó Krisztina – Mayer Gyula – Takács László (szerk.), *GENEZIA. Tanulmányok Bollók János emlékére*. Budapest: Typotex Kiadó, 321–350.

DEZSŐ 2006A

Dezső Tamás: A Reconstruction of the Army of Sargon II (721-705 BC) Based on the Nimrud Horse List. *State Archives of Assyria Bulletin* 15 (2006), 93–140.

DEZSŐ 2006B

Dezső Tamás: Égi és földi propaganda: Az Asszír Birodalom expanziós ideológiájának eszköztára (Kr. e. 745–612). *Ókor* 8/2 (2009), 8–14.

DEZSŐ 2011

Dezső Tamás: Hosszú az út a győzelemig. Az asszír hadsereg alakulatainak útja a helyőrségektől a csatatérig. In Bács Tamás – Dezső Tamás – Niederreiter Zoltán (szerk.), *100 év után. Emlékkonferencia a Keleti Népek Ókori Története Tanszék alapításának 100. évfordulóján*. Budapest: Eötvös, 2011, 123–138.

DEZSŐ 2012

Dezső Tamás: *The Assyrian Army I. The Structure of the Neo-Assyrian Army. 2. Cavalry and Chariotry*. Eötvös University Press: Budapest, 2012.

DEZSŐ 2014

Dezső Tamás: Neo-Assyrian Military Intelligence. In Neumann, Hans – Dittmann, Reinhard – Paulus, Susanne – Neumann, Georg – Schuster-Brandis, Anais (Hrsg.), *Krieg und Frieden im Alten Vorderasien. 52e Rencontre Assyriologique Internationale International Congress of Assyriology and Near Eastern Archaeology, Münster, 17.–21. Juli 2006*. AOAT 401. Münster: Ugarit-Verlag, 2014, 221–235.

DEZSŐ 2018

Dezső Tamás: Assyrian Campaigns to Anatolia. In Koroğlu, K. – Adalı, S. F. (eds.), *The Assyrians: Kingdom of the God Aššur from Tigris to Taurus*. Anadolu Uygarlıkları Serisi 7/ Anatolian Civilisation Series 7. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018, 128–161.

DU BOIS 1992

Du Bois, J. W.: Ritual Language. In Bright, W. (szerk.), *International Encyclopedia of Linguistics*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1992, 335–337.

DUNN 2014

Dunn, James D. G.: *Kezdetben volt az evangélium. Jézus, Pál és az evangéliumok*. Budapest: Kálvin, 2014.

DURAND – SIPTÁR 1997

Durand, Jacques – Siptár Péter: *Bevezetés a fonológiába*. Budapest: Osiris Kiadó, 1997.

DÜRING 2015A

Düring, Bleda S.: Reassessing the Dunnu Institution in the Context of the Middle Assyrian Empire. *Ancient Near Eastern Studies* 52 (2015), 47–68.

DÜRING 2015B

Düring, Bleda S.: The Hegemonic Practices of the Middle Assyrian Empire in Context. In Bleda S. Düring (ed.), *Understanding Hegemonic Practices of the Early Assyrian Empire: Essays dedicated to Frans Wiggermann*. PIHANS 125. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabje Oosten, 2015, 289–311.

DUŠEK – MYNÁŘOVÁ 2016

Dušek, Jan – Mynářová, Jana: Tell Fekheriye Inscription. A Process of Authority on the Edge of the Assyrian Empire. In Dušek, Jan – Roskovec, Jan (eds.), *The Process of Authority. The Dynamics in Transmission and Reception of Canonical Texts*. Berlin, Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2016, 9–39.

EDZARD 1980–1983

Edzard, Dietz Otto: Königsinschriften. A. Sumerisch. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 6 (1980–1983), 59–65.

EDZARD 1987–1990

Edzard, Dietz Otto: Martu. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 7 (1987–1990), 433–440.

EDZARD 2004

Edzard, Dietz Otto: *Geschichte Mesopotamien. Von den Sumerern bis zu Alexander dem Großen*. München: C. H. Beck, 2004.

ELAT 1982

Elat, Moshe: Mesopotamische Kriegerituelle. *Bibliotheca Orientalis* 39 (1982), 5–25.

ELIADE 1987

Eliade, Mircea: *A szent és a profán*. Budapest: Európa, 1987.

EVANS-PRITCHARD 2006

Evans-Pritchard, Edward Evan: Szociálantropológia: múlt és jelen. In Bohannon, Paul – Glazer, Mark (szerk.), *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Budapest: Panem, 2006, 556–572.

FABINY 1994

Fabiny Tibor: *Szóra bírni az írást. Irodalomkritikai irányok lehetőségei a Biblia értelmezésében*. Budapest: Hermeneutikai Kutatóközpont, 1994.

FAIST 2010

Faist, Betina: Kingship and Institutional Development in the Middle Assyrian Period. In Lanfranchi, Giovanni B. – Rollinger, Robert (eds.), *Concepts of Kingship in Antiquity. Proceedings of the European Science Foundation Explorator Workshop, Held in Padova, November 28th–December 1st, 2007*. History of the Ancient Near East / Monographs 11. Padova: S.A.R.G.O.N. Editrice e Libreria, 2010, 15–24.

FALES 1981

Fales, Frederick Mario (ed.): *Assyrian royal inscriptions: new horizons in literary, ideological and historical analysis*. *Oriens Antiqui Collectio* 17. Rome: Istituto per l'Oriente, Centro per le Antichità e la Storia dell'Arte del Vicino Oriente, 1981.

FALES 1987

Fales, Frederick Mario: The Enemy in Assyrian Royal Inscriptions: 'The Moral Judgement'. In Nissen, Hans-Jörg – Renger, Johannes (eds.), *Mesopotamien und seine Nachbarn. Politische und Kulturelle Wechselbeziehungen im Alten Vorderasien vom 4. bis 1. Jahrtausend v. Chr.* Beiträge zum Vorderen Orient 1 (19872), 425–435.

FALES 1991

Fales, Frederick Mario: Narrative and Ideological Variations in the Account of Sargon's Eighth Campaign. I Cnogan, M – Eph'al, I. (eds.): *Ah, Assyria... Studies presented to H. Tadmor.* Jerusalem, 1991, 129–147.

FALES 1999–2001

Fales, Frederick Mario: Assyrian Royal Inscriptions: Newer Horizons. *State Archives of Assyria, Bulletin* 13 (1999–2001), 115–144.

FALES 2002

Fales, Frederick Mario: The Djezireh in Neo-Assyrian Sources. In Al-Maqdissi, Michel – Karim, Maamoun Abdul – Al-Azm, Amr – Al-Khoury Moussa Dib (eds.), *Documents D'Archéologie Syrienne I: The Syrian Jezira Cultural Heritage and Interrelations. Proceedings of the International conference held in Deir ez-Zor April 22nd-25th, 1996.* Damaskus: Imprimé sur les presses des imprimeries du Ministère de la Culture à Damas Tous droits réservés, 2002, 181–199.

FALES 2008

Fales, Frederick Mario: On *Pax Assyriaca* in the Eighth-Seventh Centuries BCE and Its Implications. In Cohen, Raymond – Westbrook, Raymond (eds.) *Isaiah's Vision of Peace in Biblical and Modern International Relations. Culture and Religion in International Relations.* New York: Palgrave Macmillan, 2008, 17–35.

FARBER 1995

Farber, Walter: Witchcraft, Magic, and Divination in Ancient Mesopotamia. In Sasson, Jack M. (szerk.), *Civilizations of the Ancient Near East. Volume III.* New York: Simon & Schuster Macmillan, 1995, 1895–1909.

FEISCHMIDT 2009A

Feischmidt Margit: *A kvalitatív módszerek története.* Publikálatlan dolgozat. Pécs, 2009a. (http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/index6f90.html?option=com_tanelem&id_tanelem=830&tip=0)

FEISCHMIDT 2009B

Feischmidt Margit: *Az empirikus kutatások kvalitatív módszereinek episztemológiai alapvetései.* Publikálatlan dolgozat. Pécs, 2009b. ([http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/indexa2f3.html?option=com_tanelem&id_tanelem=829&tip=0](http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/indexa2f3.html?option=com_tanelem&id_tanelem=829&tip=0))

FORRER – WEISSBACH 1928

Forrer, Emil – Weißbach, Franz Heinrich: Assyrien. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 1 (1928), 228–303.

FOSTER 2005

Foster, Benjamin R.: *Before the Muses*. Bethesda: CDL Press, 20053.

FRAHM 1997

Frahm, Eckart: Einleitung in die Sanherib-Inschriften. *Archiv für Orientforschung Beiheft* 26, 1997.

FRAHM 2017

Frahm, Eckart: The Neo-Assyrian Period (ca. 1000–609 BCE). In Frahm, Eckart (ed.), *A Companion to Assyria*. New Heaven: Yale University, 2017, 161–208.

FRAME 1995

Frame, Grant: *Rulers of Babylonia From the Second Dynasty of Isin to the End of Assyrian Domination (1157-612 BC)*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1995.

FRAME 2021

Frame, Grant: *The Royal Inscriptions of Sargon II, King of Assyria (721-705 BC)*. RINAP 2. University Park, Pennsylvania: Eisenbrauns, 2021.

FRAZER 2005

Frazer, James G. *Az aranyág*. Budapest: Osiris, 2005.

FREYDANK 1984

Freydank, Helmut: Zur Entwicklung einer Geschichtsschreibung im Alten Vorderen Orient. *Klio* 66 (1984), 380–387.

FUCHS 1994

Fuchs, Andreas: *Die Inschriften Sargons II. aus Khorsabad*. Göttingen: Cuvillier Verlag, 1994.

FUCHS 1998

Fuchs, Andreas: *Die Annalen des Jahres 711 v. Chr. nach Prismenfragmenten aus Ninive und Assur*. State Archives of Assyria Studies 8. Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project, 1998.

FUCHS 2004

Fuchs, Andreas: *Bis hin zum Berg Bikni. Zur Topographie und Geschichte des Zagrosraumes in altorientalischer Zeit*. Tübingen: Eberhard Karls Universität Tübingen, publikátatlan habilitáció, 2004.

FUCHS 2008

Fuchs, Andreas: Der Turtān Šamši-ilu und die große Zeit der assyrischen Großen (830-746). *Die Welt des Orients* 38 (2008), 61–145.

FUCHS 2009A

Fuchs, Andreas: Waren die Assyrer grausam? In Zimmermann, Martin (Hg.), *Extreme Formen von Gewalt in Bild und Text des Altertums*. Münchner Studien zur Alten Welt 5. München: Herbert Utz Verlag, 2009, 65–119.

FUCHS 2009B

Fuchs, Andreas: Sargon II. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 12 (2009), 51–61.

FUCHS 2012

Fuchs, Andreas: Urartu in der Zeit. In Kroll, Stephan Ernst (szerk.), *Biainili-Urartu: The Proceedings of the Symposium Held in Munich 12-14. October 2007 / Tagungsbericht des Münchener Symposiums 12.-14. Oktober 2007*. Acta Iranica 51. Leuven: Peeters, 2012, 135–161.

FURLAN 2018

Furlan, Daniele: Das Reich der Hungrigen. Expansionspolitik als Überlebensstrategie der Assyrer im späten 10. und frühen 9. Jh. v. Chr. *Quaderni Ticinesi di Numismatica e Antichità Classiche* 47 (2018), 11–23.

GALTER 1988

Galter, Hannes D.: 28.800 Hethiter. *Journal of Cuneiform Studies* 40 (1988), 217–235.

GALTER 2013

Galter, Hannes D.: Am Anfang stand Babylon. Claudius James Rich und die Anfänge altorientalischer Sammlungen. In Mauritsch, Peter – Ulf, Christoph (Hrsg.), *Kultur(en) Formen des Alltäglichen in der Antike. Fs. Ingomar Weiler*. Graz: Grazär Universitätsverlag – Leykam, 2013, 853–871.

GALTER 2020

Galter, Hannes D.: Das Reinigen der Waffen im Meer. Ein assyrisches Ritual zwischen religiöser Notwendigkeit und imperialer Inszenierung. In Zinko, Michaela (Hrsg.), *„Krieg und Ritual im Altertum“*. 17. Grazer Althistorische Adventgespräche, Graz, 14. – 15. Dezember 2017. Graz: Leykam, 2020, 25–51.

GALLAGHER 1994

Gallagher, William R.: Assyrian Deportation Propaganda. *State Archives of Assyria, Bulletin* 8 (1994), 57–65.

GARELLI 1991

Garelli, Paul: The Achievement of Tiglath-Pileser III: Novelty of Continuity? In Cogan, Mordechai – Eph'al, Israel (eds.), *Ah, Assyria... Studies in Assyrian History and Ancient Near Eastern Historiography Presented to Hayim Tadmor*. Scripta Hierosolymitana 33. Jerusalem: The Magnes Press, The Hebrew University, 1991, 46–51.

GEERTZ 2001

Geertz, Clifford: Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez. In Uő. *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Budapest: Osiris, 2001, 194–226.

GEORGE 2003

George, Andrew R.: *The Babylonian Gilgamesh Epic: Introduction, Critical Edition and Cuneiform Texts. Volume I*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2003.

GLADIGOW 1986

Gladigow, Burkhard: Homo publice necans. Kulturelle Bedingungen kollektiven Tötens. *Saeculum* 37 (1986), 150–165.

GOERTZ 2001

Goertz, Hans-Jürgen: *Unsichere Geschichte. Zur Theorie historischer Referentialität*. Stuttgart: Philipp Reclam jun., 2001.

GOETZE 1969

Goetze, Albrecht: Hittite Historical Texts. In Pritchard, James B. (szerk.), *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*. Third Edition with Supplement. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1969, 318–319.

GRABBE 2003

Grabbe, Lester L.: Introduction. In Grabbe, Lester L. (szerk.), 'Like a Bird in a Cage'. *The Invasion of Sennacherib in 701 BCE*. Journal for the Study of the Old Testament, Supplement Series 636. London, New York: Sheffield Academic Press, T & T Clark International, 2003, 2–43.

GRAY 1971

Gray, Bennison: Repetition in Oral Literature. *Journal of American Folklore* 84 (1971), 289–303.

GRAYSON 1965

Grayson, A. Kirk: Problematical Battles in Mesopotamian History. *Assyriological Studies* 16 (1965), 337–342.

GRAYSON 1975

Grayson, A. Kirk: *Assyrian and Babylonian Chronicles*. Locust Valley, New York: J. J. Augustin Publisher, 1975.

GRAYSON 1980

Grayson, A. Kirk: History and Historians of the Ancient Near East: Assyria and Babylonia. *Orientalia, Nova Series* 49 (1980), 140–194.

GRAYSON 1980–1983

Grayson, A. Kirk: Könglisten und Chroniken. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 6 (1980–1983), 86–135.

GRAYSON 1981

Grayson, A. Kirk: Assyrian Royal Inscriptions: Literary Characteristics. In Fales, Frederick Mario (ed.): *Assyrian royal inscriptions: new horizons in literary, ideological and historical analysis*. *Oriens Antiqui Collectio* 17. Rome: Istituto per l'Oriente, Centro per le Antichità e la Storia dell'Arte del Vicino Oriente, 1981, 35–47.

GRAYSON 1987

Grayson, A. Kirk: *Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia BC (to 1115 BC)*. RIMA 1. Toronto: University of Toronto Press, 1987.

GRAYSON 1991A

Grayson, A. Kirk: *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I (1114–859 BC)*. RIMA 2. Toronto: University of Toronto Press, 1991.

GRAYSON 1991B

Grayson, A. Kirk: *Assyrian Civilisation*. In Boardman, John et al. (eds.), *Cambridge Ancient History III/2*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991, 194–228.

GRAYSON 1996

Grayson, A. Kirk: *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC II (858–745 BC)*. RIMA 3. Toronto: University of Toronto Press, 1996.

GRAYSON 1997

Grayson, A. Kirk: *A Resurrection of Ashur: A History of Assyrian Studies*. In Parpola, Simo – Whiting, Robert M. (eds.), *Assyria 1995. Proceedings of the 10th Anniversary Symposium of the Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki, September 7–11, 1995*. Helsinki: Vammalan Kirjapaino Oy, 1997, 105–114.

GRAYSON, A. KIRK – NOVOTNY, JAMIE 2012

Grayson, A. Kirk – Novotny, Jamie: *The Royal Inscriptions of Sennacherib, King of Assyria (704–681 BC)*. Part 1. RINAP 3/1. Winona Lake: Eisenbrauns, 2012.

GREKYAN 2010

Grekyan, Yervand: *The Battle of Uauš Revisited*. In Kosyan, Aram – Petrosyan, Armen – Grekyan, Yervand (eds.), *Urartu and its Neighbors. Festschrift in honor of Nicolay Harutyunyan in occasion of his 90th birthday*. Yerevan: Association for Near Eastern and Caucasian Studies, 2010, 83–108.

GRIBBIN 1999

Gribbin, John: *Schrödinger macskája*. H.n.: Akkord, 1999.

GRIMME 1905

Grimme, Hubert: *Babel und Koheleth-Jojachin*. *Orientalische Literaturzeitung* 8 (1905), 432–438.

GRIX 2002

Grix, Jonathan: *Introducing Students to the Generic Terminology of Social Research*. *Politics* 22 (2002), 175–186.

GÜTERBOCK 1958

Güterbock, Hans Gustav: *The Cuneiform Tablets*. In McEvan, Calvin Wells (et al.), *Soundings at Tell Fakhariyah*. The University of Chicago Oriental Institute Publications 79. Chicago: The University of Chicago Press, 1958.

HAAS 1980

Haas, Volkert: *Die Dämonisierung des Fremden und des Feindes im Alten Orient*. Fs. Rudolf Ránoszek. *Rocznik Orientalistyczny* 41/2 (1980), 37–44.

HAAS 1986

Haas, Volkert: *Magie und Mythen in Babylonien*. Gifkendorf: Merlin Verlag, 1986.

HAKLÁR 1998

Haklár Noémi: A Gilgames-eposz. *Antik Tanulmányok* 42 (1998), 207–259.

HALLER 2007

Haller, Dieter: *Atlasz – Etnológia*. Budapest: Athenaeum, 2007.

HALLO 1990

Hallo, William W.: The Limits of Skepticism. *Journal of the American Oriental Society* 110 (1990), 187–199.

HALLO – SIMPSON 1971

Hallo, William W. – Simpson, William K.: *The Ancient Near East: A History*. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1971.

HAMLIN 1998

Hamlyn, D. W.: *A nyugati filozófia története*. Budapest: Holnap, 1998.

HAMMOND 1970

Hammond, Dorothy: Magic: A Problem in Semantics. *American Anthropologist, New Series* 72 (1970), 1349–1356.

HAWKINS 2004

Hawkins, John D.: The New Sargon Stele from Hama. In Frame, Eckhart (ed.), *From the Upper Sea to the Lower Sea: Studies on the History of Assyria and Babylonia in Honour of A. K. Grayson*. PIHANS 101. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2004, 151–164.

HENRY 1996 [1712]

Henry, Matthew: *Commentary on the Whole Bible. Volume 4, Isaiah to Malachi*. H.n.: Zondervan, 1996. 4. kiadás [eredeti kiadás: 1712].

HERZFELD 1935

Herzfeld, Ernst E.: *Archaeological History of Iran*. London: Oxford University Press, 1935.

HIPP 1987

Hipp, Krzysztof: Einige Bemerkungen über die Rekonstruktion des 8. palús Sargon II. *Folia Orientalia* 24 (1987), 41–46.

HOBBSAWM 2006

Hobsbawm, Eric: *A történelemről, a történetírásról*. Budapest: Napvilág, 2006.

HONGISTO 1985

Hongisto, Leif: Literary Structure and Theology in the Book of Ruth. *Andrews University Seminary Studies* 23 (1985), 19–28.

HOROWITZ 1988

Horowitz, Wayne: The Babylonian Map of the World. *Iraq* 50 (1988), 147–165.

HOROWITZ 1998

Horowitz, Wayne: *Mesopotamian Cosmic Geography*. Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns, 1998.

HROUDA 1971

Hrouda, Barthel: *Vorderasien I. Mesopotamien, Babylonien, Iran und Anatolien*. München: C. H. Beck, 1971.

HROUDA 1991

Hrouda, Barthel: Kunst. Mesopotamien. In Uő. (Hg.), *Der alte Orient. Geschichte und Kultur das alten Vorderasien*. Bertelsmann: München, 1991, 299–365.

HUNGER 2009–2011

Hunger, H.: Schreiber. C. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 12 (2009–2011), 269–273.

HUTTER 1996

Hutter, Manfred: *Religion in der Umwelt des Alten Testaments I. Babylonier, Syrer, Perser*. Stuttgart, Berlin, Köln, 1996.

IRWIN 1949

Irwin, William A.: The Orientalist as Historian. *Journal of Near Eastern Studies* 8 (1949), 298–304.

JACOBSEN 1976

Jacobsen, Thorkild: *The Treasures of Darkness. A History of Mesopotamian Religion*. New Haven, London: Yale University Press, 1976.

JAKOB 2003

Jakob, Stefan: *Mittelassyrische Verwaltung und Sozialstruktur. Untersuchungen*. Cuneiform Monographs 29. Leiden: Brill, Styx, 2003.

JAKUBIAK 2004

Jakubiak, Krzysztof: Some Remarks on Sargon II's Eighth Campaign of 714 BC. *Iranica Antiqua* 39 (2004), 191–202.

JONES 1990

Jones, Bruce William: From Gilgamesh to Qohelet. In Hallo, William W. (ed.), *The Bible in the Light of Cuneiform Literature. Scripture in Context III. Ancient Near Eastern Texts and Studies* 8, Lewiston: Edwin Mellon, 349–379.

KAHNEMAN 2013

Kahneman, Daniel: *Gyors és lassú gondolkodás*. Budapest: HVG, 2013.

KÁKOSY 1998

Kákosy László: *Az ókori Egyiptom története és kultúrája*. Budapest: Osiris, 1998.

KALLA 1993

Kalla Gábor: *Mezopotámiai uralkodók*. Budapest: Kossuth, 1993.

KALLA 2003

Kalla Gábor: Az asszír főváros és a királyi propaganda – Ninive példája. *Ókor* 2/1 (2003), 9–18.

KAMPIS 2022

Kampis György: *Tudományfilozófia*. Budapest: Typotex, 2022.

KANT 1787

Kant, Immanuel: *Kritik der Reinen Vernunft*. Frankfurt a. M., 1787z.

KÄMMERER – SCHWIDERSKI 1998

Kämmerer, Thomas R. – Schwiderski, Dirk: *Deutsch-Akkadisches Wörterbuch*. AOAT 255. Münster: Ugarit, 1998.

KESSLER 1986

Kessler, Karlheinz: Zu den Beziehungen zwischen Urartu und Mesopotamien. *Xenia* 17 (1986), 59–86.

KESSLER 1991

Kessler, Karlheinz: Geschichte. Die Assyrer. In Hrouda, Barthel (Hg.), *Der alte Orient. Geschichte und Kultur des alten Vorderasien*. Bertelsmann: München, 1991, 112–150.

KINNIER WILSON 1962

Kinnier Wilson, J. V.: The Kurba'il Statue of Shalmaneser III. *Iraq* 24 (1962), 90–115.

KLEISS 1969–1970

Kleiss, Wolfram: Zur Ausbreitung Urartus nach Osten. *Istanbuler Mitteilungen* 19/20 (1969–1970), 125–136.

KLEISS 1977

Kleiss, Wolfram: Alte Wege in West-Iran. *Archäologische Mitteilungen aus Iran, Neue Folge* 10 (1977), 137–151.

KLEMPERER 1947

Klemperer, Victor: *LTI. Notizbuch eines Philologen*. Berlin: Aufbau-Verlag, 1947.

KLENGEL 1977

Klengel, Horst: *Az ókori Szíria története és kultúrája*. Budapest: Gondolat, 1977.

KOCSI 2007

Kocsi György: Az Ószövetség és az erőszak. *Vigilia* 72 (2007), 402–412.

KOLIŃSKI 2015

Koliński, Rafał: Making Mittani Assyrian. In Düring, Bleda S. (ed.), *Understanding Hegemonic Practices of the Early Assyrian Empire. Essays dedicated to Frans Wiggermann*. PIHANS 125. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2015, 9–32.

KOMORÓCZY 1995

Komoróczy Géza: Meddig él egy nemzet? Nemzeti identitás vitáinkhoz: Egy másként gondolkodó nézetei az ókori Keletről. In Uő. *Bezárkózás a nemzeti hagyományba. Az értelmiség*

felelőssége az ókori Keleten. Tanulmányok ókori keleti szövegek értelmezése köréből. Budapest: Osiris, 1995, 279–312.

KRAMER 1962

Kramer, Samuel Noah: Cultural Anthropology and the Cuneiform Documents. *Ethnology* 1 (1962), 299–314.

KRAVITZ 2003

Kravitz, Kathryn F.: A Last-Minute Revision to Sargon's Letter to the God. *Journal of Near Eastern Studies* 62 (2003), 81–95.

KROLL 2012

Kroll, Ernst Stephan: Sargon II's 8th Campaign: A New View on Old Constructs. In Kroll, Stephan – Muscarella, Oscar White (eds.), *The Eighth Campaign of Sargon II. Historical Geography, Literary, and Ideological Aspects*. H.n.: The Hasanlu Translation Project, 2012, 11–17.

KROLL 2020

Kroll, Ernst Stephan: The Kingdom of Urartu in North-Western Iran (Ninth–Seventh Century B.C.E). In Niknami, Kamal-Aldin – Hozhabri, Ali (eds.), *Archaeology of Iran in the Historical Period*. Cham: Springer Nature Switzerland AG, University of Tehran Science and Humanities Series, 2020, 11–22.

KUHN 2002

Kuhn, Thomas S.: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest: Osiris, 2002.

KUHRT 2005

Kuhrt, Amélie: *Az ókori Közel-Kelet*. Ford. Mohay Gergely. H.n.: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2005.

KÜHNE 2006–2008

Kühne, Hartmut: Šaiḥ Hamad, Tall. B. Archäologisch. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 11 (2006–2008), 543–551.

LAATO 1995

Laato, Antti: Assyrian Propaganda and the Falsification of History in the Royal Inscriptions of Sennacherib. *Vetus Testamentum* 45 (1995), 198–226.

LABAT 1967

Labat, René: Assyrien und seine Nachbarländer (Babylonien, Elam, Iran) von 1000 bis 617 v. Chr. Das Neubabylonische Reich bis 539 v. Chr. In Cassin, Elena – Bottéro, Jean – Vercoutter, Jean (Hrsg.), *Die Altorientalischen Reiche III. Die erste Hälfte des 1. Jahrtausends*. Fischer Weltgeschichte Band 4. Frankfurt am Main: Fischer Bücherei, 1967, 9–111.

LANDSBERGER 1926

Landsberger, Benno: Die Eigenbegrifflichkeit der babylonischen Welt. Ein Vortrag. *Islamica* 2 (1926), 355–372. A cikk reprintje in Landsberger, Benno – Soden, Wolfram von (szerk.), *Die*

Eigenbegrifflichkeit der babylonischen Welt/Leistung und Grenze sumerischer und babylonischer Wissenschaft. Darmsadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1965, 1–19.

LANFRANCHI 1990

Lanfranchi, Giovanni B.: *I Cimmeri. Emergenza delle élites militari iraniche nel Vicino Oriente (VIII-VII sec. a.C.)*. Padova: Sargon srl. (= History of the Ancient Near East / Studies – II bis), 1990.

LAMBERT 1974

Lambert, Wilfred G.: The Reigns of Aššurnasirpal II and Shalmaneser III: An Interpretation. *Iraq* 36 (1974), 103–109.

LAMBERT 1995

Lambert, Wilfred G.: Some New Babylonian Wisdom Literature. In Day, John – Gordon, Robert P. – Williamson, Hugh G. M. (eds.), *Wisdom in Ancient Israel: Essay in Honour of J. A. Emerton*. Cambridge: Cambridge University Press, 30–42.

LAYARD 1853

Layard, Austen Henry: *Discoveries in the Ruins of Niniveh and Babylon; With Travels in Armenia, Kurdistan and the Desert*. London: John Murray, 1853.

LEHMANN 1994

Lehmann, Reinhard G.: *Friedrich Delitzsch und der Babel-Bibel-Steit*. Feiburg/Schweitz, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1994.

LEHMANN-HAUPT 1917

Lehmann-Haupt, C. Friedrich: Musasir und der achte Feldzug Sargons II: (714 v. Chr.). *Mitteilungen der Vorderasiatisch-Ägyptischen Gesellschaft* 21 (1917), 137–140.

LEHMANN-HAUPT 1918

Lehmann-Haupt, C. Friedrich: Zu Sargon's II. Feldzug gegen Urartu 714 v. Chr. *Klio* 15 (1918), 439–440.

LEHMANN-HAUPT 1931

Lehmann-Haupt, C. Friedrich: *Armenien einst und jetzt, II/1*. Berlin und Leipzig: B. Behr, 1926.

LEHMANN-HAUPT 1931

Lehmann-Haupt, C. Friedrich: *Armenien einst und jetzt, II/2*. Berlin und Leipzig: B. Behr, 1931.

LEICHTY, ERLE 2011

Leichty, Erle: *The Royal Inscriptions of Esarhaddon, King of Assyria (680-669 BC)*. Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period 4. Winona Lake: Eisenbrauns 2011.

LETENYEI 2012

Letenyei László: *Kulturális antropológia. Elméletörténet*. H.n.: Typotex, 2012.

LEVINE 1976–1980

Levine, Louis, D.: Kurruri, Kirriuri. *Reallexikon der Assyriologie* 5 (1976-1980), 606–607.

LEVINE 1977

Levine, Louis D.: Sargon's Eighth Campaign. In Levine, Louis D. – Young, T. Cuyler (eds.), *Mountains and Lowlands: Essays in the Archaeology of Greater Mesopotamia*. Bibliotheca Mesopotamica 7. Malibu, CA: Undena Publications, 1977, 125–152.

LEVINE 2003

Levine, Louis D.: Observations on „Sargon's Letter tot he Gods”. *Eretz-Israel: Archaeological, Historical and Geographical Studies. Hayim and Miriam Tadmor Volume*. Jeruzsálem, 2003, 111–119.

LÉVI-STRAUSS 2001

Lévi-Strauss, Claude: *Strukturális antropológia I*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.

LIEBIG 1991

Liebig, Michael: Zur Lage einiger im Bericht über den 8. Feldzug Sargons II. von Assyrien genannter Gebiete. *Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie* 81 (1991), 31–36.

LIEBIG 1996

Liebig, Michael: Nochmals zur Geographie des 8. Feldzuges Sargons II. von Assyrien. *Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie* 86 (1996), 207–210.

LIPÍŃSKI 1994

Lipiński, Edward: *Studies in Aramaic Inscriptions and Onomastics II*. *Orientalia Lovaniensia Analecta* 57. Leuven: Uitgeverij Peeters en Departement Oriëntalistiek, 1994.

LIPÍŃSKI 2000

Lipiński, Edward: *The Aramaeans. Their Ancient History, Culture, Religion*. *Orientalia Lovaniensia Analecta* 100. Leuven, Paris, Sterling (Virginia): Uitgeverij Peeters en Departement Oosterse Studies, 2000.

LIVERANI 1973

Liverani, Mario: Memorandum on the Approach to Historiographic Texts. *Orientalia. Nova Series* 42 (1973), 178–194.

LIVERANI 1979

Liverani, Mario: The Ideology of the Assyrian Empire. In Larsen, Mogens Trolle (ed.), *Power and Propaganda. A Symposium on Ancient Empires*. Mesopotamia 7. Copenhagen, 1979, 297–317.

LIVERANI 1992

Liverani, Mario: *Studies on the Annals of Ashurnasirpal II 2: Topographical Analysis*. *Quaderni di Geografica Storica*, 4. Rome: Centro Stampa d'Ateneo, 1992.

LIVERANI 1992

Liverani, Mario: The Deeds of Ancient Mesopotamian Kings. In Sasson, Jack M. (szerk.), *Civilizations of the Ancient Near East*. Volume IV. New York: Charles Scribner's Sons, 1995, 2353–2366.

LIVERANI 1998

Liverani, Mario: Politik und Kriegkunst der Assyrer, by Walter Mayer. *Journal of the American Oriental Society* 118 (1998), 445–446.

LIVERANI 2001

Liverani, Mario: The Fall of the Assyrian Empire: Ancient and Modern Interpretations. In Alcock, Susan E. – D’Altroy, Terence N. – Morrison, Kathleen D. – Sinopoli, Carla M. (szerk.), *Empires. Perspectives from Archaeology and History*. Cambridge: Cambridge University Press 2001, 374–391, 444.

LIVERANI 2004

Liverani, Mario: Assyria in the Ninth Century: Continuity or Change? In Grant Frame – Linda S. Wilding (eds.), *From the Upper Sea to the Lower Sea. Studies on the History of Assyria and Babylonia in Honour of A. K. Grayson*. PIHANS 101. Leuven: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2004, 213–226.

LIVERANI 2014

Liverani, Mario: *The Ancient Near East. History, Society and Economy*. London and New York: Routledge, 2014.

LIVERANI 2017

Liverani, Mario: *Assyria: The Imperial Mission*. Mesopotamian Civilizations 21. Eisenbrauns: Winona Lake, 2017.

MALINOWSKI 1978 [1922]

Malinowski, Bronislaw: *Argonauts of the Western Pacific. An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*. London: Routledge, 1978 [eredeti kiadás: 1922].

MALLOWAN 1966

Mallowan, Max E. L.: *Nimrud and its Remains. Volume I*. London: Collins St James’s Place, 1966.

MALLOWAN 1983

Mallowan, Barbara Parker: Magic and Ritual in the Northwest Palace Reliefs. In Harper, Prudence O. – Pittman, Holly (eds.), *Essays on Near Eastern Art and Archaeology in Honor of Charles Kyrle Wilkinson*. New York: The Metropolitan Museum of Art, 1983, 32–39.

MANIORI 2010

Maniori, di Fulvia: Le campagne assire contro l’Urartu del 715 e 714 a. C. *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* 52 (2010), 177–251.

MARRIOTT – RADNER 2015

Marriott, John – Radner, Karen: Sustaining the Assyrian Army among Friends and Enemies in 714 B.C.E. *Journal of Cuneiform Studies* 67 (2015), 127–143.

MASETTI-ROUAULT 2014

Masetti-Rouault, Maria Grazia: Globalization and Imperialism: Political and Ideological Reactions to the Assyrian Presence in Syria (IXth–VIIIth Century BCE). In Geller, Markham J. (ed.) *Melammu: The Ancient World in an Age of Globalization*. Berlin, 2014, 49–68.

MATTHIAE 1998

Matthiae, Paolo: *Ninive. Glanzvolle Hauptstadt Assyriens*. München: Hirmer, 1998.

MAUL 1997A

Maul, Stefan M.: Altorientalische Tatenberichte mit (auto)biographischen Zügen. In Ehlers, Widu Wolfgang (ed.), *Entretiens sur l'antiquité classique, Tome XLIV: La Biographie antique. Vandoeuvres, Genève, 7–32*.

MAUL 1997B

Maul, Stefan M.: Die altorientalische Hauptstadt – Abbild und Nabel der Welt. In Wilhelm, Gernot (szerk.), *Die orientalische Stadt. Kontinuität, Wandel, Bruch*. Colloquien der Deutschen Orient-Gesellschaft 1. Saarbrücken: Saarbrücker Druckerei und Verlag, 1997, 109–124.

MAUL 1998

Maul, Stefan M.: Der assyrische König – Hüter der Weltordnung. In Assmann, J. – Janowski, B. – Welker, M. (Hrsg.), *Gerechtigkeit. Richten und Retten in der abendländischen Tradition und ihren altorientalischen Ursprüngen*. München: Fink Signatur, 1998, 65–77.

MAUL 2017

Maul, Stefan M.: Die assyrische Religion. In Gießauf, Johannes (Hg.), *Zwischen Karawane und Orientexpress. Streifzüge durch Jahrtausende orientalischer Geschichte und Kultur. Festschrift für Hannes Galter*. AOAT 434. Münster: Ugarit-Verlag, 2017, 211–240.

MAXWELL-HYSLOP 1974

Maxwell-Hyslop, K. Rachel: Assyrian Sources of Iron. A Preliminary Survey of the Historical and Geographical Evidence. *Iraq* 36 (1974), 139–154.

MAYER 1980

Mayer, Walter: Sargons Feldzug gegen Urartu – 714 v. Chr. Eine militärhistorische Würdigung. *Mitteilung der Deutschen Orient-Gesellschaft* 112 (1980), 13–33.

MAYER 1983

Mayer, Walter: Sargons Feldzug gegen Urartu – 714 v. Chr. Text und Übersetzung. *Mitteilung der Deutschen Orient-Gesellschaft* 115 (1983), 65–132.

MAYER 1993

Mayer, Walter: Die chronologische Einordnung der Kimmerier-Briefe aus der Zeit Sargon II. In Dietrich, Manfred – Loretz, Oswald (szerk.), *Mesopotamica – Ugaritica – Biblica. Festschrift für Kurt Bergerhof*. AOAT 232. Neukirchen-Vluyn, Darmstadt: Neukirchener Verlag, 1993, 145–176.

MAYER 1995

Mayer, Walter: *Politik und Kriegskunst der Assyrer*. Abhandlungen zur Literatur Alt-Syrien-Palästinas und Mesopotamiens 9. Münster: Ugarit-Verlag, 1995.

MAYER 1998

Mayer, Walter: Der Weg auf den Thron Assurs. Sukzession und Usurpation im assyrischen Königshaus. In Dietrich, Manfred – Kottsieper, Ingo – Schaudig, Hanspeter (szerk.), *Und Mose schrieb dieses Lied auf: Studien zum Alten Testament und zum alten Orient. Fs. für Oswald Loretz*. Alter Orient und Altes Testamnet, Band 250. Neukirchen-Vluyn, Darmstadt: Ugarit Verlag, 1998, 533–555.

MAYER 2013

Mayer, Walter: *Assyrien und Urartu I. Der Achte Feldzug Sargons II. im Jahr 714 v. Chr.* Alter Orient und Altes Testament, Band 395/1. Münster: Ugarit-Verlag, 2013.

MEISSNER 1920

Meissner, Bruno: *Babylonien und Assyrien. Erster Band*. Heidelberg: Carl Winters

UNIVERSITÄSBUCHHANDLUNG, 1920. MELVILLE 2016A

Melville, Sarah C.: *The Campaigns of Sargon II, King of Assyria, 721–705 B.C.* Norman, Oklahoma: University of Oklahoma Press, 2016.

MELVILLE 2016B

Melville, Sarah C.: The Role of Rituals in Warfare during the Neo-Assyrian Period. *Religion Compass* 10/9 (2016), 219–229.

MESENHÖLLER 2017

Mesenhöller, Mathias: Der Kriegerkönig vom Tigris. *GEO Epoche, Das Magazin für Geschichte* 87 (2017), 108–121.

MICHALOWSKI 2013

Michalowski, Piotr: Networks of Authority and Power in Ur III Times. In Garfinkle, Steven – Molina, Manuel (eds.), *From the 21st Century B.C. to the 21st Century A.D. Proceedings of the International Conference on Sumerian Studies Held in Madrid 22–24 July 2010*. Winona Lake: Eisenbrauns, 2013, 169–205.

MILLARD 1994

Millard, Alan R.: *The Eponyms of the Assyrian Empire 910–612 BC*. State Archives of Assyria Studies, Volume 2. Winona Lake: Eisenbrauns, 1994.

MILLARD – BORDREUIL 1982

Millard, Alan R. – Bordreuil, Pierre: A Statue from Syria with Assyrian and Aramaic Inscriptions. *The Biblical Archaeologist* 85 (1982), 135–141.

MINCHIN 1999

Minchin, Elizabeth: Serial Repetition in Homer and the “Poetics of Talk”: A Case Study from the Odyssey. *Oral Tradition*, 14 (1999), 336–353.

MUSCARELLA 1986

Muscarella, Oscar White: The Location of Ulhu and Uiše. In Sargon II’s Eighth Campaign. *Journal of Field Archeology* 13 (1986), 465–475.

MUSCARELLA 2012

Muscarella, Oscar White: Sargon II’s 8th Campaign: An Introduction and Overview. In Kroll, Stephan – Muscarella, Oscar White (eds.), *The Eighth Campaign of Sargon II. Historical Geography, Literary, and Ideological Aspects*. H.n.: The Hasanlu Translation Project, 2012, 5–9.

MUSZYNSKI 2017

Muszynski, Lisa: *Unmaking History-as-Fiction: Decoupling the Two Incompatible Principles of Language in Hayden White’s Linguistic Turn, 1970s-2000s*. Academic Dissertation. Helsinki: University of Helsinki, 2017.

NÉMEDI 1987

Némédi Dénes: Empirikus társadalomkutatás a tizenkilencedik század végéig. In Felkai Gábor (szerk.): *A szociológia kialakulása*. Budapest: Új Mandátum, 1999, 429–454.

NEUMANN – PARPOLA 1987

Neumann, J. – Parpola, S.: Climatic Change and the Eleventh-Tenth-Century Eclipse of Assyria and Babylonia. *Journal of Near Eastern Studies* 46 (1987), 161–182.

NIEDERREITER 2011

Niederreiter Zoltán: Nergal-éres, egy asszír főméltóság „szent adománya(i)” i. e. 775-ben. Egy assziri fogadalmi felirat (Ass 10274) értelmezése. In Bács Tamás – Dezső Tamás – Niederreiter Zoltán (szerk.), *100 év után. Emlékkonferencia a Keleti Népek Ókori Története Tanszék alapításának 100. évfordulóján*. Budapest: Eötvös Kiadó, 2011, 153–174.

NIEDERREITER 2019

Niederreiter Zoltán: „Assurnak, az istenek atyjának, a nagy úrnak...” II. Sarrukín beszámolója a VIII. hadjáratról (Kr. e. 714) (Bevezetés és fordítás). *Antik Tanulmányok* 63 (2019), 115–144.

NOVÁK 1997

Novák, Mirko: Die orientalische Residenzstadt. Funktion, Entwicklung und Form. In Wilhelm, Gernot (szerk.), *Die orientalische Stadt. Kontinuität, Wandel, Bruch*. Colloquien der Deutschen Orient-Gesellschaft 1. Saarbrücken: Saarbrücker Druckerei und Verlag, 1997, 169–197.

NUNN 2012

Nunn, Astrid: *Der Alte Orient. Geschichte und Archäologie*. Darmstadt, 2012.

OATES 1974

Oates, David: Balawat (Imgur Enlil): The Site and Its Buildings. *Iraq* 36 (1974), 173–178.

OLMSTEAD 1918

Olmstead, A. T.: The Calculated Frightfulness of Ashur Nasir Apal. *Journal of the American Oriental Society* 38 (1918), 209–263.

OLMSTEAD 1923

Olmstead, A. T.: *History of Assyria*. Chicago: University of Chicago Press, 1923 [Reprint 1960].

ONG 2010

Ong, Walter J.: *Szóbeliség és írásbeliség. A szó technológizálása*. Budapest: Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet, Gondolat Kiadó, 2010.

OPITZ 1927

Opitz, Dietrich: Die Lage von Waššuganni. *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie* 37 (1927), 299–301.

OPPENHEIM 1960

Oppenheim, A. Leo: The City of Assur in 714 B.C. *Journal of Near Eastern Studies* 19 (1960), 133–147.

OPPENHEIM 1982

Oppenheim, A. Leo: *Az ókori Mezopotámia. Egy holt civilizáció portréja*. Budapest: Gondolat, 1982.

PARKER 1995

Parker, Victor: Bemerkungen zu den Zügen der Kimmerier und des Sythen durch Vorderasien. *Klio* 77 (1995), 7–34.

PARKER 2001

Parker, Bradley J.: *The Mechanics of Empire. The Northern Frontier of Assyria as a Case Study in Imperial Dynamics*. The Neo-Assyrian Text Corpus Project. Helsinki: Vammalan Kirjapaino Oy, 2001.

PARKER 2006

Parker, Bradley J.: Toward an Understanding of Borderland Processes. *American Antiquity* 71 (2006), 77–100.

PARKER 2013

Parker, Bradley J.: A birodalom peremén. AsszírIA anatóliai határa Kr. e. 700 körül – kísérlet a feltérképezésre. *Ókor* 12/1 (2013), 21–37.

PARPOLA 1997

Parpola, Simo: The Man Without a Scribe and the Question of Literacy in the Assyrian Empire. In Pongratz-Leisten, Beate – Kühne, Hartmut – Xella, Paolo (Hrsg.), *Ana šadī Labnāni lū allik. Beiträge zu altorientalischen und mittelmeerischen Kulturen. Festschrift für Wolfgang Röllig*. Alter Orient und Altes Testament, 247. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 1997, 315–324.

PARPOLA 2004

Parpola, Simo: Back to Delitzsch and Jeremias: The Relevance of the Pan-Babylonian School to the MELAMMU Project. In Panaino, Antonio – A. Piras, Andrea (eds.), *Melammu Symposia IV: Schools of Oriental Studies and the Development of Modern Historiography*. Milano: Università di Bologna & IsIao, 2004, 237–247.

PARPOLA 2017

Parpola, Simon: *Assyrian Royal Rituals and Cultic Texts*. State Archives of Assyria 20. The Neo-Assyrian Text Corpus Project: Helsinki, 2017.

PARPOLA – PORTER 2001

Parpola, Simo – Porter, Michael: *The Helsinki Atlas of the Near East in the Neo-Assyrian Period*. H.n.: Vammalan Kirjapaino Oy. The Neo-Assyrian Text Corpus Project, 2001.

PINCHES 1913

Pinches, T. G.: Sargons's Eighth Campaign. *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 1913, 581–612.

PIOTROVSKII 1959

Piotrovskii, B. B.: *Vanstoe Tsarstvo*. Moskva, 1959.

PLÉH 2012

Pléh Csaba: Narratív szemlélet a pszichológiában: Az elbeszélés mint átfogó metateória. *Iskolakultúra* 12/3 (2012), 3–24.

PONGRATZ-LEISTEN 1994

Pongratz-Leisten, Beate: *INA ŠULMI ĪRUB. Die kulttopographische und ideologische Programmatik der akītu-Prozession in Babylonien und Assyrien im I. Jahrtausend v. Chr.* Mainz am Rhein: Philipp von Zabern, 1994.

PONGRATZ-LEISTEN 1999

Pongratz-Leisten, Beate: Toponyme als Ausdruck assyrischen Herrschaftsanspruchs. In Pongratz-Leisten, Beate – Kühne, Hartmut – Xella, Paolo (Hrsg.): *Ana šadī Labnāni lū allik. Beiträge zu altorientalischen und mittelmeerischen Kulturen. Festschrift für Wolfgang Röllig*. AOAT 247. Neukirchen-Vluyn: Verlag Butzon & Bercker, 1997, 325–343.

PONGRATZ-LEISTEN 2001

Pongratz-Leisten, Beate: The Other and the Enemy in the Mesopotamian Conception of the World. In Whiting, Robert M. (Hg.). *Mythology and Mythologies. Methodological Approaches to Intercultural Influences. Proceedings of the Second Annual Symposium of the Assyrian and Babylonian Intellectual Heritage Project. Held in Paris, France, October 4-7, 1999*. Melammu Symposia 2. Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project, 2001, 195–231.

PONGRATZ-LEISTEN 2015

Pongratz-Leisten, Beate: *Religion and Ideology in Assyria*. Studies in Ancient Near Eastern Records 6. Boston, Berlin: Walter de Gruyter 2015.

PORTER 1995

Porter, Barbara Nevling: Language, Audience and Impact in Imperial Assyria. In Shlomo Irze'el, Shlomo – Drory, Rina (eds.), *Language and Culture in the Near East*. Israel Oriental Studies 15. Leiden, New York, Köln: E.J. Brill, 1995, 51–70.

PORTER 1995

Porter, Barbara Nevling: “For the Astonishment of All Enemies”. Assyrian Propaganda and Its Audiences in the Reigns of Ashurnasirpal II and Asarhaddon. *Bulletin of the Canadian Society for Mesopotamian Studies* 35 (2000), 7–18.

POSTGATE 1992

Postgate, J. Nicholas: The Land of Assur and the Yoke of Assur. *World Archaeology* 23 (1992), 247–263.

PROPP 2005

Propp, Vlagyimir Jakovlevics: *A mese morfológiája*. Budapest: Osiris, 2005.

RADNER 2005

Radner, Karen: *Die Macht des Namens. Altorientalische Strategien zur Selbsterhaltung*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2005.

RADNER 2006

Radner, Karen: How to reach the Upper Tigris: The Route through the ʾTür ʾAbdīn. *State Archives of Assyria Bulletin* 15 (2006), 273–305.

RADNER 2006–2008

Radner, Karen: Provinz. C. Assyrien. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatische Archeologie* 11 (2006–2008), 42–68.

RADNER 2007

Radner, Karen: Abgaben an den König von Assyrien aus dem In- und Ausland. In Klinkott, Hilmar – Kubisch, Sabine – Müller-Wollermann, Renate (Hrsg.), *Geschenke und Steuern, Zölle und Tribute. Antike Abgabeformen in Anspruch und Wirklichkeit*. Culture and History of the Ancient Near East 29. Leiden: Brill, 2007, 213–230.

RADNER 2011

Radner, Karen: The Assur-Nineveh-Arbela Triangle. Central Assyria in the Neo-Assyrian Period. In Miglus, Peter A. – Mühl, Simone (eds.), *Between The Cultures the Central Tigris Region from the 3rd to the 1st Millennium BC. Conference at Heidelberg, January 22nd – 24th, 2009*. Heidelberger Studien zum Alten Orient 14. Heidelberg: Heidelberger Orientverlag, 2011, 321–329.

RADNER 2014

Radner, Karen: The Neo-Assyrian Empire. In Michael Gehler, Michael – Rollinger, Robert (Hrsg.): *Imperien und Reiche in der Weltgeschichte. Epochenübergreifende und globalhistorische Vergleiche. Teil 1: Imperien des Altertums, Mittelalterliche und frühneuzeitliche Imperien*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2014, 101–119.

RAPHAEL 2003

Raphael, Lutz: *Geschichtswissenschaft im Zeitalter der Extreme. Theorien, Methoden, Tendenzen von 1900 bis zur Gegenwart*. München: C.H. Beck, 2003.

READE 1972

Reade, Julian E.: The Neo-Assyrian Court and Army: Evidence from the Sculptures. *Iraq* 34 (1972), 87–112.

READE 1975

Reade, Julian E.: Aššurnasirpal I and the White Obelisk. *Iraq* 37 (1975), 129–150.

READE 1985

Reade, Julian E.: Texts and Sculptures from the North-West Palace, Nimrud. *Iraq* 47 (1985), 203–213.

READE 1998

Reade, Julian: *Assyrian Sculpture*. London: The British Museum, 1998.

REINER 1958

Reiner, Erica: *Šurpu. A Collection of Sumerian and Akkadian Incantations*. Archiv für Orientforschung, Beiheft 11. Graz, 1958.

RENGER 1986

Renger, Johannes: Neuassyrische Königsinschriften als Genre der Keilschriftliteratur: Zum Stil und zur Kompositionstechnik der Inschriften Sargons II. von Assyrien. In Hecker, Karl – Sommerfeld, Walter (Hrsg.): *Keilschriftliche Literaturen. Ausgewählte Vorträge der XXXII. Rencontre Assyriologique Internationale*. Münster, 8.–12.7.1985. Berliner Beiträge zum Vorderen Orient 6. Berlin: Reimer-Verlag, 1986, 109–128.

RENGER 1990

Renger, Johannes: „Versstrukturen“ als Stilmittel in den Inschriften Sargons II von Assyrien. In Abusch, Tzvi – Huehnergard, John – Steinkeller, Piotr (eds.), *Lingering over Words: Studies in Ancient Near Eastern Literature in Honor of William L. Moran*. Harvard Semitic Studies 37. Atlanta: Scholars Press, 1990, 425–437.

RIGG 1942

Rigg, Horace Abram Jr.: Sargon's Eighth Military Campaign. *Journal of the American Oriental Society* 62 (1942), 130–138.

ROMSICS 2003

Romsics Ignác: A történész mestersége. *Rubicon* 2003/6.

ROMSICS 2011

Romsics Ignác: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel.*
Budapest: Osiris, 2011.

RIZZA 2007

Rizza, Alfredo: *Asszíria és Babilónia. Évezredek Kincsei.* Budapest: Gabo, 2007.

ROAF 1998

Roaf, Michael: *A mezopotámiai világ atlasza.* Budapest: Helikon, Magyar Könyvklub, 1998.

RÖLLIG 1980–1983

Röllig, Wolfgang: Landkarten. *Realexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 6
(1980–1983), 464–467.

RÖLLIG 1986

Röllig, Wolfgang: Assur – Geißel der Völker. Zur Typologie aggressiver Gesellschaften. *Saeculum* 37 (1986), 116–128.

ROOBAERT 1996

Roobaert, Arlette: A Neo-Assyrian Statue from Til Barsib. *Iraq* 58 (1996), 79–87.

ROUX 1966

Roux, Georges: *Ancient Iraq.* Harmondsworth: Pelican Books, 1966.

RUSSEL 1991

Russell, John Malcolm: *Sennacherib's Palace Without Rival at Nineveh.* Chicago and London: The University of Chicago Press, 1991.

RUSSEL 1999

Russell, John Malcolm: *The Writing on the Wall. Studies in the Architectural Context of Late Assyrian Palace Inscriptions.* Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns, 1999.

SAID 2000

Said, Edward W.: *Orientalizmus.* Budapest: Európa, 2000.

SAGGS 1975

Saggs, Henry William Frederick: Historical Texts and Fragments of Sargon II of Assyria. 1. The "Aššur Charter". *Iraq* 37 (1975), 11–20.

SAGGS 1984

Saggs, Henry William Frederick: *The Might That Was Assyria.* London: Sidgwick & Jackson, 1984.

SALLABERGER 2002

Sallaberger, Walther: Stillstellung von Geschichte in den Texten des Herrschers im Frühen Mesopotamien. *Archiv orientální: Journal of African and Asian studies* 70 (2002), 117–124.

SALLABERGER 2005

Sallaberger, Walther: Von politischem Handeln zu rituellem Königtum. Wie im Frühen Mesopotamien ein Herrscher seine Taten darstellt. In Porter, Barbara N. (ed.), *Ritual and Politics in Ancient Mesopotamia*. American Oriental Series 88. New Haven, Connecticut: American Oriental Society, 2005, 63–93.

SALLABERGER 2006–2008

Sallaberger, Walther: Ritual. A. In Mesopotamien. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatische Archeologie* 11 (2006–2008), 421–430.

SALVINI 1978

Salvini, Mirjo: Die Ausdehnung Urartus nach Osten. In *The Second International Symposium on Armenian Art. 12-18 September 1978*. Jereván: Academy of Sciences of the USSR, Academy of Sciences of Armenian SSR, Institute of Arts of the Academy of Sciences of Armenian SSR, 1978, 162–171.

SALVINI 1982

Salvini, Mirjo: Forschungen in Azerbaidjan. Ein Beitrag zur Geschichte Urartus. Hunger, Hermann – Hirsch, Hans (Hrsg.), *Vorträge gehalten auf der 28. Rencontre Assyriologique Internationale in Wien 6.–10. Juli 1981*. Archiv für Orientforschung Beiheft 19. Wien: Horn Verlag, 1982, 384–396.

SALVINI 1995

Salvini, Mirjo: *Geschichte und Kultur der Urartäer*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1995.

SALVINI 2015

Salvini, Mirjo: Carl Friedrich Lehmann-Haupt und die Urartu-Forschung. In Fink, S. – Eistere, K. – Rollinger, R. – Ropnow, D. (eds.), *Carl Friedrich Lahmann-Haupt. Ein Forscherleben zwischen Orient und Okzident*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 139–178.

SANO 2015

Sano, Katsuji: Die Expansion des assyrischen Reiches unter Aššurnaširpal II. *Aula Orientalis* 33 (2015), 323–331.

SAUER 1996

Sauer, Georg: Die assyrische Zeit und die Bilingue von Tell Fekherije. In Haider, Peter W. – Hutter, Manfred – Kreuzer, Siegfried (Hrsg.), *Religionsgeschichte Syriens. Von der Frühzeit bis zur Gegenwart*. Stuttgart, Berlin, Köln: Verlag W. Kohlhammer, 1996, 122–127.

SCHACHNER 2007

Schachner, Andreas: *Bilder eines Weltreiches. Kunst- und kulturhistorische Untersuchungen zu den Verzierungen eines Tores aus Balawat (Imgur-Enlil) aus der Zeit von Salmanassa III., König von Assyrien*. Subartu 20. Brepols: Turnhout, 2007.

SCHACHNER 2009

Schachner, Andreas: Die assyrischen Königsreliefs. In Schachner, Andreas mit Beitägen von Radner, Karen – Doğan Uğur – Helmholz, Yvonne – Öğüt, Birgül, *Assyriens Könige an Einer der Quellen des Tigris. Archäologische Forschungen im Höhlensystem von Birkleyn und am sogenannten Tigris-Tunnel*. Istanbul Forschungen 51. Tübingen: Ernst Wasmuth Verlag, 2009, 203–223.

SCHMÖKEL 1955

Schmökel, Hartmut: *Ur, Assur und Babylon. Drei Jahrtausende im Zweistromland*. Stuttgart: Gustav Kippert Verlag, 1955. (= 2. Ausgabe: *Mesopotamien*. Essen: Phaidon Verlag, é.n.)

SCHRAMM 1970

Schramm, Wolfgang: Ein Bruchstück einer zweisprachigen Beschwörung gegen Totengeister; *Orientalia, Neue Folge* 39 (1970), 405–408.

SENAPATIRATNE 2008

Senapatiratne, Timothy Nalin: *The Sources of Ecclesiastes: The Epic of Gilgames has a Source Document for Ecclesiastes*. Milwaukee, Wisconsin: Ph.D. Dissertation, Marquette University, 2008.

SHAFFER 2007

Schafer, Ann: Assyrian Royal Monuments on the Periphery: Ritual and the Making of Imperial Space. In Cheng, Jack – Feldman, Marian H. (eds.), *Ancient Near Eastern Art in Context. Studies in Honor of Irene J. Winter by her Students*. Leiden, Boston, 2007. (Culture & History of the Ancient Near East, 26.) 133–159.

SIMON 2011

Simon Zsolt: *Vorarbeiten zu einer hethitischen Demographie I. Die Einwohnerzahl des hethitischen Reiches anhand der schriftlichen Quellen*. István Hahn Lecturers 3. Budapest: Eötvös Loránd University, Department of Ancient History, 2011.

SODEN 1954

Soden, Wolfram von: *Herrscher im Alten Orient*. Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag, 1954.

SODEN 1959

Soden, Wolfram von: Religiöse Unsicherheit, Säkularisierungstendenzen und Aberglaube zur Zeit der Sargoniden. *Analecta Biblica* 12 (1959), 356–367.

SODEN 1963

Soden, Wolfram von: Die assyrer und der Krieg. *Iraq* 25 (1963), 131–144.

SODEN 1985

Soden, Wolfram von: *Einführung in die Altorientalistik*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1985.

SOMLAI 1999

Somlai Péter: A szociológia születése a tizenkilencedik században. In Felkai Gábor (szerk.), *A szociológia kialakulása*. Budapest: Új Mandátum, 1999, 13–21.

STEINER 1987

Steiner, G.: Der Gegensatz „Eigenes Land“: „Ausland, Fremdland, Feindland“ in den Vorstellungen des Alten Orients. In Nissen, Hans J. – Renger, Johannes (Hrsg.), *Mesopotamien und seine Nachbarn: Politische und Kulturelle Wechselbeziehungen im alten Vorderasien vom 4. bis 1. Jahrtausend v. Chr. 2. verbesserte Auflage*. Beiträge zum Vorderen Orient 1. Berlin: Dietrich Reimer Verlag, 1987, 633–664.

STRECK 1916

Streck, Maximilian: *Assurbanipal und die letzten assyrischen Könige bis zum Untergange Niniveh's. II. Teil: Texte*. Vorderasiatische Bibliothek 7. Leipzig: K.n., 1916.

STRECK 2018

Streck, Michael P.: Von „A. Gottheit des Wassers“ bis „Zypresse“. *Akademie Aktuell* 2018/1, 58–61.

SZIGETI 2007

Szigeti Jenő: *A Jelenések könyve. Az ítélet hírnöke vagy a remény üzenete?* Budapest: Arany Forrás, 2007.

TADMOR 1975A

Tadmor, Hayim: Assyria and the West: the Ninth Century and its Aftermath. In Goedicke, Hans – Roberts, Jimmy M. (eds.), *Unity and Diversity: Essays in the History, Literature, and Religion of the Ancient Near East*. Baltimore, MD: Johns Hopkins Near Eastern Studies, 36–48.

TADMOR 1999

Tadmor, Hayim: World Dominion: The Expanding Horizon of the Assyrian Empire. In Milano, Lucio – de Martino, Stefano – Fales, Frederick Mario – Lanfranchi, Giovanni B. (eds.), *Landscapes. Territories, Frontiers and Horizons in the Ancient Near East. Papers presented to the XLIV Rencontre Assyriologique Internationale. Venezia, 7-11 July 1997*. Padova: Sargon srl, 1999, 55–62.

TADMOR – LANDSBERGER – PARPOLA 1989

Tadmor, Hayim – Landsberger, Benno – Parpola, Simo: The Sin of Sargon and Sennacherib's Last Will. . *State Archives of Assyria, Bulletin* 3 (1989), 3–51.

TADMOR – YAMADA 2011

Tadmor, Hayim – Yamada, Shigeo: *The Royal Inscriptions of Tiglath-pileser III (744-727 BC), and Shalmaneser V (726-722 BC), Kings of Assyria*. RINAP 1. Winona Lake: Eisenbrauns, 2011.

TAMBIAH 1968

Tambiah, Stanley Jeyaraja: The Magical Power of Words. *Man, New Series* 3 (1968), 175–208.

THOMAS 1993

Thomas, Fredy: Sargon II., der Sohn Tiglat-pileasers III. In Dietrich, Manfred – Loretz, Oswald (eds.), *Mesopotamica – Ugaritica – Biblica. Fs. für Kurt Bergerhof zur Vollendung seines 70. Lebensjahres am 7. Mai 1992*. Alter Orient und Altes Testament 232. Neukirchen-Vluy: Neukirchener Verlag, 1993, 465–470.

TIGAY 1993

Tigay, Jeffrey H.: On Evaluating Claims of Literary Borrowing. In Cohen, Mark E. – Snell, Daniel C. – Weisberg, David B. (eds.), *The Tablet and the Scroll: Near Eastern Studies in Honor of William W. Hallo*. Bethesda: CDL Press, 250–255.

TÖRÖK 2018

Török László: Ókori propaganda. Általános megfontolások és példák. *Ókor* 17/3 (2018), 3–19.

TUCKER 1994

Tucker, Dale J.: Representations of Imgur-Enlil on the Balawat Gates. *Iraq* 56 (1994), 107–116.

THUREAU-DANGIN 1912

Thureau-Dangin, François: *Une relation de la huitième campagne de Sargon (714 v. J.-C.)*. Texte Assyrien inédit, publié et traduit par. Paris: Librairie Paul Geuthner, 1912.

TSUKIMOTO 1980

Tsukimoto, Akio: Aspekte von *kispu(m)* als Totenbeigabe. In Alster, Brendt (ed.), *Death in Mesopotamia. Papers read at the XXVIe recontre assyriologique internationale*. Mesopotamia, Copenhagen Studies in Assyriology 8. Copenhagen: Akademisk Forlag, 1980, 129–138.

TSUKIMOTO 1985

Tsukimoto, Akio: *Untersuchungen zur Totenpflege (kispum) im alten Mesopotamien*. Alter Orient und Altes Testament 216, Kevelaer, Neukirchen-Vluy, 1985.

UEHLINGER 1990

Uehlinger, Christoph: *Weltreich und «eine Rede»*. Eine neue Deutung der sogenannten Turmbauerzählung (*Gen* 11,1-9). *Orbis Biblicus et Orientalis* 101. Freiburg (in der Schweiz), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1990.

UNGER 1933

Unger, Eckhard: Altorientalische Könige als Kulturbringer. *Forschungen und Fortschritte* 9/17 (1933), 245–246.

VAN DE MIEROOP 1999

Van De Mieroop, Marc: *Cuneiform Texts and the Writing of History*. London, New York: Routledge, 1999.

VAN DE MIEROOP 2004

Van De Mieroop, Marc: *A History of the Ancient Near East ca. 3000–323 B.C.* Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing, 2004.

VAN DER SPEK 1993

Van der Spek, Robartus Johannes: Assyriology and history: A Comparative Study of War and Empire in Assyria, Athens and Rome. In Cohen, Mark E. – Snell, Daniel C. – Weisberg, David B. (eds.), *The Tablet and the Scroll. Near Eastern Studies in Honour of William W. Hallo*. Bethesda, Maryland, 1993, 262–270.

VAN DER TOORN 2000

Van der Toorn, Karel: Did Ecclesiastes Copy Gilgamesh? *Bible Review* 16/1 (2000), 22–30.

VAN DER TOORN 2000

Van der Toorn, Karel: Why Wisdom Became a Secret: On Wisdom as a Written Genre. In Clifford, Richard J. (eds.), *Wisdom Literature in Mesopotamia and Israel*. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2007, 21–29.

VAN LOON 1975

Van Loon, Maurits: The Inscription of Ishpuini and Menua at Qalatgah, Iran. *Journal of Near Eastern Studies* 34 (1975), 201–207.

VARGYAS 2010

Vargyas Péter: *A pénz története Babilóniában a pénzverés előtt és után*. Ókor – Történet – Írás 1. Pécs, Budapest: L'Harmattan, 2010.

VELDHUIS 1999

Veldhuis, Niek: The Poetry of Magic. In Abusch, Tzvi – van der Toorn, Karen (eds.), *Mesopotamian Magic. Textual, Historical, and Interpretative perspectives*. Groningen: Styx Publications, 1999, 35–48.

VÉR 2011

Vér Ádám: „Sok mágnását karddal ölte le Asszíriában”. Assur-ah-iddina utolsó évei. *Ókor* 10/2 (2011), 3–13.

VÉR 2018A

Vér Ádám: *Az Újasszír Birodalom keleti tartományai*. Ókor – Történet – Írás 6. Pécs – Budapest: Pécsi Tudományegyetem, Ókortörténeti Tanszék – L'Harmattan, 2018.

VÉR 2018B

Vér Ádám: A triumphus Asszíriában I. *Ókor* 17/1 (2018), 20–31.

VÉR 2018C

Vér Ádám: A triumphus Asszíriában II. Az Aššur-bān-apli Kr. e. 653. évi hadjáratait követő győzelmi ünnepségek. *Ókor* 17/3 (2018), 20–37.

VÉR 2020

Vér Ádám: *A triumphus Asszíriában*. Budapest: L'Harmattan, 2020.

VOGELZANG 1996

Vogelzang, Marianna E.: Repetition as a Poetic Device in Akkadian. In Vogelzang, Marianna E. – Vanstiphout, Herman L. J. (eds.), *Mesopotamian Poetic Language*. Sumerian and Akkadian, Cuneiform Monographs 6. Groningen: Styx Publication, 1996, 167–182.

VOGELZANG – VANSTIPHOUT 1992

Vogelzang, Marianna E. – Vanstiphout, Herman L. J.: Introduction. In Vogelzang, Marianna E. – Vanstiphout, Herman L. (eds.), *Mesopotamian Epic Literature. Oral or Aural?* New York: Edwin Mellen Press, 1992, 1–6.

WAETZOLDT – CAVIGNEAUX 2009–2011

Waetzoldt, Hartmut – Cavigneaux, Antoine: Schule. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 12 (2009–2011), 294–309.

WÄFLER 1986

Wäfler, Markus: Die Auseinandersetzungen zwischen Urartu und Assyrien. *Xenia* 17 (1986), 87–94.

WALTON 2007

Walton, John H.: *Ancient Near Eastern Thought and the Old Testament. Introducing the Conceptual World of the Hebrew Bible*. Nottingham: Apollos, 2007.

WEIDNER 1933–1934

Weidner, Ernst F.: Mitteilungen. *Archiv für Orientforschung* 9 (1933–1934), 78–79.

WEIDNER 1959

Weidner, Ernst F.: *Die Inschriften Tukulti-Ninurtas I. und seine Nachfolger*. Graz, 1959.

WEISSERT 1997

Weissert, E.: Creating a Political Climate: Literary Allusions to Enūma Eliš in Sennacherib's Account of the Battle of Halule. In Waetzoldt, Hartmut – Hauptmann, Harald (Hrsg.), *Assyrien im Wandel der Zeiten. XXXIXe Rencontre Assyriologique Internationale, Heidelberg 6.–10. Juli 1992*. Heidelberg, Heidelberger Orientverlag, 1997, 191–202.

WESTENHOLZ 1993

Westenholz, Joan Goodnick: Writing For Posterity: Naram-Sin and Enmerkar. In Rainey, Anason F. (ed.), *kinattūtu ša dārāti. Raphael Kutscher Memorial Volume*. Tel Aviv: Tel Aviv University, Institute of Archaeology, 1993, 205–218.

WESTENHOLZ 1997

Westenholz, Joan Goodnick: *Legend of the kings of Akkade: the Texts*. Winona Lake, Eisenbrauns, 1997.

WIESSNER 1997–1998

Wießner, Gunnar: Die Beschreibung des 'Semiramis-Kanals' bei Van in der urartäischen Inschriften *HChI* 31/UKN 62. Ein Beitrag zur nordmesopotamischen Geographie des 1.

Jtsds. v. Chr. und zur Diskussion über den Verlauf des achten Feldzugs Sargons II. in Urartu. *Archiv für Orientforschung* 44–45 (1997–1998), 146–155.

WILCKE 2000

Wilcke, Claus: *Wer las und schrieb in Babylonien und Assyrien. Überlegungen zur Litaralität im Alten Zweistromland*. Bayerische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse, Heft 6. München: C. H. Beck, 2000.

WILLIS 2002

Willis, Roy: Magic. In Barnard, Alan – Spencer, Jonathan (eds.), *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. London & New York: Routledge. 340–343.

WILSON 1969

Wilson, John A.: Egyptian Historical Texts. In Pritchard, James B. (ed.), *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*. Third Edition with Supplement. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1969, 227–264.

WINKLER 2005

Winkler, Heinrich August: *Németszág története a modern korban. I. kötet*. Budapest: Osiris, 2005.

WINTER 1983

Winter, Irene J.: The Program of the Throneroom of Assurnasirpal II. In Harper, Prudence O. – Pittman, Holly (eds.), *Essays on Near Eastern Art and Archaeology in Honor of Charles Kyrle Wilkinson*. New York: The Metropolitan Museum of Art, 1983, 15–32.

WRIGHT 1943

Wright, Edwin M.: The Eighth Campaign of Sargon II of Assyria (714 B.C.). *Journal of Near Eastern Studies* 2 (1943), 173–186.

YAMADA 2000

Yamada, Shigeo: *The construction of the Assyrian empire: a historical study of the inscriptions of Shalmaneser III (859–824 B.C.) relating to his campaigns to the West*. Culture and history of the ancient Near East 3. Leiden: Brill, 2000.

YOUNGER 2016

Younger Jr., K. Lawson: *A Political History of the Arameans: From Their Origins to the End of Their Politics*. Society of Biblical literature archaeology and Biblical Studies 13. Atlanta: SBL Press, 2016.

YOUNGER 2017

Younger Jr., K. Lawson: Tiglath-Pileser I and the Initial Conflicts of the Assyrians with the Arameans. In Berlejung, Angelika – Maeir, Aren M. – Schüle, Andreas (eds.), *Wandering Arameans: Arameans Outside Syria. Textual and Archaeological Perspectives*. Leipziger Alt-orientalische Studien 5. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2017, 195–228.

ZAWADZKI 1994

Zawadzki, Stefan: The Revolt of 746 B.C. and the Coming of Tiglath-Pileser III to the Throne. *State Archives of Assyria, Bulletin* 8 (1994), 53–54.

ZIMANSKY 1990

Zimansky, Paul: Urartian Geography and Sargon's Eighth Campaign. *Journal of Near Eastern Studies* 49 (1990), 1–21.

ZACCAGNINI 1981

Zaccagnini, Carlo: An Urartean Royal Inscription in the Report of Sargon's Eighth Campaign. In Fales, Frederick Mario (ed.): *Assyrian royal inscriptions: New horizons in literary, ideological and historical analysis*. *Oriens Antiqui Collectio* 17. Rome: Istituto per l'Oriente, Centro per le Antichità e la Storia dell'Arte del Vicino Oriente, 1981, 259–294.

ZACCAGNINI 1987

Zaccagnini, Carlo: The Enemy in The Neo-Assyrian Royal Inscriptions: The 'Ethnographic' Description. In Nissen, Hans Jörg – Renger, Johannes (Hrsg.), *Mesopotamien und seine Nachbarn. Politische und Kulturelle Wechselbeziehungen im Alten Vorderasien vom 4. bis 1. Jahrtausend v. Chr. XXV. Rencontre assyriologique internationale, Berlin, 3. bis 7. Juli 1978*. Beiträge zum Vorderen Orient 1. Berlin: Reimer, 1987, 409–424.

Z. KARVALICS 2010

Z. Karvalics László: Kommunikációtörténelem, információ-történelem – Melyik az egér, melyik az elefánt? *Korunk. Fórum, kultúra, tudomány* 21/3 (2010), 11–19.

A SOROZAT KÖTETEI

Vargyas Péter:

A pénz története Babilóniában a pénzverés előtt és után. ÓTI 1. Pécsi Tudományegyetem, Ókortörténeti Tanszék – L'Harmattan, Pécs – Budapest, 2010.

Tóth István:

Pannoniai vallástörténet. ÓTI 2. Pécsi Tudományegyetem, Ókortörténeti Tanszék – L'Harmattan, Pécs – Budapest, 2015.

Csabai Zoltán, Földi Zsombor, Grüll Tibor és Vér Ádám (szerk.):

Ökonómia és ökológia: tanulmányok az ókori gazdaságtörténet és történeti földrajz köréből. ÓTI 3. Pécsi Tudományegyetem, Ókortörténeti Tanszék – L'Harmattan, Pécs – Budapest, 2015.

Csabai Zoltán, Szabó Ernő, Vilmos László és Vitári-Wéber Adrienn (szerk.):

EURÓPÉ ÉGISZE ALATT. Ünnepi tanulmányok Fekete Mária hatvanötödik születésnapjára kollégáitól, barátaitól és tanítványaitól. ÓTI 4. Pécsi Tudományegyetem, Ókortörténeti Tanszék – L'Harmattan, Pécs – Budapest, 2015.

Bácskay András:

Orvoslás az ókori Mezopotámiában. A mezopotámiai gyógyító rítusok elmélete és gyakorlata. ÓTI 5. Pécsi Tudományegyetem, Ókortörténeti Tanszék – L'Harmattan, Pécs – Budapest, 2018.

Vér Ádám:

Az Újasszír Birodalom keleti tartományai. ÓTI 6. Pécsi Tudományegyetem, Ókortörténeti Tanszék – L'Harmattan, Pécs – Budapest, 2018.

Agócs Nándor:

Dignitas, Auctoritas, Maiestas és Potestas Pannoniában. A politikai, vallási és gazdasági hatalom ismert pannoniai származású és helyi birtokosai Pannonia térségében Augustól Iustinianus koráig. ÓTI 7. Pécsi Tudományegyetem, Ókortörténeti Tanszék – L'Harmattan, Pécs – Budapest, 2020.

Stípich Béla Tamás:

A hatalomgyakorlás lehetőségei és korlátai a Hettita birodalomban. ÓTI 7. Pécsi Tudományegyetem, Ókortörténeti Tanszék – L'Harmattan, Pécs – Budapest, 2021.

ISBN 978-963-646-074-7

ISSN 2062-0497

A kiadásért felel Gyenes Ádám
A kötet megrendelhető, illetve kedvezményrel
megvásárolható: L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: 267-5979
harmattan@harmattan.hu;
www.harmattan.hu

L'Harmattan France
5–7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
Email : diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SLR
Via Degli Artisti 15
10124 TORINO
Tél : (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198
Email : harmattan.italia@agora.it

Olvasószerkesztő: Vincze Péter
Borító: Kára László
A borítón a Fekete-obeliszk részlete látható. Niederreiter Zoltán felvétele.
Nyomdai előkészítés: Csernák Krisztina
Nyomdai munkák: Prime Rate Kft.
Felelős vezető: Tomcsányi Péter

Az „ige” vallásos környezetben a Biblia szövegét jelenti. Más összefüggésben azonban lehet a ráolvasás és a mágia szakszava (varázssige). A hagyományos nyelvtanban pedig az ige egy szófaj megjelölése, mely cselekvést, létezést vagy éppen állapotot fejez ki. Könyvemben elsősorban a harmadik jelentésből indulok ki. Az asszír királyfeliratok szövegeiben ugyanis az igék gyakoriságuk alapján tagolják, strukturálják a cselekmény menetét. Ezeket a szövegeket eddig elsősorban történelmi forrásként értelmezték, melyek nagyformátumú asszír uralkodók dicső hadjáratait beszélik el. Bizonyos igék állandó ismétlődése és strukturáló szerepe azonban arra világít rá, hogy az Asszír Birodalomban – ahol az írni-olvasni tudás amúgy is minimális volt – ezek a szövegek nem a múlt dokumentációját szolgálták (legalább is nem úgy, ahogyan egy 21. századi olvasó első nekifutásra elvárná). A királyfeliratok a korabeli társadalomban mágikus szerepet töltek be, mellyel biztosítani akarták a következő hadjáratok sikerét is. Ebből a szempontból az asszír királyfeliratok nyelvteni igéi nem is állnak túl messze a szó első kettő jelentésétől. A szövegek igéi mágikus erővel bírtak, és így – a Bibliához hasonlóan – az asszír világrételemzés eszközei voltak.

Ezt a problémakört járom körül a középasszír kortól (Kr. e. 13. század) egészen az újasszír korig, egészen pontosan II. Šarrukīnig (Kr. e. 722–705). E hosszú időszak alatt a királyfeliratokat megfogalmazó írnokok számos változást vittek bele a szövegbe, két dolog azonban – a hosszabb-rövidebb terméketlen időszakok ellenére – az egész 600 éves periódusban változatlan maradt: az igék ritualisztikus ismétlődése és az ismétlődések struktúrába szerveződése. Ez a jellegzetesség alapvetően szóbeli társadalmak sajátja, amiből arra lehet következtetni, hogy az asszír királyfeliratokban elbeszélt cselekmények hátterét egy orális társadalom szóbeli hagyománya biztosította. Az asszír királyfeliratok írott dokumentumok ugyan – mint ahogyan a héber Biblia történetei is –, de eredetüket tekintve szóbeli alkotások.

Árvai Tamás (1978) ókortörténész, teológus, valamint az adventista egyház lelkipásztora. Tanulmányait Grazban (Karl-Franzens-Universität, MA), Pécelen (Adventista Teológiai Főiskola, BA), illetve Pécsen (Pécsi Tudományegyetem, PhD) végezte. Kutatási területe az ókori Közel-Kelet népeinek története és kultúrája, különös tekintettel az Ószövetség és AsszírIA világára. Feleségével és három gyermekével jelenleg Kecskeméten él.

L'Harmattan

4990 Ft

ISBN 978-963-646-074-7

9 789636 460747